

**КОРПОРАЦІЯ: | ДОСВІД
ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Монографія

Анатолій

КОСТРУБА

**Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника**

Київ-2021

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 10 від 30 листопада 2021 року)

Рецензенти:

Васильєва Валентина Антонівна – докторка юридичних наук, професорка, директорка Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Майданик Роман Андрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік (дійсний член) Національної академії правових наук України;

Харитонов Євген Олегович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної академії правових наук України.

К72 **Коструба А. В.**

Корпорація: досвід феноменологічного дослідження : монографія / А. В. Коструба. – К. : Талком, 2021. – 406 с.
ISBN 978-617-8016-31-9

Монографію присвячено дослідженню природи корпорації як окремої моделі юридичної особи, для якої характерним є стан відносин між нею та її учасниками, що полягає в концентрації приватного інтересу її бенефіціарів навколо мети діяльності. Проведено сучасний аналіз теорій юридичної особи, за результатами якого наголошено на втраті значення теорії Personificationstheorie.

Досліджено структуру корпоративних юридичних відносин, встановлено підстави їх виникнення. Доведена цивільно-правова інституціональність корпоративних відносин. Визначена поліваріативність їх змісту, яка складається з комбінації організаційних, майнових і особистих немайнових сегментів.

Розкрито міждисциплінарний аспект проблеми корпоративного управління юридичною особою. Через аналіз бінарного та монотипового підходів розкрита морфологія моделі управління корпорації, встановлена їх варіативність.

Окрему увагу приділено субстандартним механізмам захисту корпоративних юридичних відносин, зокрема прав учасників в умовах облігаторної консолідації корпоративного контролю.

Видання адресовано науковим та науково-педагогічним працівникам, аспірантам, студентам закладів вищої освіти, іншим суб'єктам правореалізації та всім, хто цікавиться актуальними проблемами корпоративного права.

ЗМІСТ

Передмова	6
-----------------	---

РОЗДІЛ 1. КОРПОРАЦІЯ ЯК ЮРИДИЧНА ОСОБА

<i>Глава 1. Теорія юридичної особи в цивільному праві України</i>	10
§ 1. Історія питання.....	10
§ 2. Теорія Personificationstheorie	13
§ 3. Інтегративний підхід до розуміння природи юридичної особи.....	23
 <i>Глава 2. Правова природа корпорації в цивільному праві України</i>	37
§ 1. Досвід іноземного праворозуміння.....	37
§ 2. Корпорація як підприємницьке товариство	42
§ 3. Корпорація – модель товариства як форми юридичної особи	47
§ 4. До питання поділу юридичних осіб публічного і приватного права.....	59
 <i>Глава 3. Організаційно-правові форми корпорацій</i>	64
§ 1. Нормативні обмеження класифікації.....	64
§ 2. Доктринальні умови систематизації.....	70
§ 3. Таксономія організаційно-правових форм корпорацій	74
 <i>Глава 4. Інтегровані структури корпорації: питання правового статусу</i>	85
§ 1. Економічні умови корпоративної інтеграції.....	86
§ 2. Договірна природа корпоративних об'єднань	92
§ 3. Види інтегрованих структур корпорації	104

РОЗДІЛ 2. УПРАВЛІННЯ КОРПОРАЦІЄЮ

<i>Глава 1. Поняття корпоративного управління: міждисциплінарний аспект</i>	109
§ 1. Корпоративне управління – категорія менеджменту	110
§ 2. Соціальний контекст корпоративного управління	114
§ 3. Правовий аспект корпоративного управління	116
§ 4. Теоретичні підходи до проблеми корпоративного управління	122

<i>Глава 2. Принципи побудови системи корпоративного управління.....</i>	135
§ 1. Розвиток ідеї уніфікації системи управління корпорацією	135
§ 2. Загальна характеристика принципів корпоративного управління	138
<i>Глава 3. Варіативність моделей корпоративного управління ..</i>	144
§ 1. Унітарна модель управління корпорацією	150
§ 2. Дуальна модель корпоративного управління	152
§ 3. Феномен національної моделі управління корпорацією	159
<i>Глава 4. Морфологія моделі управління корпорацією.....</i>	172
§ 1. Бінарний підхід до формування структури моделі управління	178
§ 2. Монотиповий принцип побудови органів управління корпорацією.....	194

РОЗДІЛ 3. КОРПОРАТИВНІ ЮРИДИЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>Глава 1. Поліваріативність змісту корпоративних відносин ..</i>	203
§ 1. Критерій класифікації юридичних відносин.....	203
§ 2. Комбінаційність елементів корпоративних юридичних відносин	210
§ 3. Організаційний характер корпоративних відносин	220
§ 4. Майновий сегмент у складі корпоративних юридичних відносин	227
§ 5. Немайна складова корпоративних відносин.....	231
<i>Глава 2. Диференціальність структури корпоративних відносин .....</i>	234
§ 1. Підстави виникнення корпоративних відносин	235
§ 2. Конструктивна парцеляція корпоративних відносин	243
<i>Глава 3. Інституціональність природи корпоративних відносин .....</i>	248
§ 1. Господарсько-правовий характер корпоративних відносин	250
§ 2. Галузева комплексність корпоративних відносин	254
§ 3. Цивільно-правова природа корпоративних юридичних відносин	257

РОЗДІЛ 4. ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ЮРИДИЧНИХ ВІДНОСИН

Глава 1. Право на захист корпоративних відносин:

питання теоретичної визначеності 264

- § 1. Правомочність захисту як елемент суб'єктивного цивільного права 266
- § 2. Автономність права на захист у структурі змісту цивільних відносин 270
- § 3. Правовий інтерес як елемент змісту цивільних відносин 272

Глава 2. Субстандартні способи захисту корпоративних відносин 290

- § 1. Бонумні вимоги як спосіб захисту інтересів учасників корпорації 292
  - А. Процесуально-правова форма захисту інтересів учасників корпорації 294
  - В. Матеріально-правові умови відповідальності посадових осіб органу корпоративного управління 304
- § 2. Вимоги «крізь корпоративну вуаль» в системі способів захисту прав корпорації 315
  - А. Суб'єктність юридичної відповідальності 317
  - В. Характер юридичної відповідальності учасника корпорації 324
  - С. Тест запровадження доктрини «крізь корпоративну вуаль» 330

Глава 3. Захист прав учасників корпоративних відносин в умовах облігаторної консолідації

корпоративного контролю 340

- § 1. Правомірність втручання в мирне володіння майном 345
- § 2. Визначення справедливих умов облігаторної консолідації корпоративного контролю 352
- § 3. Встановлення справедливої ціни вартості акцій корпорації ...358

Післямова 362

Список використаних джерел 366

Передмова

Корпорація – складний юридичний феномен. Еволюція людства незмінно привела до процесу консолідації індивідуальних зусиль в досягненні спільної мети. Створення фікції фізичної особи, наділення її комплексом самостійних прав і обов'язків є закономірним явищем. Поява нового суб'єкта права – юридичної особи – надало імпульс суспільному розвитку, створило умови для переходу до чергової ланки нової економічної формації.

Розвиток конструкції юридичної особи незмінно віддзеркалює економічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Яскраво це виявляється в ознаках юридичної особи, які зазнають системних змін. Від обмеження відповідальності осіб, які створили штучне юридичне утворення, за результати її економічної діяльності до визнання за ними обов'язку належного урядування, від персоналізованої участі в цивільному обороті до похідних вимог в інтересах юридичної особи – тенденції, які нині набирають обертів. В основі наведеного не лише юридичні, а й економічні процеси розвитку суспільства. Трансдисциплінарність конструкції юридичної особи вимагає розгляду її з позиції не тільки правової науки, а й з боку менеджменту та економіки.

Не викликає сумніву необхідність вдосконалення конструкції юридичної особи щодо умов розвитку суспільства, що вимагає ґрунтовного теоретичного опрацювання правової сутності цієї моделі, суттєвої корекції її нормативної регламентації. Через здатність реалізації інтересу її бенефіціара конструкція юридичної особи як засіб концентрації капіталу або об'єднання осіб навколо мети її діяльності стає однією з найбільш динамічно розвинутих інституцій у сучасному економічному просторі.

Відповідна емпірична складова природи юридичної особи створює умови для теоретичного обґрунтування цієї моделі соціальної взаємодії. Такі ідеї були предметом численних наукових досліджень. Питанню правової природи юридичних осіб приділено увагу в наукових працях В. І. Борисової, В. А. Васильєвої, Ю. М. Жорнокуя, А. В. Зеліско, О. І. Зозуляк, Р. А. Майданика, Л. В. Сіщук, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Є. О. Харітонова та інших представників національної традиції приватного права. Слід наголосити на інтернаціональному аспекті цієї проблематики. Важливий вплив на розвиток теорії корпоративних відносин мали наукові доробки російських вчених А. В. Габова, Т. В. Кашаніної, Д. В. Ломакіна, В. П. Мозоліна та інших.

У сфері економічних досліджень окремі питання корпоративного управління та концентрації капіталів розглянуті в наукових працях Ю. А. Бондаря, В. А. Євтушевського, Г. Ю. Штерна, а також таких іноземних вчених, як Л. М. Дробешевська, І. В. Межераупс, Л. С. Ружанська тощо.

Слід зазначити, що ідеї вчених розкривають природу юридичної особи партикулярно, у контексті приватного наукового інтересу. В цьому аспекті предметом дослідження є окремі інститути юридичної особи, такі як інститут відповідальності, інститут представництва, управління тощо.

Прихована тривалий час за вуаллю іноземної мови англосаксонська доктрина корпоративного права стає надбанням вітчизняної наукової думки. Соціальну природу юридичної особи розвиває Тоні Кларк, Тоні Лоусон, Джерун Вельдман і Х'ю Віллмотт. Ідеї вчених дозволяють поглянути на феномен юридичної особи з позиції соціології як активного учасника соціальної взаємодії.

Зі свого боку ми спробували також підійти до проблеми теорії юридичної особи інтердисциплінарно. Аналіз економічних категорій корпоративного управління з позиції права дозволив дослідити конструкцію юридичної особи не лише в контексті правового засобу реалізації інтересів кола її бенефіціарів. Юридична особа є елементом економічної системи сус-

пільства, діяльність якого безпосередньо направлена на задоволення потреб кола осіб у процесі розвитку виробничих сил та відносин.

Юридична особа – один із елементів у складному механізмі реалізації соціальних відносин. Через суб'єктну фіктивність юридичної особи доходимо висновку про роль фізичної особи в забезпеченні соціальної суб'єктності особи юридичної. Вона посідає чільне місце в соціальній взаємодії. Використання структурно-функціонального методу соціологічної науки дозволило встановити значення юридичної особи в механізмі соціальної взаємодії.

Дослідження юридичної особи з точки зору економіки і науки управління розширює горизонт розуміння юридичної особи, незмінно включаючи до спектра наукового інтересу питання взаємодії соціуму й корпорації. Такий підхід вказує на необхідність аналізу структури всієї ланки учасників таких зв'язків. Отже, одна з проблем, яку ми намагаємось вирішити, полягає в з'ясуванні характеру відносин, які виникають між юридичною особою та особою, яка «прихована за її вуаллю». Незважаючи на абстрактність волі юридичної особи від волі творця, її функціонування повністю забезпечується бенефіціаром.

Другим аспектом проблеми стає фокус юридичної особи в соціальному середовищі, учасником якого вона є. Юридична особа як учасник соціальної взаємодії не може не мати впливу на соціальні процеси, які відбуваються в суспільстві, що ставить питання про соціальну відповідальність юридичної особи перед суспільством за результати її діяльності.

Отже, розкриття трьох міждисциплінарних аспектів діяльності юридичної особи (аспект соціальної інтеракції юридичної особи, належного урядування юридичною особою та аспект її відповідальності за результат діяльності юридичної особи в соціумі) дозволило дійти висновку про визначення моделі корпорації як юридичної особи, ознакою якої стає фактор єдності осіб, які входять до неї, формують її сутність

та уособлюють її в суспільстві відмінно від осіб, що її складають.

Характерним для корпорації є стан відносин між нею та її учасниками, який полягає в концентрації інтересу навколо мети її діяльності. Такий підхід специфікує її діяльність. Наведене знаходить своє відображення в моделі корпоративного управління, у структурі змісту корпоративних юридичних відносин, механізмах їх захисту.

Запропонована монографія є спробою системно проаналізувати теоретичні засади правосуб'єктності корпорації в соціальному середовищі. У цій монографії на основі емпіричного й теоретичного аналізу встановлена природа феномену корпорації. За результатами проведеного комплексного аналізу представлено авторське бачення теорії юридичної особи, досліджується механізм управління корпорацією та особливості реалізації корпоративних юридичних відносин. Логічним завершенням стає дослідження механізму захисту корпоративних відносин у контексті субстандартності обраних засобів.

РОЗДІЛ 1. КОРПОРАЦІЯ ЯК ЮРИДИЧНА ОСОБА

Глава 1. Теорія юридичної особи в цивільному праві України

Свого часу видатний вчений-цивіліст С. М. Братусь у передмові до своєї праці «Юридичні особи в радянському цивільному праві» навів думку Раймонда Салейля: *«Немає нічого легшого, ніж відмовитися сприймати ідеї інших. Але нерідко така відмова є марною. Завдання полягає не в тому, щоб обов'язково створити свою маленьку теорію, що становить інтерес тільки для аматорів, а в тому, щоб, ідучи широкою дорогою теорії, відібрати й узагальнити ті ідеї, які відповідають часу, вимогам життя і розкривають сутність певних явищ»*¹.

Поділяючи ідею своїх попередників, ставимо перед собою завдання вкотре привернути увагу наукової спільноти до природи конструкції юридичної особи, показати її соціальну сутність, з'ясувати її характерні риси, що допоможе нам встановити її значення в цивільному обороті.

§ 1. Історія питання

Правова конструкція юридичної особи має давню історію свого розвитку. Дослідженню цього питання приділено значну увагу з боку К. А. Флейшиц у колективній монографії «Римське приватне право» ще в 1948 році. Незважаючи на те, що створення конструкції юридичної особи є досягненням римської правової традиції, в цілому значення римського права в становленні сучасного уявлення про юридичну особу не значне. У своїй науковій праці науковиця дає аргументацію, що навіть за часів найбільшого розквіту римського народного гос-

¹ Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве: понятие, виды, государственные юридические лица / Всесоюзный институт юридических наук Минюста СССР. Москва : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. С. 34.

подарства й найбільш активної міжнародної торгівлі юридичні особи значної ролі не мали. Причина полягає в натуральному характері господарства, що не викликало необхідності в міцних, тривалих об'єднаннях окремих господарів. У римському праві не було терміна «юридична особа». Тим не менш, неможливо не визнати, що основна ідея про юридичну особу як прийом юридичної техніки для введення в оборот майнової маси, так чи інакше відокремлений від майна фізичних осіб, була достатньо чітко виражена в римському праві².

Процес концентрації та централізації капіталу, зумовлений переходом від натурального господарства до товарного, що пов'язано з розвитком виробничих сил у суспільстві та формуванням відповідного типу економічних виробничих відносин, призвів до зміни економічного уявлення юридичної особи, вдосконалення правової складової цієї конструкції. Розуміння юридичної особи як колективу, живої сукупності людей, що лежить в основі конструкції *municipes, solidates* чи *fabrorum*, майнові відносини серед членів яких сформовані за принципом власності спільної руки, що характерно для римського права, не сприяло розвитку виробничих сил, який підштовхувався комерційною революцією у XIII столітті. Розвиток капіталістичних відносин руйнує власність «спільної руки». Але вона не зникає з юридичного літопису. Після свого вдосконалення спільна сумісна власність становить основу сімейних правовідносин, а також залишається майновою формою організації діяльності простого товариства.

Поширення торгівлі вимагало розроблення нових форм комерційної діяльності, розроблення нових способів управління ризиками. Поступово формується ідея зміни характеру майнової складової в структурі юридичної особи, її пристосування до умов економічної формації. Ідеологія таких змін полягає в удосконаленні способів управління комерційним ризиком діяльності юридичної особи. Вони полягають у такому.

---

² Римское частное право / под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. Москва : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. С. 125.

По-перше, наділення юридичної особи майном. Передача учасниками (засновниками) юридичної особи при її створенні у власність частини свого майна надає їй майнову самостійність у сфері господарювання.

По-друге, відокремлення переданого майна юридичної особи від майна тих, хто бере участь в її створенні та подальшій діяльності, що дає змогу мінімізувати відповідальність учасників (засновників) за зобов'язаннями юридичної особи.

По-третє, концентрація капіталу «в одних руках» надає можливість мінімізувати витрати учасників (засновників) юридичної особи, сприяє розвитку власної комерційної діяльності, а також створює умови для залучення вільних фінансових ресурсів третіх осіб через механізм пропорційної участі в розподілі результатів її діяльності.

Нарешті, участь у комерційній діяльності від свого імені уніфікує процес прийняття управлінських рішень у сфері господарювання.

Вказане призводить до створення нового учасника цивільних відносин, який шляхом поєднання в собі наведених вище ознак стає вольовим втіленням інтересів певної групи осіб. Цей учасник правовідносин, незважаючи на зумовленість свого існування волею осіб, отримує самостійні суб'єктивні цивільні права та юридичні обов'язки, відмінні від прав та обов'язків свого «творця». Незалежно від пов'язаності нового суб'єкта права з волею його засновника, він стає самостійним учасником цивільних правовідносин. Але, як зазначає М. С. Суворов, «...юридична особа – це штучний фіктивний суб'єкт, який допускається лише для юридичних цілей, штучна здатність якого поширюється на відносини приватного права. Як проста фікція, юридична особа не може мати свідомості та волі, внаслідок чого є недієздатною; цей недолік дієздатності поновлюється представництвом, як при піклуванні над неповнолітньою»³.

---

³ Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. Москва : Статут, 2000. С. 68.

§ 2. *Teopія Personificationstheorie*

Юридична особа в приватному праві – це фікція особи фізичної, яка створюється шляхом концентрації комплексу прав та обов'язків з метою задоволення майнового або немайнового інтересу її засновників. Фікція, що в дійсності відображає автономність свідомої волі фізичної особи. Наведені положення знайшли своє відображення в теорії фікції Ф. К. Савіньї⁴.

Спочатку поняття особи та юридичного суб'єкта збігається з людиною. Завдяки позитивному праву поняття особи отримує обмежувальну та поширювальну модифікацію: особі може бути відмовлено в правоздатності, а також правоздатність може бути перенесена на щось створене штучним шляхом – юридичну особу. Отже, фікція в праві стає функцією легітимізації обставин дійсності, спірність яких не має свого підтвердження, шляхом надання властивості окремої юридичної конструкції певній правовій інституції, через які вона такі властивості реалізує. Це спосіб мислення, який припускає визнання існуючим неіснуючого або навпаки з метою подолання правового формалізму та вирішення юридичного казусу в процесі правозастосування та є засобом формальної визначеності права. Її застосування в цивільному обороті є не лише засобом подолання прогалин у праві, а й способом вдосконалення правових засобів регуляції цивільних правовідносин. Розуміння юридичної особи як фікції фізичної особи не викликає сумніву та теоретичного супротиву в науці приватного права.

Зазначимо, що існуючи і розвиваючись протягом декількох століть, теорія *Personificationstheorie* Ф. К. Савіньї практично не піддавалася критиці.

Однак у другій половині XIX століття почали з'являтися висловлювання деяких вчених проти цієї теорії. Докладно цей

---

⁴ Савіньї Ф. К. фон. Система современного римского права : в 8 т. Т. 2 / пер. с нем. Г. Жигулина; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва : Статут; Одесса : Центр исследования права им. Савиньи, 2012. С. 132.

процес аналізує О. В. Танімов у науковій публікації *«Развитие юридических фикций в эпоху Нового времени»*⁵, що присвячена дослідженню проблем, пов'язаних із розвитком в епоху Нового часу унікального феномену в праві – юридичної фікції, що застосовується в тих випадках, коли інші норми не в змозі регулювати суспільні відносини з метою усунення прогалин і невизначеностей у контексті теорії уособлення юридичної особи. Вчений, наголошуючи на вагомості наукової спадщини Ф. К. Савіньї, що дозволяє сучасним теоретикам і практикам відчувати вплив його теорії фікцій на розвиток законодавства, якості судової практики, розглядає альтернативні погляди на теорію фікцій представників різних шкіл права: германістів, романістів та інших, які, не погоджуючись з теорією юридичної фікції Савіньї, так чи інакше у своїх доводах все таки визнавали, що юридична особа – це не цілком реальний суб'єкт права.

Першими виступили германісти (К. Г. Безелера, І. Блюнчлі). На основі вивчення німецького права вони дійшли висновків, що корпорація не може бути фіктивною особою, оскільки вона є дійсною, реальною, живою особою, а не штучним продуктом мислення. Крім того, представники цього напрямку вважали, що не можна довільно обмежувати існування корпорації сферою лише приватного права, бо деякі види корпорацій можуть брати участь у суспільному житті з самостійними правами. Слідом за германістами виступили інші опоненти теорії уособлення, відправною точкою для яких став принцип, що якщо юридична особа не є реальним суб'єктом, то його не потрібно і придумувати, бо навіть фікція не може створити особу там, де її немає насправді. Так, на думку Г. Демеліуса, фікція – це лише знаряддя юридичної термінології та особлива форма вираження для юридичного ототожнення різних відносин. Сила юридичної фікції полягає не в тому, щоб дати буття тому, чого немає насправді, а в тому, щоб допускати

---

⁵ Танімов О. В. Развитие юридических фикций в эпоху Нового времени. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2014. №4. С. 4–19.

наслідки, як нібито те, що не існує, сталося або те, що трапилося, не відбулося⁶.

Аналізуючи творчий спадок Г. Лассона, О. В. Танімов доходить висновку, що вчений не поділяв погляди германістів, проте аналізував юридичні особи з точки зору філософії права. На його думку, право робить абстракцію і бачить в людині лише особу, що не є адекватним уявленням людської істоти в її цілісності. Не можна сказати, щоб корпорація мала свідому волю і сама ставила собі цілі, але вона існує як воля, мета, за яку не можна не визнати об'єктивне зовнішнє існування. Цієї дійсності несвідомі воля, мета, тенденція досягають тим, що набувають для себе фізичну міць людей, які стають службовими щодо неї знаряддями, і саме тому корпорація стає особою⁷.

Оригінальну точку зору на сутність юридичних осіб мав Р. Ієрінг. Його думка про юридичну особу пов'язана з поглядами вченого на право взагалі як у суб'єктивному, так і в об'єктивному сенсі. Він відкидає фіктивні особи, так само як і безсуб'єктне майно: немає права без суб'єкта, суб'єктом цих прав можуть бути реальні особи, а не фіктивні. Юридична особа як така не здатна до використання, не має інтересів і цілей, не може мати й прав. Не юридична особа як така, а окремі члени – справжні юридичні суб'єкти. Юридична особа є зверненою зовні формою, в якій виявляються і завдяки якій стають можливими її відносини із зовнішнім світом; для внутрішніх відносин ця форма не має значення, бо тут маємо справу з індивідуальними правами⁸.

Отже, камінь спотикання в ідеях вчених зосереджений навколо розуміння юридичної особи як певної юридичної абстракції або конкретної людської особистості. Слід зазначити, що наукові розробки цієї проблеми, започатковані в сере-

⁶ Танімов О. В. Развитие юридических фикций в эпоху Нового времени. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2014. №4. С. 10.

⁷ Танімов О. В. Развитие юридических фикций в эпоху Нового времени. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2014. №4. С. 11.

⁸ Танімов О. В. Развитие юридических фикций в эпоху Нового времени. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2014. №4. С. 11.

дині XIX століття, перебувають в активній фазі свого розвитку в XXI столітті. При цьому слід наголосити, що основою наукової теорії Ф. К. Савіньї є ідеї, закладені ще в епоху Середньовіччя. Численні теорії юридичної особи в тій чи іншій формі з урахуванням часу їх розвитку є певним доопрацюванням ідей Ф. К. Савіньї (*Г. Еллінек, П. Лабанд, М. Рюмелин*) та Р. Ієрінга (*Ю. Біндер, О. Гірке*).

Проти фікції висловилися й інші романісти у своїх працях. Так, Ф. Зродловський, визначивши спочатку сутність юридичної особи негативно (тобто що вона є особою без людської індивідуальності), далі розвиває думку, що її позитивне визначення береться з досвіду, який вчить, що є життєві сили, цілі та явища, що не включають в себе життєве коло певного індивіда, але, виходячи за межі індивіда, належать до життєвого кола, яке охоплює безліч індивідів. Таке союзне життєве коло називається корпорацією⁹.

Слід приділити увагу характеру системного аналізу багатогранної критики теорії фікції в працях М. С. Суворова. Вчений, наводячи критичні зауваження, вважав застосування фікції особи в праві кроком назад, що ускладнює процес пізнання дійсного стану речей...»¹⁰. Марсель Фернан Планіоль, який займався розробкою теорії колективної власності, також виходить з того, що суб'єктами права є лише люди. Розгадка феномену юридичної особи, за Планіолем, полягає в юридичній природі тієї власності, яка лежить в основі діяльності об'єднання фізичних осіб та визначає зміст їх прав і обов'язків. Насправді, стверджує Планіоль, фіктивна особа – лише засіб, призначений спростити управління колективною власністю. Ігнорування цієї обставини призвело до того, що юристи і законодавство наділили фіктивну особу усіма ознаками, властивими реальній особі (*людині*). Однак ідею моральної осо-

---

⁹ Танимов О., Крапивина О., Малкина М. Теория фикций К. Ф. Савиньи. *Вестник МГУ*. 2002. №1–2. С. 56–57.

¹⁰ Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. Москва : Статут, 2000. С. 72.

бистості Планіоля спростовує відомий представник школи радянського права С. Н. Братусь. Перебуваючи під впливом комуністичної ідеології, вчений вказує, що юридичні особи – це колективне майно, яким володіють більш-менш численні об'єднання людей. Міф особистості вимагає заміни позитивним визначенням, а таким може бути тільки колективна власність. Іншими словами, юридична особа – це лише форма або прийом колективного володіння майном¹¹.

Незважаючи на спробу відійти від фікції юридичної особи через наведену позицію своєї теорії, Марсель Фернан Планіоль знов повертається до неї. Але така форма фікції руйнує систему цивільного права, оскільки призводить до ототожнення майна як об'єкта права з майном як суб'єктом права.

Слід зазначити, що, не погоджуючись з теорією юридичної фікції Ф. К. Савіньї, його опоненти так чи інакше у своїх доводах визнають той факт, що юридична особа не є цілком реальним суб'єктом права. Водночас саме теорія фікції Ф. К. Савіньї отримує закиди щодо її поверховості та необґрунтованості наукових висновків. Теорію фікції підтримували й російські цивілісти О. М. Гуляєв, Д. І. Мейер, Г. Ф. Шершеневич та ін. Показово, що як фіктивне утворення розглядав юридичну особу Г. Ф. Шершеневич, який вважав юридичні фікції не уявними поняттями, а науковими прийомами пізнання, а *юридичну особу – «штучним суб'єктом» обороту, створеним для досягнення певної мети*¹². Щодо цього Д. І. Мейер писав: *«Хоч яким неприродним здається визнання юридичної особи, все ж таки юридична особа є суб'єктом права тільки за винятком і тому завжди потребує визнання з боку публічної влади»*¹³. Аналогічних поглядів дотримувався й О. М. Гуляєв. На підставі припи-

---

¹¹ Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве: понятие, виды, государственные юридические лица. Москва : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. С. 84–86.

¹² Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 1. Москва : Статут, 2005. С. 157.

¹³ Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. По исправленному и дополненному 8-му изд. 1902. Изд. 2-е, испр. Москва : Статут, 2000. С. 139.

су закону за певних обставин факт, який насправді не настав, приймається за той, що має місце. Фікція – це юридичне прийняття факту (позитивного або негативного) в протиріччі з дійсністю з метою створення штучним шляхом історичної або догматичної підстави для відомих юридичних правил, які потрібні або корисні з точки зору справедливості, але не є обґрунтованими з точки зору чинного права. Сутність фікцій взагалі та юридичних зокрема полягає в уподібненні або точніше в прирівнюванні того, що фактично існує, до того, чого насправді немає в цьому випадку, але що буває і юридично унормовано вже раніше¹⁴.

Як результат впровадження фікції в цивільний оборот виникають банки, біржі, акціонерні товариства тощо. Юридична особа отримує інше втілення. Окрім юридичної форми об'єднання осіб, вона відображає правову форму поєднання капіталу.

На думку Ф. К. Савиньї, окрім зазначеного, через їх класифікацію на ті, що мають природне або необхідне існування, юридичні особи поділяються на громаду, установу, фіск та довільні об'єднання (корпорація, інституція)¹⁵. Останні своєю чергою поділяються відповідно до критерію наявності вияву в юридичній особі суми окремих її членів (корпорація) чи відсутності такого субстрату та наявності загальної досяжної ними цілі (інституція)¹⁶.

Загалом критика теорії фікції Ф. К. Савиньї не має раціонального зерна. Все нагадує спроби надати об'єктивної реальності неіснуючим обставинам через підміну поняття. Сама сутність юридичної особи є фактором делегування фізичною особою частини своєї правосуб'єктності на користь автоном-

---

¹⁴ Танимов О., Крапивина О., Малкина М. Теория фикций К. Ф. Савиньи. *Вестник МГУ*. 2002. №1–2. С. 56–57.

¹⁵ Представники германської правової традиції поділяють «необхідні» юридичні особи на *Genossenschaften* (корпорації) и *Universitates* (інституції).

¹⁶ Савиньи Ф. К. фон. Система современного римского права : в 8 т. Т. II / пер. с нем. Г. Жигулина; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва : Статут; Одесса : Центр исследования права им. Ф. Савиньи, 2012. С. 132.

ного утворення, що забезпечує інтерес відповідної групи осіб. Ця ідея розуміння природи юридичної особи має світову тенденцію. На позиції юридичної фікції корпорації наполягає професор школи права Кембриджського університету Саймон Дікен, а також вчені Рочестерського університету Майкл Дженсен та Вільям Меклінг¹⁷.

Зміна вертикально інтегрованої системи виробництва за рахунок розвитку фінансового сектору привела до появи моделі корпорації, управління якою здійснюється аутсорсингом, що, на думку Джулії Фроуд і Карела Вільямса, підкреслює штучну природу юридичної особи¹⁸.

Механізм концентрації сукупності повноважень багатьох фізичних осіб та їх передача конкретно визначеній фізичній особі як альтернатива існуванню конструкції юридичної особи (*через наділення її сукупністю ознак (майнова самостійність, участь у цивільному обороті від свого імені, організаційна єдність, самостійна юридична відповідальність)*) не дає змоги досягти тієї мети, задля досягнення якої створюється така особа.

По-перше, через сімейну або спадкову пов'язаність людини з іншими фізичними особами, наділення її окремим видом майнової самостійності (на кшталт того, що отримує юридична особа від її засновників) ускладнить його відокремлення від власного через можливість його прирощення, зміни, зменшення або змішення з іншими речами, їх сукупності.

---

¹⁷ Simon Deakin. Tony Lawson's Theory of the Corporation: Towards a Social Ontology of Law. *Cambridge Journal of Economics*. 2017. Vol. 41. P. 1505–1523. DOI: 10.1093/cje/bex044; Wijffels A. Rationalisation and derationalisation of legal capacity in historical perspective: some general caveats, in S. Deakin and A. Supiot (eds.) *Capacitas: Contract Law and the Institutional Preconditions of a Market Economy* (Oxford: Hart). 2009. URL: <https://academic.oup.com/cje/article-abstract/41/5/1505/4096487/Tony-Lawson-s-Theory-of-the-Corporation-Towards-aby> University of Cambridge user on 26 September 2017 (дата звернення: 01.09.2021); Jensen M. C. and Meckling W. H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Capital Structure. *Journal of Financial Economics*. 1976. Vol. 3. Is. 4. P. 305–360. DOI: 10.1016/0304-405X(76)90026-X.

¹⁸ Froud J., Johal S., Leaver A. & Williams K. *Financialization and Strategy : Narrative and Numbers* (1st ed.). 2006. P. 16. DOI: 10.4324/9780203414941.

По-друге, можливість участі фізичної особи в цивільному обороті не лише від свого імені, а й від імені групи осіб призведе до подвоєння юридичної сутності фізичної особи в цивільному праві.

Через дублювання волевиявлення фізичної особи під час її участі в цивільних правовідносинах очевидним є суб'єктивне поєднання інтересу цієї особи з інтересами групи фізичних осіб, які надають їй такі повноваження, отже, зловживання правом у власних інтересах. Крім того, у наведений спосіб, фактично створюється фікція автономності спільного волевиявлення через автономне волевиявлення конкретного індивідуума.

По-третє, фізична особа не зможе одноособово забезпечити організаційну складову, яка виражена у відповідній ознаці юридичної особи. Для здійснення певних юридичних дій необхідна наявність структури, яка у своїй єдності забезпечує результат діяльності. Фізична особа самостійно не може її реалізувати в собі. Штучне залучення для забезпечення ознаки організаційної єдності призведе знову таки до фікції цієї ознаки.

Нарешті, самостійна юридична відповідальність фізичної особи за власні дії в приватному інтересі може мати функціональні відмінності з характером юридичної відповідальності за дії, вчинені в інтересах відповідної групи осіб, що своєю чергою ускладнює діяльність фізичної особи в цивільному обороті, знову-таки призводить до роздвоєння фізичної особи, тобто фікції існування чогось відокремленого від носія.

Інакше кажучи, через категорію соціальної реальності неможливо забезпечити реалізацію тієї сукупності інтересів, якої прагнуть досягти фізичні особи шляхом об'єктивної потреби в поєднанні капіталу або поєднанні осіб.

У будь-якому випадку ми звертаємось до *фікції*, яка дає змогу нам відокремити фізичну особу від мети, якої вона прагне через створення відповідного суб'єкта її реалізації. Незважаючи на будь-які спроби відійти від цієї юридичної конструкції (*конструкції фікції*), ми «бумерангом» повертаємось до

неї в той чи інший спосіб: або через фікцію дисоціативності фізичної особи, або через фікцію особи – суб'єкта права. У такому разі за допомогою конструкції фікції ми ототожнюємо фізичну особу з певним штучно створеним суб'єктом, якому нею надаються суб'єктивні цивільні права та юридичні обов'язки, ототожнюємо індивідуальну волю людини з уніфікованим виявом колективної волі в юридичній особі.

За часів СРСР теорія фікції Ф. К. Савінї, так само як і теорія інтересу Р. Іерінга, також дещо спотворюється. Марксистська радянська конструкція юридичної особи представляє собою управлінську та економічну форму реалізації правосуб'єктності держави. Водночас не можна не помітити в поглядах радянських вчених дореволюційних ідей щодо природи юридичної особи, бо розвинуті у ХХ столітті в СРСР численні соціалістичні теорії є формою ідеологічної деформації вже відомих сталих підходів.

З одного боку, радянська доктрина відходить від фікції юридичної особи та розглядає її як людський субстрат, діяльність якого є базовим критерієм правосуб'єктності юридичної особи, що відбилося в «теорії колективу» А. В. Венедиктова: «...Розкриваючи сутність юридичної особи як певної правової форми суспільних відносин, ми зобов'язані показати за ними живих людей, з яких цей колектив складається та формою відносин яких така юридична особа є...»¹⁹.

На думку вченого, за кожним із державних органів стоїть весь радянський народ, а також колектив працівників і службовців, який очолює відповідний керівник. «...Якщо народ не створює субстрату юридичної особи, то колектив і є власне юридичною особою...»²⁰.

Подальший розвиток ідеї А. В. Венедиктова отримали в «теорії директора» Ю. К. Толстого, головною тезою якої є уявлення про директора як носія юридичної особи підприєм-

¹⁹ Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность : избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. Т. II. Москва : Статут, 2004. С. 381.

²⁰ Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность. Избранные труды по гражданскому праву : 2 т. Т. II. Москва : Статут, 2004. С. 95–97.

ства. Трудовий колектив є засобом впливу, але не суб'єктом управління підприємством²¹. Вказана теорія наголошує на суспільному публічно-правовому характері відносин, які виникають у процесі діяльності юридичної особи.

Свою чергою О. О. Красавчиков розкриває правову сутність юридичної особи через складну систему соціальних зв'язків між особами. «...Сутність будь-якої організації, – зазначає вчений, – полягає не в людях, а в тих зв'язках та відносинах, в яких вони (їх соціальні групи, держава) перебувають один від одного, об'єднуючись для досягнення встановлених цілей...». І далі: «...Для будь-якої організації характерними є три моменти: 1) наявність системи істотних соціальних взаємозв'язків, завдяки чому люди об'єднуються в єдине ціле; 2) наявність визначеної цілі створення та функціонування; 3) наявність внутрішньої структурної функціональної диференціації...»²².

До речі, О. О. Красавчиков як контраргумент А. В. Венедиктову доводить, що субстрат юридичної особи (*держава, колектив, директор*) підмінює власне юридичну особу, при цьому сама її сутність так і залишається нез'ясованою.

Названі ідеї вчених радянського періоду були позбавлені єдності.

Інших поглядів дотримувався Б. Б. Черепакін, який розглядав природу юридичної особи з позиції теорії фікції Ф. К. Савіньї.

Поділяючи позицію Ф. К. Савіньї, Б. Б. Черепакін вважає слушним твердження, що за юридичними особами як соціальною реальністю ніхто не стоїть, як і ніхто не стоїть за фізичною особою – суб'єктом прав та обов'язків. Права юридичної особи належать їй самій та не належать особам, які становлять її людський субстрат. «...Колектив живих людей – в юридичній

---

²¹ Толстой Ю. К. К разработке теории юридического лица. *Проблемы современного гражданского права* : сб. статей. Москва : Городец, 2000. С. 106.

²² Красавчиков О. А. Сущность юридического лица. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. Т. 2. Москва : Статут, 2005. С. 249.

особі, а не поза нею. Без людей немає юридичної особи, окрім того, не може бути й діяльності юридичної особи. Разом із тим, неможливо ототожнювати юридичну особу з її наявним людським складом, як неможливо ототожнювати річку з тією масою води, яка заповнює її русло в цей момент. Вода змінюється (витікає, випаровується тощо, заповнюється новою), а річка у своєму русі залишається незмінною, як певна єдність...». Основне завдання інституту юридичної особи, на думку Б. Б. Черепакіна, полягає у створенні суб'єкта прав та обов'язків, що існує та діє незалежно від зміни його людського субстрату. Основна ідея фікції юридичної особи визначається тезою, що чим далі процес відокремлення юридичної особи та її майна від людей, які входять до неї, тим досконаліша юридична особа, тим стійкіше його слугування поставленим перед нею цілям²³.

Обмежуючись стислим аналізом теорій юридичної особи за радянських часів, слід зазначити їх функціональну непридатність у сучасний період правотворення, в умовах формування й подальшого розвитку ринкових відносин в Україні, але певний науковий інтерес з позиції історії цивільного права України. Водночас розвиток наукових ідей слід розглядати як комплексність проблеми еволюції уявлень про юридичну особу як вираження реальності дійсної фікції.

§ 3. Інтегративний підхід до розуміння природи юридичної особи

Основною методологічною проблемою сучасного періоду розвитку теорії юридичної особи, наголошує О. А. Серова, є відірваність загальнотеоретичних та галузевих досліджень природи юридичної особи.

З одного боку, це не дає змоги відшукати сукупності недоліків традиційної конструкції, визначити рівень відповідності потребам сьогодення, з іншого – не відбувається процес абст-

---

²³ Черепакин Б. Б. Волеобразование и волеизъявление юридического лица. Труды по гражданскому праву. Москва : Статут, 2001. С. 299–300.

рагування від конкретики правозастосування і наступного переходу на більш високий рівень узагальнення. Справа в тім, що в сучасних дослідженнях акцентується на відсутності ефективного регулювання, заснованого на застарілих правових конструкціях, що призводить до деформації економічних реалій правовим регулюванням²⁴.

Слід зазначити, що загальний характер правових досліджень сконцентрований винятково навколо класифікації видів та груп юридичних осіб (*А. В. Зеліско, О. І. Зозуляк*), вивченні проблемних аспектів прикладного характеру, зокрема функціонуванні певних видів юридичних осіб у цивільному обороті України (*В. А. Васильєва, І. В. Спасибо-Фатєєва*), питанні структурної єдності юридичних осіб (*О. А. Беяневич, В. В. Кочин*), а також дослідженні наявної міжгалузевої колізії між прибічниками цивільно-правового та господарсько-правового напрямку розвитку приватного права в Україні (*Р. А. Майданик, О. П. Подцерковний*). Як наслідок, ми відчуваємо відірваність у розумінні правової природи юридичної особи, з'ясуванні її сутності в приватному праві зі змістом національного законодавства.

За допомогою теорії фікції Ф. К. Савінї розкривається основна концептуальна ідея обґрунтування природи юридичної особи через концентрацію майна та грошових коштів в руках автономного суб'єкта права, обмеження цивільно-правової відповідальності фізичної особи за результати діяльності такого суб'єкта, що забезпечило існування цієї правової конструкції за часів Першого Леонського Собору (*1245 рік*).

Традиційно в теорії цивільного права відповідні ідеї матеріалізовані в таких ознаках юридичної особи, як організаційна єдність, майнова відокремленість, самостійна юридична відповідальність, участь у цивільному обороті від свого імені²⁵.

---

²⁴ Серова О. А. Теоретико-методологические и практические проблемы классификации юридических лиц современного гражданского права России : монография. Москва : Издательство «Юрист», 2011. С. 15.

²⁵ Красавчиков О. А. Сущность юридического лица. Избранные труды : в 2 т. Т. 2. Москва : Статут, 2005. С. 242–254.

Проте нині ми можемо спостерігати необхідну деформацію цього концепту. Причиною тому стає поступове розширення меж відповідальності учасників за зобов'язанням юридичної особи через їх потенційне природне втручання в діяльність останньої, фрагментарне звуження автономії її участі в цивільному обороті через рамкові механізми забезпечення економічних інтересів її учасників. Йдеться про можливість пред'явлення вимог на користь юридичної особи з боку її учасників (*похідні позови*), встановлення обмежень в укладенні правочинів із заінтересованими особами, а також можливість притягнення до субсидіарної відповідальності осіб, які мають вирішальний вплив на прийняття управлінських рішень юридичною особою.

У наведеному випадку автономність участі юридичної особи в цивільному обороті нівелюється можливістю учасників процесуально самостійної поведінки від імені та в інтересах юридичної особи. Таким чином, автономність участі юридичної особи в цивільному обороті втрачає своє абсолютне значення. Зараз така автономність забезпечується не лише функціонуванням органів управління юридичної особи, а й ініціативною участю її учасників, вчиненням самостійних юридичних дій на її користь. При цьому належністю корпоративних прав державі автономність юридичної особи нівелюється повністю. Відповідно до статті 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» державне акціонерне товариство, утворене у процесі перетворення державного підприємства, 100 відсотків акцій якого належать державі, не має права безоплатно передавати закріплене за ним майно іншим юридичним особам чи громадянам, крім випадків, передбачених законом. Відчужувати майно, що належить до основних фондів, державне акціонерне товариство має право лише за попередньою згодою органу, який здійснює управління корпоративними правами держави, і лише на конкурентних засадах, якщо інше не встановлено законом. Розпоряджатися в інший спосіб майном, що належить до основних фондів, дер-

жавне акціонерне товариство має право лише в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом²⁶.

Крім того, державні комерційні підприємства та казенні підприємства, які відповідно до статті 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» належать до наукових установ, а також науково-технологічні комплекси, засновані на державній власності, зобов'язані не менш як 50 відсотків чистого прибутку від своєї діяльності спрямовувати на провадження ініціативної наукової та науково-технічної діяльності, фінансування інновацій та розширення власної матеріально-технічної бази²⁷.

Нарешті, обмеженням автономії волі юридичної особи є нормативні вимоги щодо виплати дивідендів. Так, господарські товариства, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, до 1 травня року, що настає за звітним, приймають рішення про відрахування не менше 30 відсотків чистого прибутку на виплату дивідендів. Господарські товариства, 50 і більше відсотків акцій (*часток*) яких знаходяться у статутних капіталах господарських товариств, частка держави в яких становить 100 відсотків, сплачують дивіденди безпосередньо до Державного бюджету України у строк не пізніше 1 липня року, що настає за звітним, у розмірі базових нормативів відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів, але не менше 30 відсотків, пропорційно розміру державної частки (*акцій*) у статутних капіталах господарських товариств, акціонером яких є держава і володіє в них контрольним пакетом акцій. При цьому на суму дивідендів на державну частку, несвоєчасно сплачених господарським товариством, у статутному капіталі якого є корпоративні права держави, та господарським товариством, 50 і більше відсотків акцій (*часток*) яких знаходяться у статутному капіталі госпо-

²⁶ Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21 вересня 2006 року №185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#n310> (дата звернення: 01.09.2021).

²⁷ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 року №848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

дарського товариства, частка держави якого становить 100 відсотків, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності, нараховується пеня, яка сплачується до загального фонду Державного бюджету України з розрахунку подвійної облікової ставки Національного банку України від суми недоплати, розрахованої за кожний день прострочення платежу, починаючи з наступного дня після настання строку платежу і по день сплати включно²⁸. Отже, слід визнати втрату «чистоти» теорії Personificationstheorie Ф. К. Савінї. Зв'язок юридичної особи і її учасників, зумовленість її юридичної поведінки їх волею є безспірною.

Фікція юридичної особи набуває ознак реалістичності, яка інтерполюється через інтерес особи до фікції, а також інтерес до особи через фікцію.

Нині об'єктивною є потреба в розкритті природи юридичної особи за межами винятково рамок теорії фікції Ф. Г. Савінї.

На сучасному етапі свого розвитку конструкція юридичної особи вимагає інтеграції в собі основних положень теорії інтересу Р. Іерінга, який вважав, що права і обов'язки юридичної особи в дійсності належать тим реальним фізичним особам, які фактично використовують спільне майно і отримують від нього вигоду (*дестинаторам*).

Юридична особа – це своєрідна, звернена зовні форма виявлення і опосередкування (*Erscheinungs und Vermittelungsform*) юридичних відносин справжніх суб'єктів-користувачів. Так, виходячи з аналізу теорії інтересу Р. Іерінга, вдало проведеного С. М. Братусем, ми встановлюємо, що єдино реальними суб'єктами прав є тільки живі люди, що входять до складу корпорації, або люди, яких обслуговує установа²⁹.

---

²⁸ Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року №185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#n310> (дата звернення: 01.09.2021).

²⁹ Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве: понятие, виды, государственные юридические лица. Москва : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. С. 82.

Правосуб'єктність юридичної особи втілено в діяльності органів її управління. Однак у процесі взаємодії органів управління з іншими особами з приводу забезпечення організаційної та господарської діяльності юридичної особи можливі ситуації, коли учасники такої взаємодії переслідують різновекторні або взаємовиключні цілі. За умов непрозорої діяльності, наприклад акціонерних товариств, фондове інвестування стає ризиковою справою. Ознака самостійної цивільно-правової відповідальності юридичної особи, відокремленості її майна від майна її учасників унеможлиблює їх хеджування.

За матеріалами розгляду справи Верховним Судом, надаючи пояснення в межах доводів касаційної скарги, представник юридичної особи не зміг пояснити, з якою метою ТОВ «Компанія «Газ ресурс», від імені якої скаржник діяв як директор, відмовилося від дозволу, вартість якого становила більш як 1,5 млн гривень на користь ТОВ «Надрагазресурс», директором та кінцевим бенефіціаром якого виступав ОСОБА_1. Представник також не пояснив, яким чином відмова від дозволу могла покращити становище товариства, яке, зі слів представника скаржника, перебувало на час відмови від дозволу в скрутному матеріальному становищі, не отримувало прибутку, існувало за рахунок кредитів. За словами представника скаржника, ОСОБА_1 вирішив залучити в бізнес кошти іншого інвестора, для чого створив разом з інвестором нове товариство – ТОВ «Надрагазресурс», на користь якого відмовився від дозволу, що належав ТОВ «Компанія «Газ ресурс» (пункт 59)³⁰.

На жаль, класична формула вирішення корпоративних колізій, які виникають в процесі правореалізації, вже не дає змоги вирішити їх за посередництвом традиційного правового інструментарію.

Досліджуючи природу юридичної особи з цих позицій, ми отримуємо відповідь часу на структурну зміну в її ознаках, які відбуваються нині.

³⁰ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі №910/20261/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333859> (дата звернення: 01.09.2021).

Верховний Суд у постанові Великої Палати від 22 жовтня 2019 року у справі №911/2129/17 вказує, що особи, які виступають від імені юридичної особи, зобов'язані діяти не лише в межах своїх повноважень, а й добросовісно і розумно (пункт 6.21).

Крім того, відповідні правовідносини мають довірчий характер між підприємцем (товариством) і його посадовою особою, протиправна поведінка посадової особи полягає в неналежному та недобросовісному виконанні певних дій, без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм посадовими обов'язками за власним умислом (розсудом), прийнятті очевидно необачних, марнотратних та завідомо корисливих на користь такої посадової особи рішень (пункт 6.22)³¹.

Частково задовольняючи позовні вимоги у справі, яка розглядається, суд апеляційної інстанції слушно зазначив, що обов'язок керівника виявляти належне піклування про справи компанії означає, що керівник компанії повинен виявляти розумне піклування про її справи, використовувати необхідні професійні навички і здійснювати свої повноваження з необхідною ретельністю³².

Абсолютна правосуб'єктна автономність юридичної особи від людської істоти об'єктивно призводить до зловживань, оскільки обумовленість правових наслідків діяльності юридичної особи від суб'єктивних дій фізичної особи, яка перебуває за її «вуаллю», безперечна.

У цьому слід погодитись з Р. Ієрінгом, який доводив, що *«...відмова від принципу, в силу якого лише людина є користувачем і, отже, особою, загрожує великими небезпеками; така відмова створює можливість не обмеженої ніякими рамками пер-*

³¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі №916/2084/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84911545> (дата звернення: 01.09.2021).

³² Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 червня 2020 року у справі №922/2187/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90057586> (дата звернення: 01.09.2021); Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року у справі №911/2129/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713> (дата звернення: 01.09.2021).

Розділ 1. Корпорація як юридична особа

соніфікації не тільки об'єднаних спільною метою користувачів, а й неживих предметів: будинків, аптек, паперів на пред'явника і т.д. ...»³³. Саме ці тези теорії інтересу Р. Ієрінга на сучасному етапі розвитку доктрини цивільного права України інтегрує теорія Personificationstheorie Ф. К. Савіньї. Але методологічні посили теорії фікції мають залишатися незмінними.

Компенсаторністю такої автономності виступає розширення меж юридичної відповідальності фізичних осіб за результати діяльності юридичної особи, а також фрагментарне звуження автономії її участі в цивільному обороті, зокрема в частині захисту своїх суб'єктивних цивільних прав. У такому випадку ми говоримо про можливість пред'явлення майнових вимог на користь юридичної особи третім особам, що володіють певним правовим інтересом, незалежно від волевиявлення юридичної особи.

Суб'єкт підприємництва – боржник, його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства (пункт 45).

Об'єктивну сторону такого правопорушення становлять дії або бездіяльність певних фізичних осіб, пов'язаних із боржником, що призвели до відсутності в нього майнових активів для задоволення вимог кредиторів, зокрема бездіяльність Лиманської селищної ради Роздільнянського району Одеської області, як власника і засновника боржника стосовно Комунального підприємства «Лиманськетеплокомуненерго» через невизначення для нього після вилучення майна інших способів та засобів отримання прибутку або джерел погашення ним заборгованості перед кредиторами (пункт 50-52)³⁴.

---

³³ Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве: понятие, виды, государственные юридические лица. Москва : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. С. 82.

³⁴ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 листопада 2020 року у справі №916/1105/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92971721> (дата звернення: 01.09.2021).

Вирішення можливого корпоративного конфлікту досягається за допомогою процесуальних конструкцій, таких як пред'явлення позову в інтересах юридичної особи, за допомогою чого забезпечується захист інтересів її учасника. У процесуальній доктрині англосаксонської правової системи така конструкція отримала найменування непрямого позову. Зловживання органів управління юридичною особою призводять до необхідності врегулювання питань їх відповідальності.

ТОВ “Агроцентр-Україна” в інтересах ТОВ “Сільськогосподарська фірма “Агростар” звернулося до Господарського суду Дніпропетровської області з позовом до колишнього директора про відшкодування збитків у розмірі 1 406 689,28 грн, посилаючись на те, що: ТОВ “Агроцентр-Україна” володіє часткою в розмірі 99,9 % статутного капіталу ТОВ “Сільськогосподарська фірма “Агростар”; у період з грудня 2016 року по серпень 2017 року відповідач, займаючи посаду директора ТОВ “Сільськогосподарська фірма “Агростар”, безпідставно провів податкові платежі за рахунок виконання податкових зобов'язань фізичних осіб – власників земельних ділянок перед бюджетом за рахунок коштів цього товариства. ВС скасував рішення суду апеляційної інстанції і змінив рішення першої інстанції: задоволено частково, стягнуто з директора 140 668 грн (пункт 43)³⁵.

На сучасному етапі введення такого інструмента вирішення корпоративного конфлікту в національну правову систему України пов'язане з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів»³⁶. Зазначеним нормативно-правовим актом визначено, що посадові особи несуть відповідальність за збитки, завдані ними господарському товариству.

³⁵ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 лютого 2021 року у справі №904/982/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95240657> (дата звернення: 01.09.2021).

³⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 7 квітня 2015 року №289-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №25. Ст. 188.

З іншого боку, управління юридичною особою дає можливість її учаснику впливати на формування волі корпорації. Зловживання таким учасником своїм правом, використовуючи автономію цивільно-правової відповідальності та майнової відокремленості юридичної особи, накладає на нього відповідальність за невиконаними нею зобов'язаннями. У державах правової системи *Common law* такий феномен набув значного поширення і розкритий у доктрині «зняття корпоративної вуалі», положення якої полягають у можливості залучення до відповідальності учасників корпорації, які перебувають за її «вуаллю», за дії, які призвели до прийняття управлінських рішень, які спричинили заподіяння шкоди третім особам.

У національній правовій системі такий підхід вже отримав своє нормативне закріплення у сфері регулювання банківської діяльності та конкурсному процесі. Так, згідно зі статтею 58 Закону України «Про банки і банківську діяльність» пов'язана з банком особа, дії або бездіяльність якої призвели до завдання шкоди з її вини, несе відповідальність своїм майном³⁷.

Своєю чергою, відповідно до статті 61 Кодексу процедур банкрутства, у разі банкрутства боржника з вини його учасників або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки або іншим чином визначати його дії, може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями³⁸.

Юридична особа як абстрактна єдність поглинає множини (*колектив*), що стоїть за такою єдністю. Неправильно вважати, що множина (*колектив*) не формує нової якості, не створює нового суб'єкта, який є відмінним від суб'єктів, що його становлять. Водночас юридична особа не може бути відірваною від людської істоти, їх відносин із такою юридич-

---

³⁷ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року №2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №5. Ст. 30.

³⁸ Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року №2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №19. Ст. 74.

ною особою, а також відносин між собою щодо такої фікції, відмова від чого є головним недоліком *Personificationstheorie* Ф. К. Савінї.

Отже, теорію фікції Ф. К. Савінї доповнюємо положенням про сутність людського субстрату в житті юридичної особи, які розширні в теорії інтересу Р. Ієрінга.

Як результат, ми поєднуємо конструкцію юридичної особи із фактором впливу на результати її діяльності з боку певної фізичної особи. Ефект такого поєднання виражається в контракції змісту ознак через збільшення меж відповідальності інших осіб за діяльність такого суб'єкта права, як юридична особа та, з іншого боку, залучення третіх осіб до композиції цього суб'єкта, забезпечення його інтересів у цивільних правовідносинах через інститут похідного позову.

Активна правова поведінка третіх осіб щодо характеру участі юридичної особи в цивільному обороті, можливість отождоження їх правового інтересу з інтересом юридичної особи з одночасним відокремленням власної волі юридичної особи від волі фізичних осіб, які впливають на неї, дає змогу стверджувати про елементи реальності існування юридичної особи.

При цьому засновник юридичної особи та сама юридична особа тісно пов'язані між собою, оскільки існує зв'язок між правосуб'єктністю фізичної особи та її статусом засновника юридичної особи (*див., наприклад, рішення у справах «Фурман проти Росії» (Furman v. Russia), заява №5945/04, п. 19, від 5 квітня 2007 року, «Граберська проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (Graberska v. «the former Yugoslav Republic of Macedonia»), заява №6924/03, п. 41, від 14 червня 2007 року, та «Гумбатов проти Азербайджану» (Humbatov v. Azerbaijan), заява №13652/06, п. 21, від 3 грудня 2009 року)*³⁹.

³⁹ Furman v. Russia, (5945/04) [2007] ECHR 0405 (05 April 2007). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80049> (дата звернення: 01.09.2021); Graberska v. «the former Yugoslav Republic of Macedonia» (6924/03) [2007] ECHR0614 (14 June 2007). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146156> (дата звернення: 01.09.2021); Humbatov v. Azerbaijan (13652/06) [2010] ECHR 1203 (03 December 2009). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166113> (дата звернення: 01.09.2021).

*«Корпорація є «спільнотою» в цьому конкретному сенсі: вона також є сукупністю або структурою, що походить від взаємодії людини...»*⁴⁰, – ідея, висловлена у 2014 році Тоні Лоусоном, що дозволяє стверджувати про поступову деформацію теорії фікції в корпоративному праві Європи. Вчений виступає проти теорії, вказуючи, що *«...корпорація набуває своєї форми із сукупних та повторюваних дій між корпоративними суб'єктами (акціонерами, керівниками, працівниками та іншими), з їх прав та обов'язків, що утворюють разом певну юридичну «структурність», яка виникає в результаті цієї взаємодії. Існування корпорації має матеріальне підґрунтя в поведінці людини»*. На думку Тоні Лоусона, акт юридичної інкорпорації може мати значення лише тоді, коли існує попередня (або, коли асоціація перебуває в процесі створення, перспективна) соціальна особа, що володіє певними властивостями⁴¹. Підтримуючи позицію вченого, Давід Гіндіс в обґрунтуванні «реальності юридичної особи» наголошує на важливому сенсі, у якому корпорація одночасно незалежна від своїх членів і залежить від них⁴². Нині в науковому середовищі країн Західної Європи ідеї реальності корпорації набувають системного характеру.

Таким чином, ми інтегруємо положення теорії фікції юридичної особи Ф. К. Савінї, теорії інтересу Р. Ієрінга в єдину теорію – інтегративну теорію юридичної особи.

Юридична особа – це об'єктивна реальність, яка має своє «тіло». Це даність, яка існує як наявний факт нашого буття. За відсутності фізичної форми свого вираження юридична особа існує в правовому вимірі як фікція людської істоти, що зумовлено необхідністю, з одного боку, об'єднання сукупної волі та

⁴⁰ Lawson T. The nature of the firm and the peculiarities of the corporation. *Cambridge Journal of Economics*. 2014. Vol. 39. Is. 1. P. 32.

⁴¹ Lawson T. Comparing conceptions of social ontology: emergent social entities and/or institutional facts? *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 2016. Vol. 46. Is. 4. P. 359–399. DOI: 10.1111/jtsb.12126.

⁴² Gindis D. From fictions and aggregates to real entities in the theory of the firm. *Journal of Institutional Economics*. 2009. Vol. 5. Is. 1. P. 20. DOI: 10.1017/S1744137408001203.

капіталу людської істоти, а з іншого – відокремлення правового інтересу юридичної особи від інтересу фізичних осіб, через надання цій сукупності (сукупності волі та капіталу) єдиного духу, що втілюється у створенні самостійного суб'єкта права.

Через пряму опосередкованість людини в існуванні юридичної особи моментом створення останньої не вичерпується її автономність.

Фізична особа має постійний інтерес до юридичної особи, характеру її діяльності, правової мотивації ухвалених нею рішень та відповідних юридичних і фактичних наслідків її участі в цивільному обороті. При цьому такий інтерес не обмежується волевиявленням фізичної особи, яка безпосередньо залучена до створення юридичної особи. Аналогічний за обсягом, але відмінний за правовою підставою свого виникнення правовий інтерес щодо діяльності юридичної особи формується також у фізичної особи, яка опосередковано залучена до її створення та участі в цивільному обороті. Цей інтерес зумовлений потребою захисту власного суб'єктивного цивільного права, що дає можливість дійти до людської істоти, яка перебуває за «вуаллю» юридичної особи. Отже, юридична особа – це соціальний організм, який має сукупну волю. Організаційність такої волі, структурованість форми її вираження формує самостійну юридичну особистість у праві.

Соціальність цього організму розкривається через активну поведінку людського субстрату, скерованого на досягнення мети діяльності юридичної особи, без чого юридична особа не функціональна. Ця юридична особа має власні органи управління, певний зв'язок між ними, який опосередкований активною людською поведінкою. Крім того, юридична особа як сукупна воля визначеного кола осіб передбачає встановлення внутрішньовольової координації індивідуального в сукупність для формування колективної вольової єдності (правові відносини між засновниками юридичної особи, а також правові відносини між юридичною особою та її засновниками), за посередництвом чого юридична особа індивідуалізує себе.

Отже, з позиції інтегративної теорії юридичної особи, остання – це носій предметно-практичної діяльності та пізнання як сукупна єдність волі, інтересу та капіталу персоніфікованих осіб, яка скерована на досягнення визначеної мети діяльності, активність якої інтерполюється через ознаки: організаційної єдності, відокремленості майна, самостійної юридичної відповідальності та автономності участі в цивільному обороті.

Глава 2. Правова природа корпорації в цивільному праві України

Юридична особа, відповідно до римської правової традиції, мала організаційно-правову форму *corpus habere* або *universitas*. Деякі монографічні джерела дореволюційного періоду для позначення поняття юридичної особи в римському праві вказують на застосування також терміна *collegium*⁴³.

У процесі своєї еволюції правова конструкція юридичної особи термінологічно специфікується від абстрактного сприйняття її сутності до конкретного закріплення її функціонального значення. У результаті з'являються такі форми, як *fiscus, municipia (coloniae), beneficium, college, societates* тощо⁴⁴.

У сучасних правових реаліях як форма структурної ідентифікації юридичної особи виступає корпорація. З огляду на вищевикладене, така корпорація має давньоримську природу. Слід зазначити, що залежно від типу правової системи для суб'єктного вираження форми регулювання цивільних відносин термін «корпорація» має різне змістовне наповнення.

§ 1. Досвід іноземного праворозуміння

В. В. Руденко, досліджуючи сутність і характерні ознаки корпорації в Україні та за кордоном, зазначає, що в США під поняттям «корпорація» розуміється достатньо широке коло юридичних осіб. Серед корпорацій розрізняють: публічні корпорації (*public*) – органи державної та місцевої влади; напівпублічні корпорації (*quasi-public*) – метою створення яких є задоволення суспільних потреб у сфері постачання газу, води, тепла, електроенергії, а також пасажирських і вантажних перевезень; підприємницькі корпорації (*private, business of*

⁴³ Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. Москва : Статут, 2000. С. 31.

⁴⁴ Римское частное право: казусы, иски, институты / пер. с исп.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва : Статут, 2005. С. 232; Институционный курс римского права / пер. с итал.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва : Статут, 2004. С. 49–50.

profit-making) – метою створення яких є отримання прибутку; невідприємницькі корпорації (*non-profit*) – метою створення яких є задоволення суспільних потреб у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту та забезпечення, а також благодійні фонди та релігійні організації⁴⁵.

Але крім власне корпорацій (*S-corporation, C-corporation*) як найбільш поширеної інституції до організаційно-правових форм юридичних осіб у США належить також компанія з обмеженою відповідальністю (*Limited Liability Company*), партнерство (*Partnership*), індивідуальне приватне підприємство (*Sole proprietor*)⁴⁶.

Незважаючи на таку багатогранність правових форм підприємництва, що, окрім іншого, зумовлено федеральним рівнем правотворчості при регулюванні корпоративних правовідносин у США, найбільш поширеною є саме корпорація. Такий висновок ґрунтується на результатах аналізу Зведеної кодифікації федерального законодавства США⁴⁷, а також кодифікованих актів федерального рівня, зокрема 2016, *New York Consolidated Laws, Business Corporation Law*⁴⁸. Тобто корпорація в праві США є однією з організаційно-правових форм діяльності юридичної особи.

На відміну від американської моделі, у Великій Британії поняття «корпорація» означає не конкретну та уособлену організаційно-правову форму діяльності юридичної особи, а навпаки, будь-яку юридичну особу як термінологічне вираження конструкції об'єднання капіталу або інтересу.

---

⁴⁵ Руденко В. В. Корпорації в Україні та за кордоном: сутність і характерні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2015. Вип. 4. С. 146.

⁴⁶ Maryland Code, Corporations and Associations. 2016. URL: <https://law.justia.com/codes/maryland/2016/corporations-and-associations> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁷ U.S. Code. URL: <https://law.justia.com/codes/us/2015/title-15/chapter-69/> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁸ Business Corporation Law. 2016. URL: <https://law.justia.com/codes/new-york/2016/bsc/> (дата звернення: 01.09.2021).

Так, відповідно до секцій 3-6 Акта про компанії (2006 рік)⁴⁹, корпорації, що мають на меті отримання прибутку, у Великій Британії мають юридичну дефініцію «компанія» (*company*), які поділяються на компанії з обмеженою (компанія, відповідальність якої обмежена статутом) та необмеженою відповідальністю, приватні й публічні (компанії з відповідальністю, обмеженою акціями або гарантією та яка має акціонерний капітал), компанії з відповідальністю, обмеженою гарантією та такі, що мають статутний капітал (приватні компанії), партнерство, а також компанії суспільного інтересу.

При цьому секція 35 Акта про суспільне підприємство (2004 рік) визначає компанію суспільного інтересу як компанію, щодо діяльності якої в будь-якої розумної особи не виникне питання, що її функціонування здійснюється на користь громади⁵⁰.

Слід зазначити, що доктрина корпоративного права Європейських країн іде аналогічним шляхом. Професор Гю Вілмот і професор Джерон Велдман у науковій праці «Соціальна онтологія і сучасні корпорації» визначають корпорацію як сучасну юридичну спільноту її учасників, яке має фікційний характер, але самостійний правовий статус⁵¹. Її поділяє інший вчений професор Тоні Лоусон у роботі «The Nature of the Firm and Peculiarities of the Corporation»⁵².

Вбачається, що незважаючи на єдність правової системи, ставлення до терміна «корпорація» у США відрізняється від його розуміння у Великій Британії. Така природа речей, на наш погляд, пов'язана з варіативністю англійської мови, яка

---

⁴⁹ Company Act 2006. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> (дата звернення: 01.09.2021).

⁵⁰ Companies (Audit, Investigations and Community Enterprise) Act 2004. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/27/contents> (дата звернення: 01.09.2021).

⁵¹ Jeroen Veldman, Hugh Willmott. Social ontology and the modern corporation. *Cambridge Journal of Economics*. 2017. Vol. 41. P. 1489–1504. DOI: 10.1093/cje/bex043 1490.

⁵² Lawson T. The nature of the firm and peculiarities of the corporation. *Cambridge Journal of Economics*. 2015. Vol. 39. Is. 1. P. 1–32. DOI: 10.1093/cje/beu046.

сформувалась на території США з колоніального періоду XVII–XVIII століть, для якого характерні лексичні ознаки галліцизму та германізму. Якщо для англійської правової традиції корпорація є способом концентрації капіталу в цілому, то для корпоративного права США, у процесі своєї індивідуалізації та уніфікації, корпорація стає одним із видів організаційно-правової форми юридичної особи, для якої характерним є об'єднання капіталу та інтересу осіб, одиницею виміру якого є акція.

У романо-германській правовій системі поняття «*корпорація*» має переважно доктринальне значення.

Не будучи закріпленим у законодавстві відповідних країн, за своєю сутнісною характеристикою *під корпорацією розуміється товариство, метою створення якого є здійснення підприємницької діяльності шляхом залучення капіталу для спільного інвестування з метою отримання прибутку або досягнення мети суспільного інтересу*. Показово така позиція знайшла своє закріплення в Німецькому цивільному уложенні (нім. *Bürgerliches Gesetzbuch, (BGB)* – систематизований збірник цивільних законів Німеччини, відомий також як *Німецький цивільний кодекс 1896 року*). Розділ другий цього правового акта (§21–21)⁵³ наводить класифікацію юридичних осіб приватного права на некомерційні об'єднання (*Nicht wirtschaftlicher Verein*) та комерційні об'єднання (*Wirtschaftlicher Verein*)⁵⁴.

Свою чергою комерційні об'єднання, детальні положення про які, закріплені в спеціальних нормативно-правових актах, зокрема в Комерційному кодексі Німеччини, поділяються на торгові товариства (*повні (Handelsgesellschaft §105)*) та командитні товариства (*Kommanditgesellschaft §161*), негласне товариство (*Stille Gesellschaft §230*)⁵⁵. До комерційних об'єднань також належать акціонерні товариства (*Aktiengesel-*

---

⁵³ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB): URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/index.html> (дата звернення: 01.09.2021).

⁵⁴ Юридичний термін *Verein* у перекладі з німецької означає союз осіб, створений для досягнення спільної мети.

⁵⁵ Handelsgesetzbuch (HGB). URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/hgb/VJNR002190897.html> (дата звернення: 01.09.2021).

lschaft), командитні товариства на акціях (*Kommanditgesellschaft auf Aktien*)⁵⁶, товариства з обмеженою відповідальністю (*Gesellschaften*)⁵⁷, виробничий та господарський кооператив (*Genossenschaft*)⁵⁸.

У законодавстві Франції поняття «корпорація» не має відповідної правової регламентації. Комерційний кодекс Франції (*фр. Code de commerce de France – звід норм комерційного права Франції 2000 року*) оперує такою дефініцією, як комерційне товариство, під яким розуміється юридична особа, яка вчиняє комерційні акти в порядку звичної професійної діяльності (§L. 110-1, §L. 110-2, §L. 121-1). До таких належать кооперативне товариство (*Les sociétés coopératives de commerçants détaillants* (§L. 124-1)), повне товариство (*les sociétés en nom collectif*), просте командитне товариство (*les sociétés en commandite simple*), товариство з обмеженою відповідальністю (*les sociétés à responsabilité limitée*), акціонерні організації (*les sociétés par actions* (§L. 221-1)), а також об'єднання економічного співробітництва французького права (*Les groupements d'intérêt économique de droit français* (§L. 251-1)) та європейське об'єднання економічного співробітництва (*Les groupements européens d'intérêt économique* (§ L. 252-1))⁵⁹. Некомерційні товариства або асоціації (*L'association*) відповідно до законодавства Франції – об'єднання осіб, які мають іншу мету ніж розподіл прибутку⁶⁰.

---

⁵⁶ Aktiengesetz. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/aktg/index.html> (дата звернення: 01.09.2021).

⁵⁷ Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung, GmbHG. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gmbhg/index.html> (дата звернення: 01.09.2021).

⁵⁸ Gesetz betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/geng/> (дата звернення: 01.09.2021).

⁵⁹ Code de commerce. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?jsessionid=C61515E1B5F152594190CC6E8AB725EE.tplgfr40s_3?idSectionTA=LEGISCTA000006133175&cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20180125 (дата звернення: 01.09.2021).

⁶⁰ Loi du 1er juillet 1901 relative au contrat d'association. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000006069570> (дата звернення: 01.09.2021).

§ 2. Корпорація як підприємницьке товариство

Щодо правової системи пострадянських країн слід зазначити, що трактування поняття «корпорація» має різне нормативне закріплення та змістовне навантаження. Так, у Російській Федерації законодавчо встановлено (*стаття 65.1 Цивільного кодексу Російської Федерації*), що корпоративними юридичними особами (*корпораціями*) є ті юридичні особи, засновники (*учасники*) яких мають право участі (*членства*) в них і формують їх вищий орган (*тобто мають право брати участь в управлінні справами корпорації, отримувати інформацію про діяльність корпорації та знайомитися з її бухгалтерською та іншою документацією, оскаржити рішення органів корпорації, що тягнуть цивільно-правові наслідки, вимагати, діючи від імені корпорації, відшкодування завданих корпорації збитків, оскаржувати, діючи від імені корпорації, вчинені нею угоди з підстав, і вимагати застосування наслідків їх недійсності, а також застосування наслідків недійсності нікчемних правочинів корпорації.*). До них належать господарські товариства, селянські (*фермерські*) господарства, господарські партнерства, виробничі та споживчі кооперативи, громадські організації, громадські рухи, асоціації (*союзи*), нотаріальні палати, товариства власників нерухомості, козацькі товариства, а також громади корінних нечисленних народів Російської Федерації. Юридичні особи, засновники яких не стають їх учасниками і не набувають в них прав членства, є унітарними юридичними особами (*державні та муніципальні унітарні підприємства, фонди, установи, автономні некомерційні організації, релігійні організації, державні корпорації, публічно-правові компанії*)⁶¹.

На відміну від законодавства Російської Федерації, казахстанське законодавство не дає визначення терміна «корпорація» та який тип суспільних відносин можна ідентифікувати як

⁶¹ Гражданский кодекс Российской Федерации. URL: http://www.consultant.ru/document/Cons_doc_LAW_5142/28916ee0bbdf24214da0c780cd7ad21d728f37a4/ (дата звернення: 01.09.2021).

корпоративні відносини. Немає конкретних законодавчих положень, що стосуються понять корпоративної організації та корпоративних відносин ані в Цивільному кодексі, ані в інших законодавчих актах Республіки Казахстан⁶².

У Республіці Білорусь термін «корпорація» законодавчо не визначений, але поширений у науковій доктрині. Так, Т. О. Угаріна розглядає корпорацію як складну форму інтегрального суб'єкта, оскільки в її структурі комбінуються і переплітаються більш прості форми організації суб'єктів економічних відносин. При її створенні акціонери послідовно відокремлюються від власності на діючий капітал і від управління його рухом. Інакше кажучи, при інтеграції в корпоративну структуру відбувається структурно-функціональне ускладнення персоніфікації економічного присвоєння, що своєю чергою дає можливість примножити комплексний потенціал організації⁶³. Наведене дозволяє віднести до корпорації холдинг, фінансово-промислові групи, концерни, консорціуми, трести, синдикати, картелі тощо як складні об'єднання інших видів комерційних юридичних осіб.

Сучасна цивілістична думка переважно поділяє такий погляд на правову природу корпорації. Так, Л. М. Сіщук на підставі ґрунтовного аналізу позицій вчених зазначає, що під корпорацією як самостійним суб'єктом права слід розуміти зареєстровану у встановленому законом порядку юридичну особу, яка створюється шляхом об'єднання майна та осіб з метою ведення підприємницької діяльності, учасники якої наділені щодо неї корпоративними правами. Науковець робить висновок, що непідприємницькі товариства не можуть належати до корпорацій, оскільки учасників таких товариств

⁶² Karagusssov F. Development of Company Law in Kazakhstan: Main Issues and Trends. *Juridica International*. 2016. Vol. 24. P. 88. DOI: 10.12697/JI.2016.24.09.

⁶³ Угарина Т. А. Проблемы формирования корпоративных структур в рамках антикризисного механизма хозяйствования Республики Беларусь. *Учение В. И. Вернадского о ноосфере и антикризисное социально-экономическое развитие Беларуси* : материалы междунаро. науч.-практ. конф. (г. Минск, 23–24 октября 2009 г.). Минск : Институт экономики Национальной академии наук Беларуси, 2009. С. 158–160. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/9334> (дата звернення: 01.09.2021).

пов'язують не корпоративні права, а членство, яке полягає лише в особистій участі в управлінні юридичною особою⁶⁴.

Цієї ж точки зору дотримуються В. А. Васильєва, С. Д. Могилевський, І. А. Самойлов, Д. В. Ломакін, А. С. Киздарбекова та інші вчені, вказуючи, що під корпорацією слід розуміти не будь-яку організацію, засновану на членстві, а лише ту, яка переслідує мету отримання прибутку⁶⁵. Отже, на думку вчених, корпорація є підприємницьким товариством.

У наведеному випадку природа корпоративних відносин у характері взаємозв'язку між юридичною особою та її учасниками, який полягає в отриманні права на управління корпорацією (*опосередковано – через призначеного директора та безпосередньо – через роботу в вищому органі управління*) через складеність капіталу учасників для здійснення юридичною особою статутної діяльності, а також зустрічне отримання такими учасниками прибутку від результатів підприємницької діяльності корпорації. Головною ознакою таких відносин, на думку вчених, є право участі в діяльності юридичної особи, яке має майнову та немайнову складові, наявність чого дає їм корпоративну природу. Своєю чергою пріоритетність майнового компоненту в структурі правовідносин «учасник – корпорація», на переконання А. В. Зеліско, стає фактором їх корпоративно-правової ідентифікації⁶⁶.

Слід наголосити, що серед прибічників «вузького розуміння» поняття «корпорація» немає порозуміння в питанні пере-

---

⁶⁴ Січук Л. М. Сутність корпорації у корпоративному праві України: теоретичний аспект. *Приватне право і підприємництво*. 2017. №17. С. 47.

⁶⁵ Васильєва В. А. Корпорації як суб'єкти корпоративних відносин. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах*: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2010. С. 56–61; Ломакін Д. В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. Москва : Статут, 2008. С. 50–51; Жорнокуй Ю. Проблемні питання визначення поняття категорії «корпорація» та її ознак. *Підприємство, господарство і право*. 2009. №8. С. 31.

⁶⁶ Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. С. 117.

ліку тих організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб, які слід віднести до корпорації.

Так, Н. С. Глусь розглядає корпорацію як юридичну особу, яка створюється і діє на підставі установчого договору та статуту, управління якою здійснюється через складну систему органів та яка створена у формі *акціонерних товариств, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю*, учасники якої щодо неї здійснюють інвестиційну діяльність і така участь породжує в них сукупність корпоративних прав⁶⁷. При цьому вчений, так само як і С. С. Кравченко, обмежує наведеним переліком кількість організаційно-правових форм, які можливо віднести до числа корпорацій. Не належать до числа корпорацій, за її задумом, *командитні товариства та повні товариства*⁶⁸. Ознаки корпорації (створення з метою отримання прибутку, необмеженість кола учасників, наявність органів управління тощо), які запропоновані Ф. С. Крагусовим, на думку дослідників із корпоративного права Казахстану, мають винятково *акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю*⁶⁹.

Єдине в чому вчені однастайні – необхідність формування ознак наведеного поділу типів юридичних осіб. На жаль, запропоновані вченими ознаки поділу є переважно критерієм розмежування підприємницьких юридичних осіб від неприемницьких, ніж корпоративних юридичних осіб від унітарних. Так, І. В. Спасибо-Фатеева до таких зараховує наступні: 1) права, пов'язані з часткою в статутному капіталі; 2) такі права дають можливість брати участь у розподілі прибутку; 3) членство в корпораціях передбачає отримання частини

⁶⁷ Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2000. С. 12.

⁶⁸ Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарський товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. С. 32.

⁶⁹ Киздарбекова А. С. К понятию корпорации. *Гражданское право и корпоративные отношения*: материалы междунар. науч.-практ. конф. в рамках ежегодных цивилистических чтений, посвященных 90-летию видного казахстанского ученого-цивилиста Юрия Григорьевича Басина (Алматы, 13–14 мая 2013 г.) / отв. ред. М. К. Сулейменов. Алматы, 2013. 736 с. С. 303.

майна після ліквідації⁷⁰, а також ознака цивільної правоздатності, приватно-корисний інтерес, додаткова відповідальність засновників (учасників) за зобов'язаннями такої юридичної особи⁷¹. При цьому пояснення щодо критерію віднесення тієї чи іншої організаційно-правової форми юридичної особи саме до корпорації чи унітарної юридичної особи немає. О. І. Зозуляк до такої об'єднуючої ознаки відносить корпоративний устрій як відображення особливої форми членських відносин з метою ведення їх учасниками спільно певної діяльності, споріднений підхід до управління таким утворенням, що включає в себе відповідний порядок формування органів управління, процедуру прийняття ними рішень тощо⁷². Слід зазначити, що відповіді на головне питання, в чому полягає відмінність «корпорації» від «не корпорації» ми не знайшли.

Наведене дозволяє дійти висновку, що в теорії корпоративного права деякі вчені під корпорацією розуміють таку юридичну особу, яка створена з метою залучення матеріальних ресурсів (грошових коштів) шляхом об'єднання капіталу, конвертованого в корпоративне правоволодіння, через набуття прав на управління корпорацією, та отримання прибутку від результатів її діяльності пропорційно обсягу такого інвестування. При цьому критерієм віднесення юридичної особи до корпорації є характер правового зв'язку між нею та її учасником, який, по-перше, має переважно майнову складову, по-друге, має зобов'язальну природу відносин «юридична особа – учасник». Саме пріоритет майнового в структурі правових відносин юридичної особи та її учасника є, на чому наголошують В. А. Васильєва, І. В. Спасибо-Фатєєва на інші

⁷⁰ Правове регулювання некомерційних організацій в Україні : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Борисова, О. П. Печений та ін. / за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2013. С. 20.

⁷¹ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. С. 233.

⁷² Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права : теоретичні та практичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. С. 233.

вчені, *casus belli* їх корпоративної ознаки. Або корпорація – це все ж таки юридична форма об'єднання осіб, які мають на меті не тільки отримання прибутку від результатів її підприємницької діяльності, а й немайнове задоволення (захист інтересів учасників корпорації тощо)? Це питання наукової дискусії.

§ 3. Корпорація – модель товариства як форми юридичної особи

Корпоративність представляє собою спосіб концентрації не лише капіталу, а й інтересу групи осіб у відповідній організаційній формі. Проведення паралельних ліній між поняттями «корпоративний» та «підприємницький» не доречно. Термін «корпоративний» не обмежується винятково сферою підприємницької діяльності.

Розуміння корпорації в «широкому» сенсі не є випадковим у доктрині цивільного права. На думку вчених, корпорація – це юридична особа (комерційна або некомерційна організація), що ґрунтується на принципі участі (членства). Отже, здійснення підприємницької діяльності не є обов'язковим критерієм корпорації. Так, Н. С. Козлова висловлює думку, що корпоративні відносини виникають між будь-якою юридичною особою, її засновниками, а також суб'єктами, що здійснюють функцію її органу, навіть якщо юридична особа належить до категорії установ⁷³. Подібну точку зору мають В. М. Кравчук, В. І. Борисова та інші цивілісти.

Як зазначає В. М. Кравчук, чинне законодавство України не дає підстав для невизнання корпораціями непідприємницьких товариств. Навпаки, проводиться поділ товариств на два види: підприємницькі й непідприємницькі, що підкреслює належність їх до однієї організаційно-правової форми. Учасники усіх товариств мають право участі в них, однак зміст цього права в кожному з видів товариств не однаковий. Таким чином, до корпорацій належать як підприємницькі, так і непід-

---

⁷³ Козлова Н. С. Правосуб'єктность юридического лица. Москва : Статут, 2005. С. 121.

приємницькі товариства⁷⁴. Характерною рисою корпорації, на думку В. І. Борисової, є її створення на підставі членства та ведення її засновниками спільної діяльності незалежно від організаційно-правової форми юридичної особи⁷⁵.

Ідею корпоративної плюралізації організаційно-правових форм юридичної особи обстоює в науковому середовищі О. І. Зозуляк. Вона наполягає на напрацюванні теоретичної конструкції так званої непідприємницької корпорації, відмінної від непідприємницької унітарної юридичної особи через встановлення ознак цієї корпорації, основною серед яких є ознака членства (участі)⁷⁶. Отже, бачення вченого полягають у класифікації всіх юридичних осіб від характеру їх устрою на унітарні та корпоративні.

У запропонованому В. А. Васильєвою, І. В. Спасибо-Фатеєвою та іншими вченими підході помітний вплив американської моделі, відповідно до якої в основі перебуває не стільки сутність корпорації, скільки організація підприємницької діяльності в формі корпорації.

Віднесення певного типу юридичних осіб до корпоративних чи унітарних може бути вирішено винятково через визначення природи терміна «корпоративний». Саме через категорію поняття як засобу відображення світу на рівні пізнання ми встановлюємо форму узагальнення предметів та явищ, що дає нам можливість розкрити їх сутність.

Як вже зазначалось, корпорація (*від лат. corpus – тіло*) – це форма об'єднання осіб, яка виступає в обороті як єдине ціле, якісно відмінне від утворюючих його суб'єктів⁷⁷. Отже,

---

⁷⁴ Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія. Львів : Край, 2009. С. 12.

⁷⁵ Борисова В. И. Корпорация – организационно-правовая форма корпоративных отношений. *Альманах цивилистики*. Сб. статей. Вып. 1 / под ред. Р. А. Майданника. Киев : Всеукраинская ассоциация издателей «Правова єдність», 2008. С. 264.

⁷⁶ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники. 2017. С. 231–232.

⁷⁷ Дождев Д. В. Римское частное право : учебник для вузов / под ред. члена-корр. РАН, проф. В. С. Нерсесянца. Москва : Издательская группа ИНФРА М-НОРМА,

фундаментальною ознакою корпорації є фактор єдності осіб, які входять до неї, формують її сутність та уособлюють її в цивільному обороті відмінно від осіб, що її складають. Вказане дає можливість відмежувати спільне майно юридичної особи від індивідуального, а також її діяльність від діяльності її учасників (засновників). Звідси висновок: корпоративний – поєднаний. *Корпорація – це форма поєднання капіталу або інтересів певної групи осіб, яка відображена в одному самотійному «корпусі».*

Отже, «вузьке розуміння» корпорації, в межах його нормативного визначення у статті 167 Господарського кодексу України винятково як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами⁷⁸ залишає за межами юридичної класифікації значну частину юридичних осіб, які позбавлені підприємницького характеру у своїй діяльності за наявності першої з вищенаведених ознак корпорації – *спільність приватної мети.*

Безперечно, що такий утилітарний підхід до розуміння сутності корпорації є достатньо поширеним. Як зазначає Д. В. Ломакін, у сучасній німецькій юридичній літературі термін «корпорація» найчастіше використовується для позначення юридичних осіб, що представляють собою об'єднання з чітко вираженою організаційною самотійністю щодо своїх учасників (членів). Ці об'єднання (*Korperschaften*), на переконання автора, мають у своєму розпорядженні спеціальні органи, які ведуть справи від імені об'єднання. Для таких юридич-

---

1997. С. 268; Муромцев С. А. Гражданское право Древнего Рима. Москва : Статут, 2003. С. 602.

⁷⁸ Господарський кодекс України : станом на 01.09.2021. *Офіційний вісник України*. 2003. №11. Ст. 462 (з наступними змінами).

них осіб характерною також є вільна участь (членство). Як вважає професор Гамбурзького університету П. Беренс, ці суб'єкти права можна протиставити об'єднанням, які юридично ідентифікуються зі своїми учасниками (членами). У подібних об'єднаннях (*Gesellschaften*) не створюються спеціальні органи управління, а їх учасники (члени) не наділені правом вільного вступу або виходу зі складу таких об'єднань. До першої групи об'єднань належать акціонерне товариство (*die Aktiengesellschaft-AG*) і товариство з обмеженою відповідальністю (*die Gesellschaft mit beschränkter Haftung-GmbH*). Вони представляють собою об'єднання капіталів. До другої групи належать товариства, які є об'єднаннями осіб або персональними об'єднаннями (*Personengesellschaft*). Серед товариств виокремлюють повне товариство (*die offene Handelsgesellschaft-OHG*), командитне товариство (*die Kommanditgesellschaft-KG*) і так зване негласне товариство (*die stille Gesellschaft*). Вихідною моделлю товариства є просте товариство (*Gesellschaft burgerlichen Rechts-GbR*). Повне і командитне товариство є його різновидами, а їх діяльність регулюється нормами торгового права⁷⁹.

При цьому віднесення непідприємницьких юридичних осіб до іншого типу, в структурі класифікації юридичних осіб, так би мовити, «за межами корпоративного» не визначене ні доктринально, ні нормативно. Звідси слушне запитання – співвідношення таких категорій, як «корпоративність» та «участь» в діяльності юридичної особи.

Участь є формою залученості в процесі певної діяльності суб'єкта. Це форма забезпечення приватного інтересу особи. Вона передбачає вчинення дій активного порядку, що забезпечує досягнення певного результату або мети.

Під участю в юридичній особі, ми розуміємо певний приватний зв'язок між нею та її учасником, який визначає таку

---

⁷⁹ Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения как составная часть системы гражданско-правовых отношений: на примере хозяйственных обществ : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2009. С. 136.

мету діяльності юридичної особи, в основі якої лежить інтерес саме учасника. Через інтерес, до якого прагне учасник юридичної особи, відбувається його вплив на корпоративне управління юридичною особою.

Грунтовною в цьому аспекті є позиція Є. О. Суханова, який зазначає, що, реалізуючи свої корпоративні права, учасники корпорації впливають на формування волі цього корпоративного утворення, що є самостійним суб'єктом цивільного права – юридичною особою. Така ситуація нетипова для цивільно-правового регулювання, так як за загальним правилом у цивільному обороті суб'єкти є самостійними і незалежними один від одного і тому не можуть безпосередньо брати участь у формуванні волі контрагента⁸⁰, водночас предметно орієнтована для корпорації.

Корпоративність своєю чергою як похідний термін від терміна «корпорація» передбачає спільність можливої поведінки суб'єктів.

Характерним для корпорації є стан відносин між нею та її учасниками (засновниками), який полягає в концентрації їх інтересу та/або капіталу навколо мети її діяльності. Така риса дає можливість пояснити природу одноособовості учасника (засновника) корпорації. Мета діяльності корпорації, яка розкривається через прагнення в реалізації приватного інтересу, виключає обмеженість в природі її розуміння винятково сферою підприємницької діяльності. Але такий інтерес має приватний характер. Його приватність символізує обмеженість виключно колом осіб, які об'єднують власні зусилля навколо корпорації. Цей інтерес забезпечує діяльність корпорації. Отже, для нього головна ідея існування корпорації – це забезпечення реалізації спільності мети її діяльності.

Тобто ці категорії не протилежні, а взаємодоповнюючі. Якщо перша характеризує характер поведінки особи, то друга категорія визначає форму такої поведінки. Таким чином, про-

---

⁸⁰ Гражданское право : учебник : в 2 т. Т. I / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство БЕК, 2000. С. 103.

Розділ 1. Корпорація як юридична особа

тиставлення права на участь та корпоративного права є помилковим. Це однопорядкові явища.

Не менш хибним, на наш погляд, є проведення класифікації юридичних осіб на ознакою участі в них їх засновників (учасників) на такі, в яких їх учасники (засновники) мають корпоративні права та такі, в яких останні мають тільки право участі.

Кожна юридична особа, яка створюється шляхом об'єднання капіталу осіб або їх приватних інтересів, містить в собі право участі таких осіб в її діяльності. Саме участь в діяльності такої юридичної особи специфікує її в цивільному обороті серед таких юридичних осіб, в яких їх засновники участі щодо реалізації приватного інтересу не беруть. Це така юридична особа, як *установа*.

Схожу позицію має Велика Палата Верховного Суду у справі щодо юрисдикції спору⁸¹, яку висловила в постанові від 18 грудня 2019 року у справі №640/1029/18⁸².

Корпоративне підприємство характеризується тим, що утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися в різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо).

Зазначені норми кореспондуються з нормами статей 83, 85, 86 ЦК України, згідно з положеннями яких юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в

---

⁸¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі №509/577/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81691869> (дата звернення: 01.09.2021).

⁸² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 року у справі №640/1029/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857845> (дата звернення: 01.09.2021).

інших формах, встановлених законом. Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Особливості створення кооперативів та ведення господарської діяльності обслуговуючими кооперативами визначається Законом України «Про кооперацію».

Обслуговуючий кооператив – це кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності. Обслуговуючі кооперативи надають послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу. Обслуговуючий кооператив надає послуги своїм членам, не маючи на меті одержання прибутку.

За змістом наведених норм корпоративні права характеризуються тим, що особа, яка є учасником (засновником, акціонером, членом) юридичної особи, має право на участь в управлінні господарською організацією та інші правомочності, передбачені законом і статутними документами.

Згідно з положеннями статті 12 Закону України «Про кооперацію» основними правами члена кооперативу є, зокрема, участь в господарській діяльності кооперативу, а також в управлінні кооперативом, право голосу на його загальних зборах, право обирати і бути обраним в органи управління; користування послугами кооперативу.

Відповідно члени обслуговуючого кооперативу незалежно від напрямку його діяльності є носіями корпоративних прав, а відносини між його членами та кооперативом, які

пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, є корпоративними.

Тобто Верховний Суд у практиці правозастосування не пов'язує фактор «корпоративності» з комерційним характером діяльності юридичної особи, наголошуючи на ключовому значенні фактору «участі в управлінні юридичною особою».

У постанові від 20 лютого 2020 року у справі №740/3192/14 Велика Палата Верховного Суду висловила наступну позицію⁸³.

Визначаючи наявність юрисдикції господарського суду слід враховувати, чи пов'язаний цей спір із корпоративними відносинами. Ці відносини характеризуються зокрема тим, що особа, яка є учасником (засновником, акціонером, членом) юридичної особи має право на участь в управлінні останньою й інші правоможності, передбачені законом і статутом.

Адвокатське об'єднання є добровільним професійним некомерційним об'єднанням адвокатів, які отримали свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, має статус юридичної особи, печатку, штамп зі своїм найменуванням, самостійний баланс, поточні та інші рахунки в установах банків, у тому числі валютні.

Члени адвокатського об'єднання, крім прав адвоката, передбачених законодавством, мають право обирати та бути обраними до органів управління адвокатського об'єднання.

З огляду на вказане Велика Палата Верховного Суду вважає, що позивач є носієм корпоративних прав, а відносини між ним і відповідачем щодо членства в адвокатському об'єднанні, діяльності останнього та його припинення є корпоративними.

Юридична особа як вольовий вияв людського субстрату не може бути створена та розвиватися за відсутності мети своєї діяльності. Соціальна природа юридичної особи, як слушно зазначає В. М. Кравчук, полягає в поєднанні її мети,

⁸³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 лютого 2020 року у справі №740/3192/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88168781> (дата звернення: 01.09.2021).

що визначається учасниками (засновниками), і зумовлена їх інтересами, із засобами її досягнення. Останні виражаються в діяльності юридичної особи⁸⁴.

Оскільки правова природа юридичної особи передбачає перенесення комбінаційних властивостей особистості на користь певного юридичного утворення для реалізації мети його існування, то цілком слушно, що такий зв'язок між корпорацією та учасниками не припиняється протягом всього циклу її життєдіяльності. У процесі правореалізації відповідна юридична особа перебуває в постійній комунікаційній взаємозалежності з її учасниками, що забезпечується через інструмент корпоративного управління та участі учасників у ньому. Класичним прикладом участі в корпоративному управлінні юридичною особою її учасниками є участь у роботі загальних зборів як вищого органу юридичної особи. Учасник визначає основні напрями розвитку корпорації, види її діяльності, впливає на формування її капіталу, формує органи корпоративного управління тощо. Правом участі чи корпоративним правом наділені учасники всіх юридичних осіб у формі товариства, не обмежуючись винятково підприємницькими.

Не сприймаючи ідею ототожнення права участі з корпоративним правом учасника щодо всіх без винятку товариств (підприємницькі, непідприємницькі), нам слід визнати, що командитне товариство, яке є різновидом підприємницького, перебуває за межами правового регулювання корпоративних відносин, оскільки його вкладники не мають права брати участі в управлінні діяльністю командитного товариства та заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства.

Відомо, що відповідно до статті 133 Цивільного кодексу України⁸⁵ в командитному товаристві разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і

⁸⁴ Кравчук В. М. Соціальна-правова природа юридичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид наук : 12.00.03. Львів, 2000. С. 3.

⁸⁵ Цивільний кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (зі змінами).

Розділ 1. Корпорація як юридична особа

солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум, зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Окрім того, ризик позбутися корпоративних прав несуть також акціонери – власники привілейованих акцій.

Статтею 26 Закону України «Про акціонерні товариства»⁸⁶ встановлено, що такі акціонери мають право голосу тільки з питань припинення товариства, що передбачає конвертацію привілейованих акцій цього класу в привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери, внесення змін до статуту товариства, що передбачають обмеження прав акціонерів – власників цього класу привілейованих акцій, внесення змін до статуту товариства, що передбачають розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, або збільшення обсягу прав акціонерів – власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства та зменшення статутного капіталу акціонерного товариства.

Створення юридичної особи пов'язано з активністю фізичної особи, яка опосередкована формальним інтересом, залежно від чого характер такої активності набуває різних форм вияву, варіативність юридичних осіб залежить від забезпечення реалізації такого інтересу. Отже, юридична особа покриває інтерес її учасника (засновника) щодо забезпечення діяльності такої юридичної особи її учасниками (засновниками). Перманентність інтересу визначає темпоральність юридичної особи в суспільних відносинах. Взаємозалежність інтересу засновника і заснованого створює відносини корпоратив-

---

⁸⁶ Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року №514-VI. Відомості Верховної Ради України. №50. Ст. 2–8.

ності між юридичною особою та її учасником (засновником), учасниками (засновниками) між собою щодо такої юридичної особи.

Зазначимо, що корпорація це форма об'єднання приватних інтересів осіб, які можуть переслідувати мету не лише виключно матеріального змісту. Той інтерес, якого прагнуть учасники, може мати також некомерційний характер та бути скерованим на досягнення спільної для них соціально орієнтованої мети, наприклад задоволення економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів певної групи осіб. При цьому відсутність майнового інтересу учасника в діяльності юридичної особи не впливає на змістовність його участі в неї. Отже, природа корпоративних прав не змінюється залежно від матеріальної складової інтересу учасника юридичної особи. Так відсутність майнового інтересу учасника не деформує його вплив на діяльність юридичної особи та не корегує характер його участі в діяльності такої юридичної особи.

Відсутність такої моделі відносин між юридичною особою та її учасником, яка через активність корпорації в цивільному обороті забезпечує його особистий інтерес, свідчить про наявність інтересу іншого порядку – інтересу публічного.

Публічний інтерес у діяльності юридичної особи специфікує останню. Діяльність юридичної особи не зумовлюється поведінкою її учасників. У цій формулі відзначена відсутність взаємозалежності юридичної особи з її учасником (*засновником*). Дестинатором результатів її діяльності виступає суспільство. Отже, її засновник не бере участі в управлінні нею. Його активність обмежується винятково межами регламентаційного впливу. Безпосередньо управління установою здійснюється автономно, виходячи із засад державної політики у сфері, яка забезпечує діяльність такої юридичної особи. У такому разі індивідуальний інтерес засновника юридичної особи відсутній. Воля засновника зумовлена потребами громадськості. Ця юридична особа у своїй статутній діяльності не пов'язана з інтересе-

сами її засновника. Виникнувши за волею засновника, юридична особа в подальшому втрачає активний правовий зв'язок із ним. Вичерпання інтересу учасника (засновника) юридичної особи фактом її створення не припиняє існування такої юридичної особи, проте змінює конфігурацію відносин між ними. Юридична особа виступає донором суспільного інтересу при відсутності зустрічного живлення доцільності її існування з боку реципієнтів її діяльності. Тобто відносини юридичної особи та споживачів її суспільної активності позбавлені корпоративності. Такі відносини не мають характеру закритої групи. В їх структурі переважає необмежене коло учасників, які взаємодіють безпосередньо з юридичною особою щодо її сутнісної діяльності та не кореспондують між собою. Інтерес учасника при створенні такої юридичної особи конвертується в суспільний інтерес при її подальшій діяльності. У цьому розкривається соціально-правова сутність такої юридичної особи, як установка. Статус наведеної юридичної особи визначає розпорядчий порядок її створення. Так, відповідно до статті 31 Закону України «Про вищу освіту» рішення про утворення державного вищого навчального закладу ухвалюється Кабінетом міністрів України⁸⁷. Водночас, як засновник цієї юридичної особи, останній позбувається особистого інтересу в діяльності цього закладу та його результатах. Цей інтерес мають інші особи, які й стають бенефіціарами відповідних результатів, а також суспільство в цілому, яке користується тією метою, задля досягнення якої створений навчальний заклад.

Наведене свідчить, що діалектика відносин товариства з її учасником, сутність яких полягає в їх синергетичності майнової та немайнової взаємозумовленості, чим забезпечується самостійність існування окремого суб'єкта права – юридичної особи, розкриває інше, широке розуміння категорії «корпоративного», яка не обмежує правові відносини між юридичною особою та її учасником фактором потенційної прибутковості.

---

⁸⁷ Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року №1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. №37–38. Ст. 31.

Серед юридичних осіб залежно від виду правових відносин, в яких опосередкована їх активна участь, ми виділяємо корпорації та установи.

§ 4. До питання поділу юридичних осіб публічного і приватного права

У науці цивільного права поділ юридичних осіб на осіб публічного і приватного права є традиційним. За часів давньо-римського права першу групу склали держава (казна) і політичні організації. До юридичних осіб приватного права належали спілки, колегії та інші види корпорацій.

Відповідна ідея поділу юридичних осіб знайшла своє відображення в національному законодавстві України. Відповідно до частини 2 статті 81 Цивільного кодексу України юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права.

Вважається, що критерієм такого поділу виступає порядок створення юридичних осіб. Так, юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до статті 87 цього кодексу. У свою чергу юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Поділ юридичних осіб на осіб приватного і публічного права закріплений у законодавстві інших країн, зокрема Франції. Проте питання доцільності поділу юридичних осіб на юридичні особи приватного права і юридичні особи публічного права актуалізується в контексті доктринальної цілісності відповідної юридичної конструкції.

Поділ юридичних осіб на осіб приватного права і публічного права є розвитком концепції дихотомії приватного і публічного в праві. Не заперечуючи поділ права на приватне і публічне, зазначимо, що наведений аспект питання, на наше переконання, *формулює бінарне бачення природи юридичної особи.*

Так, за логікою статті 81 Цивільного кодексу України юридична особа має диференційовану правосуб'єктність в праві приватному і публічному. При цьому з урахуванням природи поділу права на право приватне і право публічне очевидним є варіативність наповнення змісту конструкції юридичної особи. Отже, ми маємо розуміння юридичної особи в приватному праві, відмінне від сутності юридичної особи в праві публічному.

При цьому відсутність в публічному праві теоретичних доробок, які визначають принципи організації та діяльності юридичних осіб, робить безплідним відповідний поділ, ідею про що вперше висловлено С. Н. Братусем у 1947 році⁸⁸ і розвинуто в подальшому С. С. Алексєєвим у 1972 році⁸⁹.

У наведеному аспекті слід зазначити, що саме розуміння юридичної особи публічного права або юридичної особи в публічному праві має внутрішні суперечності.

Правова конструкція юридичної особи створена для забезпечення цивільного обороту. Об'єднання інтересу або капіталу осіб призвело до створення фікції, яка реалізує власну волю і виступає в цивільному обороті від свого імені. Її активність інтерполюється через ознаки організаційної єдності, відокремленості майна, самостійної юридичної відповідальності та автономної участі в цивільному обороті.

Не викликає сумніву, що вказаними ознаками юридична особа публічного права не може бути наділена. І це зрозуміло, адже в публічному праві його суб'єкту для реалізації власної компетенції статус юридичної особи не потрібний. Прикладом цього є Верховна Рада України або Кабінет Міністрів України.

Щодо органів державної влади і місцевого самоврядування, правове становище яких врегульовано Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» та Законом Украї-

---

⁸⁸ Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве: понятие, виды, государственные юридические лица. Москва : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. 364 с.

⁸⁹ Алексєєв С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права / Свердл. юрид. ин-т. Свердловск, 1972. 396 с.

ни «Про місцеве самоврядування в Україні», зазначимо, що жоден із них не є носієм власної волі. З огляду на положення статей 167-173 Цивільного кодексу України таким суб'єктом, який має таку волю, виступає держава, Автономна Республіка Крим та територіальна громада.

Аналогічне стосується ознак відокремленості майна та самостійної юридичної відповідальності. Відомо, що згідно зі статтею 1175 Цивільного кодексу України шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів.

З іншого боку, слід зазначити, що правоздатність юридичної особи публічного права не специфікується через вчинення нею дій, позбавлених владного характеру (*Діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів*).

У свою чергу виконання владних функцій юридичною особою приватного права не надає їй особливих ознак від загальноприйнятих, характерних для ідентифікації цієї сутності в цивільно-правовому просторі.

Наведене не дозволяє стверджувати про існування в цивільному праві особливого суб'єкта – юридичної особи публічного права або юридичної особи приватного права, відмінної від юридичної особи приватного права.

Як зазначено вище, юридична особа – носій предметно-практичної діяльності, сукупна єдність волі, інтересу та капіталу персоніфікованих осіб, яка скерована на досягнення визначеної мети діяльності. Її природа має сингулярний характер.

Отже, доцільним є не стільки поділ юридичних осіб на осіб приватного і публічного права, скільки класифікація функцій юридичних осіб відносно характеру правовідносин, в яких вони є учасниками.

Такий підхід виключає деформацію цивілістичної природи юридичної особи, концентруючи увагу на характері тих функцій (*приватно-правових або публічно-правових*), які юридична особа реалізує в конкретних правовідносинах.

Підтвердженням цієї тези є судова практика. Так, в одній зі своїх постанов Велика Палата Верховного Суду (*Постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 серпня 2019 року у справі №826/4264/17*) дійшла такого висновку⁹⁰.

Аналіз наведених норм чинного на час виникнення спірних відносин законодавства свідчить про те, що функції Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти як органу управління у сфері вищої освіти мають як владний характер (результати здійснення яких мають обов'язковий характер для учасників правовідносин у сфері вищої освіти), так і такі, що не містять владної складової, зокрема, результати здійснення яких підлягають погодженню чи затвердженню Урядом чи центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Вчиняючи на виконання покладених на нього законом повноважень з реалізації державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти діяння чи приймаючи рішення (індивідуальні акти), які не вимагають погодження чи затвердження та є обов'язковими для учасників правовідносин у сфері вищої освіти, юридична особа діє як суб'єкт владних повноважень при здійсненні владних управлінських функцій.

Проте оскаржувані позивачем у цій справі рішення зборів членів Агентства щодо внесення/відкликання подань Кабінету Міністрів України про призначення Голови та заступників Голови Агентства, звільнення керівника його секретаріату, а також щодо висловлення недовіри керівнику

---

⁹⁰ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 серпня 2019 року у справі №826/4264/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84152964> (дата звернення: 01.09.2021).

секретаріату та створення комісії з перевірки його роботи, не пов'язані зі здійсненням владних управлінських функцій Агентства, покладених на нього законом для реалізації державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти. Відповідач, ухвалюючи наведені рішення, діяв не як суб'єкт владних повноважень у розумінні КАС.

Юридична особа публічного права в системному зв'язку з положенням пункту 1 частини 1 статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України є суб'єктом владних повноважень, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства.

Таким суб'єктом є орган державної влади і місцевого самоврядування. Водночас така юридична особа публічного права, окрім виконання владних функцій, наділена правоздатністю вчинення дій, які можуть і не мати владної складової, що не впливає на її природу юридичної особи в цілому.

Глава 3. Організаційно-правові форми корпорацій

Юридична особа як фікція за відсутності фізичної форми свого існування набуває рефлексії абстрактного формату впорядкування змісту. Єдність волі, капіталу та інтересу в цілісній конструкції юридичної особи, з розмежуванням її правового інтересу особи від інтересу її учасників (засновників) розкривається через її ознаки, якими визначається її правова сутність.

У цивільному обороті юридична особа має власне обличчя. Воно існує в певній правовій формі. Форма – це спосіб організації і спосіб існування предмета, процесу, явища. Вона є внутрішнім впорядкуванням її змісту, який визначається функціональністю юридичної особи, специфікою її предметної діяльності. *Традиційно в теорії цивільного права такий феномен отримав назву організаційно-правової форми юридичної особи. Під цим феноменом розуміється зовнішня форма організації діяльності юридичної особи в цивільному обороті.* Така форма є правовою моделлю організації діяльності юридичної особи, яка поглинає в собі сутнісні ознаки останньої, що забезпечує її існування в правовому середовищі. Так, юридична особа, в залежності від мети своєї діяльності, яку вона переслідує, правового режиму належного їй майна, форми участі учасників (засновників) в її діяльності отримує відповідні правові можливості функціонування, що сукупно впорядковуючись знаходить своє закріплення в окремо ідентифікованій формі⁹¹.

§ 1. Нормативні обмеження класифікації

Професорка О. Р. Кібенко зазначає, що до правових параметрів організаційно-правових форм юридичних осіб належать процедура створення товариства, законодавчі обмеження

---

⁹¹ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

щодо кола учасників; склад засновницьких документів; порядок внесення до них змін; вимоги законодавства до капіталу (мінімальний розмір, порядок формування, види вкладів, підтримка розміру власного капіталу); правовий режим майна (можливість виділення частки учасника); правовий статус учасника товариства (права, обов'язки, відповідальність за зобов'язаннями товариства); публічність діяльності, порядок реорганізації і ліквідації і ін.⁹².

На жаль, чинне цивільне законодавство України не надає нормативного визначення організаційно-правової форми юридичних осіб, не встановлює критеріїв її формування. Практично кожен вид юридичної особи, яким опосередковується та чи інша сфера господарювання, створюється в організаційно-правовій формі, яка встановлюється спеціальним актом цивільного законодавства України. Результат такої регламентації – індивідуальне встановлення певної організаційно-правової форми щодо того чи іншого виду юридичної особи спеціальними нормативними актами законодавства України та визначення ними відповідних правових ознак.

Так, Законом України «Про банки і банківську діяльність»⁹³ закріплено, що банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку. Законом України «Про споживчу кооперацію»⁹⁴ вказано, що споживче товариство як первинна ланка споживчої кооперації є організацією громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного й соціального стану.

У свою чергу громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або

---

⁹² Кибенко Е. Р. Корпоративное право : учебное пособие. Харьков : Эспада, 1999. 480 с.

⁹³ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року №2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №5. Ст. 30.

⁹⁴ Про споживчу кооперацію : Закон України від 10 квітня 1992 року №2265-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №30. Ст. 414.

громадська спілка, про що йдеться в статті 1 Закону України «Про об'єднання громадян»⁹⁵. Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» до громадських об'єднань належить така організаційно-правова форма їх діяльності, як професійна спілка (профспілка), під якою розуміється добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання)⁹⁶.

Окремою її формою виступає політична партія як зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має на меті сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах⁹⁷. Благодійна організація може бути створена як благодійне товариство, благодійна установа чи благодійний фонд⁹⁸.

Традиція самостійного правового регулювання діяльності окремих видів юридичних осіб, встановлення їх організаційно-правових форм для національного законодавства не є новою. Проведений аналіз законодавства іноземних юрисдикцій окремих європейських країн, зокрема Франції та Німеччини, дає змогу стверджувати про самостійне правове регулювання діяльності некомерційний юридичних осіб, окремих видів підприємницьких юридичних осіб, зокрема банків. Не викликає сумніву, що правове регулювання діяльності окремих видів юридичних осіб вимагає самостійного нормативно-закріплення. У межах єдиного кодифікованого акта не

---

⁹⁵ Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року №4572-IV. *Офіційний вісник України* від 27 квітня 2012 р. №30. Ст. 1097.

⁹⁶ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 року №1045-XII. *Офіційний вісник України* від 8 жовтня 1999 р. №38. Ст. 1889.

⁹⁷ Про політичні партії : Закон України від 5 квітня 2004 року №2365-III. *Офіційний вісник України* від 11 травня 2001 р. №17. Ст. 728.

⁹⁸ Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2002 року №5073-VI. *Офіційний вісник України* від 12 грудня 2013 р. №9. Ст. 325.

можуть бути систематизовані правові норми, які детально визначають окрему сферу правового регулювання. У процесі кодифікації закріплюються підвалини правового регулювання масиву суспільних відносин, визначаються методологічні принципи галузевого формування. Нею визначаються контури подальшого впорядкування відносин іншими правовими актами, норми яких можуть мати комплексний характер, містити публічно-правовий припис, що є нетиповим для відповідного акта кодифікації. *Отже, автономна нормативна визначеність організаційно-правових форм юридичних осіб є не стільки питанням методологічної коректності, скільки якості юридичної техніки законодавця*⁹⁹.

Але підхід законодавця до диференціації організаційно-правових форм юридичних осіб є незрозумілим. І з цією позицією О. І. Зозуляк слід погодитись. Так, дійсно майже кожен закон продукує нову організаційно-правову форму юридичної особи, при цьому більшість з них доволі часто виокремлені ним штучно, коли насправді відсутні умови для її формування, ознаки, які б підкреслювали особливість забезпечення юридичної особи у відповідній сфері відносин.

Як приклад авторка наводить благодійні організації, політичні партії, професійні спілки тощо, які за своєю природою є громадськими організаціями. Чи інший приклад: житлово-будівельні, житлові, гаражні кооперативи, котрі за своєю правовою суттю мають належати до споживчих товариств, створюючи самостійну організаційно-правову форму¹⁰⁰.

Зі свого боку зазначимо, що відповідно до статті 83 Цивільного кодексу України юридичні особи створюються у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

---

⁹⁹ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

¹⁰⁰ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. С. 261.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві та може бути створено однією особою.

У свою чергу установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств встановлюються законом.

З наведеного аналізу вбачається, що непідприємницьке товариство по суті є громадським об'єднанням, яке діє в організаційно-правовій формі громадської організації, громадської спілки тощо¹⁰¹. Однак Цивільний кодекс України не оперує наведеним понятійним апаратом. Нині значна частина організаційно-правових форм юридичних осіб, якими визначається та забезпечується діяльність останніх, не корелюється з основним кодифікованим актом цивільного законодавства України. Незрозумілим є співвідношення в Цивільному кодексі України таких категорій, як товариство, яке розглядається організаційно-правовою формою юридичної особи та підприємницькі товариства, які можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, това-

---

¹⁰¹ Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року №4572-IV. *Офіційний вісник України* від 27 квітня 2012 р. №30. Ст. 1097.

риство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи¹⁰².

Не менш незрозумілим, навіть помилковим, є класифікація організаційно-правових форм, наведених у Господарському кодексі України.

По-перше, Господарський кодекс України не наводить організаційно-правових форм здійснення некомерційної господарської діяльності. У статті 53 Кодексу задекларовано положення про те, що некомерційна господарська діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління в організаційних формах, які визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог, передбачених цим Кодексом та іншими законами, але відповідного переліку немає.

По-друге, цей акт законодавства України оперує поняттям організаційно-правової форми, об'єднань підприємств, правовий статус яких не визначений ані Цивільним кодексом України, ані іншими актами цивільного законодавства України. Навіть в Господарському кодексі України містяться тільки декларативні положення, які інформаційно розкривають визначення цього правового явища, не вказуючи при цьому особливостей функціонування його механізму¹⁰³.

Нарешті, Господарським кодексом України закріплені основні форми, в яких діють суб'єкти господарювання (підприємства колективної власності, господарські товариства, приватні підприємства, фермерське господарство, іноземне підприємство тощо). Системний аналіз наведеного (*положення розділу 2 Господарського кодексу України*) дає змогу дійти висновку про відсутність логіки побудови такої системи орга-

¹⁰² Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

¹⁰³ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

нізаційно-правових форм. Їх багатогранність та контрверсивність у межах одного виду виключає можливість формування певних стандартів їх юридичної верифікації та створення структурної побудови організаційно-правових форм.

Отже, необхідна нормативна визначеність організаційно-правових форм юридичних осіб вимагає їх впорядкування та класифікації відповідно до встановлених критеріїв у кодифікованому акті цивільного законодавства України.

§ 2. Доктринальні умови систематизації

Важливим чинником у процесі систематизації організаційно-правових форм юридичних осіб виступають такі ознаки, які сукупно впливають на їх класифікацію.

По-перше, такою ознакою, за посередництвом якої відбувається вибір організаційно-правової форми та відповідна класифікація юридичних осіб, є *форма залучення капіталу*, що кореспондується з ознакою юридичної особи як відокремленість її майна.

По-друге, *відповідальність юридичної особи* як віддзеркалення відповідної ознаки юридичної особи, оскільки дає змогу встановити окремі форми організації і діяльності юридичних осіб з урахуванням цього критерію.

По-третьє, *мета діяльності юридичної особи* специфікується через форму її діяльності, в межах якої відбувається реалізації мети її створення.

По-четверте, *корпоративний характер побудови організації відносин «учасник (засновник)/юридична особа»*, що надає можливість відокремити форми діяльності юридичних осіб за видовою ознакою.

Нарешті, *порядок управління юридичною особою* є такою ознакою, яка дозволяє класифікувати юридичних осіб у межах відповідної організаційно-правової форми¹⁰⁴.

---

¹⁰⁴ Karagusssov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

Крім того, потреба у визначеності організаційно-правових форм ставить на порядок денний питання вичерпності видів організаційно-правових форм в актах цивільного законодавства України або їх відкритого переліку. Найбільш поширеною є точка зору вчених про закритий (вичерпний) перелік організаційно-правових форм юридичних осіб. Цьому питанню приділена значна увага з боку О. І. Зозуляк, вважаючи таку умову необхідною складовою успішної модернізації законодавства у цій сфері. Досліджуючи теоретичні аспекти непідприємницьких юридичних осіб, авторка аналізує наукові доробки як вітчизняних вчених, так і науковців Росії та Білорусії, які в одностайні щодо доцільності вичерпного переліку організаційно-правових форм. Зокрема, пише О. І. Зозуляк, для російського цивільного законодавства, на думку Є. О. Суханова, немає змісту в появі все нових і нових організаційно-правових форм. Принцип єдності та диференціації в цивільному праві Білорусії, як вважає С. М. Ананіч та Т. В. Соїфер, вимагає чітко формулювати організаційно-правові форми юридичних осіб, відобразивши у відповідних нормах усі їх необхідні ознаки¹⁰⁵.

Таке питання є дискусійним та містить в собі альтернативні погляди. На наше переконання, стаття 83 Цивільного кодексу України вимагає свого розширеного тлумачення. Формально такій позиції відповідає нормативна побудова конструкції цієї статті Цивільного кодексу України, частина перша якої передбачає, що юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

Змістовно методологічна парадигма приватно-правового регулювання суспільних відносин позбавлена нормативно визначених меж свого існування. Свобода договору як принцип надає право сторонам автономію волі при регулюванні

---

¹⁰⁵ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники. 2017. С. 262–264.

цивільних відносин. Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Така дискреція пронизує всі сфери відносин, які регулюються цивільним правом, що сприяє його розвитку. Інститут юридичної особи не є винятком. Його природа як соціального явища, створеного з метою реалізації інтересу фізичних осіб, передбачає наявність сукупної волі в її автономному вираженні. Дієвість цього соціального організму розкривається через активну поведінку людини, без чого юридична особа не функціональна. Отже, як зазначено раніше, юридична особа як сукупна воля визначеного кола осіб передбачає встановлення внутрішньо вольової координації індивідуального через колективне для формування її вольової єдності, за посередництвом чого юридична особа індивідуалізує себе в просторі. Форми організації такої «сукупної волі» достатньо різноманітні. Саморегулятивність цивільний правових відносин є чинником вдосконалення форм організації юридичних осіб, появи її нових моделей. Так, у результаті пристосування існуючих форм до виникаючих потреб з'являється форма товариства з обмеженою відповідальністю¹⁰⁶.

Дослідник цього питання В. О. Горлов зазначає, наступне: *«...До кінця XIX століття виникла практична необхідність у новій формі ведення комерційної діяльності (у новій комбінації товариських елементів), що було викликано негнучкістю і жорстким регулюванням акціонерних товариств і неможливістю широкого використання повних і командитних товариств. Іноді вузьке коло осіб, які бажають вести підприємницьку діяльність, готові об'єднати частину свого майна, але не бажають ризикувати відповідальністю, що виходить за межі цього майна, утворивши повне товариство. Водночас не підходить для них і розраховане на залучення капіталів великої кількості осіб акціонерне товариство, створення якого до того ж пов'язане з дотриманням безлічі формальностей.*

¹⁰⁶ Karagusssov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

Очевидно, вихід із такого становища – створення нової форми товариського об'єднання...»¹⁰⁷.

Як зазначалося дослідниками, тісні зв'язки між організаційними формами торгових товариств, які існують в цивільному праві, зробили нескладним для законодавця створити, визнати та розвинути перехідні форми товариських об'єднань, які вдало комбінують характеристики повних товариств та акціонерного товариства. Наведене відбувається й нині. У розрізі статті 83 Цивільного кодексу України, Законом України «Про кооперацію» встановлюється така форма юридичної особи як кооператив¹⁰⁸. Непідприємницькі товариства, про що йдеться в статі 85 Цивільного кодексу України, здійснюють свою діяльність у формі громадського об'єднання та громадської спілки, інших організаційно-правових формах, визначених спеціальними актами законодавства України, на які відповідно до статті 2 Закону України «Про об'єднання громадян» не поширюється дія цього закону¹⁰⁹. Такими є політичні партії, релігійні організації, непідприємницькі товариства, що утворюються актами органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань, саморегулювальної організації, організації, які здійснюють професійне самоврядування, непідприємницьких товариств (які не є громадськими об'єднаннями), утворених на підставі інших законів.

Визначаючи правові засади реалізації конституційних прав у тій чи іншій сфері суспільного життя, прийняття окремого законодавчого акта відповідного предметного спрямування дозволяє врегулювати ці суспільні відносини, зокрема

---

¹⁰⁷ Горлов В. А. Правовое положение обществ с ограниченной ответственностью : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 1998. С. 10.

¹⁰⁸ Про кооперацію : Закон України від 10 липня 2003 року №1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №5. Ст. 35.

¹⁰⁹ Про об'єднання громадян : Закон України від 22 березня 2012 року №4572-IV. *Офіційний вісник України*. 2012. №30. Ст. 1097.

передбачивши організаційні форми діяльності інших учасників правовідносин, ніж фізичні особи.

За таких умов є виправданим відкритий перелік організаційних форм діяльності юридичних осіб, оскільки в межах Цивільного кодексу України буде помилковим визначення форм таких юридичних осіб, значна кількість яких має публічно-правову площину свого застосування. Крім того, в контексті євроінтеграційних процесів, які відбуваються в нашому суспільстві, саме відкритий перелік організаційно-правових форм дає можливість позитивного запозичення сталих правових конструкцій із сусіднього правопорядку, самоорганізації моделей юридичних осіб у відкритих системах¹¹⁰.

Водночас нагальним є впорядкування наявних організаційно-правових форм юридичних осіб, їх систематизація на основі проведення класифікації юридичних осіб, що буде сприяти модернізації конструкції останніх, усунення явища флуктуації в нормативному вимірі.

§ 3. Таксономія організаційно-правових форм корпорацій

Будь-яка класифікація більш-менш визначеної сукупності об'єктів починається з вибору критеріїв, в якості яких найчастіше виділяються і застосовуються явні, зовнішні або внутрішні, ознаки. Їх вибір, як правило, досить вільний і формується з прагматичних обставин (*третій рівень деталізації*).

Організаційно-правова форма є базовим критерієм процесу систематизації, яким забезпечується функціональна якість, відображена у відповідних моделях юридичних осіб.

Як приклад, такою моделлю юридичних осіб можна позначити товариство з обмеженою відповідальністю.

Інші моделі юридичних осіб, які функціонально відповідають змісту цієї організаційно-правової форми, синтезують іншу модель узагальнення – клас.

---

¹¹⁰ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

Так товариство з обмеженою відповідальністю, повне товариство, командитне товариство, товариство з додатковою відповідальністю досить слабко скорельовані один з одним, але мають критерій системного єднання, яким є спосіб набуття права пайової участі в них. *Отже, юридичні особи в межах цієї організаційно-правової форми систематизуються в клас неакціонерних товариств.* Природа способу набуття права пайової участі полягає у формуванні статутного капіталу, розмір якого складається з номінальної вартості часток, кожна з яких формується шляхом вкладу учасників у майновій і немайновій (негрошовій) формі¹¹¹.

Інші моделі юридичних осіб, наведеного рівня деталізації, в залежності від обраного способу набуття права пайової участі представлені моделями організаційно-правової форми публічного і приватного акціонерного товариства. У праві Німеччини і Франції це командитне товариство на акціях та акціонерне командитне товариство. У праві США і Англії спрощене акціонерне товариство, корпорація, компанія з обмеженою відповідальністю тощо. *Вони формують клас акціонерних товариств.*

Статутний капітал акціонерного товариства поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями, які засвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі емітента та надають йому право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, право на отримання частини майна акціонерного товариства в разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством та інші права. В акціонерному товаристві, на відміну від неакціонерних товариств, власність на капітал відокремлюється від капіталу – функції, що прискорює його концентрацію та сприяє раціоналізації управління¹¹².

¹¹¹ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

¹¹² Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

*Нарешті, третя група юридичних осіб має організаційно-правову форму виробничого кооперативу, обслуговуючого кооперативу, споживчого кооперативу (споживчого товариства), адвокатського бюро та адвокатського об'єднання. У праві США та Великої Британії – партнерство (*General partnership (GP)*), обмежене партнерство (*Limited partnership (LP)*), партнерство з обмеженою відповідальністю (*Limited liability partnership (LLP)*). А також Європейського кооперативного товариства (*SCE*), утворення та діяльність якого визначена Регламентом Ради (ЄС) №1435/2003 від 22 липня 2003 року¹¹³, віднесено до класу кооперативних товариств. Для нього характерним є не лише спосіб набуття права пайової участі, який характеризується об'єднанням вкладів членів кооперативного товариства. Його функціональна властивість, яка створює відповідний клас, полягає в безпосередній участі членів кооперативного товариства в їх діяльності¹¹⁴.*

Тим самим ми можемо виявити основоположні властивості, які застосовуються у вигляді якісних критеріїв класифікації. Вони в цілому характеризують внутрішній стан системи, відображають природу її походження, виокремлюють найважливіші характеристики. Найбільш послідовно, обґрунтовано й переконливо ці критерії застосовуються при виокремленні, формулюванні і формуванні груп за критерієм «клас». У них об'єднуються, ідентифікуються і позиціонуються сукупності об'єктів за критеріями, які вказують на єдність походження, спільність природи або однорідність процесів їх виникнення, становлення, розвитку (*другий рівень деталізації*).

Наведений підхід дає можливість здійснити класифікацію інших організаційно-правових форм юридичних осіб, які за вказаними критеріями групуються у відповідний клас, ознакою якого є відсутність комерційного результату діяльності

¹¹³ Регламент Ради (ЄС) №1435/2003 від 22 липня 2003 року. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_45877 (дата звернення: 01.09.2021).

¹¹⁴ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

юридичної особи. Такими організаційно-правовими формами є громадська організація, громадська спілка, політична партія, асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання, орган самоорганізації населення, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, благодійне товариство, благодійна установа, благодійний фонд, третейський суд.

У рамках другого рівня деталізації наведені організаційно-правові форми класифіковані щодо спрямованості реалізації мети їх діяльності. Так, громадська організація, громадська спілка, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, третейський суд, асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання створюються для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів, зокрема і їх членів. Критерієм класифікації наведених організаційно-правових форм виступає приватний інтерес такого об'єднання. При цьому така приватність інтересу забезпечується корпоративністю лише тих осіб, які входять до складу громадських об'єднань. *Інакше кажучи, для наведених організаційно-правових форм характерна модель, за якою приватною поведінкою членів громадського об'єднання забезпечується їх приватний інтерес*¹¹⁵.

Своєю чергою політична партія, благодійне товариство, благодійна установа, благодійний фонд переслідує мету реалізації публічного інтересу, розвитку благодійної діяльності, у тому числі, у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень, утвердження гуманізму і милосердя.

Так, політична партія є добровільним об'єднанням громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

¹¹⁵ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

Право громадян на свободу об'єднання в політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується статтею 36 Конституції України¹¹⁶.

Політичні партії сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Отже, створення непідприємницької юридичної особи в організаційно-правовій формі політичної партії є формою корпоративної концентрації, що переслідує суспільний інтерес.

У свою чергу для цієї організаційно-правової форми модель її функціонування побудована таким чином, що приватною поведінкою членів політичної партії реалізується публічний інтерес¹¹⁷.

Що стосується благодійних організацій (благодійне товариство, благодійна установа, благодійний фонд) модель організації їх діяльності має принципові відмінності від проаналізованих вище.

По-перше, слід наголосити, що метою благодійних організацій не може бути одержання і розподіл прибутку серед засновників, членів органів управління, інших пов'язаних із ними осіб, а також серед працівників таких організацій¹¹⁸.

По-друге, цілями благодійної діяльності є надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, і підтримка цих сфер у суспільних інтересах.

Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» визначені сфери благодійної діяльності. Ними є: 1) освіта; 2) охорона здоров'я; 3) екологія, охорона довкілля

---

¹¹⁶ Про політичні партії : Закон України від 5 квітня 2004 року №2365-III. *Офіційний вісник України* від 11 травня 2001 р. №17. Ст. 728.

¹¹⁷ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

¹¹⁸ Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2002 року №5073-VI. *Офіційний вісник України* від 12 грудня 2013 р. №9. Ст. 325.

та захист тварин; 4) запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їх наслідків, допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; 5) опіка і піклування, законне представництво та правова допомога; 6) соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності; 7) культура та мистецтво, охорона культурної спадщини; 8) наука і наукові дослідження; 9) спорт і фізична культура; 10) права людини і громадянина та основоположні свободи; 11) розвиток територіальних громад; 12) розвиток міжнародної співпраці України; 13) стимулювання економічного росту і розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України; 14) сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних України; 15) сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану¹¹⁹.

Наведене свідчить, що модельна побудова функціонування такої організаційно-правової форми забезпечує публічну поведінку третіх осіб (благодійника) з реалізації приватного інтересу бенефіціару, що має суспільне значення¹²⁰.

На відміну від раніше перелічених організаційно-правових форм підприємницьких (комерційних) юридичних осіб, наведені характеризуються іншою організацією їх діяльності. Окрім непідприємницької складової, що виключає потребу в об'єднанні капіталу, наведені організаційно-правові форми юридичних осіб індивідуалізуються формою участі їх учасників у діяльності таких юридичних осіб. Якщо для підприємницьких товариств така форма участі учасників в їх діяльності заснована на опосередкованому управлінні через створення

¹¹⁹ Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2002 року №5073-VI. *Офіційний вісник України* від 12 грудня 2013 р. №9. Ст. 325.

¹²⁰ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

відповідного виконавчого органу юридичної особи, участі в регуляції та контролі за діяльністю такого виконавчого органу, зокрема через участь в роботі наглядової ради, загальних зборів тощо, то для таких організаційно-правових форм юридичних осіб, які позбавлені підприємницької складової, участь учасників в їх діяльності має безпосередній характер¹²¹.

Так, громадське об'єднання, яке створюється для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів об'єктивно вимагає участі його членів у діяльності об'єднання, управлінні його справами, у тому числі шляхом голосування на зборах членів, висловлюванні своєї думки, внесення пропозицій щодо напрямів діяльності та розвитку юридичної особи тощо.

Крім того, критерієм розмежування та класифікації наведеного кола організаційно-правових форм юридичних осіб виступає правовий режим майна юридичної особи, створеної в тій чи іншій організаційно-правовій формі¹²².

Правовий режим майна підприємницьких товариств надає можливість його розподілу між учасниками. Статтею 111 Цивільного кодексу України встановлено, що «...майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів (у тому числі за податками, зборами, єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими коштами, що належить сплатити до державного або місцевого бюджету, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування), передається учасникам юридичної особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом». Аналогічні за логікою побудови нормативного матеріалу положення містяться в усіх спеці-

---

¹²¹ Karagusssov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

¹²² Karagusssov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

альних законодавчих актах, які регулюють діяльність підприємницьких товариств в Україні. Так, відповідно до статті 29 Закону України «Про кооперацію» майно кооперативу, що залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків із кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу в порядку, визначеному статутом¹²³.

Своєю чергою правовий режим майна юридичних осіб, створених в організаційно-правових формах, які властиві підприємницьким товариствам, обмежує їх можливості в реалізації права, гарантованого статтею 41 Конституції України та статтею 317 Цивільного кодексу України.

Для таких організаційно-правових форм юридичних осіб встановлено правило, що в разі їх саморозпуску (ліквідації) майно та кошти після задоволення вимог кредиторів передаються на статутні або благодійні цілі іншому (кільком іншим) громадському об'єднанню або зараховуються до державного, місцевого бюджету.

Отже, акціонерні, неакціонерні товариства і кооперативні товариства згруповуються в підприємницькі або комерційні товариства. Своєю чергою громадські об'єднання і благодійні організації сконцентровані поняттям підприємницького товариства. Єдиним критерієм їх уніфікації є мета діяльності.

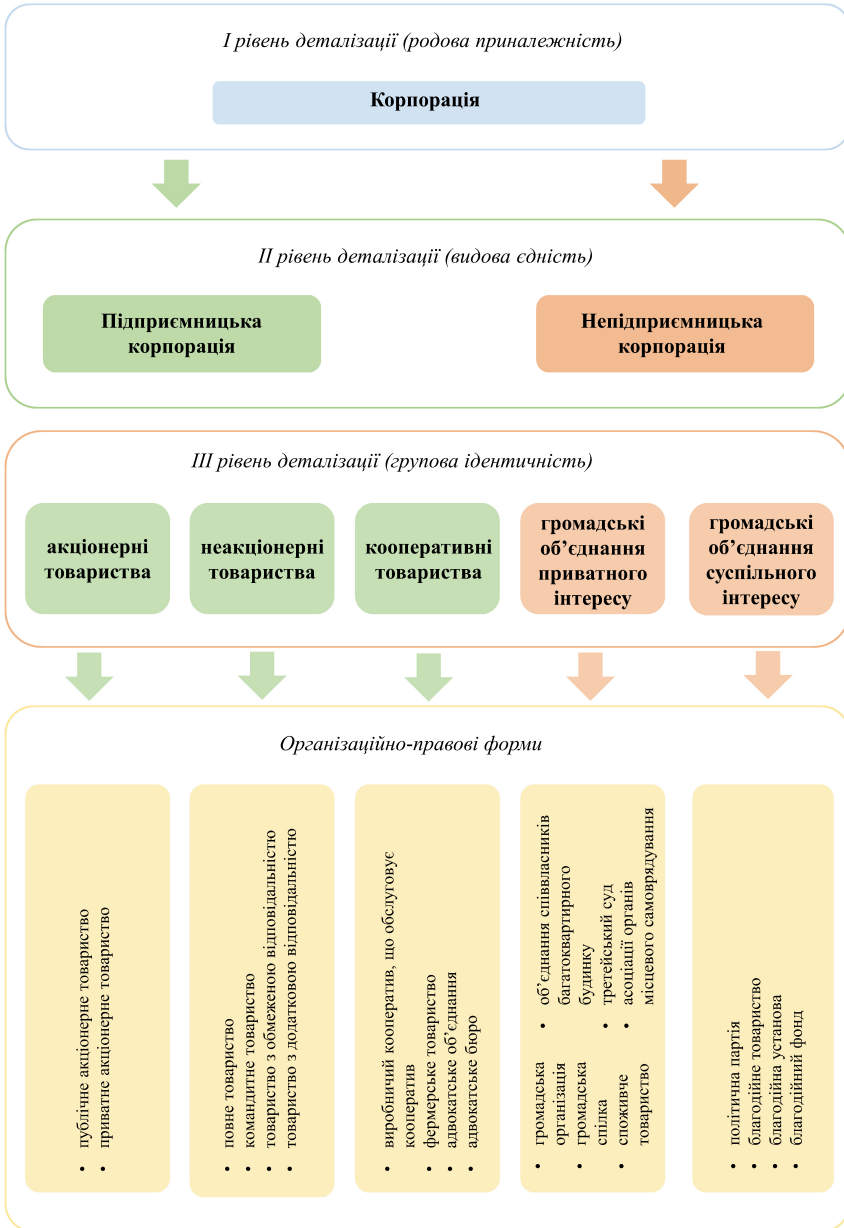
Вищенаведена сукупність організаційно-правових форм юридичних осіб систематизується через той параметр, який оцінює їх об'єктивні складові, наглядно виокремлює конструктивні характеристики і досліджувані елементи, які властиві відповідними множинами юридичних осіб всередині цієї групи¹²⁴.

¹²³ Про кооперацію : Закон України від 10 липня 2003 року №1087-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №5. Ст. 35.

¹²⁴ Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

Характер відносин досліджених юридичних осіб (їх організаційно-правових форм) з їх учасниками, мета, яку вони переслідують своєю участю в них, має синергетичний ефект. Через розкриття правової природи корпорації, встановлення її ознак ми доводимо корпоративну єдність підприємницьких і непідприємницьких товариств та їх змістовну відмінність від установ, *отже, перший рівень деталізації*.

Наведене свідчить (*рис. 1*), що вся сукупність організаційно-правових форм корпоративних юридичних осіб класифікується за відповідним критерієм, що забезпечує їх групову ідентичність (*акціонерні, неакціонерні та кооперативні товариства, громадські об'єднання приватного або суспільного інтересу*), видову єдність (*належність до підприємницьких або непідприємницьких корпорацій*) та родову приналежність (*належність до корпорацій*).

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ КОРПОРАЦІЙ (ЮРИДИЧНИХ ОСІБ КОРПОРАТИВНОГО ТИПУ)

ПІДПРИЄМНИЦЬКА КОРПОРАЦІЯ

Акціонерне товариство

(публічне акціонерне товариство, приватне акціонерне товариство)

Неакціонерне товариство

(повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю)

Кооперативне товариство

(виробничий кооператив, обслуговуючий кооператив, фермерське товариство, адвокатське об'єднання (адвокатське бюро))

НЕПІДПРИЄМНИЦЬКА КОРПОРАЦІЯ

Громадське об'єднання приватного інтересу

(громадська організація, споживче товариство, громадська спілка, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, третейський суд, асоціації органів місцевого самоврядування)

Громадське об'єднання суспільного інтересу

(політична партія, благодійне товариство, благодійна установа, благодійний фонд)

Глава 4. Інтегровані структури корпорацій: питання визначення правового статусу

Природа юридичної особи має інтегральну складову. *Юридичний аспект цього питання полягає в теоретичному моделюванні конструкції, яка бере на себе певні персоналізовані характеристики фізичної особи, її відповідної нормативної фіксації.* У такий спосіб формується її індивідуальність і автономність. Наявність майнової складової, участь в цивільному обороті юридичної особи від свого імені, інші види уособлення, які властиві фізичній особі, нарешті, такі засоби персоніфікації, як назва юридичної особи, наповнюють її правосуб'єктність змістом, що розкривається через правоздатність та дієздатність.

Соціальний аспект є другим фактором впливу на природу юридичної особи. Головною особливістю соціального життя є взаємодія індивідів, соціальних груп у межах відповідних соціальних інститутів. Завдяки цій формі спілкування осіб, соціальних спільнот, верств, угруповань здійснюється їх вплив одне на одне, реалізується соціальна дія кожного з партнерів, досягається пристосування дій одного до дій іншого, спільність у розумінні ситуації, сенсу дій і певний ступінь солідарності або згоди між ними. Синергетичний ефект наведеного полягає в консолідації волі, яка має вектор на досягнення певного результату, реалізацію інтересу, що передбачає об'єднання людського ресурсу навколо нього.

Соціальна взаємодія сприяє не лише вирішенню чисто утилітарних завдань, а й духовному взаємозбагаченню, оскільки саме в процесі спільної діяльності й спілкування найбільш рельєфно виявляється як професійна, так і соціальна дієздатність кожної конкретної людини. Будь-яка діяльність передбачає здійснення взаємодії між людьми в діяльності організації, розробку заходів щодо забезпечення режиму праці, підвищення ефективності робіт, емоційного спокою, раціонального використання всіх видів ресурсів. В основі соціальної системи

лежать сумісні дії людей, керованих цілями свого біологічно-го самозбереження в умовах певного суспільного середовища. Орієнтації діяльного індивіда мають дві моделі модифікації: мотиваційну і ціннісну. Мотиваційна спрямована на бажання і плани індивіда, а отже, і на задоволення або незадоволення його потреб. Ціннісна орієнтація належить до тих аспектів орієнтації особи, що пов'язують її з дотриманням певних норм і стандартів¹²⁵.

Консолідація інтересів індивіда або певної соціальної групи через конструкцію юридичної особи – нижчий рівень соціальної взаємодії.

Третім, що впливає на природу юридичної особи, виступає економічний аспект. Відомо, що розвиток цієї фікції зумовлений потребами концентрації капіталу осіб, синтезації їх інтересів. Процес накопичення капіталу як результат суспільного виробництва об'єктивно приводить до його економічної міграції, формами чого є різного роду інвестиції.

§ 1. Економічні умови корпоративної інтеграції

Свого часу А. В. Венедиктов у своїй праці «Слияние акционерных компаний» зазначав, що концентрація капіталів і виробництва, комбінування окремих стадій виробничого процесу і прагнення до монопольного становища на ринку є основними тенденціями сучасного економічного розвитку, а об'єднання підприємців – одним із основних прийомів торговельно-промислової діяльності, в якій ці тенденції виявляються¹²⁶.

У сучасній економічній літературі з інвестування зазначається, що результатом інвестицій може бути не лише приріст прибутку, а й певний економічний чи позаекономічний ефект. Саме такої думки дотримуються А. Г. Загородній та Г. Л. Воз-

---

¹²⁵ Ібрагімова К. О. Дефініція поняття соціальна взаємодія, її види та основні теорії. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. праць. 2013. №40–41. С. 291.

¹²⁶ Венедиктов А. В. Слияние акционерных компаний. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. Т. 1. Москва : Статут, 2004. С. 70.

нюк, які визначають інвестиції як грошові, майнові, інтелектуальні цінності, які вкладають в об'єкти підприємницької та інші види діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. Економічний зміст категорії «інвестиції» Д. М. Черваньов та Л. І. Нейкова розглядають як відносини, пов'язані з довгостроковим авансуванням грошових, майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності, в основні та оборотні фонди, а також у науково-технічний розвиток, якісне вдосконалення виробничої бази і освоєння нових видів продукції від моменту авансування до реального відшкодування й одержання прибутку або соціального ефекту. Наголошують також на необхідності врахування соціального аспекту інвестицій Н. В. Дацій і С. О. Корецька, які зазначають, що в сучасних умовах пріоритетним є отримання соціальних результатів, а економічні результати розглядаються лише як засіб їх досягнення¹²⁷.

У цьому процесі юридична особа виступає засобом реалізації таких задумів. Як зазначає І. О. Бланк, капітал у грошовій формі в процесі свого кругообігу інвестується в операційні активи (оборотні, позаоборотні), перетворюючись на виробничу форму. На другій стадії функціонування капіталу підприємства виробничий капітал отримує товарну форму. Нарешті, на третій стадії товарний капітал, у міру реалізації вироблених товарів і послуг, перетворюється в грошовий капітал¹²⁸. Отже, формування та використання фінансових ресурсів забезпечується процесом виробничої діяльності підприємства.

Дослідження процесів взаємодії промислових підприємств дає змогу виокремити певні рівні, на яких ця взаємодія здійснюється.

Перший рівень – макроекономічна інтеграція, яка передбачає на міждержавному рівні узгодження цілей соціально-

¹²⁷ Войнаренко М. П., Єпіфанова І. Ю. Управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. С. 13.

¹²⁸ Бланк І. А. Основи фінансового менеджмента. Т. 1. Київ : Ника-Центр, 1999. С. 420.

економічного розвитку країн, виходячи з чого повинна формуватися узгоджена структурна, науково-технічна, інвестиційна, соціальна і зовнішньоекономічна політика, що забезпечує якнайповнішу реалізацію поставлених цілей¹²⁹.

Розвиток інтеграційних процесів на макрорівні з'явився в результаті зростання міжнародного руху товарів і чинників їх виробництва, що й зажадало створення більш надійних виробничо-збутових зв'язків між країнами.

До основних передумов активізації інтеграційних процесів на цьому рівні можна зарахувати: близькість рівнів економічного розвитку та ступені ринкової близькості країн інтеграції; наявність спільних кордонів економічних зв'язків, що історично склалися; суть економічних та інших проблем, які стоять перед країнами в галузі розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичної співпраці тощо; демонстраційний ефект; ефект “доміно”¹³⁰.

Основною формою організації інтеграційних процесів на макрорівні є транснаціональні корпорації (ТНК), найбільш характерними рисами яких є: наявність системи міжнародного виробництва, контрольованого з одного центру; висока інтенсивність внутрішньокорпоративної торгівлі; відносна незалежність у прийнятті операційних рішень від країн базування і країн, що приймають; глобальна структура зайнятості та міждержавна мобільність менеджерів; розробка, передача і використання передової технології в рамках замкнутої корпоративної структури; гнучкість та ефективність (особливо в галузі наукоємного виробництва, обслуговування).

Другий рівень – міжрегіональна інтеграція, основними організаційними формами якої виступають асоціації і союзи. Його відмітними особливостями, на наш погляд, є те, що в основі інтеграції лежать переважно старі економічні зв'язки

---

¹²⁹ Лижник Ю. Б. Визначення характеристик інвестиційних інструментів для моделювання інвестиційного портфеля банку. *Економіка: проблеми теорії та практики* : зб. наук. праць. Вип. 115. Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. С. 146–154.

¹³⁰ Захарченко В. І. Ринкові перетворення і формування територіально-галузевих корпоративних структур. *Економіка АПК*. 2004. №2. С. 113–116.

кооперації, які були повністю або частково зруйновані після краху радянської системи господарювання. Друга особливість полягає в тому, що, враховуючи вищезазначене, відновлення цих зв'язків і формування нових мають здійснюватися на принципово новій якісній основі.

Третій – мікрорівень, становлять інтеграційні процеси, основними учасниками яких є окремі промислові підприємства, що вступають у різні форми організаційно-економічних відносин у процесі виробництва промислової продукції¹³¹.

Не викликає сумніву, що однією з основних проблем функціонування будь-якого підприємства є проблема ресурсного забезпечення його платоспроможності, ефективного управління якими передбачає їх раціональне формування, розподіл та використання.

Цей процес має різні рівні складності їх реалізації. Фінансові ресурси, перебуваючи в постійному русі, можуть змінювати свою форму і джерело походження. Тому відповідні джерела фінансових ресурсів використовуються залежно від етапу розвитку суб'єкта підприємництва. Зокрема, при створенні нового підприємства практично відсутня можливість використання внутрішніх джерел фінансових ресурсів, а тому основними джерелами будуть або власні зовнішні, або позикові кошти, що залежать від економічних та політичних умов, при яких створюється і починає функціонувати суб'єкт підприємництва.

Для суб'єктів господарювання, що перебувають на етапі значного розширення діяльності та стабільного розвитку, можливо використовувати всі доступні джерела формування фінансових ресурсів. При цьому за умов значного розширення діяльності перевагу мають зовнішні джерела формування фінансових ресурсів, а на етапі стабільного розвитку більш доцільними є внутрішні джерела формування фінансових ресурсів.

---

¹³¹ Жданов В. В. Управління діяльністю промислових підприємств в процесі інтеграції: дис. ... канд. екон. наук / Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного та муніципального управління». Запоріжжя, 2006. С. 8.

На етапі спаду (згасання) діяльності чи за умов суттєвих фінансових труднощів, коли бракує власних внутрішніх коштів, а позикові ресурси обмежені у зв'язку з великими ризиками, то суб'єкт підприємництва повинен орієнтуватися на кошти або нових інвесторів (емісію акцій чи пайових внесків), або кошти внутрішньокорпоративного розподілу, або кошти державного і/чи місцевого бюджетів, якщо держава чи місцева влада зацікавлені в збереженні підприємства (у зв'язку з соціально-економічною значущістю чи еколого-економічною небезпекою припинення його діяльності)¹³².

Традиційно в економічній науці під структурою капіталу розуміють співвідношення джерел запозичень та власного фінансування, яке прийнято підприємством для реалізації своєї ринкової стратегії¹³³, відповідно до чого він поділяється на власний і залучений (позиковий), який дозволяє отримати оптимальну вигоду в результаті економічної діяльності суб'єкта господарювання від залучення капіталу в грошовій і натуральній формі від інших учасників економічного процесу.

Одним із засобів використання залученого капіталу підприємств виступають різні правові форми їх об'єднання, чому сприяє конструкція об'єднаних юридичних осіб. Такі об'єднання юридичних осіб здійснюються з метою залучення не лише капіталу, інших виробничих ресурсів, у тому числі трудових, а й з метою задоволення інтересів немайнового характеру.

Виробничі ресурси – це економічна категорія, структура якої прямо пов'язана з видом діяльності. У найвужчому розумінні вона включає в себе складові, безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції та притаманні будь-якому виду діяльності (робоча сила, предмети та знаряддя праці, матеріальні, нематеріальні та фінансові складові), а також елементи опосередкованого впливу на виробництво залежно від сфери діяль-

---

¹³² Волинчук Ю. Особливості формування та використання фінансових ресурсів підприємств. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 11. Ч. 2. С. 96–99.

¹³³ Михайленко О. В., Скоморохова С. Ю., Чернова А. О. Управління структурою капіталу підприємства за критерієм мінімізації його вартості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Ч. 2. Вип. 30. С. 148.

ності (готова продукція, сировина, природні умови, земля, інформаційні та інвестиційні). Економічний результат підприємства прямо пропорційно залежить від ресурсного забезпечення його господарської діяльності. Об'єм матеріальних і нематеріальних ресурсів, які залучаються на підприємствах, своєю чергою залежить від якості й трудових ресурсів (кваліфікації робітників, рівня їх знань та досвіду)¹³⁴.

Нині, на думку представників економічної науки, трудові ресурси виступають визначальним елементом у досягненні конкурентних переваг на сучасному економічному рівні. Від раціонального використання трудових ресурсів на підприємстві в цілому залежать результативність процесу виробництва і якість виробленої продукції, тому економічний аналіз стану та ефективності використання трудових ресурсів повинен займати одне з основних місць у системі загального аналізу господарської діяльності підприємства. Систематизований підхід до оцінки трудових ресурсів дасть змогу проаналізувати всі напрями використання трудових ресурсів для подальшого прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо підвищення ефективності виробничого процесу в цілому та використання персоналу зокрема¹³⁵.

Слід погодитися з представниками економічної науки в тому, що промислова інтеграція є об'єктивно закономірним процесом, що зародився на певному етапі розвитку продуктивних сил суспільного виробництва й удосконалюється в міру кількісних і якісних змін у цих продуктивних силах. Дещо незвичним для сприйняття є той факт, що першопричиною зародження промислової інтеграції є зворотний їй процес – суспільний поділ праці.

З поглибленням суспільного поділу праці не лише зростає кількість самостійних видів виробничої діяльності, а й об'єк-

¹³⁴ Назарчук О. М. Зміст категорії «виробничі ресурси підприємства» в економічних дослідженнях. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 117.

¹³⁵ Слєць О. П., Гармаш І. О. Трудові ресурси підприємства та підходи до їх оцінки. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 421.

тивно виникає потреба в товарному обміні між ними, в економічних зв'язках. Найбільш міцні зв'язки притаманні тим галузям, виробництвам і підприємствам, які становлять цілісний виробничо-технологічний цикл із виготовлення кінцевої продукції¹³⁶.

Мета такої взаємодії полягає в реалізації вже інтересу юридичних осіб. Наведений приклад взаємодії має інший соціальний рівень. Він ускладнений наявними інтересами юридичних осіб, який своєю чергою опосередкований інтересами їх засновників.

§ 2. Договірна природа корпоративних об'єднань

Загальним для всіх форм інтеграції є збереження повної юридичної і господарської незалежності учасників при організації спільної діяльності в рамках укладеної угоди.

Здатність до об'єднання юридичних осіб зумовлена їх правосуб'єктністю. Об'єднання юридичних осіб не впливає на їх власний правовий статус та не спотворює їх юридичної ідентичності.

Відомо, що поєднання інтересів або капіталу фізичних осіб приводить до створення нового суб'єкта права, який поєднує в собі елементи останніх. Фізична особа через власну автономну волю трансформує свою правосуб'єктність в нове утворення – квазі-особу.

У свою чергу консолідація декількох юридичних осіб навколо загальної для них мети не створює якісно нового суб'єкта права, відмінного від вже запропонованих наукою та практикою.

Природа юридичної особи вичерпується трансформацією індивідуальності фізичної особи. Подальша трансформація є зайвою, вона не забезпечує реалізації тієї ідеї, яка досягається створенням юридичної особи. Крім того, юридична особа не є

---

¹³⁶ Жданов В. В. Управління діяльністю промислових підприємств в процесі інтеграції : дис. ... канд. екон. наук / Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного та муніципального управління». Запоріжжя, 2006. С. 8.

носієм власної волі. Маючи певний рівень автономності, юридична особа, тим не менш, реалізує волю свого засновника. Наведене пояснюється відсутністю в юридичній особі самостійної природної волі та свідомості, що може бути трансформоване в «тіло» нового суб'єкта права. Через неживу природу юридична особа позбавлена власної волі, вияву індивідуального волевиявлення. Отже, вона не здатна самостійно до створення фікції. Відповідне перетворення юридичної особи в якісно новий суб'єкт права неможливе. Саме тому потенціал створення штучного суб'єкта права обмежений фікцією юридичної особи.

Права і обов'язки юридичної особи мають абстрактно-суб'єктивний характер. Їх реалізація забезпечується активною поведінкою фізичних осіб. Відомо, що юридична особа реалізує волю свого засновника. Слід зазначити, що в результаті такого об'єднання юридичних осіб не створюється нової юридичної конструкції, нового правового феномену суб'єкта права, який би містив суттєві відмінності від вже відомих. Трансформація індивідуальності юридичної особи призводить лише до створення іншої юридичної особи.

Тобто фізична особа може створити фікцію себе (юридичну особу). Власне юридична особа фікцію себе створити не зможе. За необхідності юридична особа створює лише вже відому фікцію – юридичну особу.

Отже, результат об'єднання юридичних осіб забезпечується шляхом створення нової юридичної особи. Її функціонування в цивільному обороті забезпечується через відомі організаційно-правові форми корпорацій. У результаті об'єднання юридичних осіб не відбувається деформації, а ні їх організаційної структури, а ні структури тієї юридичної особи, яка створюється. Відповідне об'єднання юридичних осіб, відповідно до підстав її виникнення, отримує *статутну форму* закріплення незалежно від суб'єктного складу засновників.

У контексті наведеного слід визнати зайвим усталений у теорії цивільного права поділ юридичних осіб за організацій-

ними ознаками на прості та складні, що пропонується в науковій літературі¹³⁷.

Так, на думку вчених, складними є юридичні особи, які виникають при об'єднанні декількох юридичних осіб (об'єднання споживчої і промислової кооперації, об'єднання, що створюють об'єднання фізичних осіб). До них також належать консорціум, концерн, конгломерат, асоціація, корпорація, холдинг, франчайз, синдикат, трест, картель, спілка тощо¹³⁸.

Дійсно, якщо складність юридичної особи виявляється в тому, що її засновниками виступають інші юридичні особи, незрозумілим залишається рівень тієї складності щодо створення юридичної особи *«...на базі власності фізичних осіб, на основі власності фізичних і юридичних осіб, на базі власності держави, коли учасник відокремлює частку свого майна для створення юридичної особи...»*, на чому наполягають А. А. Пушкін, В. І. Борисова, В. М. Самойленко, класифікуючи їх як прості юридичні особи¹³⁹.

Чинним законодавством України не встановлені ані особливий правовий режим юридичної особи, засновником якої виступають інші юридичні особи, ані специфічні контури корпоративного управління нею. Відсутні відповідні теоретичні напрацювання в доктрині цивільного права. Позиція вчених, які обстоюють відповідну точку зору, зводиться до констатації

¹³⁷ Гражданское право Украины : учебник для вузов системы МВД Украины : в 2-х ч. Ч. 1 / А. А. Пушкін, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др.; под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойлено. Харків : Ун-т внутр. дел; «Основа», 1996. С. 122; Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Барангова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. С. 148.

¹³⁸ Кашанина Т. В. Хозяйственное регулирование внутрифирменной деятельности: учебник. Москва : Издательская группа ИНФРА-М – КОДЕС, 1995. С. 75–79; Правові основи підприємницької діяльності / за ред. Шакуна В. І., Мельника П. В., Поповича В. М. Київ : Правові джерела, 1997. С. 120–126.

¹³⁹ Гражданское право Украины : учебник для вузов системы МВД Украины : в 2-х ч. Ч. 1 / А. А. Пушкін, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др.; под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойлено. Харків : Ун-т внутр. дел; «Основа», 1996. С. 122; Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Барангова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. С. 148.

факту без будь-якої юридичної аргументації. Отже, декларована складність юридичних осіб нівелюється законами логіки, які допомагають будувати доведення і запобігають порушенню основних принципів мислення і ведення дискусії та суперечать приписам статті 1 Цивільного кодексу України про юридичну рівність учасників цивільних відносин.

З іншого боку, процес консолідації юридичних осіб може й не супроводжуватися створенням нової юридичної особи. У випадку такої консолідації юридичних осіб формується договірна конструкція простого товариства чи іншої спільної діяльності, умовно наближена до такого суб'єкту права, як юридична особа. Відмінність наведеної процедури об'єднання від першого варіанта полягає в ступені автономності учасників один від одного, а також щодо правового результату такого об'єднання. Юридична особа – учасник об'єднання передає обмежений обсяг належних їй прав, повноважень на користь такої юридичної конструкції. При цьому така обмеженість не впливає на загальну мету концентрації капіталу або інтересу учасників відповідного об'єднання. Але водночас кожен учасник об'єднання зберігає власну організаційну єдність, майнову відокремленість та самостійність участі в цивільному обороті. Отже, за відсутності ознак корпоративного управління таке об'єднання юридичних осіб має *договірну форму* закріплення. Наведена відмінність є одночасно критерієм видової класифікації об'єднань юридичних осіб залежно від порядку створення.

Крім того, об'єднання юридичних осіб у силу диференційованого характеру їх діяльності отримують не лише підприємницьку складову. Метою об'єднання юридичних осіб також є забезпечення спільного інтересу, позбавленого комерційної складової. *Отже, об'єднання юридичних осіб можуть бути підприємницькими і не підприємницькими.*

Цивільне законодавство України (*стаття 1130 Цивільного кодексу України*) прямо передбачає, що за договором про спільну діяльність сторони (*учасники*) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної

мети, на основі об'єднання вкладів учасників (*просте товариство*) або без об'єднання вкладів учасників.

Намір досягнути мети об'єднання юридичних осіб, при цьому не пов'язаної з одержанням прибутку, є виявом некомерційного характеру такого об'єднання.

Слід зазначити, що тією чи іншою мірою наведена юридична категорія «ускладненої» конструкції юридичних осіб нині нормативно визначена Господарським кодексом України.

Відповідно до статті 118 цього правового акта під об'єднанням підприємств слід розуміти господарську організацію, утворену у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. На цьому єдність думок представників цивільно-правової науки і науки господарського права вичерпується. Вертикаль розбіжностей полягає в правовому статусі об'єднань юридичних осіб. На думку представників науки господарського права, об'єднання підприємств є юридичною особою. Їх створення відбувається в організаційно-правовій формі асоціації, корпорації, консорціуму, концерну.

Так, один із представників школи господарського права В. О. Джуринський визначає організаційно-правову форму об'єднання «...як встановлену нормами ГК України сукупність основних індивідуальних ознак (елементів), що характеризують господарське об'єднання як суб'єкт права (суб'єкт господарювання)». До таких ознак, на думку вченого, належать: а) підстави утворення господарського об'єднання (засновницький договір чи рішення компетентного органу), порядок його реорганізації і ліквідації; б) мета та майнова основа створення об'єднання; в) правовий статус учасників об'єднання; г) характер взаємовідносин між об'єднанням і його учасниками; д) структура органів управління об'єднанням; е) правовий режим майна об'єднання; є) обсяг майнової відповідальності господарського об'єднання¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Джуринський В. О. Правове становище господарським об'єднань : автореф. дис. ... канд. юрид наук : 12.00.04 / НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. Київ, 2009. С. 10–23.

Отже, наукою господарського права розроблений власний підхід до природи об'єднань юридичних осіб, який відрізняється від запропонованого. Так, вбачається існування в господарсько-правовій науці поряд із усталеними видами організаційно-правових форм юридичних осіб й інших, не типових для права цивільного. *Ними виступають асоціація, корпорація, консорціум і концерн.*

На наше переконання, для такого підходу немає аксіоматичних теоретичних напрацювань, що мають відповідне нормативне закріплення, тому вони мають характер лише гіпотези.

У статті 122 Господарського кодексу України (Управління об'єднанням підприємств) зазначено, що господарські об'єднання мають вищі органи управління (*загальні збори учасників*) та утворюють виконавчі органи, передбачені статутом господарського об'єднання.

Визначені законом органи управління господарського об'єднання за своєю правовою природою є тотожними тим, що встановлені для організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права.

Вищий орган господарського об'єднання затверджує статут господарського об'єднання та вносить зміни до нього, вирішує питання про прийняття в господарське об'єднання нових учасників та виключення учасників з його складу, утворює виконавчий орган господарського об'єднання відповідно до його статуту чи договору тощо.

У свою чергу виконавчий орган господарського об'єднання (колегіальний чи одноособовий) вирішує питання поточної діяльності, які відповідно до статуту або договору належать до його компетенції.

Господарським кодексом України (стаття 120) визначено, що господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом¹⁴¹.

---

¹⁴¹ Господарський кодекс України : станом на 1 червня 2019 року. *Офіційний вісник України*. 2003. №11. Ст. 462 (з наступними змінами).

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проєктів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел у порядку, визначеному статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Корпорацією є договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації¹⁴².

---

¹⁴² Господарський кодекс України : станом на 1 червня 2019 року. *Офіційний Вісник України*. 2003. №11. Ст. 462 (з наступними змінами).

Як вбачається, Господарський кодекс України залишає поза увагою поділ об'єднань юридичних осіб залежно від мети їх діяльності, віддавши перевагу на користь підприємницьких.

З іншого боку, наведені в актах господарського законодавства України види об'єднань юридичних осіб отримують корелюючу організаційно-правову форму.

Нарешті, третім елементом деформації структури ускладнених конструкцій юридичних осіб виступає характер побудови корпоративних відносин всередині групи юридичних осіб. Він тотожний усталеним видам організаційно-правових форм підприємницьких товариств, що призводить до змішення їх ідентифікуючих ознак.

До речі, вчені досі не можуть визначитись з підставами поділу організаційно-правових форм господарських об'єднань на «договірні» та «статутні». У своїй статті О. С. Ясиновська зауважує наступне: *«Як слушно вказав В. Н. Петрина, законодавець залишив без відповіді питання, у чому полягає різниця між ними. Дослідник задається питанням: чому корпорація є договірним об'єднанням, а консорціум – статутним, а не навпаки? О. В. Березюк також вважає, що консорціум не може бути статутним об'єднанням. С. М. Грудницька пропонує консорціум визнавати і статутним, і договірним об'єднанням...»*¹⁴³.

«Колумбове яйце» ставиться через співвідношення наведених конструкцій із відомими організаційно-правовими формами юридичних осіб, зокрема тими, які нами віднесені до підприємницьких корпорацій.

Як зазначалося раніше, питання організаційно-правової форми належить до найбільш дискусійних у теорії приватного права. Вона розкриває структурну побудову юридичної особи, визначає порядок організації її діяльності, характер взаємовідносин серед її учасників. Наведені ознаки організаційно-правових форм юридичної особи знаходять своє закріплення в конкретних видах, чим забезпечується функціонування юридичної

¹⁴³ Ясиновська О. Організаційно-правові форми державних господарських об'єднань. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №12. С. 112.

особи в цивільному обороті, її суб'єктна індивідуалізація. За сукупністю ознак, кожна організаційно-правова форма специфікує юридичну особу як учасника цивільного обороту між іншими.

Своєю чергою закріплені в статті 120 Господарського кодексу України організаційно-правові форми об'єднань підприємств зазначених ознак не мають. Асоціація, корпорація, консорціум чи концерн позбавлені структурної визначеності, яка характерна для системи корпоративного управління.

У наведеному контексті цікавим є положення частини 5 статті 122 Господарського кодексу України, відповідно до якого управління поточною діяльністю об'єднання підприємств може бути доручене адміністрації одного з підприємств (головного підприємства об'єднання).

Щодо цього закономірним є питання: як у двох юридичних осіб може бути спільний виконавчий орган?

Також слід зазначити на змістовності такої ознаки об'єднання підприємства, як наявність відокремленого майна.

Критикуючи такий підхід, І. В. Бейцун наголошує, що, напевно, сумнівами самих розробників Господарського кодексу України щодо правосуб'єктності об'єднання пояснюється встановлення норми про те, що підприємства передають об'єднанню майно не у власність, а в повне господарське відання або оперативне управління (*частина 2 статті 123*). Водночас, відповідно до статей 136, 137 Господарського кодексу України, власники майна (*у цьому випадку – підприємства-учасники об'єднання*) мають право здійснювати контроль за використанням та збереженням належного їм майна.

Складається парадоксальна ситуація: з одного боку, об'єднання контролює діяльність учасників, а з іншого – учасники контролюють діяльність об'єднання. Таким чином, у самій конструкції «об'єднання підприємств» за Господарським кодексом України закладено внутрішні протиріччя, що, як нам вбачається, не можуть бути розв'язаними¹⁴⁴.

---

¹⁴⁴ Бейцун І. В. Об'єднання юридичних осіб в цивільному праві: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ. С. 40.

На думку представників школи господарського права, визначення асоціації як об'єднання, створеного з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися *шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій*, не зовсім вдале, оскільки в такому вигляді асоціація мало чим відрізняється від корпорації. Цілком слушно В. С. Щербина ставить запитання: якщо асоціація не має права втручатися в господарську діяльність підприємств-учасників корпорації, то навіщо їй централізувати виробничі й управлінські функції?¹⁴⁵

Прискіпливий аналіз кодифікованого акта дає можливість переконатися в тому, що перелічені в ньому організаційно-правові форми є не чим іншим, ніж способом організації цивільних відносин між їх учасниками, яким виступає конструкція цивільно-правового договору, зокрема договір простого товариства (*societas*).

Використовуючи наведений підхід, слід констатувати, що концерн, консорціум, асоціація, союз та інші об'єднання юридичних осіб є збірним поняттям, конструктивним способом організації правових відносин між ними, зміст яких закріплено договором простого товариства.

Це засіб юридичної техніки, яким виражається комплекс взаємовідносин між учасниками групи юридичних осіб (їх об'єднанням). Це модель об'єднання спільних інтересів осіб та вчинення ними спільних дій, варіативність яких зумовлена метою об'єднання юридичних осіб. Дії в межах таких моделей не створюють юридичну особу. В силу їх правової природи виникає винятково внутрішня єдність, юридичний зв'язок між учасниками, формою якого стає договір про спільну діяльність. Зовнішня єдність, тобто юридична єдність для третіх осіб, у наведеному випадку відсутня. Укладання правочинів із третіми особами здійснюється не об'єднанням юридичних осіб, а безпосередньо юридичними особами, які входять до такого об'єд-

---

¹⁴⁵ Щербина В. С. Господарське право : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 152.

нання. Водночас, не будучи юридичною особою, договірне об'єднання має певну корпоративну структуру. Про прийнятні юридичні моделі такої корпоративної структури йшлося вище.

Отже, цією позицією ми продовжуємо континентально-правову традицію, закладену в законі Німеччини про акціонерні товариства, відповідно до якої об'єднання юридичних осіб (концерн) не має статусу юридичної особи¹⁴⁶. Відповідні об'єднання юридичних осіб мають *договірну форму* закріплення своєї діяльності. До речі, такий підхід не унікальний у науці цивільного права. Схожу позицію має М. І. Брагинський, який доводить, що договірні об'єднання юридичних осіб не створюють правосуб'єктну особу. Такі об'єднання характерні для банківських груп, які складаються з кредитних організацій, одна з яких визнається головною та наділена можливістю впливу на управлінські рішення інших, які входять до складу цієї групи. Учасники банківських груп об'єднуються для спільного ведення певної діяльності без створення юридичної особи. Інакше кажучи, така банківська група побудована за моделлю концерну або корпорації¹⁴⁷.

Прикладом договірної об'єднання юридичних осіб є страховий пул, який створюється для реалізації певних комерційних програм (консорціум). Досліджуючи правову природу цієї правової конструкції, вчений вказує на її різновид договору простого товариства.

Наведене теоретичне положення знайшло своє закріплення в законодавстві Російської Федерації, зокрема у Федеральному законі «Про банки і банківську діяльність», Федеральному законі «Про організацію страхової справи в Російській Федерації»¹⁴⁸.

---

¹⁴⁶ Торговое уложение Германии. Закон об акционерных обществах. Закон об обществах с ограниченной ответственностью. Закон о производственных и хозяйственных кооперативах = Deutsches Handelsgesetzbuch, Aktiengesetz, GmbHGesetz, Genossenschaftsgwsetz / пер. с нем.; сост. В. Бергманн; пер. с нем. Е. А. Дубовицкая. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 624 с.

¹⁴⁷ Брагинский М. И. Договоры, направленные на создание коллективных образований. Москва : Статут, 2004. С. 147, 150.

¹⁴⁸ Федеральный закон «Об организации страхового дела в Российской Федерации от 27 ноября 1992 года №4015-1. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_

Окремо слід звернути увагу також на таку модель об'єднання юридичних осіб, як фінансово-промислова група, яка, однак, не знайшла свого нормативного закріплення в законодавстві Російської Федерації, проте достатньо досконало розроблена в деяких дисертаційних дослідженнях вчених.

Під фінансово-промисловою групою слід розуміти сукупність юридичних осіб, що діють як основне й дочірні товариства або повністю, або частково об'єднали свої матеріальні й нематеріальні активи (система участі) на основі договору про створення фінансово-промислової групи з метою технологічної або економічної інтеграції для реалізації інвестиційних та інших проєктів і програм, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту товарів і послуг, підвищення ефективності виробництва, створення нових робочих місць.

Фінансово-промислова група – це об'єднання комерційних або комерційних і некомерційних юридичних осіб на підставі договору про створення фінансово-промислової групи і / або на основі участі однієї особи в статутному капіталі іншої особи для здійснення спільної діяльності для вирішення загальних завдань, яке не є юридичною особою¹⁴⁹.

Нарешті, слід згадати М. А. Кашина, який аргументовано доводить, що саме *«...розвиток ринкових відносин є причиною створення різного роду підприємницьких об'єднань, учасники яких, маючи на меті систематичне отримання прибутку, змушені координувати (тобто здійснювати узгодження, впорядкування взаємних дій різних частин керованої системи) свою діяльність, зберігаючи при цьому юридичну самостійність. Такі об'єднання не мають статусу юридичної особи, оскільки не наділені відокремленим майном, але, будучи струк-*

---

doc_LAW_1307/ (дата звернення: 01.09.2021); Федеральный закон «О банках и банковской деятельности» от 2 декабря 1990 года №395-1ю. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5842/ (дата звернення: 01.09.2021).

¹⁴⁹ Щербачев А. А. Правовое положение финансово-промышленных групп : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Волгоград. академия МВД РФ. Москва, 2004. С. 17–18.

турою системного управління, мають повноваження здійснювати контроль не тільки за дотриманням корпоративних інтересів об'єднання і окремих його учасників, а й «тримати під наглядом» матеріальні ресурси учасників...»¹⁵⁰.

§ 3. Види інтегрованих структур корпорації

У теорії цивільного права розроблено варіативні конструкції договірних об'єднань юридичних осіб, які виражають організаційно-економічну змістовну складову моделі відносин між ними. Серед них: 1) концерн (корпорація); 2) консорціум; 3) асоціація (спілка); 4) синдикат; 5) конгломерат (фінансово-промислова група, альянс); 6) картель; 7) пул.

Безперечно, частина з них є виявом антиконкурентних узгоджених дій таких об'єднань юридичних осіб (картель, синдикат). Водночас інші характеризуються діяльністю, яка перебуває в межах нормативних стандартів економічної конкуренції.

Критерієм їх класифікації виступає характер корпоративної взаємодії. Такий характер визначається *координацією відносин* (консорціум, асоціація (спілка), конгломерат (фінансово-промислова група, альянс, пул) у середині групи або їх *субординацією* (концерн (корпорація), картель, синдикат) щодо визначеного договором між сторонами головного учасника в системі об'єднань юридичних осіб.

Така координація базується на встановленні партнерських відносин між учасниками, які зберігають повну свою самостійність при організації спільної діяльності в рамках укладеної угоди. Таким чином формуються м'які інтегровані утворення з різними цільовими установками¹⁵¹.

Реалізація такого принципу організації інтеграційних процесів, як принцип субординації, передбачає часткову нейт-

---

¹⁵⁰ Кашин Н. А. Предпринимательские объединения как субъекты рыночных отношений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Современная гуманитарная академия. Москва, 2006. С. 6.

¹⁵¹ Захарченко В. І. Ринкові перетворення і формування територіально-галузевих корпоративних структур. *Економіка АПК*. 2004. №2. С. 113–116.

ралізацію деяких функцій менеджменту. У результаті участі процесу позбавляються того чи іншого компонента повної незалежності.

Практичне значення наведеної класифікації розкривається через визначення характеру відповідальності юридичних осіб, які перебувають в залежності одна від одної (відносини субординації). Безперечно, залежність однієї юридичної особи від іншої при ухваленні нею власних управлінських рішень змінює формат відповідальності за управлінський вплив на прийняття рішень. Він не може мати індивідуалізуючий характер. Ознака самостійної відповідальності юридичної особи, яка перебуває в залежності від іншої, деформується. «Головна» юридична особа бере на себе відповідальність субординаційного контролю над діяльністю пов'язаної юридичної особи, відповідальність за прийняті нею рішення.

З іншого боку, критерієм класифікації об'єднань юридичних осіб виступає сфера їх діяльності (підприємницька (концерн (корпорація), консорціум, конгломерат (фінансово-промислова група, альянс), пул) або непідприємницька діяльність об'єднань юридичних осіб (асоціація (спілка).

Картель є об'єднанням юридичних осіб, які через домовленість між учасниками такого об'єднання формують єдину політику своєї комерційної діяльності в частині встановлення цін.

Картель – організаційна форма інтеграції на основі картельної угоди, в якій встановлюються обов'язкові для всіх учасників умови (наприклад, обсяг виробництва, частка ринку, діапазон цін на продукцію, що випускається). Дослідження свідчать, що нині ця форма значного поширення не має. Зумовлено це чинниками об'єктивного і суб'єктивного характеру. До перших належить нижча ефективність картельних угод порівняно з монопольною владою господарюючого суб'єкта на товарному ринку. До других – дія антимонопольних законодавств. Усе це призводить до появи і поширення на практиці картельних союзів у прихованій формі – конвенцій, корнерів, рингів, джентльменських угод. Слід зазначити, що

останнім часом збільшилася кількість укладень картельних угод на українському ринку¹⁵².

Інакше кажучи, це економічна категорія узгоджених дій, якими відповідно до статті 5 Закону України «Про захист економічної конкуренції» є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання.

Узгодженими діями є також створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання¹⁵³.

Слід зазначити, що такого роду об'єднання юридичних осіб заборонені антимонопольним законодавством України і ЄС. Зокрема, діяльність картелю протирічить статтям 101 та 102 Договору про функціонування Європейського союзу і належить до організованої злочинності¹⁵⁴.

Схожу з картелем форму об'єднання юридичних осіб має синдикат. Він специфікується винятково організацією централізованого збуту продукції юридичних осіб, які входять до такого об'єднання. Отже, є видом узгоджених дій, які переслідують мету розподілу ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками.

---

¹⁵² Мягковат О. В. Інтеграційні процеси як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах глобалізації. *Держава та регіон*. 2006. №3. С. 213.

¹⁵³ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року №2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#n41> (дата звернення: 01.09.2021).

¹⁵⁴ EU Competition Law Cartel legislation And other reference texts on 1 January 2013: Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2013. DOI: 10.2763/32423. URL: https://ec.europa.eu/competition/cartels/legislation/cartel_compilation_en.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

Концерн є об'єднанням юридичних осіб, для яких типовим є збереження юридичної і господарської самостійності учасників, але з урахуванням координації з боку домінуючого учасника. В основі такої концентрації не лише фінансові ресурси, а й централізація функцій науково-технічного та виробничого порядку, інтеграція управлінських та організаційних відносин учасників такого об'єднання. Отже, характерною для концерну є субординація відносин у структурі об'єднання юридичних осіб.

На відміну від концерну консорціум є формою об'єднання капіталу (банківського, промислового) з метою спільної реалізації інвестиційного проєкту в умовах координації діяльності учасників такого об'єднання юридичних осіб.

На таких самих принципах організації об'єднання юридичних осіб побудована структура взаємовідносин у конгломераті. Однак, на відміну від консорціуму як форми об'єднання капіталу, для конгломерату характерним є об'єднання функцій виробництва, науково-технічної, інвестиційної і фінансової діяльності, чим він схожий з концерном. Тобто конгломерат є варіативною формою об'єднання юридичних осіб, для яких важливим є координаційність виробничої та іншої діяльності, не зосередженій на одній галузі економіки.

Нарешті, пул як об'єднання юридичних осіб характеризується тим, що прибуток і витрати кожного учасника від спільної виробничої та іншої діяльності надходять до загального фонду і розподіляються між ними відповідно до заздалегідь встановленої пропорції.

Сутність пулу, на думку В. П. Нагребельного, полягає в добровільному об'єднанні доходів партнерів, одержаних від експлуатації визначеної частини ринку і розподілу відповідного спільного фонду в кінці так званого пульного періоду в заздалегідь визначених пропорціях¹⁵⁵.

До непідприємницьких об'єднань юридичних осіб належить асоціація (спілка). У Господарському кодексі України є

¹⁵⁵ Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.; Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П-С. 736 с.

спроба врегулювати статус такої організації. У частині 2 статті 120 визначено становище асоціації як договірного об'єднання, створеного з метою постійної координації господарської діяльності підприємств шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників.

Асоціацією є добровільне об'єднання юридичних осіб для досягнення спільної мети на засадах взаємовигідної співпраці при збереженні самостійності, правової та майнової незалежності її членів. Така асоціація не має здійснювати підприємницьку діяльність, її існування забезпечує мета.

Незважаючи на спільність основоположних принципів здійснення інтеграційних процесів, у кожній моделі вони мають свої особливості, що пояснюється, на наш погляд, перш за все, специфікою підходу до здійснення господарської діяльності в цілому.

Як видно з проведеного теоретичного дослідження, інтеграційні процеси відрізняються різноманітністю і за рівнем своєї організації, і за цільовою орієнтацією, і за низкою інших ознак, що потребує певного впорядкування з метою подальшого вивчення.

У результаті реалізації інтеграційного процесу встановлюються договірні зв'язки між його учасниками, тобто формується певна структура, яку ми називатимемо інтегрованою.

РОЗДІЛ 2. УПРАВЛІННЯ КОРПОРАЦІЄЮ

Глава 1. Поняття корпоративного управління: міждисциплінарний аспект

Право виступає як складне соціоюридичне явище, основне призначення якого полягає в регламентації найбільш важливих сфер суспільного буття, їх належної реалізації. Досягнення такого результату відбувається шляхом правового регулювання суспільних відносин як найбільш ефективного засобу їх упорядкування.

Свого часу видатний теоретик права радянського періоду Лев Явич писав: *«Специфіка правового регулювання полягає саме в тому, що це такий вплив на суспільні відносини, який пов'язаний зі встановленням юридичних прав і обов'язків їх учасників, із використанням таких прав і виконанням цих обов'язків. Саме у втіленні права полягає мірило його дієвості, яке залежить не лише від удосконалення самої юридичної норми, але більшою мірою від установки на її дотримання суб'єктів права. Крім здійснення права (об'єктивного і суб'єктивного) немає правового регулювання...» (Сталінобад, 1957 рік)*¹⁵⁶.

Продовжуючи думку вченого, зазначимо, що розглядаючи правове регулювання суспільних відносин з точки зору процесу, воно має свій початок, реалізацію і завершення. Дієвість цих компонентів юридичної активності забезпечується відповідними правовими засобами досягнення результативності правового регулювання, які формують відповідний правовий механізм.

Проблемні питання правового регулювання суспільних відносин, ефективність його функціонування є предметом

¹⁵⁶ Явич Л. С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР. Сталинобад, 1957. С. 35.

галузевого інтересу вчених різних напрямів правової науки. Проте транспарентність цієї правової категорії, її міждисциплінарний характер дозволяє синтетично розглянути її за межами однієї наукової дисципліни.

Запровадження в юридичну науку принципу додатковості, запропонованого Н. Бором у 1927 році, дає можливість адекватно пізнати феномен правового регулювання суспільних відносин, його складових частин через аналіз у системах, які взаємовиключають одна одну. Одним із таких елементів правового регулювання суспільних відносин є корпоративне управління, встановлення природи і значення якого, як інструменту забезпечення існування корпорації в приватноправовій площині, є предметом дослідження. Розгляд категорії корпоративного управління в міждисциплінарному ключі розкриває різні аспекти природи цього феномену.

§ 1. Корпоративне управління – категорія менеджменту

Традиційно під управлінням розуміємо вплив на об'єкт, систему або процес з метою збереження їх сталого розвитку або переведення з одного стану в інший відповідно до встановленої мети.

В управлінні виокремлюються об'єкт управління (підсистема, що керується) і суб'єкт управління (підсистема управління), які в сукупності складають систему управління. Об'єкт управління сприймає діяння (*суспільна праця та виробництво; технічні засоби: машини, агрегати, споруди; тварини і рослини; поведінка окремих людей та груп*). Суб'єкт управління реалізує управлінські діяння на підставі прийняття управлінських рішень (*органи влади та управління різного рівня, окремі посадові особи, колективні органи прийняття рішень*)¹⁵⁷.

---

¹⁵⁷ Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. С. 8.

Термін «корпоративне управління» привернув значну увагу на світовому рівні, особливо після того, як економічні кризи в деяких країнах виявили взаємозв'язок між їх тяжкістю та поточним фінансово-економічним становищем корпорації¹⁵⁸.

Корпоративне управління сягає початку 1930-х років і пов'язано з науковою працею Адольфа Берлі і Гарденира Мінса «Сучасна корпорація та приватна власність», які розглядали цю категорію як неодмінний елемент ринкової дисципліни, який підсилює вимоги інвесторів та інших учасників фінансового ринку до забезпечення потужних механізмів ефективної діяльності корпорації. Це спосіб, за допомогою якого інвестори корпорації забезпечують собі віддачу своїх інвестицій, відповідаючи на наступні запитання. Якими механізмами інвестор отримує свою частину прибутку? Як убезпечити інвестиційний капітал від неблагонадійних дій менеджменту? Як здійснювати контроль за їх діяльністю?¹⁵⁹

Слід зазначити, що цей термін має різне смислове навантаження. Відмінності в культурі, правовій системі та історичному розвитку в країнах світу ускладнюють формування єдиного визначення корпоративного управління. Одним із таких є його розуміння як системи управління і контролю. Цим терміном описуються процедури, звичаї, політика, закони та інституції, за допомогою яких організована діяльність корпорації¹⁶⁰.

Незважаючи на це, поширеним є розуміння корпоративного управління як системи внутрішніх і зовнішніх стриму-

---

¹⁵⁸ Vargas-Hernández, J. G., & Teodoro Cruz, M. E. Corporate governance and agency theory: Megacable case. *Corporate Governance and Sustainability Review*. 2018. Vol. 1(2). P. 59–69. DOI: 10.22495/cgsrv2i1p5.

¹⁵⁹ Al-Baidhani, A. M. Review of corporate governance bundle. *Corporate Ownership & Control*. 2014. Vol. 11(4-2). P. 236–241. DOI: 10.22495/cocv11i4c2p1.

¹⁶⁰ Kajola Sunday O. Corporate Governance and Firm Performance: The Case of Nigerian Listed Firms. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*. 2008. Is. 14. P. 16; Humera Khan. A Literature Review of Corporate Governance. *2011 International Conference on E-business, Management and Economics IPEDR*. 2011. Vol. 25. P. 1. URL: <http://www.ipedr.com/vol25/1-ICEME2011-A10015.pdf> (дата звернення: 01.09.2021).

вань та противаг, якими забезпечується соціальна відповідальність у всіх сферах ділової активності корпорації¹⁶¹. Тобто категорія корпоративного управління перш за все є сферою менеджменту. Базуючись на огляді наукової літератури з корпоративного управління, підготовленого протягом останніх років, Михайло Нерантзідіс та Фемистоклас Лазаридес у співавторстві з Джоном Філософом у своїй науковій публікації «Згадка корпоративного управління: структурний аналіз» у 2012 році проводять класифікацію корпоративного управління у двох аспектах. З одного боку, як сукупність визначень, що стосується поведінкових моделей, тобто фактичної поведінки корпорацій з точки зору її представництва, ефективності, зростання, фінансової структури та ставлення до акціонерів та інших зацікавлених сторін. З іншого боку, корпоративним управлінням визнається сукупність, яка стосується нормативної бази, тобто правил, за якими працює корпорація, правилами, що надходять з таких джерел, як правова система в цілому, судові акти тощо¹⁶².

Термін «корпоративне управління» описує рамки правил, взаємовідносин, систем та процесів, у межах яких, за допомогою яких здійснюється та контролюється влада в корпораціях. Він охоплює механізми, за допомогою яких компанії та особи, що контролюють, притягуються до відповідальності. Корпоративне управління впливає на те, як цілі компанії встановлюються та досягаються, як відстежується та оцінюється ризик та як оптимізується їх діяльність¹⁶³.

Важливим є таке розуміння терміна «корпоративне управління».

---

¹⁶¹ Edwards Jonathan. Jill Solomon, Corporate governance and accountability (2nd ed.). John Wiley & Sons, Chichester, UK. 2007. XVI + 386 pages.

¹⁶² Nerantzidis M., Filos J., Lazarides T. The puzzle of corporate governance definition(s): A content analysis. *Corporate Board: role, duties and composition*. 2012. Vol. 8. Is. 2. P. 15–23. DOI: 10.22495/cbv8i2art2.

¹⁶³ Justice Owen in the HIH Royal Commission, The Failure of HIH Insurance. Volume 1: A Corporate Collapse and Its Lessons, Commonwealth of Australia, April 2003 at page XXXIV.

Корпоративне управління – це система, за допомогою якої корпорація керується та контролюється. Структура корпоративного управління визначає розподіл прав та обов’язків між різними учасниками компанії, такими як рада директорів, менеджери, акціонери та інші економічні агенти, які мають певний інтерес у компанії¹⁶⁴. Це визначення, розроблене Організацією економічного співробітництва та розвитку, в практичному аспекті стає загальновизнаним. Відповідно до стандартів організації, корпоративне управління також забезпечує структуру, за допомогою якої встановлюються цілі компанії, засоби для досягнення цих цілей та способи відстеження її результативності.

На наше переконання, *корпоративне управління є формою організації діяльності корпорації через впорядкований вплив суб’єктів такого управління на мікроекономічні процеси, взаємодія таких суб’єктів між собою в спосіб, що забезпечує оптимальне соціоекономічне існування корпорації в макроекономічному середовищі*. Оптимальність соціального і економічного існування відображає рівень досягнення поставлених цілей, мети діяльності корпорації.

Безумовно, ефективність корпоративного управління забезпечується зовнішніми факторами, серед яких взаємодія з іншими стейкхолдерами, якою забезпечується активна економічна діяльність корпорації. Саме тому, на наше переконання, корпоративне управління доцільно розглядати в широкому сенсі, як форму організації діяльності корпорації не лише через організацію взаємодії відповідних органів корпоративного управління між собою, а й через взаємодію таких органів із зовнішніми стейкхолдерами, оскільки в результаті наведеного забезпечується суспільний інтерес усіх учасників процесу її економічної діяльності.

Мета управління – це бажаний, можливий і необхідний стан виробництва або діяльності як керованої соціально-економічної системи, що вимагає своєї реалізації.

¹⁶⁴ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2021).

Отже, створення і функціонування органів, якими забезпечується правосуб'єктність корпорації і безконфліктність корпоративного інтересу пов'язаних осіб, становить лише юридичний аспект основи корпоративного управління.

У свою чергу організаційний аспект, окрім юридичного, додатково передбачає створення цілісної системи ефективності управління щодо встановлених цілей. З наведеного вбачається формування в системі корпоративного управління додаткових складових, які, окрім правосуб'єктності корпорації, забезпечують ефективність її діяльності через відповідні допоміжні організаційні структури.

Отже, корпоративне управління має дві складові.

Організаційна складова передбачає свідомий, цілеспрямований вплив на відповідну систему або на окремі її ланки (*сфери суспільного життя, галузі економіки, підприємства, колективи*), що забезпечує її оптимальне функціонування та розвиток на основі використання властивих суспільству об'єктивних закономірностей розвитку. Це соціальна функція, що виявляється у владно-організуючій діяльності, яка забезпечує узгодженість спільної праці та побуту людей для досягнення суспільно значущих цілей та завдань.

Юридичний аспект питання корпоративного управління не має функції організації соціальної взаємодії в середині колективу та багатьох економічних її складових. Щодо корпоративного управління його зміст розкривається через реалізацію правосуб'єктності корпорації.

§ 2. Соціальний контекст корпоративного управління

Оскільки корпорація є організованою структурою соціуму, корпоративне управління слід розглядати як різновид управління соціального. У такому контексті слід навести позицію О. О. Макарової, яка під корпоративним управлінням розуміє, з одного боку, організаційний вплив на корпорацію як організаційну систему, а з іншого – систему взаємовідносин між органами управління, посадовими особами, іншими заін-

тересованими особами. У такому разі сутність корпоративного управління – процес пошуку балансу між інтересами різних учасників корпорації шляхом реалізації стандартів поведінки, прийнятих у діловому співтоваристві. Взаємодія таких груп породжує конфліктні ситуації, тому завдання корпоративного управління в їх мінімізації та вирішенні¹⁶⁵.

З наведеного є очевидним, що термін «корпоративне управління» має міждисциплінарне значення і потребує свого визначення категоріями суспільної науки. Так, багатогранність цього терміна вимагає синергетики його дослідження засобами юридичного інструментарію, методами економічної науки, положеннями теорії управління тощо.

Підтвердженням цієї позиції є думка вчених-економістів, які стверджують, що процес корпоративного управління зумовлений напрацюванням, прийняттям і реалізацією рішень в межах цілеспрямованого впливу на об'єкт такого управління. Таке управління корпорацією є системою організаційно-структурних відносин між її диференційованими елементами, які створюються для організації виробництва, впорядкування ролей, функцій, форм і методів діяльності для реалізації власних інтересів у відповідний спосіб¹⁶⁶. Вказана система має відкритий характер, оскільки її цілеспрямованість вимагає сукупного впливу значно більшої кількості учасників. Ними є не тільки бенефіціари результатів господарської діяльності корпорації. Безперечно, що мета діяльності корпорації досягається опосередкованою активністю осіб, які не впливають на прийняття рішень забезпечення життєздатності корпорації. Таким є менеджмент корпорації. Вказана категорія осіб включає в себе професійну діяльність спеціалістів у процесі здійснення ділових операцій, що з позиції соціології також слід розглядати складовою корпоративного управління.

---

¹⁶⁵ Макарова О. А. Корпоративное право : учебник. Москва : Волтерс Клувер, 2005. С. 194, 196.

¹⁶⁶ Кокура С. П. Теория корпоративного управления. Москва : Экономика, 2004. С. 118.

У багатьох наукових працях представників науки соціології робиться зауваження, що основою корпоративного управління є спектр соціальної взаємодії декількох основних груп інтересів: акціонерів, директорів, інших стейкхолдерів. Вбачається, що головне завдання корпоративного управління в такому разі полягає в підтримці балансу соціальної відповідальності між цими групами інтересів¹⁶⁷.

З огляду на наведене, міждисциплінарність категорії корпоративного управління зумовлює й диференційований підхід до визначення кола його суб'єктів. З точки зору управління, корпоративне управління – це процес прийняття рішень, які забезпечують максимальний соціоекономічний ефект. Цей процес передбачає виконання функцій планування, організації взаємодії, мотивації, контролю праці, що може бути реалізовано за умов ринкової (чи змішаної) економічної системи.

Для науки менеджменту до суб'єктів корпоративного управління входить широке коло учасників економічної діяльності корпорації, які входять до інституціонального рівня, управлінського, а також технічного рівня менеджменту.

§ 3. Правовий аспект корпоративного управління

З позиції права, управління є процесом реалізації влади як засобу функціонування будь-якої соціальної спільноти. Отже, феномен корпоративного управління юридичною наукою формується по-іншому, ніж наукою менеджменту, економіки та соціології.

Наведене дозволяє розглядати феномен корпоративного управління в широкому і вузькому значенні.

У широкому сенсі корпоративне управління – це процес прийняття організаційно-розпорядчих рішень щодо діяльності об'єкта управління. У наведеному аспекті корпоративне управління є сферою менеджменту з домінуючим людським

---

¹⁶⁷ Постникова О. Г. Система внутрішнього контролю в корпоративному управлінні : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / МГУ ім. М. В. Ломоносова. Москва, 2008. С. 10.

фактором формування відносин всередині групи. Тобто цей процес, окрім власне корпоративного управління (*corporate governance*), включає в себе також корпоративний менеджмент (*corporate management*).

Вузьке розуміння терміна «корпоративне управління» обмежується категорією організаційної єдності юридичної особи як системи внутрішньої упорядкованості диференційованих частин, у результаті чого корпорація виступає як цілісна особа, повноцінний учасник цивільних відносин. Така цілісність забезпечує її правосуб'єктність. Так, організаційна єдність передбачає порядок формування відповідних органів корпорації, нормування міжакторної взаємодії через розподіл їх компетенції, формування та реалізацію єдиної волі відповідної юридичної особи. Отже, корпоративне управління в правовому ракурсі питання розглядається як фактор реалізації правосуб'єктності корпорації. З огляду на наведене, слід визнати, що організаційна єдність у тій чи іншій формі передбачає структурність корпоративного управління та процедурність корпоративного управління.

Структурність корпоративного управління розкриває структуру власності (концентрована власність, дисперсна власність) та структуру правління (розмір складу, композиція правління, його представництво).

Процедурність корпоративного управління стосується нормативної взаємодії суб'єктів управління на основі відповідних структур управління¹⁶⁸.

Феномен «штучність» у природі юридичної особи дозволив відокремити від людської істоти субстрат волі, інтересу і капіталу, надати йому власне юридичне втілення, що привело до створення нового учасника правових відносин. Такий новий учасник не має біологічної природи свого походження, водночас, його створення та існування зумовлено людською діяльністю. Синергетичний зв'язок між юридичною особою та

¹⁶⁸ Liang Guo, Clive Smallman, Jack Radford. A critique of corporate governance in China. *International Journal of Law and Management*. 2013. Vol. 55. P. 257–272.

її засновником є настільки очевидним, що основним трендом науки корпоративного права в XXI столітті стає *фактор зумовленості діяльності корпорації поведінкою її учасників*.

Так, автономність статусу юридичної особи вимагає наявності організаційної структури, яка складається з органів управління корпорації. Але їх формування пов'язано з активною діяльністю учасників корпорації як способу реалізації ними своїх корпоративних прав у сфері управління нею. Отже, діяльність юридичної особи постійно пов'язана з активністю осіб, які *«приховуються за її корпоративною вуаллю»*. Така активність виявляється не тільки в тому, що учасники (засновники) корпорації створюють її, формують її організаційну структуру, а й у тому, що останні входять до складу відповідного органу управління корпорацією.

Дієздатність юридичної особи як здатність набувати цивільні права та обов'язки реалізується таким суб'єктом управління, який забезпечує організаційний вплив на діяльність корпорації. Незважаючи на поліваріативність осіб, які задіяні в її діяльності та тією чи іншою мірою впливають на управління нею, суб'єктом її управління є та особа, діяльність якої має безпосередній вплив на процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідного для формування цілей організації та їх досягнення шляхом прийняття і виконання відповідних рішень.

З наведеного вбачається, що *формула корпоративного управління полягає в тому, що суб'єктом управління корпорацією є той, хто забезпечує її правосуб'єктність*.

За таких умов, на відміну від соціального та економічного контексту природи корпоративного управління, трудовий колектив, його представники, менеджмент відповідного рівня організації діяльності юридичної особи, інші, які забезпечують виробничий процес господарської діяльності, стейкхолдери тощо суб'єктом корпоративного управління не виступають.

Отже, категорія суб'єктності в корпоративному управлінні розкривається через ознаку пов'язаності в прийнятті рішення

щодо діяльності корпорації. Таким суб'єктом виступає відповідний орган управління корпорації. Через активну діяльність таких суб'єктів забезпечується функціонування юридичної особи як учасника цивільних відносин, її правосуб'єктність.

У наведеному аспекті також слід визнати, що учасник (засновник) корпорації не здійснює безпосереднє управління нею, отже, не є суб'єктом корпоративного управління. Він реалізує відповідне право на управління винятково шляхом участі у формуванні й діяльності відповідного органу корпоративного управління. Вказане, на нашу думку, зумовлено тим, що рішення учасника (засновника) щодо деяких аспектів корпоративного управління юридичною особою, через ознаку її автономності в цивільному обороті, самотійного значення не має. Таке рішення має носити узгоджений характер щодо позиції усіх учасників (засновників) корпорації з певного аспекту управління. Його узгодження, прийняття і введення в дію та виконання знов-таки в силу суб'єктної автономності статусу юридичної особи інтерполюється через відповідний орган корпоративного управління (колективний або одноособовий).

Отже, правовий аспект корпоративного управління зумовлений двома факторами:

1. Забезпечення правосуб'єктності юридичної особи як результат управління корпорацією.

Фікція юридичної особи як учасника суспільних відносин передбачає її уособлення в діях реальних суб'єктів.

Дієздатність корпорації реалізується діяльністю конкретних фізичних осіб, пов'язаних із такою корпорацією певним юридичним зв'язком.

Через варіативність напрямів такої реалізації, активність відповідних осіб концентрується навколо створених окремо органів управління з визначеним обсягом повноважень.

У силу диференційованості характеру корпоративного управління, багатоаспектності реалізації правосуб'єктності, обсяг повноважень з управління корпорацією не може бути сконцентровано в межах діяльності одного суб'єкту.

Перш за все, через дисбаланс правонамагання і рівня його компетентності, концентрація важелів управління має негативний вплив на ефективність прийняття і реалізацію управлінських рішень.

Отже, діяльність суб'єкта корпоративного управління має варіативний характер і компетентнісну складову, що полягає в диференційованості суб'єкту щодо характеру його повноважень у сфері управління корпорацією. Тобто управління корпорацією передбачає полірівневу колегіальність відповідних органів з чітко визначеною обсягом їх повноважень один до одного. Відповідним органом, яким забезпечується діяльність корпорації в межах його корпоративної компетенції, реалізується предметно фрагментарна правосуб'єктність корпорації. У свою чергу через організаційну єдність структури корпорації досягається цілісність правосуб'єктності відповідної юридичної особи.

2. Пруденціальність корпоративного конфлікту серед осіб, пов'язаних з корпорацією.

Корпоративне управління не обмежується категорією дієздатності юридичної особи. Окрім інституціонального аспекту корпоративного управління як способу реалізації правосуб'єктності юридичної особи, воно має економічну складову, яка передбачає створення такої моделі взаємодії корпорації та заінтересованих осіб, у тому числі учасників корпоративних відносин, що забезпечує отримання нею позитивного соціоекономічного результату.

У процесі діяльності управління корпорацією неминуче породжує виникнення конфліктів інтересів визначеного кола осіб. Розв'язанню цього питання присвячено дослідження професора Ю. М. Жорнокуя¹⁶⁹. Узагальнено, корпоративний конфлікт вчений вбачає в колізії змісту корпоративних правовідносин у стадії їх правореалізації¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах : цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. С. 104.

¹⁷⁰ Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах : цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. С. 80.

Нині слід визначити дві умови настання таких конфліктів. *Перший конфлікт* описується як конфлікт інтересів між керівництвом та учасниками через несумісність інтересів, що може спричинити агентські витрати, оскільки відносини можуть стати непрозорими. Причиною цих конфліктів може бути асиметрія інформації про діяльність корпорації. *Другий конфлікт* між учасниками, інтереси яких можуть розходитися через мажоритарний та міноритарний характер структури власності корпорації¹⁷¹.

Розвиваючи думку таких відомих мексиканських вчених, як Хосе Г. Варгас-Ернандес та Марії Елізабет Теодоро Крус зазначимо, що виникнення корпоративних конфліктів зумовлено тектонічним розломом у корпоративних інтересах ключових учасників таких відносин. Незважаючи на потенційність корпоративного конфлікту між учасниками корпорації щодо багатьох аспектів управління юридичною особою, він також консолідується навколо відносин, які виникають між учасниками корпорації та органами її управління. Особливо це актуалізується в моделі управління, для якої характерним є певний ступінь економічної та адміністративної паритетності у відносинах між органом управління корпорації та її учасниками.

Так, для *«інсайдерської системи корпоративного управління»*, такої як у Великій Британії та США, *конфлікт інтересів* відбувається переважно між сильними менеджерами та слабкими широко розпорошеними акціонерами. В *«аутсайдерських системах корпоративного управління»*, які панують у континентальній Європі та Японії, *фундаментальний конфлікт* полягає між контрольованими акціонерами, також відомими як власники блокуючих пакетів акцій, та слабкими міноритарними акціонерами. Ці відмінності, по-перше, зумовлені різноманітним правовим, регуляторним та інституційним

---

¹⁷¹ Vargas-Hernández J. G., Teodoro Cruz M. E. Corporate governance and agency theory : Megacable case. *Corporate Governance and Sustainability Review*. 2018. Vol. 1(2). P. 59–69. DOI: 10.22495/cgsrv2i1p5.

середовищем у країнах, а також культурними нормами та історичними факторами¹⁷².

У наведеному аспекті пруденціальність як елемент юридичної складової корпоративного управління передбачає, з одного боку, узгодження формату взаємодії корпорації, органів її управління та її учасників, а з іншого – учасників між собою. Така взаємодія передбачає варіативність моделі управління корпорацією, яка зумовлена специфікою конкретної організаційно-правової форми юридичної особи.

Правовий аспект питання корпоративного управління містить в собі дві складові.

Перша складова правового аспекту корпоративного управління дозволяє розглянути цей феномен через ознаку функціональної єдності організаційної структури юридичної особи.

Друга складова передбачає внутрішньоструктурне впорядкування елементів організаційної структури юридичної особи в межах їх компетенцій. Отже, суб'єктом корпоративного управління є відповідний орган забезпечення дієздатності юридичної особи.

Диференційні комбінації видів організаційної структури корпорації та варіативних компетентностей її складових елементів (органів управління) створює відповідні моделі управління юридичною особою. Така модель корпоративного управління корпорації наповнюється конкретним змістом її економічної (комерційна корпорація) або соціальної (некомерційна корпорація) цілеспрямованості.

§ 4. Теоретичні підходи до проблеми корпоративного управління

Юридична конструкція відносин учасників (засновників) корпорації з її виконавчим органом управління має диверсифіковане теоретичне обґрунтування.

¹⁷² Al-Faryan M. A. S. Corporate governance in Saudi Arabia: An overview of its evolution and recent trends. *Risk Governance and Control: Financial Markets & Institutions*. 2020. Vol. 10(1). P. 23–36. DOI: 10.22495/rgcv10i1p2.

Однією з поширених, яка пояснює природу таких відносин, є *агентська теорія (agency theory)*¹⁷³.

Предметом цієї теорії є відносини між принципалом, який оплачує послуги, та агентом. Агентська теорія припускає, що в умовах розподілу функцій власності та функцій контролю неминуче виникає проблема відносин між учасниками корпорації та її менеджерами. Хоча учасники мають остаточні права контролю за допомогою своїх голосів, вони занадто малі та надто численні, щоб здійснювати цей контроль щодня. Слід зазначити, що учасники корпорації зазвичай недостатньо кваліфіковані чи обізнані для щоденного управління нею. Тому вони вимушені наймати менеджерів, яким вони передають повноваження повсякденного прийняття управлінських рішень¹⁷⁴.

Це призводить до ситуації, коли агент (менеджер) повинен приймати рішення щодо продуктивного використання активів корпорації. Таким чином, це відношення між агентом та принципалом зазвичай називають «*агентськими відносинами*» в контексті корпоративного управління.

Баланс інтересів між ними забезпечується результативністю такого управління. Його зниження призводить до зменшення винагороди управителю або зміни відповідних органів управління. Відповідно до цієї теорії, ідеологія корпоративного управління полягає в забезпеченні інтересів як бенефіціарів, так і менеджменту, який виконує роль їх агентів.

В основі теорії теза усунення можливості створення або подолання наявного конфлікту інтересів між органом управління корпорації та її учасниками залученістю до справедливого розподілу доходів корпорації та наявністю об'єктивних економічних показників оцінки діяльності органу корпоративного управління. Зазвичай контроль за ефективністю корпоративного управління здійснюється через механізми фондового ринку.

¹⁷³ Clarke T. *Theories of Corporate Governance: The Philosophical Foundations of Corporate Governance*. Bell & Bain Ltd. 2004. 384 p.

¹⁷⁴ Yoser Gadhoun Y., Gueyié J.-P., Hentati M. Ownership structure and expropriation in stock exchange listed firms. *Corporate Ownership & Control*. 2006. Vol. 3(3). P. 79–87. DOI: 10.22495/cocv3i3p6.

Інакше кажучи, в основі теорії закладений принцип екстернального контролю. У наведених економічних умовах інвестиційна активність учасника (засновника) корпорації має більш лабільний характер, ніж процес зміни менеджменту корпорації.

Відповідна теорія знайшла експериментальне закріплення в унітарній моделі управління корпорацією, сформувавши її теоретичний каркас. Зазначимо, що вона була розроблена на початку ХХ століття для вирішення проблеми відносин міноритарних акціонерів та виконавчого органу управління корпорацією в умовах економічного зростання в США в першій половині ХХ століття.

На відміну від цієї теорії, де кожен із учасників переслідує власні інтереси, *теорія раціонального управління (stewardship theory)* представляє інший формат відносин учасника корпорації з її менеджментом, заснований на фокусі інтересу організації та ролі, яку відіграє топ-менеджмент у процесі реалізації цілей корпорації.

Психологічний аспект теорії полягає у внутрішньому ставленні менеджменту не лише до тих цілей, які переслідує корпорація у своїй діяльності, а й до рівня професійної підготовки, наявність якого стимулює діяльність менеджменту щодо реалізації поставлених завдань. У поєднанні з важелями економічної мотивації, які супроводжують діяльність менеджменту корпорації, сприйняття професійної самодостатності впливає на ефективність управління корпорації.

Теорія раціонального управління пропонує підхід, заснований на довірі при формуванні відносин корпоративного управління. Цей підхід ґрунтується на припущенні, що управлінці мають внутрішню мотивацію для досягнення своїх завдань винятково в інтересах корпорації. Тобто очевидної потреби в стимулах чи санкціях немає; швидше, складні завдання та їх виконання самі є стимулом позитивної активності менеджменту¹⁷⁵.

---

¹⁷⁵ Grundei J. Are managers agents or stewards of their principals? J Betriebswirtsch. 2008. Vol. 58. P. 141–166. DOI: 10.1007/s11301-008-0038-2.

Цю думку також поділяють зарубіжні вчені, які переймаються проблемами корпоративного управління, наголошуючи, що метою корпоративного управління має бути створення організаційної структури для досягнення ефективної координації¹⁷⁶.

Отже, основний пункт цієї теорії полягає в поліперсоналізації виконавчого органу управління та диверсифікації його компетенції серед широкого кола виконавчих директорів. На думку представників цього теоретичного напрямку, дослідження дисперсії повноважень органу серед значного кола їх виконавців збільшує ефективність управління корпорацією.

Незважаючи на переважно соціологічний аспект вказаного питання, зазначимо, що теорія раціонального управління, на нашу думку, більш відповідає природі функціонування органів управління корпорацією. При цьому її положення надають логічне обґрунтування та відповідне теоретичне підґрунтя також і для дуальної моделі управління корпорацією.

На наше переконання, агентська теорія підриває структурну цілісність конструкції юридичної особи. Відповідно до цієї теорії, її головна ідея полягає в здійсненні управління капіталом. Його втіленням виступає корпорація. З огляду на положення теорії, виконавчий орган корпоративного управління фактично виступає самостійним учасником цивільних правовідносин, з яким учасники (засновники) передають корпорацію – об'єкт в його управління. Крім того, очевидна деформація в структурі корпоративного управління виражається в нівелюванні юридичного статусу загальних зборів учасників (засновників) корпорації щодо корпоративного статусу виконавчого органу управління. Так, для унітарної моделі корпоративного управління мінімізація ролі загальних зборів природна. Низька концентрація капіталу, різні та нескоординовані інтереси учасників корпорації нівелюють юридичну та економічну роль загальних зборів учасників корпорації.

---

¹⁷⁶ Nordqvist M., Böers B. Corporate governance in family controlled firms on the stock exchange – an exploratory study on Swedish firms. *Jönköping International Business School*. 2007. 80 p.

Зайва самостійність в управлінні корпорацією за наявності винятково об'єктивних факторів оцінки діяльності відповідного органу підвищує ризики зловживання. Не менш суперечливим є посилення наглядових функцій та функцій контролю за діяльністю виконавчого органу управління корпорації за рахунок зовнішніх складових, якими традиційно вважаються орган державного регулювання та вільний економічний ринок. У науковій економічній літературі неодноразово наголошується на впливі психологічних факторів на ціноутворення на фінансових ринках, в основі яких технічний аналіз ринку та спекулятивний характер операцій¹⁷⁷. Стверджується, що фондовий ринок не є надійним показником результативності корпоративної діяльності і часто спричиняє несправедливу поточну оцінку активів корпорації. Ціни на акції можуть змінюватися без будь-яких розумних економічних передумов та можуть бути результатом здогадок про потенційну поведінку учасників ринку, зміни настроїв та упереджень інвесторів.

Отже, ринок корпоративного контролю не є ефективним дисциплінарним механізмом¹⁷⁸.

Тому конструкція корпоративного управління відповідно до аспектів агентської теорії, хоч і містить в собі такі важливі складові, як самостійність в прийнятті управлінських рішень і повнота юридичної відповідальності виконавчого органу, водночас не може бути прийнята в повному обсязі до її імплементації при побудові відповідної корпоративної структури.

З юридичної точки зору, несприйнятність цієї теорії виражається в помилковому визначенні об'єкта відносин управління.

На нашу думку, таким об'єктом не є посада із властивими їй організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими функціями. Цей підхід є доволі спрощеним та несистемним, позбавленим відповідних правових гарантій добро-

---

¹⁷⁷ Мусихина Е. А. Факторы, определяющие динамику процесса первоначального размещения акций на мировом рынке ценных бумаг в условиях глобализации : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.14 / МГУ им. М. В. Ломоносова. 2017. С. 42, 47.

¹⁷⁸ Steve Letza, Xiuping Sun, James Kirkbride. Shareholding Versus Stakeholding: A Critical Review of Corporate Governance. 2004. Vol. 12. №3. P. 240–250.

чесності всіх учасників відповідного кола відносин. Безумовно, що в наведений спосіб значно спрощується механізм передачі важелів корпоративного управління юридичною особою, але в такий спосіб відбувається підміна відповідних понять. Так, призначення особи до органу корпоративного управління асоціюється з довірчим управлінням корпорації в цілому. Такий підхід не вписується в загальнотеоретичні межі цивільного права. Трудові відносини, хоча і є спорідненими з цивільними, проте не є тотожними. Принципові відмінності полягають в характері відповідальності, умов її настання, реалізації соціальних гарантій працівника, специфічного порядку припинення відповідних відносин.

Перебування на посаді органу управління корпорації через предметно сфокусований обсяг повноважень відповідного органу не є фактором ефективності управління юридичною особою. Важливим є або міжструктурна взаємодія, або передача всього обсягу повноважень в межах організаційної структури корпорації відповідному агенту. За відсутності наведеного є потенційно небезпечним виникнення корпоративного конфлікту між учасниками корпорації та виконавчим органом юридичної особи щодо управління нею.

Слід зазначити, що об'єктом корпоративного управління не виступають ані юридична особа, ані орган управління нею. Об'єктом такого управління є відповідні права на дії, зафіксовані або часткою в статутному капіталі, або таким цінним папером, як акція. Відчуження вказаних інструментів, зокрема завдяки юридичній конструкції узуфрукту корпоративних паїв (часток, акцій), як вказує А. В. Смітюх¹⁷⁹, надасть змогу наділити третю особу корпоративними правами на строковій (відповідно, поворотній) і, можливо, оплатній основі, чим, на думку вченого, розв'язується проблема неподільності комплексу корпоративних прав. Власник корпоративного паю, щодо якого встановлений узуфрукт, зберігатиме статус учас-

---

¹⁷⁹ Смітюх А. В. Щодо узуфрукту корпоративних паїв (часток, акцій). *Право і суспільство*. 2020. №3. С. 77. DOI: 10.32842/2078-3736/2020.3.11.

ника товариства, а особа, на користь якої встановлений узуфрукт, отримуватиме особливий, відмінний як від статусу власника корпоративного паю, так і від статусу учасника товариства правовий статус фруктуарію, що дозволить отримувати грошові надходження, пов'язані з корпоративним паєм, тобто дивіденди, майнову корпоративну квоту і, відповідно, здійснювати на оплатній чи безоплатній основі певні корпоративні права та пов'язані з ними зобов'язальні права корпоративного походження щодо відповідного товариства протягом строку дії узуфрукту¹⁸⁰.

Від себе додамо, що збереження цілісності полірівневої системи управління корпорацією (*скоординована діяльність на рівні загальних зборів учасників у межах їх компетенції, з кореспондуючим управлінням корпорацією її виконавчим органом*) через механізм трансформації консолідованого комплексу їх повноважень знижує рівень конфліктності. Досягнення такої мети можемо забезпечити шляхом усунення впливу так званого фактору низької концентрації капіталу в управлінні корпорації, тобто незацікавленістю акціонерів у самоорганізації контролю за діяльністю виконавчих органів, що характерно для унітарної моделі корпоративного управління.

Бенефіціарна теорія корпоративного управління (stakeholder theory), на відміну від попередніх, концентрує увагу винятково на дотриманні балансу інтересів не стільки учасників (засновників) корпорації та менеджменту інституціонального рівня управління, скільки врахування інтересів стейкхолдерів корпорації.

Якщо в основі попередніх теорій – отримання матеріального блага, то фокус бенефіціарної теорії сконцентрований навколо формування розумних взаємовідносин корпорації з соціальним середовищем, в якому вона функціонує. Основу такого середовища складають особи, на соціальний і економічний уклад життя яких впливає діяльність корпорації, які

---

¹⁸⁰ Смітюх А. В. Щодо узуфрукту корпоративних паїв (часток, акцій). *Право і суспільство*. 2020. №3. С. 77. DOI: 10.32842/2078-3736/2020.3.11.

мають відповідний рефлексивний вплив на результативність її функціонування. Це пов'язані між собою відносини. Вони виявляються безпосередньо в участі осіб (*трудоий колектив, інституціональні інвестори, контрагенти, споживачі тощо*) у створенні корпорацією суспільного блага, або опосередковано – через сприйняття на себе результатів такої діяльності корпорації, наприклад, шкідливий вплив промислового виробництва на стан екології відповідної території. *Тобто сенс бенефіціарної теорії корпоративного управління полягає в зміні акцентів сприйняття корпорації, її ролі в сучасному соціальному середовищі.* Корпорація вже не розглядається як суто економічний засіб реалізації власного інтересу. Її діяльність вже містить етичні складові, які полягають у встановленні її місця в соціумі. У такому випадку корпорація стає суб'єктом соціальної відповідальності.

В обґрунтуванні розвитку цього теоретичного напрямку Роберт Едвард Фрімен, Джефрі Харісон та інші вчені аргументують, що *«...перше десятиліття XXI століття ознаменувалося двома серйозними ударами по довірі громадськості до діяльності корпорації. На початку десятиліття такі корпоративні скандали, як Enron, WorldCom та Tyco, посилили думку про те, що корпорації та її керівництво мало дбають про етику, прагнучи отримання прибутку. Наприкінці десятиліття глобальна фінансова криза, спричинена широким злиттям факторів на ринку житла та вторинних фінансових ринках, посилила відповідну тенденцію в розумінні. Незважаючи на значні відмінності, обидві ці кризи довіри мають принаймні спільні риси. Обидві кризи ілюструють, що управлінські дії можуть вплинути на широке коло у всьому світі...».* Саме ці виклики, зумовлені змінами та взаємозв'язками, виявляють необхідність переосмислення традиційних способів концептуалізації відповідальності корпорації¹⁸¹.

¹⁸¹ Bidhan L. Parmar, R. Edward Freeman, Jeffrey S. Harrison, Andrew C. Wicks, Lauren Purnell & Simone de Colle. Stakeholder Theory : The State of the Art, *The Academy of Management Annals*. 2010. Vol. 4. №1. P. 403–445. DOI: 10.1080/19416520.2010.495581.

Логіка подій, закладена в цьому теоретичному підході, очевидна. Юридична особа є активним учасником соціальної взаємодії. Її діяльність пов'язана з діяльністю фізичної особи. Такий зв'язок постійний та нерозривний, що не може не вплинути на механізм корпоративного управління юридичною особою, в основі якого, крім іншого, дотримання балансу взаємних інтересів суб'єктів такої взаємодії. На наше переконання, бенефіціарна теорія корпоративного управління перебуває в площині етичної поведінки ділової активності корпорації, коли потенціал юридичної особи не може бути використаний проти інтересів суспільства. Навпаки, такі інтереси є визначальними в діяльності корпорації. У наведеному ключі роль стейкхолдерів виконують не лише учасники (засновники) корпорації, а й управлінський та технічний рівень менеджменту, інституціональні інвестори, контрагенти, соціальне оточення в цілому.

Вчені пропонують таку класифікацію осіб, пов'язаних із управлінням корпорацією¹⁸²:

– *субстанціональні, тобто учасники (засновники) корпорації;*

– *контекстуальні – особи, які презентують соціальну систему, в якій функціонує корпорація (органи влади і управління, трудовий колектив, профспілки тощо);*

– *контрактні стейкхолдери.*

Незважаючи на те, що в наведеному випадку сутність корпоративного управління розширена категорією інтересу соціальної групи¹⁸³, тим не менш, значна роль в управлінні корпорацією відводиться субстанціональним суб'єктам корпоративного управління.

Зі свого боку наголосимо, що через гетерогенність інтересів груп стейкхолдерів їх кореляція з інтересами корпорації є

---

¹⁸² Rodriguez M. A., Ricart J. E., Sánchez P. Sustainable Development and the Sustainability of Competitive Advantage: A Dynamic and Sustainable View of the Firm. *Creativity & Innovation Management*. 2002. Vol. 11(3). P. 135–146.

¹⁸³ Coleman P. T., Hacking A., Stover M., Fisher-Yoshida B., Novak A. Reconstruction ripeness I: A study of constructive engagement in protracted social conflicts. *Conflict Resolution Quarterly*. 2008. Vol. 26 (1). P. 3–42.

справою доволі сумнівною. Водночас зазначимо, що акцентуація уваги навколо інтересів соціальних груп у діяльності корпорації має під собою розумні підстави та межі як один із механізмів протидії зловживанням.

Поширюючи тезу критичного сприйняття пріоритетного значення інтересів суспільства в діяльності корпорації та формування її внутрішньої політики, слід зазначити на релевантності позиції розширення меж юридичної відповідальності корпорації залученням осіб, які мають вплив на прийняття управлінських рішень в корпорації. Останнім часом така точка зору отримує самостійне теоретичне підґрунтя та відповідне нормативне закріплення в законодавстві багатьох країн світу. Так ознака самостійної юридичної відповідальності перестає бути кваліфікуючою для юридичної особи, що дає змогу впевнено стверджувати про зміну парадигми мислення конструкції юридичної особи в праві в бік деформації теорії фікції на користь окремих ознак теорії колективного інтересу (Р. Ієрінг, Л. Моранд'єр).

Підсумовуючи викладене, зазначимо.

Агентська теорія зосереджує увагу на забезпеченні інтересів учасників корпорації, у той час коли *бенефіціарна* – урівноважує інтереси всіх стейкхолдерів, формуючи соціальну відповідальність корпорації за результати власної діяльності. У свою чергу *теорія менеджменту* зосереджує увагу на дотриманні першочергового інтересу досягнення мети діяльності корпорації.

На відміну від агентської теорії, в основу теорії менеджменту покладений принцип розумного розподілу і належного виконання відповідних функцій між органами управління юридичної особи. При цьому функції контролю перебувають у сфері компетенції відповідного органу управління.

Наукою менеджменту розроблено ще багато підходів, які визначають теоретичні моделі корпоративного управління. Так, поширення набули *теорія ресурсного забезпечення*, *полі-*

Розділ 2. Управління корпорацією

---

*тична теорія корпоративного управління*¹⁸⁴, *теорія соціального контракту*¹⁸⁵. Ідея останньої полягає в збільшенні впливу суспільства на результати діяльності юридичної особи.

Так чи інакше, такі теорії є комбінацією окремих елементів трьох наведених із врахуванням фактору соціокультурної, економічної або територіальної ідентичності їх неофітів.

Теорія соціального контракту передбачає міру відповідальності перед суспільством за діяльність корпорації, що зумовлено трьома факторами:

1) *створення і діяльність корпорації передбачає працевлаштування працівників, що має позитивний соціальний ефект;*

2) *оподаткування результатів діяльності корпорації є джерелом надходжень бюджету певного рівня, що також має позитивний ефект;*

3) *нареши, корпорація є формою об'єднання інтересів осіб з метою реалізації програми їх соціального захисту.*

Із наведеного вбачається активна і безпосередня участь пов'язаних із корпорацією осіб в її діяльності, оскільки відсутність соціального контролю за діяльністю корпорації може мати негативні суспільні наслідки.

Відповідно до теорії легітимації корпорація отримує дозвіл на використання потенціалу суспільства в обмін на рівень її відповідальності перед ним. Так, у силу легітимного закріплення корпорація, використовуючи ресурси суспільства, відповідальна перед ним¹⁸⁶.

Контрверсивність агентської теорії, бенефіціарної теорії і теорії раціонального управління полягає в різниці інтересів

---

¹⁸⁴ Hawley J. P., Williams A. T. *Corporate Governance in the United States: The Rise of Fiduciary Capitalism. Working Paper, Saint Mary's College of California, School of Economics and Business Administration.* 1996.

¹⁸⁵ Gray R., Owen D., Adams C. *Accounting and Accountability. Changes and Challenges in Corporate Social Environmental Reporting,* Prentice-Hall Europe Harlow. London, 1996.

¹⁸⁶ Suchman M. C. *Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches.* *Academy of Management Review.* 1995. Vol. 20(3). P. 571–610.

осіб, які забезпечують діяльність корпорації. Але формула ефективності корпоративного управління саме в єдності таких різнобічних інтересів. Чітка ідентифікація інтересу окремої групи осіб та його репрезентація у процесі управління корпорацією є формою запобігання зловживань конструкцією юридичної особи. У наведений спосіб через взаємну противагу інтересів досягається соціальний компроміс.

Отже, варіативність факторів, які впливають на складові моделі корпоративного управління, перебуваючи під впливом певних теоретичних положень, кожне з яких має свої слабкі та сильні сторони, призводить до комбінації їх диференційних елементів всередині неї.

Цей процес має нелінійний характер. У «чистому вигляді» жодна з наведених теорій корпоративного управління не зможе отримати своє експериментальне впровадження. В експериментальному ключі слід звернути увагу, що досліджені теорії корпоративного управління не мають абсолютної рефлексії в структурах відповідних моделей¹⁸⁷.

Іноземні науковці також зазначають, що ефективне та належне корпоративне управління неможливо пояснити однією теорією. Краще за все поєднувати різновиди теорій¹⁸⁸.

Кожна теорія управління розкриває окремих сегмент взаємодії корпорації в соціальному середовищі. Агентська теорія – формат відносин учасників корпорації з виконавчим органом. Бенефіціарна теорія у свою чергу розкриває характер відносин управління в структурі відповідного органу. Теорія раціонального управління визначає формат відповідальності виконавчого органу управління перед соціальним середовищем, у тому числі перед учасниками корпорації. Таким чином, оптимальною є комбінація елементів теоретичної основи відомих моделей корпоративного управління в межах єдиної «інтегратив-

---

¹⁸⁷ Mallin C. A. Corporate Governance. New York : Oxford University Press Inc, 2013. 384 p.

¹⁸⁸ Abdullah H., Valentine B. Fundamental and Ethics Theories of Corporate Governance. *Middle Eastern Finance and Economics*. 2009. Vol. 4. P. 88–96.

ної теорії корпоративного управління», яка представляє собою синтез тих її основних положень, що визначають основну мету діяльності корпорації. У своїй сукупності наведені теорії корпоративного управління відображають соціальну природу юридичної особи як об'єктивної реальності, як соціального організму, який має власну сукупну волю її учасників. Соціальність цього організму розкривається через активну поведінку людського субстрату. Своєю чергою організаційність такої волі, структурованість форми її виразу створює самостійну юридичну особу в праві.

Глава 2. Принципи побудови системи корпоративного управління

Ефективність корпоративного управління передбачає дотримання певних стандартів, загальних підходів до його впровадження. Такі стандарти традиційно представлені у вигляді принципів корпоративного управління як нормативної основи формування моделі юридичної взаємодії між органами корпоративного управління, організації контролю за їх діяльністю з боку заінтересованих осіб.

Встановлення принципів корпоративного управління, їх закріплення у відповідних локальних актах, чітке дотримання сприятиме формуванню у потенційних інвесторів об'єктивного уявлення про основні засади управлінської діяльності корпорації, розуміння особливостей функціонування корпорації, рівень прозорості, ступінь ефективності діяльності її органів. Тобто за допомогою таких принципів встановлюється загальний механізм управління корпорацією та досягається уніфікація відповідного процесу.

§ 1. Розвиток ідеї уніфікації системи управління корпорацією

Усвідомлення необхідності інституціоналізації корпоративного середовища відбулося в розвинутих країнах світу наприкінці двадцятого століття. У перших програмних документах відображено намагання формалізувати нові підходи у сфері корпоративного управління: щодо концепції внутрішнього контролю (*доповідь комісії Тредуея, США, 1974*); щодо вимог розкриття інформації компаніями, які торгують акціями на Лондонській біржі (*доповідь голови урядової комісії Кенбері, Велика Британія, 1992*); Перший кодекс корпоративного управління (*Кодекс Кенбері, Велика Британія, 1993*); щодо внутрішнього контролю та фінансової звітності корпорації (*доповідь Руттемана, Велика Британія, 1994*); щодо рад директорів публічних компаній (*доповідь В'єно, Франція, 1995*); щодо регулю-

Розділ 2. Управління корпорацією

вання цінних паперів (*доповідь Ламфалуссі, ЄС, 2001*); щодо захисту прав акціонерів, внутрішнього контролю в корпорації (*Закон Сарбейнса-Окслі, США, 2002*); щодо функцій невиконавчих директорів корпорацій (*доповідь Хігса, Велика Британія, 2003*); щодо голосування на загальних зборах акціонерів (*доповідь Майнера, Велика Британія, 2004*) тощо¹⁸⁹.

До речі, в США принципи корпоративного управління не мають наказового характеру, а є винятково рекомендацією Investor Stewardship Group (ISG), заохочуючи обраних акціонерів, директорів компаній застосовувати принципи корпоративного управління в тих компаніях, де вони працюють¹⁹⁰.

Традиційним для країни є виокремлення загального та інституціонального підходу до визначення принципів управління, що характерно до Сполучених Штатів Америки.

Загальні принципи корпоративного управління:

1. Рада директорів підзвітна акціонерам.
2. Акціонери повинні мати право вибору пропорційно їх економічним інтересам.
3. Ініціативність правління.
4. Ради повинні мати сильну, незалежну структуру керівництва.
5. Ради повинні застосовувати структури та практики, що підвищують їх ефективність.
6. Радам слід розробити стимулюючі структури управління, які узгоджуються з довгостроковою стратегією компанії¹⁹¹.

За посередництвом загального підходу ми створюємо модель управління, яка забезпечує структурну єдність корпорації. Ним визначаються органи управління корпорації, їх структура.

---

¹⁸⁹ Бережна А. Ю. Розвиток національного корпоративного управління в умовах глобалізації. *Економіка і регіон*. 2017. №1 (62). С. 21.

¹⁹⁰ About the Investor Stewardship Group and the Framework for U.S. Stewardship and Governance. URL: <https://isgframework.org/> (дата звернення: 01.09.2021).

¹⁹¹ Investor Stewardship Group (2020), Corporate Governance Principles for US Listed Companies. URL: <https://isgframework.org/corporate-governance-principles/> (дата звернення: 01.09.2021).

Інституціональний підхід дає змогу виокремити такі принципи корпоративного управління:

принцип А: інституційні інвестори підзвітні тим, чії гроші вони інвестують;

принцип В: інституційні інвестори повинні продемонструвати, як вони оцінюють фактори корпоративного управління щодо компаній, в які вони інвестують;

принцип С: інституційні інвестори повинні в загальному розумінні розкрити, як вони управляють потенційними конфліктами інтересів, які можуть виникнути в процесі голосування;

принцип D: інституційні інвестори несуть відповідальність за рішення про голосування і повинні контролювати відповідну діяльність та політику третіх сторін, які консультують їх щодо цих рішень;

принцип E: інституційні інвестори повинні вирішувати та намагатися вирішити розбіжності з компаніями конструктивно та прагматично;

принцип F: інституційні інвестори мають працювати разом, де це доречно, задля заохочення прийняття та впровадження принципів корпоративного управління¹⁹².

На відміну від загальних, якими визначається організаційна структура корпорації, інституціональний підхід розкриває функціональний зміст діяльності органів управління, відповідні процедури прийняття ними рішень.

У Східній Європі принципи корпоративного управління вперше опубліковані в 1999 році та є міжнародним еталоном для політиків, інвесторів, корпорацій та інших зацікавлених сторін у всьому світі. Вони також були прийняті як один із ключових стандартів Ради фінансової стабільності для надійних фінансових систем і становлять основу для звітів Світового банку про дотримання стандартів і кодексів (ROSC) у галузі корпоративного управління¹⁹³. Нині чинною залиша-

---

¹⁹² Investor Stewardship Group (2020), The principles. URL: <https://isgframework.org/stewardship-principles/> (дата звернення: 01.09.2021).

¹⁹³ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2021).

ється редакція Принципів корпоративного управління G20/ОЕСР, прийнята в 2015 році. В їх основі відповідні принципи 2004 року, які охоплюють спільне розуміння того, що високий рівень прозорості, підзвітності, нагляд за радою й повага прав акціонерів та ролі ключових заінтересованих сторін є основою функціонування корпорації. Проект Принципів був обговорений Форумом з питань корпоративного управління G20/ОЕСР у квітні 2015 року. Після цього засідання Рада ОЕСР ухвалила Принципи 8 липня 2015 року. Принципи були подані на Саміт лідерів G20 15–16 листопада 2015 року в Анталії, де вони були схвалені як Принципи корпоративного управління G20¹⁹⁴.

На національному рівні принципи корпоративного управління затверджені рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондовому ринку від 22 липня 2014 року №955¹⁹⁵ та поступово впроваджуються в процесі діяльності більшості корпорацій, зокрема державного сектору економіки. Нині принципи корпоративного управління закріплюються у відповідних кодексах більшості європейських країн.

§ 2. Загальна характеристика принципів корпоративного управління

Принципи корпоративного управління сконцентровані щодо акціонерних товариств, як фінансових, так і нефінансових. Наскільки вони вважаються застосовними, вони також можуть бути корисним інструментом для вдосконалення корпоративного управління в корпораціях, акції яких не мають публічного обігу. Хоча деякі Принципи більш придатні для великих, ніж для малих компаній, директори, можливо, захочуть підвищити обізнаність щодо належного корпоративного

---

¹⁹⁴ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2021).

¹⁹⁵ Про затвердження принципів корпоративного управління : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондовому ринку від 22 липня 2014 року №955. *Відомості НКЦПФР* від 24 липня 2014 року №138. С. 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr955863-14#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

управління для всіх компаній, включаючи менші та котирувані на ринку¹⁹⁶.

Структурно Принципи корпоративного управління G20/OECD (2015) закріплені в шести розділах: 1) *забезпечення основи для ефективної структури корпоративного управління*; 2) *права акціонерів, рівне ставлення до всіх акціонерів і ключові функції власності*; 3) *інституційні інвестори, ринки цінних паперів та інші посередники*; 4) *роль заінтересованих осіб у корпоративному управлінні*; 5) *розкриття інформації і прозорість*; 6) *обов'язки ради директорів*.

Відповідні Принципи формують загальні підходи до управління корпорацією, що в умовах варіативності моделей корпоративного управління в сучасному світі дає можливість їх уніфікованого застосування. Вони сформульовані таким чином, щоб охопити різні моделі корпоративного управління (англо-американська, німецька, японська тощо). Крім того, такий підхід встановлює дискреційність у формуванні і розвитку окремих положень з огляду на специфічні економіко-правові реалії тієї чи іншої країни. Саме тому принципи корпоративного управління мають рекомендаційний характер та розраховані на добровільне застосування. Вони відіграють роль орієнтира, керівних ідей, об'єктивно властивих відправних начал, незаперечних вимог, які ставляться до учасників відповідних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів та визначають зміст і спрямованість індивідуального правового регулювання, відображають інституціональні закономірності соціально-економічної формації.

Принцип I. Забезпечення основи для ефективної структури корпоративного управління, яка повинна стимулювати прозорі і справедливі ринки та ефективний розподіл ресурсів.

Основу структури управління становлять нормативні вимоги, наявність яких впливає на сталість практики корпоративного управління. Принцип передбачає, що відповідні зако-

---

¹⁹⁶ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2021).

нодавчі приписи мають бути юридично визначеними, прозорими та забезпеченими належним інструментарієм їх виконання.

Організаційна структура управління юридичною особою відображає її вплив на загальні економічні показники діяльності корпорації. При цьому органи управління корпорацією формуються за функціональною ознакою з чітким розподілом повноважень з належним рівнем професійного ресурсного забезпечення¹⁹⁷.

Реалізація принципу передбачає створення державою нормативних передумов діяльності корпорації, визначення структурної єдності юридичної особи з урахуванням практик реалізації її соціоекономічного інтересу.

Принцип II. Рівність у правах акціонерів, ключові функції власності.

Через реалізацію принципу формування організаційної структури корпорації передбачає запровадження незмінної системи захисту прав її учасників, незалежно від обсягу персоналізації їх капіталу або інтересів. При цьому учасники корпорації мають можливість отримати справедливую компенсацію за порушення їх прав.

Реалізація принципу забезпечується створенням у структурі корпоративного управління окремих інституцій забезпечення прав та інтересів міноритарних акціонерів. Такими є інститут корпоративного секретаря, відповідні комітети наглядової ради або правління із встановлення квот керівництва ними в інтересах меншості. Тобто процеси та процедури загальних зборів акціонерів повинні забезпечувати рівне ставлення до всіх учасників корпорації.

Створення зазначених комітетів запроваджується для підтримки діяльності відповідної ради у виконанні нею покладених функцій, особливо щодо аудиту.

Стандарт корпоративного управління передбачає призначення достатньої кількості невиконавчих членів ради, здатних

---

¹⁹⁷ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2021).

здійснювати незалежне оцінювання ситуації потенційного конфлікту інтересів. Прикладами таких ключових обов'язків є забезпечення цілісності фінансової та нефінансової звітності, перегляд операцій із пов'язаними сторонами, призначення членів правління і ключових керівників та винагорода правління.

Міноритарні акціонери мають бути захищені від зловживань контрольними акціонерами або в інтересах контрольованих акціонерів, які діють прямо чи опосередковано, і повинні мати ефективні засоби правового захисту.

Правила та процедури, що регулюють набуття корпоративного контролю на ринках капіталу, а також надзвичайні операції, такі як злиття та продаж значної частини корпоративних активів, повинні бути чітко сформульовані та розкриті, щоб інвестори розуміли свої права. Операції повинні відбуватися за прозорими цінами та за справедливих умов, що захищають права всіх акціонерів відповідно до їх класу¹⁹⁸.

Принцип III. Інституційні інвестори, фондові ринки та інші посередники.

Передбачає, що структура управління корпорацією впроваджує надійні стимули по всьому інвестиційному ланцюжку та забезпечує функціонування фондових ринків таким чином, що сприяє доброму корпоративному управлінню.

Інституційні інвестори, які діють у фідучіарних повноваженнях, повинні розкривати інформацію про свою політику корпоративного управління та голосування щодо своїх інвестицій, включаючи процедури, які вони мають для прийняття рішення щодо використання їхніх прав голосу.

При цьому інституційні інвестори, які діють як фідучіарії, мають розкрити інформацію про управління конфліктами інтересів, що можуть вплинути на здійснення ключових прав щодо їх інвестицій¹⁹⁹.

¹⁹⁸ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2010).

¹⁹⁹ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2021).

Принцип IV. Роль заінтересованих сторін у корпоративному управлінні.

Структура корпоративного управління повинна визнавати права заінтересованих сторін, встановлені законом або за взаємними угодами, та заохочувати активну співпрацю між корпораціями та заінтересованими сторонами у створенні соціальних благ. Реалізація принципу передбачає представництво стейкхолдерів (працівників) у структурі органів управління.

При цьому, якщо заінтересовані сторони беруть участь у процесі корпоративного управління, вони повинні мати доступ до відповідної, достатньої та достовірної інформації вчасно та регулярно²⁰⁰.

Принцип V. Розкриття інформації та прозорість.

Структура управління корпорацією забезпечує своєчасне та точне розкриття всіх суттєвих питань її діяльності, включаючи фінансовий стан, результати діяльності, право власності та управління компанією.

Розкриття інформації повинно включати, але не обмежуватись ними, достатню інформацію про:

- 1) фінансові та операційні результати діяльності корпорації;
- 2) цілі її діяльності та нефінансову інформацію;
- 3) структуру власності корпорації, включаючи відомості про бенефіціарних власників;
- 4) винагороду членам правління та ключовим керівникам;
- 5) інформацію про членів правління, включаючи їх кваліфікацію, процес відбору, інші керівні посади компанії та чи вважає рада їх незалежними;
- 6) операції з пов'язаними сторонами;
- 7) передбачувані фактори ризику;
- 8) питання щодо працівників та інших заінтересованих сторін;
- 9) структури та політику управління, включаючи зміст будь-якого кодексу чи політику корпоративного управління та процес, за допомогою якого він застосовується.

²⁰⁰ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2021).

Від себе додамо, що в межах принципу V вимагає свого розкриття мандат органів управління корпорації, їх склад та робочі процедури.

Важливо акцентувати увагу, що цей принцип передбачає обов'язкову поінформованість (*достатню та своєчасну*) всіх заінтересованих осіб про наявні корпоративні правила, включаючи можливі процедури голосування.

Принцип VI. Обов'язки правління.

Структура управління корпорацією повинна забезпечувати її стратегічне керівництво, ефективний моніторинг діяльності правлінням та його підзвітність.

Члени правління мають діяти на поінформованій основі, добросовісно, з належною ретельністю та обережністю та в найкращих інтересах компанії та акціонерів.

Правління повинне застосовувати високі етичні стандарти та враховувати інтереси заінтересованих сторін. Якщо рішення можуть по-різному впливати на різні групи акціонерів, відповідний орган повинен поводитися з усіма справедливо однаково.

Операції з пов'язаними сторонами затверджуються та проводяться таким чином, щоб забезпечити належне управління конфліктом інтересів та захистити інтереси компанії та її акціонерів. Члени ради та ключові керівники повідомляють правління, чи мають вони безпосередньо, опосередковано чи від імені третіх сторін суттєвий інтерес до будь-якої операції чи справи, що безпосередньо впливає на корпорацію²⁰¹.

---

²⁰¹ OECD (2015), G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2021).

Глава 3. Варіативність моделей корпоративного управління

Корпоративне управління відіграє важливу роль для життєдіяльності юридичної особи, оскільки встановлює відповідні варіативні механізми реалізації її правосуб'єктності.

Західноєвропейські вчені – представники економічної науки – вбачають жорстку взаємозалежність між представництвом корпорації та результатами її діяльності. Зазначається, що системи корпоративного управління відіграють важливу роль в економічній діяльності, оскільки вони пропонують механізми, які впливають на результат зовнішнього залучення інвестицій²⁰².

Висловлювалося твердження, що практика корпоративного управління не є стандартним режимом (*не є «єдиним для всіх»*) і, отже, не може діяти в будь-якій уніфікованій формі, а різниться лише в залежності від характеру діяльності. Така варіативність відображає різні соціальні цінності, різні структури власності, ділові обставини, конкурентні умови²⁰³.

Отже, незважаючи на безперечність феномену «організаційна єдність», в розумінні корпоративного управління, на сьогодні спостерігається чітка диференціація підходів до формування моделей управління корпорацією, так само як і до структури відповідних органів корпоративного управління, їх складу та компетенції.

Очевидним є той факт, що в їх основі соціокультурна та економічна специфічність, що зумовлює індивідуалізацію мікроекономічного розвитку корпорації.

Аналогічну думку мають представники науки управління, наголошуючи, що різноманітні моделі управління екстраполюються такими соціально-економічними умовами середовища

---

²⁰² Edwards J., Nibler M. Corporate governance in Germany: the role of banks and ownership concentration. *Economic Policy*. 2000. Vol. 15. No. 31. P. 237–267.

²⁰³ Wan Fauziah Wan Yusoff, Idris Adamu Alhaji. Insight of Corporate Governance Theories. *Journal of Business & Management*. 2012. Vol. 1. Is. 1. P. 52–63. DOI: 10.12735/jbm.v1i1p52.

як: склад учасників (засновників) корпорації, механізм їх взаємодії, структура капіталу, вимоги до розкриття інформації тощо²⁰⁴. Додатково зазначимо також такі умови, як видова потенційність корпоративних конфліктів та соціокультурні фактори їх усунення.

Сукупно відповідні умови впливають на характер капіталу корпорації, його структуру, формат контролю за діяльністю юридичної особи з боку учасників. З урахуванням наведеного доцільним є поділ на корпорації, структура капіталу якої поділена (*екстернальна структура*), та корпорації, структура капіталу яких є концентрованою (*інтернальна структура*).

У концентрованих структурах власність або контроль зосереджені в руках невеликої кількості осіб, сімей, менеджерів, директорів, холдингових компаній, банків чи інших нефінансових корпорацій. Оскільки ці особи або групи контролюють або мають вирішальний вплив на спосіб управління корпорацією, така структура отримала назву «інтернальної» (*у перекладі з англ. internal – внутрішній*). Це характерно для Німеччини, багатьох країн Європи (*Австрія, Нідерланди, Данія, Польща, Латвія, Естонія, Хорватія тощо*) та країн колишнього Радянського Союзу, насамперед України, Росії та Білорусі.

Дисперсна структура власності характеризується великою кількістю учасників, кожен із яких володіє незначним обсягом капіталу корпорації.

Дрібність долі учасників корпорації в її капіталі не збільшує стимулу контролю та, як правило, виключає їх участь в управлінні. Таку розпорошену структуру капіталу називають «екстернальною» (*в перекладі з англ. external – зовнішній*). Її застосування отримало значне поширення в країнах загального права (*Велика Британія, США, деякі країни Європейського товариства (Кіпр, Бельгія, Греція, Люксембург, Мальта, Іспанія, Литва тощо)*).

²⁰⁴ Бесликоева Е. В. Современная корпорация: социологический анализ собственности, власти и управления : дисс. ... канд. социол. наук : 22.00.08. Москва : РГБ, 2005. С. 80.

За цієї обставини можна визначити дві моделі управління корпорацією, спираючись на домінуючий на міжнародному рівні економічний підхід.

По-перше, це модель управління, організаційна єдність якої має монотиповий принцип побудови органів такої корпорації, що характерно для країн екстернальної системи (*унітарна модель корпоративного управління*).

По-друге, модель, в основі якої бінарний підхід до формування структури управління, яка застосовується серед країн інтернальної системи (*дуальна модель корпоративного управління*).

Ці відмінності насамперед зумовлені різноманітним правовим, регуляторним та інституційним середовищем у країнах, а також культурними нормами та історичними чинниками, на яких ми плануємо зосередити увагу²⁰⁵.

Слід мати на увазі, що поширеною в науці також є така класифікація моделей корпоративного управління: 1) *англо-американська модель корпоративного управління*; 2) *німецька модель корпоративного управління*; 3) *японська модель корпоративного управління*; 4) *сімейна модель корпоративного управління*²⁰⁶. До речі, запропоновані японська та сімейна моделі специфікуються не стільки особливостями побудови структури управління власне корпорації, скільки способом концентрації її капіталу, організації виробничого процесу, для яких характерна вертикальна інтегрованість окремих корпоративних структур.

Зазначимо, що такий поділ моделей управління корпорації не змінює структури її організаційної єдності. Вбачається, що критерієм такої класифікації є спрощеність сприйняття моделі щодо країни її поширення.

Так, деякі країни, включаючи Італію, Португалію, Бразилію та інші країни Латинської Америки, використовують моде-

---

²⁰⁵ Al-Faryan M. A. S. Corporate governance in Saudi Arabia: An overview of its evolution and recent trends. *Risk Governance and Control: Financial Markets & Institutions*. 2020. Vol. 10(1). P. 23–36. DOI: 10.22495/rgcv10i1p2.

²⁰⁶ Воронцов П. Г. Классические модели корпоративного управления. *Проблемы экономики и менеджмента*. 2015. №11 (51). С. 29–36.

лі управління, які відрізняються як від англосаксонської, так і від континентальної. У цих країнах історично переважала так звана «латинська модель». Специфіка моделі в тому, що аудиторський комітет, який зазвичай є структурою наглядової ради, представлений у структурі управління автономно та не залежить ані від неї, ані від ради директорів. Метою такої ради аудиторів є нагляд за діяльністю виконавчого органу управління, перевірка бухгалтерських записів та перегляд звітів про управління, звітів за фінансовий рік та обов'язкового аудиту. Члени аудиторської ради за латинською моделлю не беруть участі в жодному процесі прийняття рішень, їх заробітна плата не залежить від результатів діяльності компанії, і вони цілком вільно вирішують, як звітувати про діяльність фірми та фінансовий стан. Члени ради аудиторів також не входять до складу управління, як правило, не відстежують повсякденні процеси управління, що ставить їх у невідгідний інформаційний стан²⁰⁷.

Наголосимо на можливості відокремлення за вказаною ознакою радянської і пострадянської (перехідної) моделі, а також китайської моделі корпоративного управління. Цією логікою керуються й іноземні вчені, які вивчають проблеми корпоративного управління. Запропонована ними класифікація включає в себе англо-американську модель корпоративного управління, модель континентальної Європи. Окрім наведених, також виокремлена азіатська модель корпоративного управління і модель корпоративного управління країн Близького Сходу (MENA)²⁰⁸.

Слід зазначити, що відмінності між такими моделями мають характер диференціальної територіальності, що зумовлено певною централізацією економічного потенціалу тієї чи

²⁰⁷ Carlos F. Alves, Ernesto Fernando R. Vicente. Does the Latin model of corporate governance perform worse than other models in preventing earnings management? *Applied Financial Economics*. 2013. Vol. 23. Is. 21. P. 1663–1673. DOI: 10.1080/09603107.2013.844322.

²⁰⁸ Jenifer Piesse, Roger Strange, Fahad Toonsi. Is there a distinctive MENA model of corporate governance? *Journal of Management & Governance*, Springer; Accademia Italiana di Economia Aziendale (AIDEA). 2012. Vol. 16(4). P. 645–681. DOI: 10.1007/s10997-011-9182-5.

іншої країни іншими соціокультурними факторами. Відповідна обставина зумовила класифікацію моделі корпоративного управління щодо рівня економіки країни, в якій вони розвиваються. Надалі такий критерій класифікації моделей корпоративного управління має формальний характер. Той підхід, що якщо економіка США є першою в світі, то її модель корпоративного управління є ефективною, не розкриває особливостей функціонування відповідного механізму управління. Можливо, з позиції науки менеджменту така ідея є слушною. Але, рухаючись в такому напрямі вибору критерію класифікації, ми можемо нарахувати не менш як 193 моделі управління (*пропорційно кількості держав – членів ООН*).

На наше переконання, класифікація моделей управління корпорації з урахуванням умовної назви географії регіону впровадження навряд чи має логіку з точки зору права та економіки відповідного феномену управління. Кожна країна має національну законотворчу ідентичність. До речі, в Китаї вищий орган управління корпорації, на відміну від України чи Росії, формує не лише наглядову раду, а також її виконавчий орган. Однак такі особливості не змінюють модель корпоративного управління, в основі якої бінарний принцип формування відповідних органів.

З іншого боку, вчені, які систематизують моделі корпоративного управління за територіальною ознакою, самі визнають умовність такого поділу. Дослідники проблем корпоративного управління наголошують, що нині в азіатських країнах існує безліч механізмів управління, тому немає єдиного підходу в розумінні того, що становить азіатську модель управління корпорацією. У Сінгапурі, Гонконгу та Малайзії існує система *Common Law*, тоді як в інших країнах представлені інші²⁰⁹. У Китаї, як вказано вище, адаптована дуальна модель управління корпорацією.

---

²⁰⁹ Jenifer Piesse, Roger Strange, Fahad Toonsi. Is there a distinctive MENA model of corporate governance? *Journal of Management & Governance*, Springer; Accademia Italiana di Economia Aziendale (AIDEA). 2012. Vol. 16(4). P. 645–681. DOI: 10.1007/s10997-011-9182-5.

Нарешті, аналіз характерних рис багатьох моделей корпоративного управління за їх територіальною ознакою зводиться до двох вже відомих моделей управління корпорацією (*унітарна й дуальна моделі корпоративного управління*), чим зменшується зайва диференціація між ними.

Так, аналізуючи таблицю моделей управління корпорації, надану Є. В. Бурденком у його науковій публікації, присвяченій дослідженню моделей корпоративного управління, можемо встановити таке.

По-перше, як для німецької моделі корпоративного управління, японської моделі та сімейної моделі корпоративного управління вплив на управління з боку фондового ринку є незначним.

По-друге, для німецької моделі корпоративного управління, так само як і для двох вищезазначених моделей, характерною є висока концентрація акціонерного капіталу корпорації.

По-третє, всім трьом згаданим моделям корпоративного управління властивий високий внутрішній тип контролю, слабка інформаційна прозорість та низький рівень забезпечення прав міноритарних акціонерів.

Нарешті, як для німецької, так і для японської та сімейної моделей корпоративного управління джерелом їх фінансування виступає банківська система²¹⁰.

Така однополярність трьох із чотирьох наведених моделей корпоративного управління ставить крапку в дискусії щодо доцільності відповідного поділу на користь запропонованої нами диференціації моделей корпоративного управління за ознакою організаційної єдності на унітарну модель управління корпорацією і дуальну модель корпоративного управління, що відповідає їх юридичній природі.

---

²¹⁰ Бурденко Е. В. Сравнительный анализ моделей корпоративного управления. *Российское предпринимательство*. 2016. Т. 17. №22. С. 3251–3264. DOI: 10.18334/гр.17.22.37018.

§ 1. Унітарна модель управління корпорацією

Для системи екстернального управління корпорацією, яка превалює в США та Великій Британії, вплив на розвиток корпорації, тобто на модель управління нею, зумовлено дією екзогенних економічних факторів, якими виступають макроекономічні ринки. Так, у Сполучених Штатах характерною рисою економіки є ліквідність ринку капіталу, в якому корпорації проводять залучення фінансових ресурсів значної кількості осіб (дрібних інвесторів) в обмін на корпоративні права корпорації, номіновані в акціях. Вихідна пропозиція йде від корпорації. Перевага процесу полягає не стільки в можливості бути залученим до управління корпорацією, скільки в отриманні доходу від курсової різниці вартості акцій під час здійснення спекулятивних операцій з ними²¹¹. Індикатором ефективності корпоративного управління виступає рівень капіталізації корпорації на фондовому ринку. Акціонерний капітал має низький рівень своєї концентрації серед учасників корпорації з високим рівнем залежності оборотоздатності такого капіталу від фондового індексу, поточного котирування відповідного фінансового активу.

Коректність і економічна результативність управління корпорацією приводить до позитивної динаміки котирування відповідного фінансового активу і навпаки, слабке управління має наслідком зниження вартості активу. Отже, фондовий ринок як основне джерело фінансування є об'єктивним і саморегулюючим фактором встановлення ефективності діяльності органів управління юридичною особою. Такі умови впливають на формування моделі управління юридичною особою.

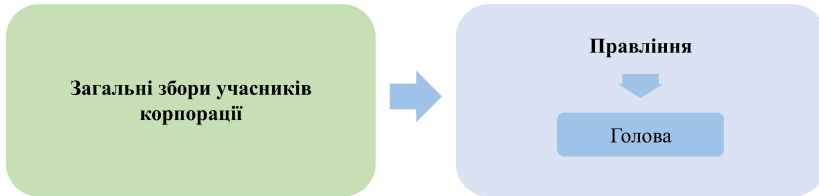
Перш за все, модель управління корпорацією будується за монотипним принципом, який передбачає створення єдиного органу управління корпорацією (*одноособовий (директор) або колегіальний (правління)*). Цей орган формується загальними

²¹¹ Lane S., Astrachan J., Keyt A., McMillan K. Guidelines for Family Business Boards of Directors. *Family Business Review*. 2006. Vol. 19. № 2. P. 147–167. DOI: 10.1111/j.1741-6248.2006.00052.x.

зборами її учасників, який є органом ведення справ корпорації, що діє не на постійній основі.

За умови колегіальності органу корпоративного управління, правління корпорації обирає свого голову (рис. 2).

Рис. 2

Низька концентрація акціонерного капіталу, розпорошеність пакета акцій серед значної кількості акціонерів, а також значна динаміка руху акцій на фондовому ринку безперечно свідчить про слабку функціональність загальних зборів. Залучення корпорацією інвестиційного капіталу в таких умовах забезпечується статусом органу, який несе повну відповідальність за прийняті управлінські рішення.

Тому в теорії корпоративного управління країн системи *Common Law* відповідна модель має один рівень управління²¹².

Ступінь самостійності, яким наділений орган корпоративного управління, через високий рівень дисперсії учасників корпорації змінює пропорцію субординації в управлінні нею.

Ускладнення в прийнятті ефективних управлінських рішень органом, який складається зі значної кількості учасників корпорації, інтереси яких не мають консолідованої структури, є природним.

У наведеному випадку відповідальність за належне управління корпорації, її функціонування в цивільному обороті приймає на себе її виконавчий орган – правління, рада директорів, директор одноособово тощо. Критерієм ефективності їх діяльності виступає той самий фінансовий ринок як об’єктивний (екзогенний) фактор «економічної благонадійності корпорації».

²¹² Braendle U. C. Corporate governance in the Middle East – Which way to go? *Journal of Governance and Regulation*. 2013. Vol. 2(1). P. 57–64. DOI: 10.22495/jgr_v2_i1_p4.

Дрібність капіталу є свідченням міноритарної структури управління. Розпорошеність акцій серед значної кількості акціонерів виключає можливості концентрації їх сукупного інтересу навколо однієї особи. Отже, в основі моделі – формат довіри акціонерів до органу управління корпорацією.

За наведених умов потенційний конфлікт інтересів у сфері корпоративного управління перебуває в контурі відносин учасників корпорації та відповідного органу корпоративного управління нею.

Зниження рівня конфліктності досягається через механізми екзогенних економічних факторів, а також шляхом посилення ролі загальних зборів через зміну організаційної структури управління. Концентрація інтересів міноритарних акціонерів корпорації досягається через інститут їх представництва в структурі відповідного виконавчого органу управління (*незалежні члени органу управління*), які безпосередньо беруть участь в управлінні корпорацією.

§ 2. Дуальна модель корпоративного управління

На відміну від екстернальної структури капіталу корпорації, інтернальна (Німеччина, Японія, Франція) виключає зовнішній фактор впливу на її діяльність. Така корпорація характеризується високим рівнем концентрації акціонерного капіталу з низьким рівнем залежності від зовнішніх факторів впливу на її економічний розвиток.

За інформацією Італійської акціонерної та біржової комісії (Consob), на кінець 2018 року контролювалося 203 з 231 компаній, котируваних на Італійській фондовій біржі (що становить 86 % від загальної кількості компаній), у 77 % випадків – одним акціонером, що володіє або більше половини капіталу (123 компанії), або меншим пакетом акцій (57 компаній)²¹³.

---

²¹³ Consob, 'Report on corporate governance of Italian listed companies' (2019) 13. URL: <http://www.consob.it/web/consob-and-its-activities/report-on-corporate-governance> (дата звернення: 01.09.2021).

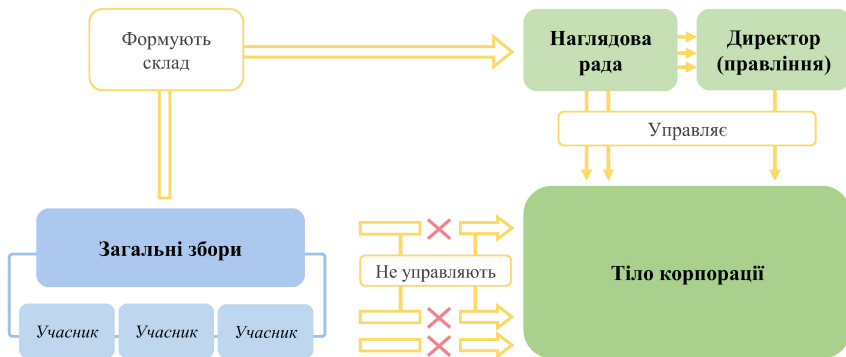
Вбачається, що джерелом фінансування діяльності корпорації виступають не інструменти фондового ринку, а різні види капіталу (банківське кредитування).

Отже, в той час, коли для корпоративного контролю одна система покладається на ринок капіталу та зовнішніх інвесторів, інша використовує потенціал інституціональних інвесторів, власний капітал. У результаті, на відміну від екстернальної моделі корпоративного управління, концентрація акціонерного капіталу в руках домінуючого власника приводить до посилення ролі загальних зборів у веденні справ корпорації.

У такому разі виконавчий орган управління корпорацією позбавлений тієї самостійності в прийнятті управлінських рішень, якою він наділений у корпорації, яка має унітарну модель корпоративного управління.

Домінантна роль загальних зборів ускладнює модель корпоративного управління додатковим елементом, який відіграє роль балансу інтересів між учасниками корпорації та її виконавчим органом. Так, для постійного контролю і координації діяльності виконавчого органу управління корпорації загальними зборами створюється наглядова рада. У такому разі наглядова рада, представляючи інтереси не лише учасників корпорації, а й її стейкхолдерів, виступає фактором регуляції ефективності її діяльності та управління. Проте дуальна модель управління корпорацією побудована за бінарним принципом і включає в себе як виконавчий орган не лише наглядову раду, а й виконавчий орган корпоративного управління другого рівня управління (*одноособовий (директор) або колегіальний (правління)*). Така структура моделі управління визначає порядок формування відповідних органів.

Загальні збори формують склад наглядової ради. У свою чергу наглядова рада призначає другий рівень управління корпорацією (правління (директор) (*рис. 3*)).

Посилення ролі загальних зборів, що характерно для моделі інтернального управління, закладає умови конфлікту інтересів учасників корпорації між собою.

Концентрація капіталу навколо обмеженої групи осіб нівелює інтереси міноритарних акціонерів корпорації. Залежність виконавчого органу управління корпорації від наглядової ради, яка створюється загальними зборами встановлює пріоритет інтересів мажоритарних акціонерів. Як результат, міноритарні акціонери позбавлені впливу на виконавчий орган управління.

Перешкодою розвитку корпоративного конфлікту між учасниками корпорації стають варіативні механізми формування наглядової ради корпорації, за посередництва чого забезпечуються інтереси різних соціокорпоративних груп (рис. 4).

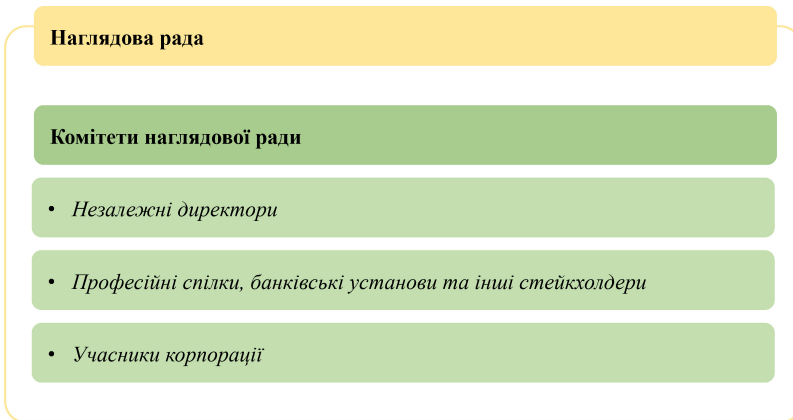
На відміну від «англосаксонської моделі», на корпоративному рівні працівники через профспілкові представництва або робочі ради беруть участь у процесі прийняття стратегічних рішень. Отже, ця модель враховує не лише інтереси акціонерів, а й ключових стейкхолдерів²¹⁴.

Так, із розвитком промислового виробництва в країнах Західної Європи активізується профспілковий рух захисту прав найманих робітників, що виникає як організації для

²¹⁴ Cernat L. The emerging European corporate governance model: Anglo-Saxon, Continental, or still the century of diversity? *Journal of European Public Policy*. 2004. Vol. 11. №1. P. 147–166.

боротьби за їх інтереси в період становлення капіталізму. Зміст їх економічних інтересів визначається вимогами розвитку капіталістичного виробництва, основною продуктивною силою якого виступає робітничий клас²¹⁵. Протягом багатьох десятиліть керівники робітничого руху наполягали на тому, що, крім положень про проведення колективних переговорів з підготовки, укладення чи зміни колективних угод, у законодавчих актах повинні бути закріплені положення про право працівників брати участь у процесі розробки і прийняття управлінських рішень.

Рис. 4

Розворот у законодавчій політиці стався тільки після військового і політичного краху кайзерівської Німеччини і проголошення Веймарської республіки. Стаття 165 Конституції Німеччини 1919 року передбачала, що працівники компанії мають право брати участь у виробленні рішень, що впливають або можуть вплинути на умови праці, у тому числі на розмір оплати праці. Крім того, в ході формування стратегії розвитку компанії керівництву ставилося в обов'язок проводити консультації з профспілковим органом. У розвиток цього конституційного положення було прийнято Закон про участь членів

²¹⁵ Золотов А. В. Развитие профсоюзного движения России : монография. Нижний Новгород : Изд-во ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2011. С. 10.

Розділ 2. Управління корпорацією

робочих комітетів у діяльності наглядових рад (1922 рік), яким було надано право працівникам обирати своїх представників до наглядової ради компанії. Кількість місць в раді, заброньованих для представників працівників, залежала від організаційно-правової форми компанії: в акціонерних товариствах – два місця, в компаніях інших організаційно-правових форм – одне. Представники працівників брали участь в діяльності наглядової ради з правом голосу з усіх питань, віднесених до компетенції цього колегіального органу²¹⁶.

Важливість історичного аспекту порушеного питання полягає в тому, що дуальна модель управління корпорацією набула розвитку в країнах Західної Європи, перш за все в Німеччині, яка на початку ХХ століття стає другою за рівнем економіки після США. Завдяки цьому відповідні економічні традиції, у тому числі у сфері корпоративного управління, опановані більшістю континентальних країн Європи.

Нині такі традиції представництва в управлінні корпорацією закріплені в корпоративному законодавстві Франції, яким передбачено, що управління акціонерним товариством здійснює Адміністративна рада.

Відповідно до статуту L.225-27 Комерційного кодексу Франції статутом може бути передбачено, що до складу ради директорів, крім директорів, кількість та спосіб призначення яких передбачені L. 225-17 та L. 225-18, входять директори, які обираються або співробітники компанії або співробітники компанії та працівники її прямих або непрямих дочірніх підприємств, офіс яких розташований на французькій території...»²¹⁷.

Інститут участі найманців в управлінні корпорацією стає формою забезпечення трудових прав працівника. Трудове управління стає важливим фактором розвитку системи соці-

---

²¹⁶ Копылов Д. Г. Участие наемных работников в управлении компанией: немецкий опыт. *Законодательство и экономика*. 2012. №10. С. 90–95.

²¹⁷ Code de commerce: URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?idArticle=LEGIARTI000023519840&idSectionTA=LEGISCTA000006178759&cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20191224> (дата звернення: 01.09.2021).

ального партнерства і базисом розвитку виробничої демократії. Отже, той вплив, який отримують профспілки на процес регулювання соціально-трудових відносин, закріплює необхідність представництва в структурі наглядової ради корпорації, крім інтересів її учасників (засновників), також інтереси трудового колективу.

Значну роль у становленні і впровадженні в національну та міжнародну практику систем участі працівників в управлінні корпорацією відіграють норми і рекомендації Міжнародної організації праці. До таких документів належать Конвенція Міжнародної організації праці №154 «Про сприяння колективним переговорам 1981 року», Рекомендація Генеральної конференції Міжнародної організації праці «Про консультації та співробітництво між підприємцями і трудящими на рівні підприємства» №94 від 26 червня 1952 року, Рекомендація Генеральної конференції Міжнародної організації праці «Про зв'язки між адміністрацією та працівниками на підприємстві» №129 від 28 червня 1967 року, Конвенція Міжнародної організації праці №135 «Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються» від 23 червня 1971 року і Рекомендація Генеральної конференції Міжнародної організації праці «Щодо захисту прав представників на підприємстві та можливостей, що їм надаються» №143 від 23 червня 1971 року²¹⁸.

Сьогодні участь трудового колективу в діяльності органів управління корпорацією передбачена:

1. *Директивою 94/45/ЄС від 22 вересня 1994 року* «Про створення організацій на підприємствах та групах підприємств, що діють у великих співтовариствах, Європейському комітеті підприємств або процедур з метою інформування працівників або проведення з ними консультацій», якою введено загальноєвропейський стандарт інформування та кон-

---

²¹⁸ NORMLEX Information System on International Labour Standards: URL: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000::NO:::> (дата звернення: 01.09.2021).

Розділ 2. Управління корпорацією

сультування трудящих з питань економічної сфери та питань зайнятості²¹⁹.

2. Директивою Європейського парламенту та Ради 2002/14/ЄС від 11 березня 2002 року «Встановлення загальних положень щодо інформування та консультиування працівників у Європейському співтоваристві», яка доповнює попередній документ, введенням до кола юридичних осіб, які мають інформувати про результати своєї діяльності працівника корпорацій зі штатом не менш як 50 осіб (для установ – 20 осіб)²²⁰.

3. Директивою 2001/86/ЄС від 8 жовтня 2001 року «Про доповнення статусу європейського акціонерного товариства правилами, що регулюють залучення працівників до управління»²²¹.

4. Директивою 2003/72/ЄС від 22 липня 2003 року «Про доповнення статусу європейського кооперативного суспільства правилами, регулювання залучення працівників до управління», яка так само, як попередня, передбачає участь трудящих в управлінні підприємством у рамках таких організацій, як Європейське кооперативне суспільство та Європейська компанія²²².

Відповідні ідеї мають світові тенденції, зокрема набули розвитку в законодавстві країн Азії. У Китаї Закон про компа-

---

²¹⁹ Council Directive 94/45/EC of 22 September 1994 on the establishment of a European Works Council or a procedure in Community-scale undertakings and Community-scale groups of undertakings for the purposes of informing and consulting employees. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31994L0045> (дата звернення: 01.09.2021).

²²⁰ Directive 2002/14/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2002 establishing a general framework for informing and consulting employees in the European Community – Joint declaration of the European Parliament, the Council and the Commission on employee representation: URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002L0014&from=SL> (дата звернення: 01.09.2021).

²²¹ Council Directive 2001/86/EC of 8 October 2001 supplementing the Statute for a European company with regard to the involvement of employees/ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32001L0086> (дата звернення: 01.09.2021).

²²² Council Directive 2003/72/EC of 22 July 2003 supplementing the Statute for a European Cooperative Society with regard to the involvement of employees URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0072> (дата звернення: 01.09.2021).

нії не визначає частку представників акціонерів та представників працівників у наглядових комітетах, а лише вимагає, щоб корпоративні статuti належним чином визначали відповідну пропорцію. Через традиційну ділову практику управління на державних підприємствах акціонери призначають лише близько половини наглядових органів, друга половина формується за рахунок квоти представників трудового колективу²²³.

§ 3. Феномен національної моделі управління корпорацією

В Україні, так само як і в інших країнах колишнього Радянського Союзу, в основі корпоративного управління лежить дуальна модель. У структурі комерційної корпорації – бінарний підхід, тоді як для некомерційної характерним є монотиповий принцип побудови органів управління.

Однак формування моделі управління, зокрема комерційної корпорації, має іншу економічну природу свого розвитку, ніж у країнах Західної Європи та США. На пострадянському просторі модель управління корпорацією формувалась під впливом соціалістичної системи господарювання, в основі якої планово-адміністративний метод управління. Тобто в Україні модель корпоративного управління юридичною особою вибудовується на інших економічних принципах, ніж у країнах із розвинутою ринковою економікою. На штучний характер свого формування такої моделі, вплинув процес майже одночасної корпоратизації та приватизації величезної кількості державних підприємств, створених в умовах адміністративного регулювання економіки.

Водночас неможливо не зазначити, що корпоративне управління в Україні формально представлене елементами різних моделей, що зумовлено варіативністю структури капіталу корпорації. Воно має риси, характерні як для унітарної моделі управління корпорацією (*розпорошеність акціонерного капі-*

²²³ Tenev Stoyan, Zhang Chunlin, Brefort Loup. Corporate Governance and Enterprise Reform in China : Building the Institutions of Modern Markets. Washington, DC : World Bank and the International Finance Corporation. 2002. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/15237> (дата звернення: 01.09.2021).

Розділ 2. Управління корпорацією

талу), так і для дуальної моделі управління (*бінарний принцип побудови органів управління корпорацією, ключова участь фінансово-промислових груп та банків, нерозвиненість ринку капіталу*).

Здійснюючи ретроспективний аналіз розвитку корпоративного управління в Україні можемо виокремити три етапи становлення цього соціокультурного феномену.

Перший етап (1990–1993 роки) характеризується створенням соціоекономічних передумов розвитку комерційної діяльності.

Прийняття низки правових актів, серед яких Закон УРСР «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 року №698-ХІІ, Закон УРСР «Про підприємства в Українській РСР» від 27 лютого 1991 року №887-ХІІ, Закон УРСР «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 червня 1991 року №1201-ХІІ, Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року №1576-ХІІ заклало основи підприємницької діяльності і відкрило шлях до створення комерційних господарських товариств, що своєю чергою стало поштовхом для процесу роздержавлення (*приватизації*).

4 березня 1992 року прийнято Закон України «Про приватизацію державного майна» №2163-ХІІ (*щодо великих промислових об'єктів*). Майже одночасно, 6 березня 1992 року, прийнятий Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (*малу приватизацію*)» №2171-ХІІ. У липні того ж року було затверджено Державну програму приватизації майна державних підприємств, яка визначила об'єкти для першочергової приватизації і спосіб оплати за них. Разом ці правові акти заклали основу процесу роздержавлення.

На цьому етапі розвитку корпоративне управління зберегло риси соціалістичної системи господарювання. Відсутність корпоративних практик, ефективного ринку капіталу стримувало інвестиційну привабливість держави, що перешкоджало запровадженню світових стандартів управління корпорацією. Тому, на думку багатьох вчених-економістів, початковий етап

ринкової трансформації адміністративно-командної економіки виявив значну невідповідність задумів реформаторів і фактично досягнутих результатів²²⁴.

Другий етап (1993 – 1998 роки) характеризується процесом корпоратизації державних підприємств як способу перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, більш як 75 відсотків статутного фонду яких перебуває у державній власності, а також виробничих і науково-виробничих об'єднань у відкриті акціонерні товариства (пункт 1 Указу Президента України «Про корпоратизацію підприємств» від 15 червня 1993 року №210/93), формуванням тимчасових органів управління такими акціонерними товариствами та підготовки їх до приватизації.

Нарешті, утворенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку – органу реалізації політики у сфері розвитку та функціонування ринку цінних паперів та корпоративних відносин (пункт 1 Указу Президента України «Про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 12 червня 1995 року №446/95) і створенням системи ведення реєстрів акціонерів та оформленням прав власності на акції створено організаційно-правовий фундамент роздержавлення майна.

В основі механізму національного процесу приватизації – гарантованість кожному громадянину України права на безоплатне придбання частини державного майна (пункт 1.4. Концепції роздержавлення, приватизації підприємств, землі та житлового фонду, затверджена Постановою Верховної Ради України від 31 жовтня 1991 року №1767-ХІІ).

Введення в готівковий обіг приватизаційних майнових сертифікатів (Указ Президента України «Про введення в готівковий обіг приватизаційних майнових сертифікатів» від 21 квітня 1994 року №178/94), одержаних громадянами України на безоплатній основі, надало можливість реалізувати встановлені гарантії.

---

²²⁴ Фролова Т. О. Становлення національної системи корпоративного управління. *Агросвіт*. 2012. №9. С. 34.

Правовий режим приватизаційного майнового сертифіката був встановлений Законом України «Про приватизаційні папери» від 6 березня 1992 року №2173-ХІІ. Як особливий вид державних цінних паперів, *приватизаційний майновий сертифікат надає право власникові на одержання належної йому частини державного майна у вигляді акцій підприємств, що приватизуються.*

Відповідно до закону кожен громадянин України отримав право на одержання приватизаційних паперів однакової номінальної вартості для приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

Приватизаційні папери були використані громадянами України для придбання частки майна державних підприємств та інших об'єктів, державного житлового фонду, земельного фонду шляхом їх обміну на паї, акції, інші документи, що встановлюють та засвідчують право власності на частку державного майна відповідно до номіналу приватизаційного паперу.

У результаті приватизація в Україні, оскільки вона відбувалася у формі масової корпоратизації державних підприємств та залучення великої кількості населення до приватизаційного процесу, набула «всезагального характеру».

Станом на 1 січня 1997 року майже 84 % громадян отримали приватизаційні майнові сертифікати. Для забезпечення можливості їх використання на сертифікатних аукціонах у 1996 році щомісяця виставлялись акції 300–400 підприємств. Через мережу центрів сертифікатних аукціонів вклали свої приватизаційні сертифікати 16 млн чоловік, а в цілому кожен другий громадянин України реалізував своє право на придбання частки державного майна²²⁵.

Балансова вартість основних фондів приватизованих підприємств на кінець 1996 року становила 24 % вартості основних фондів усіх підприємств і організацій України. У ході ре-

---

²²⁵ Обґрунтування інвестиційних проєктів у процесі трансформації форм власності : навч. посібник / за заг. ред. Г. О. Швиданенко. Київ : КНЕУ, 1998. С. 147.

лізації зазначених заходів до середини 1996 року вдалося в основному завершити масову малу приватизацію, істотно просунути в напрямі реформування об'єктів великої приватизації. Всього протягом року змінили форму власності майже 20 тис. об'єктів. Обсяги малої приватизації зросли порівняно з 1995 роком у 1,3 рази, великої приватизації за кількістю об'єктів – на 10 %, а за розміром статутних фондів підприємств, запропонованих на продаж – в 2,5 рази. На 50 % збільшилась порівняно з 1995 роком кількість включених у процес приватизації об'єктів агропромислового комплексу. До державного та місцевих бюджетів надійшло 263 млн грн з передбачених на рік 120 млн грн²²⁶.

В економічній літературі цей період традиційно визначають як масову приватизацію²²⁷.

Етап первинної приватизації й закріплення прав власності на державне майно в Україні викрив низку проблем, серед яких конфлікт інтересів суб'єктів приватизації певного майнового комплексу та решти громадян – учасників приватизації, низька якість об'єктів приватизації для широкого загалу, використання складних схем приватизації високоякісних об'єктів, помилкова орієнтація на створення ефективного власника малого бізнесу як бази для формування ринкових відносин, що призвело до затяжної стагнації виробництва та загальмувало процес реструктуризації великих підприємств.

У результаті роздержавлення та приватизації на пострадянському просторі в структурі капіталу корпорації утворилася переважна частка акціонерів з володінням дрібними пакетами акцій, що є характерною ознакою унітарної моделі корпоративного управління.

Проблеми початку трансформаційного періоду поступово втрачали актуальність, замінюючись конфліктами за результатами приватизації, що пов'язані з типом корпоративного

²²⁶ Обґрунтування інвестиційних проєктів у процесі трансформації форм власності : навч. посібник / за заг. ред. Г. О. Швиданенко. Київ : КНЕУ, 1998. С. 5.

²²⁷ Фролова Т. О. Становлення національної системи корпоративного управління. *Агросвіт*. 2012. №9. С. 34.

управління та характером контролю в корпораціях. Відбувся перерозподіл власності від рядових працівників до менеджменту корпорації.

Однчасне послаблення управлінської влади спостережних рад призвело до концентрації влади в керівних органах корпорації²²⁸.

Результати проведення приватизації засвідчили, що застосування інструменту приватизаційних паперів не призвело ні до справедливого перерозподілу власності серед населення, ні до появи інституціонального інвестора, ні до ефективного управління.

На думку багатьох економістів, розпорошення акцій серед міноритарних акціонерів не привело до розподілу власності, оскільки вони не мали жодних важелів впливу на керівництво підприємства. Крім того, більша частина населення не мала жодного уявлення про рентабельність підприємств і не була зацікавлена в підприємницькій діяльності²²⁹.

Через масове зубожіння населення, його слабку підприємницьку ініціативу значна частина приватизаційних майнових сертифікатів за допомогою механізму їх «прихованого продажу» виявилася зосереджена в руках комерційних довірчих товариств, інвестиційних фондів, холдингів, інших фінансових посередників.

Громадянин України міг або купити частки (*акції, паї*) у майні підприємств на аукціоні, за конкурсом або на фондовій біржі із застосуванням майнового сертифікату, або віддати такий приватизаційний папір у довірче управління компанії-посереднику (*стаття 9 Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств» від 4 березня 1992 року №2163-ХІІ*), яка своєю чергою повинна була здійснити розмі-

---

²²⁸ Радева М. М. Розвиток корпоративної власності в Україні в умовах інституціональних змін. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. №2. С. 9–10.

²²⁹ Кириллова Г. Ю. Уроки приватизаційного досвіду постсоціалістичних країн. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; редкол.: О. О. Беляєв (відп. ред.) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2008. Вип. 19. С. 13–20.

щення майнових сертифікатів у процесі приватизації. Формально це виглядало як передача громадянином свого приватизаційного майнового сертифікату довірчому товариству для здійснення його довірчого розміщення (*стаття 4 Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» від 17 березня 1993 року №23-93*), а на практиці було його продажем.

У подальшому відповідне довірче товариство здійснювало від імені довірителя «планове» відчуження його паїв (*акцій, часток*) у майні підприємств, придбаних шляхом використання його приватизаційного майнового сертифікату на користь визначеного інституціонального власника.

У цей спосіб довірчого обслуговування обігу приватизаційних паперів відбувався процес концентрації акціонерного капіталу багатьох системоутворюючих промислових підприємств у руках окремих фінансово-промислових груп.

Проведення приватизації в такий спосіб призвело до створення корпорацій, організація діяльності яких будується за принципом вже відомої нам дуальної моделі управління корпорації.

Однак механізм формування цієї моделі корпоративного управління суттєво відрізняється від механізму формування моделі в Західній Європі.

В Україні того часу фондовий ринок майже не існує, перехід прав власності, реєстри акціонерів і діяльність відповідних посередників нормативно практично не регулювалися. Інститут захисту прав міноритарних акціонерів акціонерних товариств був відсутній (*на початку 1995 року діяльність акціонерного товариства регулювалася всього лише 25 статтями в Законі України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року №1576-ХІІ, а окремий закон про акціонерні товариства був прийнятий тільки в 2008-му (Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року №514-VI)*).

Концентрація акціонерної власності в Україні, так само як в інших країнах колишнього СРСР, є результатом несправедливого розподілу державних матеріальних ресурсів за допомогою інституту «ваучерної» приватизації та подаль-

шого «розмиття» міноритарного капіталу шляхом додаткової емісії акцій. У результаті такі акціонери, повністю позбавлені контролю управління корпорації, змушені остаточно позбутися належних їм акцій.

У Західній Європі процес концентрації акціонерного капіталу став результатом розвитку виробничих сил в умовах промислової революції ще на початку XIX століття.

За відсутності традиції залучення грошового капіталу за допомогою інструментів фондового ринку (США), іншої моделі економічного розвитку, в основі якої забезпечення соціальних гарантій робітника (Швеція, Німеччина, Скандинавські країни), матеріальну базу промислового виробництва складає позиковий капітал (державні кредити, банківські кредити). Отже, концентрації власності сприяє діяльність фінансових і промислових груп.

У такому форватері економічного розвитку до 1917 року розвивається й Російська імперія. Події Лютневої революції змінили цей вектор. Україна як частина СРСР з 1924 року до 1991 року розвивається за іншим сценарієм, що й призвело до вже відомих соціально-економічних наслідків.

Несправедливий перерозподіл власності стає індикатором історичної специфічності механізму корпоративного управління в Україні, який формується під впливом політичних і соціоекономічних факторів та не має традиційної західно-європейської еволюційної традиції.

Третій етап (з 1998 року) характеризується поступовим вдосконаленням системи корпоративного управління відповідно до обраної моделі, початком процесів реструктуризації та реорганізації корпорації, що призвело до поступового зростання рівня консолідації пакетів акцій і скорочення кількості міноритарних акціонерів, а також виробленням цивілізованої дивідендної політики, поступовим формуванням системи захисту прав акціонерів.

Незважаючи на недоліки «сертифікатної приватизації», її цілі були досягнуті й значна частина населення реалізувала

своє право на безоплатне отримання частки державного майна. Але за відсутності дієвих інструментів фондового ринку, які б дали можливість забезпечити корпоративні інтереси міноритарних акціонерів, мета приватизації в цілому, яка полягала в створенні багатокладної соціально орієнтованої ринкової економіки, досягнута не була.

Приватизація населенням часток (*акцій, паїв*) більшості корпоративних державних підприємств призвела до значного розпорошення акціонерного капіталу, які в подальшому теж були консолідовані в руках вузької групи інституціональних інвесторів.

Запровадження елементів перехресного володіння акціонерним капіталом, формування складних корпоративних структур як спосіб залучення позикового капіталу є індикатором трансформації системи корпоративного управління. Управління корпорацією зосереджується в руках холдингових корпоративних структур. Такі структури концентрують у собі не лише акціонерний капітал корпорації, а й функції її управління, відводячи виконавчому органу більш представницьку роль. Навіть операційна діяльність корпорації перебуває під впливом основних стейкхолдерів. Стає нагальним питання функціонального вдосконалення органу координації і контролю за поточною діяльністю виконавчого органу в період між загальними зборами, яким є наглядова рада. Важливим у наведеному контексті є механізм її формування, завдання якого – забезпечення інтересів міноритарних акціонерів.

Прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року №514-VI надало можливість частково привести механізми управління корпорацією до стандартів моделі інтернального управління. Так, міноритарним акціонерам надано право мати представників у складі виконавчих органів та інших органів управління товариством за допомогою кумулятивного голосування. Проте рівень захисту прав акціонерів залишається стабільно низьким.

У 2014 році Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку запроваджує Принципи корпоративного управління (*Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Принципів корпоративного управління» від 22 липня 2014 року №955*). Цей документ не лише визначив основні елементи механізму корпоративного управління, а й узагальнив світові тенденції розвитку в цій сфері, оскільки був створений на базі Принципів корпоративного управління ОЕСР (*Організації економічного співробітництва та розвитку*).

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України про захист прав інвесторів» від 7 квітня 2015 року №289-VIII з 1 травня 2016 року в Україні введено новий суб'єкт корпоративних відносин, а саме незалежний член наглядової ради (*незалежний директор*). Незалежний директор обирається членом наглядової ради і, крім участі в реалізації її стандартних повноважень, наділений деякими специфічними функціями. Насамперед це пов'язано з діяльністю комітетів наглядової ради, створення яких з 1 травня 2016 року є обов'язковим для публічних акціонерних товариств та акціонерних товариств, 50 і більше відсотків акцій яких прямо чи опосередковано належать державі²³⁰.

Відповідно до статті 56 Закону України «Про акціонерні товариства»²³¹ у публічному акціонерному товаристві та акціонерному товаристві, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (*часток, паїв*) належить державі, а також акціонерному товаристві, 50 і більше відсотків акцій (*часток, паїв*) якого перебувають у статутних капіталах господарських товариств, частка держави в яких становить 100 відсотків, обов'язково утворюються комітет з питань аудиту, комітет з питань визначення винагороди посадовим особам товариства і

---

²³⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів : Закон України від 7 квітня 2015 року №289-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №25. Ст. 188.

²³¹ Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року №514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50–51. Ст. 384.

комітет з питань призначень, які очолюють члени наглядової ради товариства, які є незалежними директорами.

Комітети мають стати запорукою ефективного корпоративного управління, які наділені реальними правами для прийняття рішень. Адже, наприклад, наглядова рада публічного акціонерного товариства приймає рішення з питань, попередньо підготовлених комітетом, винятково на підставі та в межах пропозицій такого комітету, оформлених відповідним проектом рішення наглядової ради.

Таким чином, результати проведеного дослідження особливостей та стану корпоративного управління в Україні на третьому етапі дали змогу встановити процес постійного вдосконалення законодавства, що регулює діяльність корпорацій, з метою приведення його до міжнародних стандартів практики корпоративного управління. Проте не вирішеною залишається проблема розкриття інформації та прозорості діяльності корпорації загалом, захисту інтересів міноритарних акціонерів, проблема корпоративного управління на державних підприємствах тощо.

Реалізація ринково-ліберального варіанта інституціоналізації приватної власності сформувала секторальну економіку, в якій великий фінансовий капітал утілюється в експортоорієнтовані структури металургійного та паливно-енергетичного комплексів. Невдачі України в період трансформацій відносин власності стали наслідком інкриментного характеру інституційних змін. Зміна формальних правил шляхом прийняття політичних рішень щодо корпоратизації економіки забезпечила лише фрагментарні неформальні зміни, не втілені в практиці корпоративного управління. Стримувальними факторами розвитку корпоративної власності в Україні залишається обмеження вільного обігу акцій, низькі стандарти корпоративного управління, недосконала законодавча база.

Українська інтеграція в цій царині потребує розроблення Національної програми розвитку фондового ринку як сукупності цільових програм модернізації фінансового ринку, що

передбачатиме заходи щодо інституціональної реформи ринків капіталу в Україні, створення консолідованої біржової системи, удосконалення системи захисту прав інвесторів, розбудови Національної депозитарної системи з урахуванням світового досвіду інтеграції обліковорозрахункової інфраструктури, реформування системи державного регулювання ринків капіталу з метою забезпечення безперешкодного руху та обслуговування вільних грошових коштів, перетворення їх в інвестиційний капітал, спрямований на забезпечення розвитку економіки в цілому, насамперед через її інноваційний розвиток²³².

Загалом, на думку В. В. Бабіченка, основні недоліки у сфері корпоративного управління, які зумовлені, окрім усього, існуючою структурою акціонерного капіталу на сучасному етапі в Україні, можна звести до такого.

1. Нерівноправність різних груп акціонерів щодо дотримання їхніх майнових і немайнових прав. В Україні протягом тривалого часу часто ігноруються права міноритарних акціонерів, оскільки сформована модель корпоративного управління не дає можливості цій групі власників реалізувати свої управлінські повноваження.

2. Низький рівень транспарентності діяльності вітчизняних акціонерних товариств. У цьому зв'язку зазначимо, що значна частина вітчизняних корпорацій обмежується оприлюдненням тільки інформації, передбаченої чинним законодавством, ігноруючи роль фінансової комунікації в корпоративному менеджменті. Такі тенденції деструктивно впливають насамперед на публічні акціонерні товариства.

3. Отримання окремими групами мажоритарних акціонерів «доходів від контролю», а не дивідендів та курсових різниць. При цьому в Україні досі не створено ефективної моделі контролю за менеджерами, яка враховувала б репутаційні ризики, управлінський досвід тощо.

---

²³² Радева М. М. Розвиток корпоративної власності в Україні в умовах інституціональних змін. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. №2. С. 9–10.

4. Недостатня ефективність держави як власника корпоративних прав, ігнорування її інтересів щодо дотримання немайнових і майнових прав²³³.

Наведене свідчить, що перспектива подальшого розвитку управління корпорацією вважається можливою за умови максимального забезпечення прав міноритарних акціонерів, формування стереотипу соціальної відповідальності, що досягається створенням системи відповідних органів управління, визначення їх компетенції, формування балансу відносин між учасниками корпорації та відповідними органами управління, учасниками корпорації між собою, чим забезпечується її організаційна єдність.

---

²³³ Бабіченко В. Структура акціонерної власності в Україні в контексті диспропорцій розвитку корпоративного сектору. *Економіст*. №6. 2014. С. 6.

Глава 4. Морфологія моделі управління корпорацією

Традиційним для корпоративного управління є відокремлення двох моделей управління: *унітарна та дуальна модель управління корпорацією*. Критерієм їх класифікації виступає механізм формування та структура органів управління, якими забезпечується правосуб'єктність корпорації.

Як зазначалося раніше, дуальна модель управління характеризується високим рівнем консолідації інтересу та капіталу, що призводить до концентрації важелів управління навколо вузького кола осіб, які є учасниками корпорації та формують її більшість.

Очевидно, що в наведеному випадку очевидна потенційність корпоративного конфлікту щодо управління корпорацією між учасниками корпорації, які формують її більшість та тими учасниками, що складають її меншість, усунення якого досягається ускладненням структури управління.

Специфічною рисою унітарної моделі корпоративного управління залишається низький рівень концентрації капіталу учасників корпорації. Дисперсія корпоративного інтересу неконсолідованих єдиною метою учасників знижує ефективність потенціалу відповідного органу юридичної особи, в який вони об'єднуються. У такому випадку концентрація управління корпорацією зосереджується навколо її виконавчого органу, що створює умови для можливих зловживань з його боку, виникнення корпоративних конфліктів відповідно. Це конфлікт учасників корпорації з її виконавчим органом управління, який своєю чергою нівелюється посиленням контролю за його діяльністю за допомогою екстернальних факторів реагування.

Отже, наглядна варіативність інтересів учасників корпорації зумовлює астатичність структури управління нею. Динамічність механізму формування соціальних контактів у середині групи, розвиток відносин між її учасниками передбачає диферентність повноважень відповідних органів управління нею. Потенційна конфліктність в середині соціальної групи вимагає

створення системи важелів її мінімізації, яка розкривається в поліваріативності органів корпоративного управління.

Із наведеного вбачається, що в основі структури моделі корпоративного управління юридичною особою закладено критерій інтересу, соціальної комунікації і пруденціальності корпоративного конфлікту.

Незважаючи на варіативність моделей корпоративного управління, вони мають єдиний принцип структурної побудови.

Її основу складає специфічна корпоративна інституція із властивою їй темпоральністю свого існування, яка виконує функцію консолідації інтересів учасників (засновників) корпорації. Такою інституцією є загальні збори. Як консолідована воля учасників (засновників) корпорації, загальні збори визначають долю корпорації, напрями її діяльності, але за рамками автономного волевиявлення корпорації. Серед іншого, загальні збори окреслюють відповідну модель управління корпорацією, формують її виконавчі органи. В основі цього процесу предметно-функціональний аспект їх компетенції, організація їх діяльності.

Поширеною є думка вчених, що конструкція організації функціонування юридичною особою забезпечується шляхом системної взаємодії двох органів, які реалізують правосуб'єктність корпорації. Такими органами виступають загальні збори та відповідний виконавчий орган, який реалізує надані йому повноваження колегіально (*правління*) або особисто (*голова (директор)*). Загальні збори в наведеній ієрархії є вищим органом юридичної особи, оскільки йому належить право визначення долі розвитку корпорації та організація порядку її управління (ведення справ юридичної особи), що впливає на механізм його формування і діяльності²³⁴.

²³⁴ Попадинець Г. Проблемні питання правового статусу органів управління акціонерними товариствами. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2017. №861. С. 395–400; Сливінська А. В. Проблеми визнання недійсними рішень загальних зборів господарських товариств. *Правова держава*. 2018. №32. С. 101–110. DOI: 10.18524/2411-2054.2018.32.149519; Козлова Н. В. Гражданско-правовой статус органов юридического лица. *Хозяйство и право*. 2004. №8. С. 53–56, Лукашов Р. С. Товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю як суб'єкти цивільного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 221 с.

Більшість вчених дотримується позиції, що *право управління* належить акціонерам і *реалізується ними через участь в голосуванні* на загальних зборах. Так В. Г. Жорнокуй вказує, що право на участь в управлінні здійснюється шляхом реалізації правомочностей, а саме: участь у підготовці проведення зборів, участь у загальних зборах, голосування з усіх питань, вимагання проведення позачергових зборів, формування органів управління, порядку прийняття ними рішень²³⁵. Однак, не викликає сумніву, що обсяг правомочностей, про які вказує вчений, дає змогу говорити винятково про їх участь у веденні справ, які стосуються корпорації, такі правомочності скеровані винятково на формування її правосуб'єктності, але не її реалізації. Отже, йдеться ніяк не про участь в управлінні. Загальні збори закладають індивідуальні нормативні основи діяльності інших органів корпоративного управління.

Відмінності в правовому статусі загальних зборів учасників корпорації та виконавчого органу управління юридичною особою	
<i>Загальні збори</i>	<i>Виконавчий орган управління</i>
Функціонує сесійно	Функціонує постійно
Не здійснює управління поточною діяльністю	Здійснює оперативне управління діяльністю корпорації
Динамічність зміни складу засновників	Відносно постійний склад органу управління
Соціальна безвідповідальність	Відповідальність за результати діяльності корпорації
Дисперсія капіталу серед множинності учасників	Консолідованість капіталу та управління ним єдиним органом
Дисперсія інтересу щодо діяльності корпорації	Концентрація інтересу в межах органу управління корпорацією
Здійснює ведення справ юридичної особи. Організаційно-розпорядчі функції не виконує	Здійснює організаційно-розпорядчі повноваження

²³⁵ Жорнокуй В. Г. Здійснення права участі в управлінні господарським товариством. *Право і безпека*. 2014. №4 (55). С. 187; Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. С. 65.

Загальні збори є органом ведення справ юридичної особи, тобто організації функціонування корпорації в цивільному обороті, що забезпечується, в тому числі формуванням органів її корпоративного управління, реалізацією інших ознак, які суб'єктивують юридичну особу в праві.

Слід зазначити, що соціально-правова природа цього органу ведення справ корпорації полягає в спільному виробленні й прийнятті відповідних рішень щодо аспектів діяльності юридичної особи більшістю її учасників. Такий спосіб організації соціальної групи є традиційним виявом демократичного волевиявлення. Думка однієї особи не може мати визначального значення. Принцип підпорядкування меншості позиції більшості стає мікрорівневою формою соціальної взаємодії.

Наведений підхід запроваджено в діяльності непідприємницьких корпорацій, для яких характерна концентрація інтересу конкретних осіб. При прийнятті колегіального рішення до уваги береться їх безпосередній голос.

Для підприємницької корпорації, в основу якої покладено принцип концентрації капіталу, величина волевиявлення її учасника визначається розміром його частки в статутному капіталі. При прийнятті рішення загальними зборами учасників корпорації враховується кількість часток статутного капіталу однакової номінальної вартості, в тому числі таких, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Склад загальних зборів непідприємницької корпорації є суб'єктно персоналізованим, у той час як правомочність відповідного органу ведення справ підприємницької корпорації формалізована величиною номінальної вартості часток його учасників. Тобто персонально загальні збори учасників підприємницької корпорації можуть складатися в однієї особи.

Загальні збори здійснюють свою діяльність шляхом проведення чергових і позачергових зібрань, отже, функціонують не на постійній основі.

Темпоральність економічної участі учасників у діяльності підприємницької корпорації, незначний рівень інвестування

ними фінансових і матеріальних ресурсів у розвиток її діяльності, використання корпорації як правового засобу реалізації власних приватних інтересів, що є характерним для більшості організаційно-правових форм підприємницьких корпорацій, стає причиною слабкої консолідованості капіталу її учасників. Це об'єктивні процеси соціальної взаємодії, їх неможливо усунути за допомогою регулятивних механізмів права. Сфера самоорганізації приватноправових відносин має розумно обмежений вплив держави. Повноваження загальних зборів переважно дискреційні.

Зумовленість діяльності виконавчого органу управління корпорацією волею загальних зборів визначає механізм формування і реалізації його управлінських повноважень. З цією метою формується виконавчий орган корпоративного управління. Його завданням є забезпечення діяльності корпорації відповідно до цілей та завдань її створення, виконання рішень загальних зборів учасників корпорації. Виконавчий орган управління юридичною особою (*одноособовий або колегіальний*) забезпечує її функціонування в цивільному обороті, здійснює керівництво її поточною діяльністю за основними напрямками, визначеними загальними зборами.

Так, на відміну від загальних зборів виконавчий орган управління діє на постійній основі, що дає можливість представляти корпорацію у відносинах з третіми особами без доручення. Воля виконавчого органу корпорації виражається посадовою особою, у той час як для загальних зборів характерним є спільне волевиявлення з питань корпоративного управління юридичною особою. Структура, склад, компетенція виконавчого органу визначається диспозитивно відповідним рішенням загальних зборів корпорації, які можуть також делегувати йому частину своїх повноважень.

Базовим рівнем побудови є створення і функціонування виконавчого органу впровадження рішень корпоративного управління.

Цей рівень має індивідуально варіативні форми свого вияву (*наглядова (спостережна) рада, правління тощо*). У такий спосіб компетенція загальних зборів варіативно диверсифікується в спеціальних повноваженнях, які делеговані ними окремим органам управління. Ідея такого поділу полягає, з одного боку, в підвищенні ефективності управління через постійність функціонування виконавчого органу при тимчасовому форматі діяльності загальних зборів, а з іншого – в усуненні потенціалу двох базових конфліктів інтересів у сфері корпоративного управління:

- *конфлікт між учасниками (засновниками) корпорації щодо корпорації, належного урядування нею (конфлікт цілей);*
- *конфлікт учасника (засновника) і органу управління корпорації (конфлікт контролю).*

Цей рівень управління має варіативну структуру своєї побудови.

Така варіативність зумовлена багатьма факторами (організаційно-правова форма корпорації, кількісний склад її учасників (засновників), характер та види її діяльності тощо) та визначає диференційованість структури відповідного рівня управління.

Предметно щодо тієї чи іншої організаційно-правової форми консолідація умов організації взаємодії всередині системи управління корпорацією легітимізує монотипову (*виконавчий орган управління*) або бінарну (*наглядовий орган – виконавчий орган управління*) структуру корпоративного управління.

Варіативність конструкції органів управління має кореляцію щодо встановлених моделей. Так, для дуальної моделі управління, як вказано, властиве корпоративне управління через алгоритм взаємодії двох органів (бінарний принцип побудови). У такому разі наглядова рада забезпечує баланс інтересів всіх учасників корпорації щодо діяльності колегіального (*правління*) або одноособового (*директор*) виконавчого органу та виконує наглядові та виконавчі функції управління.

Водночас для унітарної моделі управління оптимальним видається монотиповість структури формування органів управління юридичною особою, яка представлена у вигляді колегіального (*правління*) або одноособового (*директор*) виконавчого органу, що виконує відповідні функції управління корпорацією. Фактором забезпечення балансів інтересів виступає важіль соціальної саморегуляції.

§ 1. Бінарний підхід до формування структури моделі управління

Бінарний принцип формування моделі корпоративного управління зумовлений ускладненням структури функціонування виконавчого органу юридичної особи. На відміну від монотипового підходу, бінарність виконавчого органу корпоративного управління забезпечує дієздатність корпорації у двох проекціях реалізації його компетентності.

В умовах значної концентрації капіталу та інтересів учасників корпорації актуалізується проблема забезпечення прав меншості, яка через незначний рівень свого представництва або невеликий розмір частки в статутному капіталі корпорації позбавлена рівної можливості участі у веденні справ юридичної особи, реалізації своїх корпоративних прав.

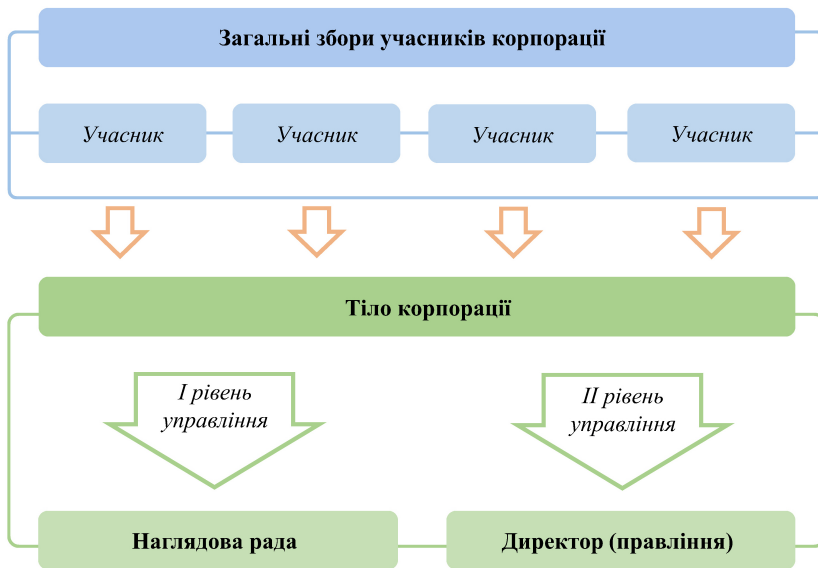
Міноритарні учасники корпорації, як правило, не мають можливості здійснювати контроль за діяльністю виконавчого органу через відсутність у них повної інформації та відповідних ресурсів впливу. Наглядова рада стає тим засобом, за допомогою якого забезпечуються інтереси всіх учасників, незалежно від рівня їх представництва в структурі виконавчого органу корпорації. Її призначення полягає в організації функцій управління та контролю за діяльністю виконавчого органу та в забезпеченні інтересів всіх учасників корпорації, а не окремої групи.

З іншого боку, концентрація капіталу та інтересу «в руках» більшості призводить до відвертого нівелювання інтересів меншості учасників корпорації, зокрема механізму

прозорого розподілу дивідендів, можливості скликання та проведення позачергових зборів, здійснення контролю за діяльністю виконавчого органу тощо. На ці умови формування корпоративного конфлікту вказується також у зарубіжній літературі, присвяченій питанню корпоративного управління. Зокрема наголошується, що поєднання «власності й контролю» навколо однієї групи осіб створює можливості ігнорування економічних інтересів меншості²³⁶.

Отже, бінарність структури органу управління корпорації передбачає дворівневність в прийнятті й реалізації управлінських рішень²³⁷ (рис. 5).

Рис. 5

Фактично, дворівневним управлінням корпорації відбувається дроблення її виконавчого органу, що призводить до збільшення його прозорості. У такому випадку кожен

²³⁶ Bartholomeusz S., Tanewski A. The relationship between Family Firms and Corporate Governance. *Journal of Small Business Management*. 2006. Vol. 44. №2. P. 45–267.

²³⁷ Berglöf E., Claessens S. Enforcement and good corporate governance in developing countries and transition economies. *World Bank Research Observer*. 2006. Vol. 21. P. 123–150.

Розділ 2. Управління корпорацією

сегмент органу отримає власний механізм свого формування, компетенцію та спосіб організації взаємодії з іншими.

У такий спосіб створення в структурі виконавчого органу важелів прозорості його діяльності впливає не лише на інвестиційну привабливість корпорації, підвищення ефективності корпоративного управління, а й до зниження ризиків розвитку корпоративних конфліктів.

Перший рівень управління складає наглядова рада як орган прийняття та реалізації стратегічних рішень управління діяльністю корпорації, здійснення поточного контролю за правлінням (*директором*), яка складається з невиконавчих і незалежних директорів.

Другий рівень представлений колегіальним органом (*правління на чолі з його головою, яке складається із виконавчих директорів*) або одноособово (*директор*), який виконує оперативні функції з управління корпорацією.

Відповідний поділ виконавчого органу корпоративного управління зумовлений необхідністю усунути протиріччя, які існують в системі відносин більшості учасників корпорації та її міноритаріїв в умовах високої концентрації капіталу та інтересу, причинами яких слід вважати, з одного боку, інвестиційну привабливість корпорації та предметно-публічний характер діяльності корпорації, що призводить до зростання соціального запиту на результати її діяльності – з іншого.

У наведеному аспекті наглядова рада виступає органом контролю інтересів всіх учасників корпорації, незалежно від розміру їх частки, що досягається рівною можливістю їх участі у формуванні її складу та представництві в ньому. Контроверсивність інтересів більшості й меншості учасників корпорації поглинається в діяльності наглядової ради корпорації, яка забезпечує їх рівність в питанні контролю та ефективності операційного управління корпорації її виконавчим органом другого рівня (*правління (директор)*), самостійно формуючи його склад та наділяючи його обсягом відповідних повноважень (*рис. 6*).

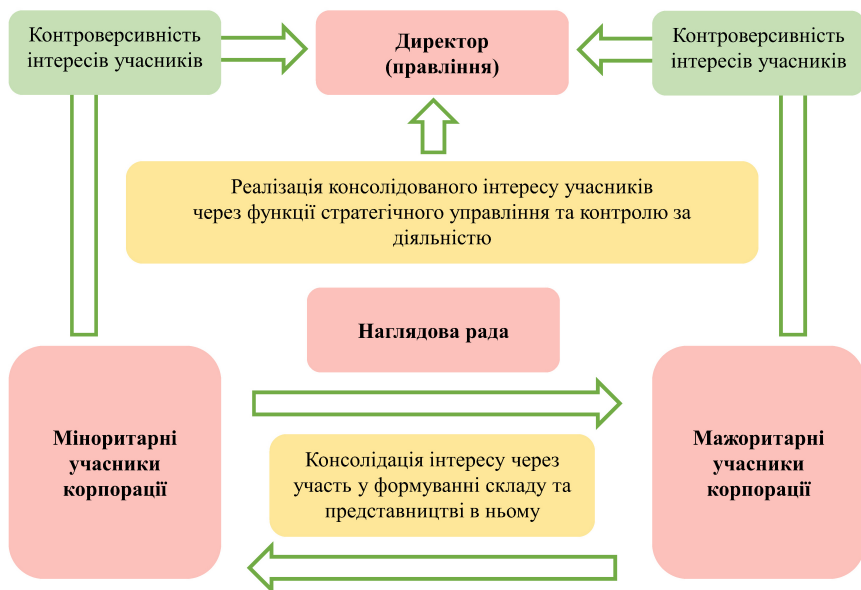

Крім того, дуальне структурування виконавчого органу корпорації усуває потенційний конфлікт інтересів між учасниками корпорації та менеджментом, яким може бути використано управлінський потенціал у власних інтересах (рис. 7). Відомі вчені-економісти Юджен Ф. Фама і Майкл С. Дженсен стверджують, що рада директорів є найефективнішим механізмом внутрішнього контролю для моніторингу поведінки вищого керівництва²³⁸.

У наведених умовах доцільним стає не тільки розумне збалансування протиріч інтересів меншості з інтересами більшості, їх консолідація, а й здійснення контролю за реалізацією такого інтересу учасників відповідним органом управління корпорації.

²³⁸ Fama E. F., Jensen M. C. Separation of ownership and control. *Journal of Law and Economics*. 1983. Vol. 26, P. 301–325; Aluchna M. Two-Tier Board. In: Idowu S.O., Capaldi N., Zu L., Gupta A.D. (eds) *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. 2013. DOI: 10.1007/978-3-642-28036-8_297.

Таким чином, рада відповідає за забезпечення довгострокової стратегії розвитку та за оцінку доцільності підходів, застосованих керівництвом для досягнення цієї мети.

Узгодження суперечливих інтересів учасників корпорації між собою, про які зазначалося раніше (рис. 6), їх реалізація через відповідні органи управління здійснюється за посередництвом механізму формування наглядової ради корпорації.

До складу наглядової ради корпорації, яка формується загальними зборами шляхом кумулятивного голосування, входять її учасники. Але важливим є забезпечення також обов'язкового представництва міноритарних учасників у складі ради. До речі, така практика поширена в Італії. За квотним принципом структурування виконавчого органу міноритарні акціонери можуть призначити принаймні одного директора та одного члена наглядової ради. Стаття 147-тер Зведеного закону про фінанси зазначає, що акціонери, що мають мінімальний поріг

акцій, встановлений державним регулятором, який нині коливається від 0,5 % до 4,5 %, можуть представляти списки кандидатів до складу виконавчого органу. Принаймні один член повинен бути обраний із числа представників меншості, набравши найбільшу кількість голосів²³⁹.

Крім того, до участі в роботі наглядової ради має бути долучений представницький орган трудового колективу та інші заінтересовані особи. До речі, наведене знайшло своє закріплення в законодавстві багатьох країн, зокрема Франції, про що зазначалося раніше. В цілому, представництво трудового колективу стає характерною рисою системи континентальної правової системи.

Отже, структура наглядової ради виглядає достатньо варіативно. Слід наголосити про відсутність жорстких вимог щодо її кількісного складу. Нормативно визначено лише мінімальні вимоги. Але оптимальний розмір складу залишається дискрецією учасників корпорації.

У зарубіжній науковій літературі точиться дискусія щодо розміру наглядової ради. Раджесварарао, Віджао Мхаджан і Субхаш Шарма з Університету Південної Кароліни²⁴⁰, як і професори Індіанського університету в Блумінгтоні Дан Далтон, Кетрін Дейлі та інші вчені²⁴¹, вважають, що великі ради є цінними для різноманітного досвіду, який її члени привносять до процесу прийняття рішень правління. Вони припускають, що

---

²³⁹ Strampelli Giovanni. Institutional Investor Stewardship in Italian Corporate Governance (June 13, 2020). An edited version of the paper will be published as a chapter in *Global Shareholder Stewardship: Complexities, Challenges and Possibilities* (Dionysia Katelouzou & Dan W. Puchniak eds, Cambridge University Press, Forthcoming), Bocconi Legal Studies Research Paper, European Corporate Governance Institute – Law Working Paper No. 531/2020. DOI: 10.2139/ssrn.3626288.

²⁴⁰ Chaganti R. S., Mahajan S. S. Corporate board size, composition, and corporate failures in retailing industry. *Journal of Management Studies*. 1985. Vol. 22. P. 400–417. DOI: 10.1111/j.1467-6486.1985.tb00005.x.

²⁴¹ Dalton D. R., Daily C. M., Ellstrand A. E., Johnson J. L. Meta-analytic reviews of board composition, leadership structure and financial performance. *Strategic Management Journal*. 1998. Vol. 19. P. 269–290. URL: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199803\)19:3<269::AID-SMJ950>3.0.CO;2-K](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199803)19:3<269::AID-SMJ950>3.0.CO;2-K). (дата звернення: 01.09.2021).

більша рада є більш ефективною в запобіганні корпоративному провалу²⁴².

Навпаки, якщо розмір правління великий, членам ради може бути складніше ефективно спілкуватися та досягти консенсусу. Мартін Ліптон і Джей Лорш²⁴³, Майкл С. Дженсен²⁴⁴, і Марк Бізлі²⁴⁵ припускають, що невелика рада виконує контрольну функцію, тоді як велика не матиме справжньої взаємодії, що збільшить повноваження директора. Демонструється, що розмір ради негативно пов'язаний із ефективністю управління корпорації. Насправді, менша рада може бути менш обтяжена рутинними проблемами і може забезпечити кращі результати роботи корпорації²⁴⁶.

При цьому слід звернути увагу на деякі практичні аспекти цього питання. Так, у країнах ОЕСР максимально дозволений розмір ради для державних підприємств становить від 9 до 15 членів. У Малайзії рекомендація для корпорацій, пов'язаних із урядом – не більше 10–12 членів. Великі міжнародні державні підприємства, здається, здатні функціонувати в цьому діапазоні: Singapore Airlines, Банк розвитку Південної Африки та бразильська нафтова компанія Petrobras налічують 9. Нещодавнє опитування державних банків розвитку показує, що в середньому ради 90 досліджуваних банків складаються з 8 членів, причому 22 відсотки банків мають більше 10 членів²⁴⁷.

²⁴² Dallas L. L. Developments in U.S. boards of directors and the multiple roles of corporate boards. *Working Paper, University of San Diego*. 2001. URL: <https://digital.sandiego.edu/sdlr/vol40/iss3/2> (дата звернення: 01.09.2021).

²⁴³ Lipton M. and Lorsch J. W. A modest proposal for improved corporate governance. *Business Lawyer*. 1992. Vol. 48. P. 59–77.

²⁴⁴ Jensen M. C. The modern industrial revolution, exit, and the failure of internal control systems. *Journal of Finance*. 1993. Vol. 48, P. 831–880. DOI: 10.1111/j.1540-6261.1993.tb04022.x.

²⁴⁵ Beasley M. S. An empirical analysis of the relation between the board of director composition and financial statement fraud. *The Accounting Review*. 1996. Vol. 71. P. 443–465.

²⁴⁶ Fuerst O., Kang S. Corporate governance, expected operating performance, and pricing. *Corporate Ownership and Control*. 2004. Vol. 1, Is. 2. P. 13–30. DOI: 10.2139/ssrn.141357.

²⁴⁷ World Bank Group. Corporate Governance of State-Owned Enterprises: A Toolkit, World Bank Publications, The World Bank, number 20390. 2014. DOI: 10.1596/978-1-4648-0222-5.

Не вдаючись до дискусій з цього питання, слід зазначити, що при визначенні кількісного складу наглядової ради доцільним залишається врахування численних мікроекономічних факторів, які перебувають за межами нормативного регулювання. Тому правильним є чинний підхід законодавця, яким встановлена мінімальна межа кількості.

Повертаючись до питання структури наглядової ради, слід наголосити, що крім представництва трудового колективу фактором забезпечення інтересів учасників корпорації стає залучення незалежних директорів.

Ідея про те, що до складу ради корпорації повинні входити сторонні директори з передбачуваною незалежністю від неї, не нова. Зазначається, що «... смішно виправдовувати важливість більшості зовнішніх директорів. Якщо правда, що рада повинна неухильно представляти акціонерів у постійній оцінці результатів діяльності правління, тоді логічно, що рада має складатися переважно з аутсайдерів»²⁴⁸.

Інститут незалежних директорів забезпечує контроль за діяльністю правління корпорації з боку наглядової ради та ефективно управління юридичною особою в інтересах її учасників. Його основне призначення – надання професійних суджень щодо аспектів діяльності корпорації. Такими директорами є особи, незалежні від корпорації, її керівництва та від її учасників. Згідно з міжнародною практикою незалежний директор є членом ради, не пов'язаним майновими взаємовідносинами з корпорацією, в управлінні якою він бере участь. Це директор, який не залежить від учасника корпоративних відносин та намагається знайти баланс інтересів між ними. Формально його незалежність визначається відсутністю трудових відносин із корпорацією, з пов'язаними з нею особами²⁴⁹.

---

²⁴⁸ Diksha Kakkar. Linking corporate governance reforms and company performance: a review. *International journal in management and social science*. 2013. Vol. 01. Is. 02. P. 41.

²⁴⁹ Гусаков С. І. Інститут незалежних директорів у системі державного управління реструктуризацією корпоративного сектору національної економіки. *Державне управління: теорія та практика*. 2015. №1. С. 79.

Розділ 2. Управління корпорацією

У Мексиці нормами Кодексу корпоративного управління (*Bolsa Mexicana de Valores 1999*)²⁵⁰ закріплено, що незалежний директор – це особа, яка обирається з урахуванням її здібностей, досвіду та професійного визнання і яка на момент призначення не є: 1) працівником чи посадовою особою корпорації; 2) акціонером корпорації, що має вплив на посадових осіб корпорації; 3) консультантом корпорації, доходи якого значною мірою залежать від таких договірних відносин; 4) клієнтом, постачальником, боржником, кредитором корпорації; 5) працівником добровільних організацій, університетів чи закладів, які одержують значні пожертвування від корпорації; 6) генеральним директором або високою посадовою особою в раді директорів іншої корпорації, в якій генеральний директор чи посадова особа цієї корпорації є директором; 7) особою, яка перебуває в родинних стосунках із будь-якими особами, згаданими вище.

У США відповідно до Закону Сарбейнза-Окслі 2002 року²⁵¹ та Закону ДодФренка 2010 року²⁵² визначено, що незалежними визнаються директори, які не є афілійованими особами емітента або його дочірнього підприємства і не одержують від емітента будь-яких виплат, крім компенсації за виконання функцій директора.

Основою розвитку цієї інституції в нашій країні служать Принципи корпоративного управління для акціонерних товариств²⁵³. Зокрема, у п. 3.1.12 цього документа записано: *«З метою забезпечення незалежності наглядової ради до її*

---

²⁵⁰ Bolsa Mexicana de Valores 1999 (Corporate Governance Code for Mexico). URL: https://ecgi.global/sites/default/files/codes/documents/codigo_de_mejores_practicas_corporativas_2010_es.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

²⁵¹ Sarbanes-Oxley Act of July 30, 2002. URL: <https://www.sec.gov/about/laws/soa2002.pdf> (дата звернення: 01.09.2021).

²⁵² Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act of January 5, 2010. URL: <http://www.sec.gov/about/laws/wallstreetreform-cpa.pdf> (дата звернення: 01.09.2021).

²⁵³ Про затвердження Принципів корпоративного управління : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України від 22 липня 2014 року №955. URL: <http://nssmc.gov.ua/law/18922> (дата звернення: 01.09.2021).

складу доцільно включати незалежних членів, кількість яких складає принаймні 25 відсотків кількісного складу ради. Незалежним вважається член наглядової ради, який не має будь-яких суттєвих ділових, родинних або інших зв'язків із товариством, членами його виконавчого органу або мажоритарним акціонером товариства і не є представником держави».

Слід зазначити, що національним законодавством України обов'язкова участь у складі наглядової ради незалежних директорів передбачена тільки для публічного акціонерного товариства та акціонерного товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі, а також акціонерного товариства, 50 і більше відсотків акцій (часток, паїв) якого знаходяться у статутних капіталах господарських товариств, частка держави в яких становить 100 відсотків.

У статті 53 Закону України «Про акціонерні товариства» зазначено, що наглядова рада відповідного товариства має складатися не менш ніж на одну третину з незалежних директорів, при цьому кількість незалежних директорів не може становити менше двох осіб²⁵⁴.

Також норма щодо незалежних директорів передбачена статтею 39 Закону України «Про банки та банківську діяльність». Відповідно до нього членами ради банку можуть бути незалежні члени ради банку (незалежні директори). Кількісний склад ради банку визначається статутом банку, але не може становити менше п'яти осіб. Рада банку не менш як на одну третину має складатися з незалежних директорів, при цьому кількість яких має бути не менше трьох осіб, тобто 30 %²⁵⁵. Інших імперативних приписів щодо кількісного складу незалежних директорів у структурі наглядової ради національним законодавством не передбачено.

---

²⁵⁴ Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року №514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. №50–51. Ст. 384.

²⁵⁵ Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року. №2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №5. Ст. 30.

Як засіб захисту міноритарних акціонерів від зловживань з боку мажоритарних акціонерів мексиканський закон про ринок цінних паперів закріплює, що принаймні 25 % членів ради корпорації, що котируються на біржі, повинні бути незалежними²⁵⁶.

Наприклад, у Великій Британії в Кодексі корпоративного управління (*UK Corporate 81 Governance Code of February 1, 2014*)²⁵⁷ зафіксовано, що більш як половина членів ради не повинна залежати від корпорації та мати ділові або інші зв'язки, що можуть вплинути на здатність висловлювати незалежне судження.

В Індії в структурі корпорації нормою є коефіцієнт присутності незалежних директорів у розмірі п'ятдесят відсотків²⁵⁸. У Швеції цей коефіцієнт становить 43 %, у Великій Британії – 55 %²⁵⁹, у Китаї – не менше 30 %²⁶⁰.

Отже, до структури наглядової ради корпорації в якості її членів входять три групи осіб (рис. 8):

- 1) *представники учасників корпорації, які забезпечують представництво інтересів як їх більшості, так і меншості;*
- 2) *незалежні члени наглядової ради (незалежні директори);*
- 3) *представники стейкхолдерів (трудоий колектив).*

---

²⁵⁶ McGee R. W., Hussainey K., & Mozghovyi Y. (eds.). *Corporate governance in emerging economies: Theory and practice*. Sumy, Ukraine: Virtus Interpress. 2017.

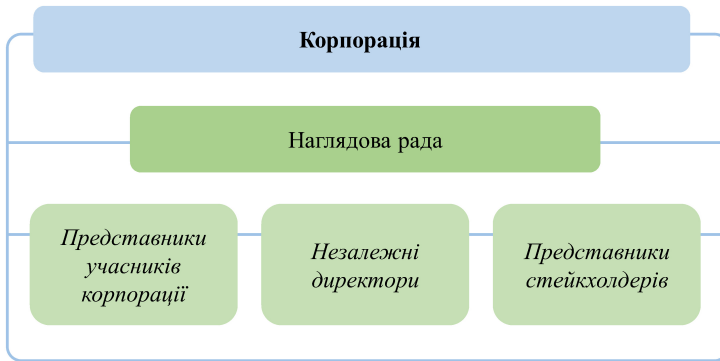
²⁵⁷ UK Corporate Governance Code of February 1, 2014. URL: <https://www.frc.org.uk/Our-Work/Publications/Corporate-Governance/UK-Corporate-Governance-Code-2014.pdf> (дата звернення: 01.09.2021).

²⁵⁸ Diksha Kakkar. *Linking corporate governance reforms and company performance: a review*. *International journal in management and social science*. 2013. Vol. 01, Is. 02. P. 41.

²⁵⁹ Mártires Miguel, Sawicki Kamil. *Corporate Governance in Family-Controlled Firms on the Stock Market*. Master's Thesis in Business Administration. Corporate Governance Family-Controlled Firms. 2008.

²⁶⁰ Li, Larry, Naughton (Deceased) Tony, Hovey Martin T. *A Review of Corporate Governance in China*. August 18, 2008. URL: <https://ssrn.com/abstract=1233070> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1233070> (дата звернення: 01.09.2021).

Функціональність наглядової ради розкривається через її структуру. Для попереднього розгляду питань, що належать до сфери компетенції наглядової ради, в її структурі створюються відповідні комітети.

На практиці існує багато видів комітетів (*комітет з питань ризиків, стратегічний комітет, фінансовий комітет, комітет із корпоративного управління та інші спеціальні комітети*), їх створення є дискрецією відповідного органу. Але три ключові комітети (*комітет з аудиту, комітет із винагороди та комітет із призначень*) рекомендуються майже всіма національними кодексами корпоративного управління, перш за все, Рекомендацією ЄС від 15 лютого 2005 року про роль невиконавчих або наглядових директорів компаній, що котируються на біржі, та комітетів (*наглядова*) рада (2005/162/ЄС)²⁶¹.

Нещодавні опитування показують, що середня кількість комітетів серед компаній, що належать до списку Fortune 1000, становить 4,3. Комісія США з цінних паперів і бірж вимагає від усіх своїх зареєстрованих компаній розкрити інформацію про те, чи є в них ревізійна комісія, комісія з питань компен-

²⁶¹ EC: Commission Recommendation of 15 February 2005 on the role of non-executive or supervisory directors of listed companies and on the committees of the (supervisory) board (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32005H0162> (дата звернення: 01.09.2021).

Розділ 2. Управління корпорацією

сацій та комісія з висування. Починаючи з 1978 року, Нью-Йоркська фондова біржа вимагає від фірм, що входять до списку, формування аудиторського комітету²⁶².

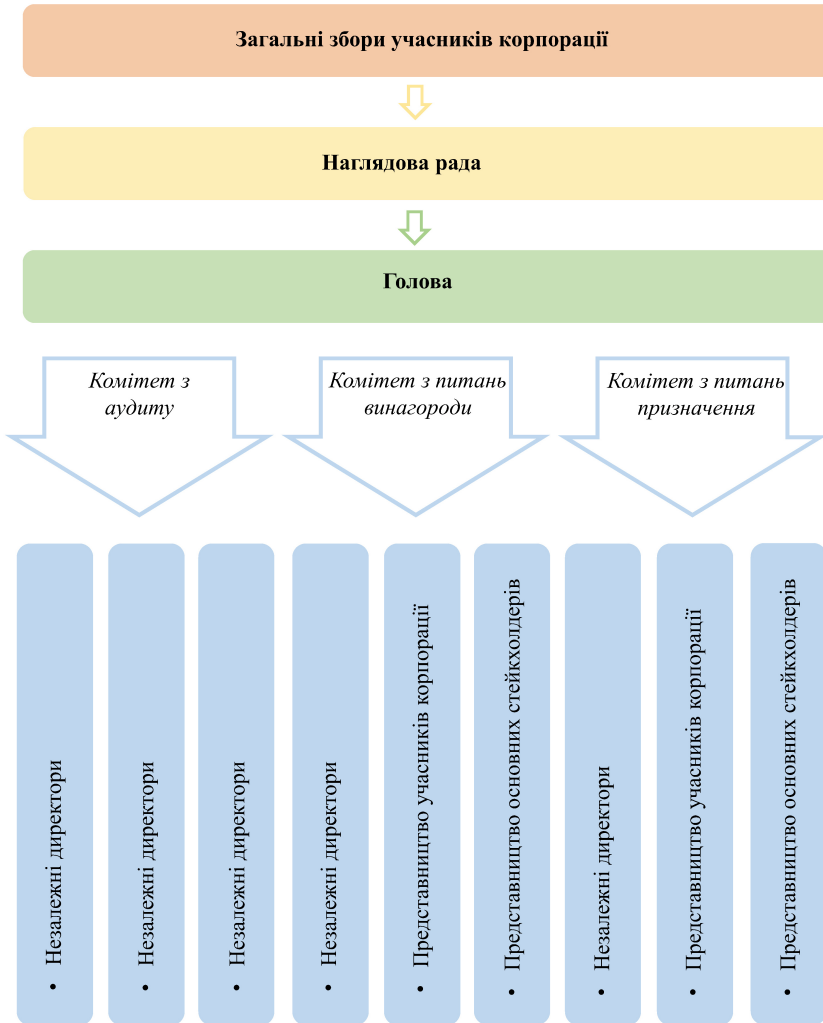
Зазвичай комітети мають складатися щонайменше з трьох членів. При цьому звичайним правилом, передбаченим національними кодексами, а також наведеною Рекомендацією ЄС, є те, що комітети з питань призначення та винагород повинні складатися переважно з більшості незалежних директорів. Комітет з аудиту має складатися винятково з незалежних директорів²⁶³.

Оптимальною слід вважати структуру наглядової ради у складі трьох комітетів, один із яких (*комітет з аудиту*) повністю формується з числа незалежних директорів, два інших (*комітет з питань призначення, комітет з питань винагород*) – на чолі з ними (*рис. 9*).

---

²⁶² Davidson III W. N., Pilger T., Szakmary A. The importance of board composition and committee structure: the case of poison pills. *Corporate Ownership & Control*. 2004. Vol. 1(3). P. 81–95. DOI: 10.22495/cocv1i3p8.

²⁶³ Davies Paul L., Hopt Klaus J. Boards in Europe – Accountability and Convergence (April 1, 2013). *American Journal of Comparative Law*. 2013. Vol. 61. P. 301–375. URL: <https://www.jstor.org/stable/43668157> (дата звернення: 01.09.2021); ECGI – Law Working Paper No. 205/2013, *Oxford Legal Studies Research Paper*. No. 40/2013. URL: <https://ssrn.com/abstract=2212272> (дата звернення: 01.09.2021).

Комітет з аудиту відіграє вирішальну роль у нагляді та моніторингу управління корпорацією з метою захисту інтересів її учасників. Окрім того, головна роль та відповідальність комітету з аудиту полягає в наданні рекомендацій щодо призначення та зміни зовнішнього аудитора; він охоплює більш

широкі сфери, включаючи огляд системи внутрішнього контролю, контролю цілісності фінансової інформації, відповідність та послідовність методів бухгалтерського обліку, запобігання виникненню будь-яких суттєвих конфліктів інтересів тощо²⁶⁴.

Відповідний комітет системно в багатьох наукових джерелах розглядається як ключовий компонент ефективної корпоративної діяльності процесів управління, і їх головна роль полягає в моніторингу процесу прозорості діяльності корпорації та мінімізації асиметрії відповідної інформації²⁶⁵.

Комітет з питань призначення є центральним для ефективного функціонування ради. Номінації на посаду керівних органів управління та комітету – одні з найважливіших функцій ради – незалежність та якість кандидатів²⁶⁶.

Комітет відповідає за формування органів управління корпорацією. Він визначає та рекомендує для затвердження ради кандидатів на заміщення вакантних посад, періодично оцінює структуру, розмір, склад і характеристик у відповідного органу, і робить рекомендації щодо будь-яких змін, періодично оцінює навички, знання та досвід окремих директорів²⁶⁷.

Комітет з питань винагород вносить пропозиції щодо політики оплати праці органам управління корпорацією. Така політика повинна стосуватися всіх форм компенсації, включаючи, зокрема, фіксовану винагороду, схеми винагороди,

---

²⁶⁴ Masmoudi S. M. The effect of audit committee characteristics on financial reporting quality: The moderating role of audit quality in the Netherlands. *Corporate Ownership & Control*. 2021. Vol. 18(3). P. 19–30. DOI: <https://doi.org/10.22495/cocv18i3art2>

²⁶⁵ Al-Matari Y. Audit committee chairman characteristics and corporate performance: Empirical evidence from Saudi Arabia. *Accounting*. 2021. Vol. 8(1). P. 47–56. DOI: 10.5267/j.ac.2021.6.007.

²⁶⁶ Geoffrey Parsons Miller. The law of governance, risk management, and compliance. Second edition. New York : Wolters Kluwer, 2016. Series: Aspencasebook series. URL: https://www.academia.edu/41543799/The_Law_of_Governance_Risk_Management_and_Compliance_2nd_Edition (дата звернення: 01.09.2021).

²⁶⁷ EC: Commission Recommendation of 15 February 2005 on the role of non-executive or supervisory directors of listed companies and on the committees of the (supervisory) board (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32005H0162> (дата звернення: 01.09.2021).

пов'язані з результатами діяльності, пенсійні угоди та виплати²⁶⁸.

Огляд структури наглядової ради по країнах²⁶⁹

№	Назва країни	Кількісний склад наглядової ради	Кількісний склад незалежних директорів	Кількість комітетів у структурі наглядової ради
1	Велика Британія	12	6	3
2	Китай	9	3	3
3	Австралія	8	2	3
4	Бельгія	15	3	2
5	Канада	13	2	4
6	Франція	13	2	3
7	Гонконг	8	7	1
8	Італія	12	4	4
9	Швеція	9	1	2
10	США	13	3	3
11	Польща	8	3	2
12	Португалія	14	5	4
13	Німеччина	17	3	4
14	Канада	12	6	3
15	Данія	10	3	3

Останнім часом поширеною стає практика нормативного закріплення діяльності *корпоративного секретаря*. Так науковцями наголошується, що позиція корпоративного секре-

²⁶⁸ EC: Commission Recommendation of 15 February 2005 on the role of non-executive or supervisory directors of listed companies and on the committees of the (supervisory) board (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32005H0162> (дата звернення: 01.09.2021).

²⁶⁹ International Finance Corporation. 2015. A Guide to Corporate Governance Practices in the European Union. World Bank Group, Washington, DC. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22063> (дата звернення: 01.09.2021).

таря дає можливість значно впорядкувати та полегшити діяльність органів управління товариством²⁷⁰. Як зазначають вчені, одна з головних особливостей та протиріч системи управління акціонерними товариствами полягає в тому, що загальні збори акціонерів мають найменший доступ до оперативної, точної і повної інформації про результати діяльності та реальний стан справ у компанії. Таким чином, у більшості акціонерних товариств у перервах між засіданнями наглядової ради та загальними зборами поточний контроль за дотриманням інтересів акціонерів не здійснюється, тобто не забезпечується безперервність корпоративного управління. Відповідні функції виконує корпоративний секретар. Зазначимо, що корпоративний секретар – це посада в структурі корпорації, яка має похідне значення щодо діяльності відповідного органу управління.

Відповідно до статті 56 Закону України «Про акціонерні товариства» *корпоративний секретар* є особою, яка відповідає за взаємодію акціонерного товариства з акціонерами та/або інвесторами. Зазвичай до його повноважень належать *забезпечення підготовки та проведення загальних зборів, засідань наглядової ради та виконавчого органу; надання своєчасної та достовірної інформації учасникам корпорації, органам її управління; ведення документообігу; розробка пропозицій щодо приведення внутрішніх документів у відповідність до принципів корпоративного управління тощо.*

Отже, його значення в супроводі функціонування органу управління корпорацією є вагомим, але в контексті забезпечення правосуб'єктності юридичної особи незначним.

§ 2. Монотиповий принцип побудови органів управління корпорацією

Механізмом управління юридичною особою забезпечується її цивільна дієздатність. Здатність мати права та юридичні обов'язки, а також здатність корпорації своїми діями

²⁷⁰ Ментух Н., Шевчук О. Корпоративний секретар у системі управління акціонерним товариством: зарубіжний досвід правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №1. С. 83.

набувати їх та самостійно здійснювати, реалізується через її органи управління, дії яких розглядаються власне як дії юридичної особи. За межами органу управління реалізація правосуб'єктності юридичної особи не відбувається, оскільки остання розглядається як її складова. Юридична особа здійснює власне волевиявлення винятково через органи її управління, якими забезпечується її дієздатність.

Залежно від організаційно-правової форми юридичної особи управління корпорацією здійснюється варіативними комбінаціями її органів, принцип побудови яких та обсяг повноважень визначаються відповідною формою.

В основі монотипового принципу формування структури корпорації функціонування виконавчого органу корпорації в межах одного рівня управління.

Вбачається, що монотиповий принцип побудови органів корпоративного управління характерний для юридичних осіб із незначним рівнем концентрації інтересів та капіталу їх учасників, приватним характером залучення і розміщення капіталу.

Відсутність консолідованості інтересу або капіталу, що є рисами унітарної моделі, управління якою побудовано за монотиповим принципом, зумовлює, як було доведено раніше, його концентрацію в межах відповідного виконавчого органу. Об'єктивна відсутність *конфлікту власності* (конфлікту інтересів між учасниками корпорації) виключає потребу в створенні органу мінімізації ризику його розвитку та його врегулювання (*наглядова рада*). Проте потенційне існування *конфлікту контролю* (конфлікту інтересів між учасниками корпорації та органом її управління) концентрує увагу навколо забезпечення прозорості та відповідальності колегіального (*правління*) або одноособового (*директор*) виконавчого органу управління корпорацією.

Серед причин низької концентрації такі:

1) *«сімейний» чи індивідуальний спосіб формування структури капіталу учасників корпорації зменшує потенціал розвитку корпоративних конфліктів між ними;*

Розділ 2. Управління корпорацією

---

2) закритий формат діяльності корпорації мінімізує публічне соціальне значення результатів її діяльності;

3) використання конструкції юридичної особи як правового засобу реалізації власних економічних інтересів, що призводить до використання корпорації винятково як інструменту податкової оптимізації;

4) спекулятивний характер корпоративного праволодіння виключає доцільність особистого контролю за процедурою формування органу управління корпорацією, результатів його діяльності.

Відповідні умови мають динамічний характер і можуть змінюватися протягом часу існування корпорації.

Для непідприємницьких корпорацій фактором низької концентрації інтересу виступає незначний рівень соціального запиту на результати діяльності відповідної юридичної особи. Наведена умова має динамічний характер, бо може змінюватися залежно від кон'юнктури соціуму або адаптації мети корпорації до поточного суспільного інтересу.

До статичних умов низької концентрації інтересу для непідприємницької корпорації, які вважаються нормативно незмінними, належать:

1) відкритий обсяг кількості учасників непідприємницької корпорації;

2) вільний формат їх участі в діяльності;

3) відсутність майнового інтересу учасників непідприємницької корпорації.

До речі, повноваження засновника громадського об'єднання закінчуються після державної реєстрації громадського об'єднання в установленому законом порядку. У подальшому функціонування непідприємницької корпорації забезпечується через інститут участі (членства) в діяльності відповідної юридичної особи.

Будь-яка особа має право вільного набуття членства такої юридичної особи та участь в її діяльності. Таке право участі є не лише добровільним, а й нефіксованим, що передбачає право

особи на вільну участь або неучасть у діяльності юридичної особи та відсутність необхідності публічної реєстрації відомостей про склад учасників. Кожна особа має право добровільно в будь-який час припинити членство (*участь*) в корпорації з дня подання такої заяви та не потребує додаткових рішень.

Відсутність майнового інтересу передбачає, що учасники такої юридичної особи не мають права на частку майна непідприємницької корпорації та не відповідають за її зобов'язаннями. Доходи або майно (*активи*) цієї юридичної особи не підлягають розподілу між його членами (*учасниками*) і не можуть використовуватися для вигоди будь-якого окремого члена (*учасника*), його посадових осіб (*крім оплати їх праці та відрахувань на соціальні заходи*).

Таким чином, корпорація, в залежності від її виду (*підприємницька, непідприємницька*), містить в собі сукупність природних ознак і умов, які впливають на формування механізму управління нею. Змінність умов низької концентрації підприємницької корпорації може призводити до ускладнення моделі управління та зміни принципу її побудови.

У свою чергу ускладнення моделі управління непідприємницької корпорації суплементарними органами через константність умов низької концентрації інтересу об'єктивно видається зайвим. Подібні приклади ми можемо спостерігати тільки в структурі управління політичними партіями, соціальний запит на діяльність яких має динамічний характер. Тому в переважній більшості випадків модель управління непідприємницькою корпорацією, яка побудована за монотиповим принципом, є незмінною.

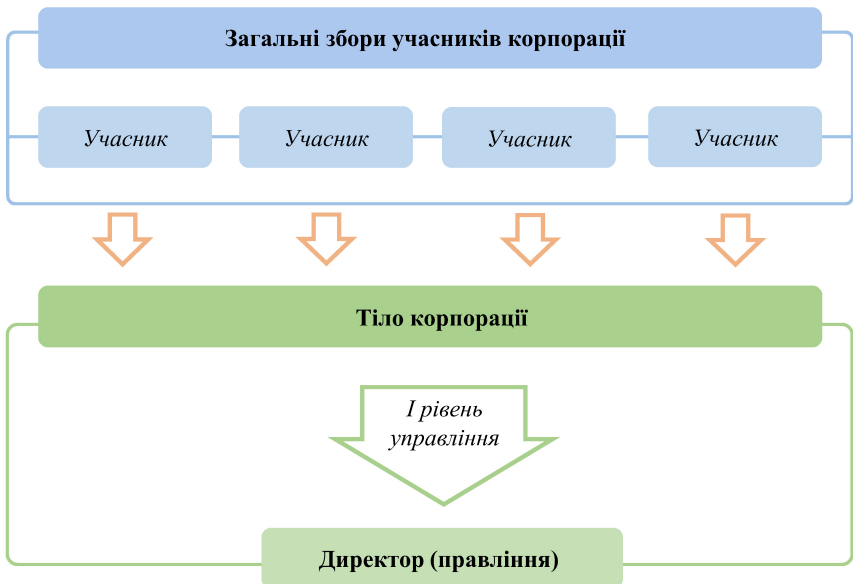
При цьому слід мати на увазі, що корпоративна структура громадських об'єднань через непідприємницький характер їх діяльності не набуває чітких імперативних контурів існування, зумовлених мікроекономічним фактором, і нині є дискрецією вищого органу управління – установчих зборів тощо.

Отже, монотиповий принцип побудови органів корпоративного управління, на відміну від бінарного підходу форму-

Розділ 2. Управління корпорацією

вання, забезпечує дієздатність корпорації функціонуванням єдиного виконавчого органу, тобто один рівень прийняття і реалізації управлінських рішень (рис. 10). У межах рівня управління створюється колегіальний виконавчий орган управління (Правління) або одноособовий, представлений директором одноособово.

Рис. 10

Правління (*директор*) як виконавчий орган корпорації є найвищим постійним органом управління, відповідальним за розробку політики, формування стратегії та її реалізації²⁷¹.

У такому випадку виконавчий орган управління корпорації через постійність та системність свого функціонування концентрує організаційно-розпорядчі функції, за посередниц-

²⁷¹ Birkmose H. Sondergaard, Neville M., Sørensen K. Engsig. Boards of directors in European companies: reshaping and harmonising their organisation and duties. Alphen an den Rijn, The Netherlands: Kluwer Law International. 2013. European company law series. Vol. 10. P. 157. URL: https://www.academia.edu/8907955/Directors_Duties_and_Corporate_Social_Responsibility_CSR_ (дата звернення: 01.09.2021).

твом яких реалізується дієздатність юридичної особи. Ця система правління характеризується єдиною радою, яка інтегрована виконавчими та невиконавчими директорами²⁷².

Одноособово директор здійснює виконавчі повноваження з управління корпорацією через систему підзвітних органів (*відділ, управління, департамент*).

Колегіальний виконавчий орган корпоративного управління (*правління*) інтегрує в собі директорів, які здійснюють відповідне колегіальне адміністрування діяльності юридичної особи (*виконавчі і невиконавчі (незалежні) директори*). Отже, поширеним є диференціація двох типів правління.

Виконавча модель правління, яка передбачає формування структури виконавчого органу управління винятково виконавчими директорами (використовується при управлінні непідприємницькими корпораціями).

Не є винятком можливість формування інших органів корпорації, які мають допоміжне функціональне значення та не є відповідними органами управління юридичної особи. Поширеним є створення в структурі непідприємницьких корпорацій ревізійної комісії, спостережної ради тощо.

Останні дослідження свідчать, що структура виконавчого органу управління непідприємницькими корпораціями має саме виконавчу модель правління. Через вузьку суб'єктивність формування інтересів учасників непідприємницької корпорації побудова виконавчого органу управління за участю невиконавчих (*незалежних*) директорів не є типовою. Водночас створення комітетів для попередньої підготовки рішень, що ухвалюються відповідним органом, є звичайним²⁷³.

Модель невиконавчого правління – модель характеризується структурою управління, яка включає в себе спільність діяльності виконавчих директорів із невиконавчими (незалеж-

²⁷² Mallin C. A. Corporate Governance. New York : Oxford University Press Inc. 2013. P. 169.

²⁷³ Simpson S. N. Y. Non-governmental organisations (NGOS) boards and corporate governance: the Ghanaian experience. *Corporate Ownership & Control*. 2008. Vol. 6(2). P. 89–98. DOI: 10.22495/cocv6i2p8.

ними) директорами, які виконують функції нагляду та моніторингу (США)²⁷⁴.

Фактично можемо встановити системну тотожність бінарного підходу до формування структури моделі управління з монотиповим принципом побудови органів управління з наявним організаційним диферентом. Така тотожність полягає в тому, що виконавчий орган незалежно від обраного підходу до формування його структури складається з виконавчих і невиконавчих (*незалежних*) директорів, які виконують суміжні кореспондуючі їх правовому статусу функції.

У силу обраної моделі корпоративного управління, що зумовлено вже відомими нам мікроекономічними факторами, відповідний орган управління має різні форми своєї корпоративної репрезентації.

Аналогічний феномен спостерігаємо, досліджуючи структуру монотипового принципу побудови унітарної моделі корпоративного управління. Виконавчий орган (*правління, рада директорів тощо*) для попереднього аналізу і підготовки управлінських рішень створює в своїй структурі відповідні комітети, до яких входять виконавчі й невиконавчі (*незалежні*) директори з тотожним механізмом їх утворення, обсягом повноважень та значенням у процесі прийняття управлінських рішень.

Слід зазначити, що проведений аналіз двох представлених моделей корпоративного управління дозволяє відстежити поступову взаємну конвергенцію їх структури.

Унітарна модель управління корпорацією доповнюється елементами поліваріативної структури, що є ознакою дуальної моделі. У наведений спосіб відбувається зменшення ризику корпоративних конфліктів між учасниками корпорації та її

---

²⁷⁴ Carter D. A., Simkins B. J., Simpson W. G. Corporate governance, board diversity, and firm value. *The Financial Review. Eastern Finance Association*. 2003. Vol. 38. P. 33–53. DOI: 10.1111/1540-6288.00034; Aluchna M. One Tier Board. In: Idowu S. O., Capaldi N., Zu L., Gupta A. D. (eds) *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. 2013. DOI: 10.1007/978-3-642-28036-8_294.

виконавчим органом управління. Через розпорошеність акціонерного капіталу концентрація інтересів відбувається шляхом їх інституціонального представництва в складі виконавчого органу (*інститут невиконавчих директорів, наявність квоти представництва міноритарних акціонерів (Італія)*). У такий спосіб забезпечується 20 % присутності інтересів міноритарних учасників корпорації в складі відповідного органу управління²⁷⁵. У цьому вбачається схожість з інститутом наглядової ради в структурі моделі управління корпорацією, побудованої за бінарним принципом.

З іншого боку, унітарна модель управління корпорацією передбачає формування органів корпоративного управління з урахуванням інтересів різних соціокорпоративних груп. Врахування інтересів ключових стейкхолдерів корпорації у свою чергу є ознакою дуальної моделі управління. Звичайним для цієї ж моделі, що знайшло своє запозичення в унітарній моделі управління, стає формування комітетів у структурі наглядової ради, формування її складу з кола так званих незалежних директорів.

Аналогічні процеси конвергенції можна відслідкувати в праві багатьох країн. Цікавим є приклад Китаю. Корпоративне законодавство цієї країни вимагає від корпорацій формування трьох статутних та необхідних корпоративних органів управління:

- (1) акціонери, які діють як орган на загальних зборах;
- (2) рада директорів;
- (3) наглядова рада.

Крім того, корпоративне законодавство запровадило дві нові статутні корпоративні посади: голова ради директорів (*голова*) та генеральний директор.

---

²⁷⁵ Strampelli Giovanni. Institutional Investor Stewardship in Italian Corporate Governance (June 13, 2020). An edited version of the paper will be published as a chapter in *Global Shareholder Stewardship: Complexities, Challenges and Possibilities* (Dionysia Katelouzou & Dan W. Puchniak eds, Cambridge University Press, Forthcoming), Bocconi Legal Studies Research Paper, European Corporate Governance Institute – Law Working Paper No. 531/2020. DOI: 10.2139/ssrn.3626288.

На перший погляд, китайська структура корпоративного управління може здатися подібною до дворівневої (*бінарний підхід*) системи корпоративного управління, яка поширена в Німеччині (*управління корпорацією в цій країні здійснюється радою директорів та наглядовою радою*). Однак існують суттєві відмінності між німецьким та китайським підходами до корпоративного управління. Наприклад, у Китаї не існує ієрархічних відносин між правлінням (*радою директорів*) та наглядовою радою. Як директори, так і члени наглядової ради призначаються і можуть бути звільнені загальними зборами учасників корпорації. Навпаки, в Німеччині наглядова рада наглядає за правлінням, члени якого призначаються відповідною радою²⁷⁶.

Незважаючи на дуальну модель корпоративного управління, що є німецькою традицією, механізм формування органів корпоративного управління корпорації тотожний для країн англо-американської правової системи, де кадрові питання формування відповідних органів належать до виключної компетенції загальних зборів.

---

²⁷⁶ Schipani Cindy A. and Liu Junhai. Corporate Governance in China: then and now, No 407, William Davidson Institute Working Papers Series, William Davidson Institute at the University of Michigan. 2001. URL: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:wdi:papers:2000-407> (дата звернення: 01.09.2021).

РОЗДІЛ 3. КОРПОРАТИВНІ ЮРИДИЧНІ ВІДНОСИНИ

Глава 1. Поліваріативність змісту корпоративних відносин

Правові відносини є однією з фундаментальних категорій теорії права. Вони є тим засобом, яким надається інерція в структурі правової матерії. Юридичні відносини як форма суспільних відносин постійно розвиваються, що зумовлено активністю соціальних зв'язків у суспільстві. Як результат, відбувається виникнення та розвиток нових видів соціальної взаємодії, які вимагають відповідної юридичної форми свого впорядкування. Таке впорядкування відбувається самоврегульовано учасниками відповідних відносин у процесі накопичення в них майнових, немайнових компонентів, організаційних тощо.

Проблема формування корпоративних відносин у цивільному праві України має доволі широку наукову дискусію як серед представників цивілістичного загалу, так і представників інших напрямів правової науки. На сучасному етапі розвитку правової доктрини корпоративні юридичні відносини розглядаються з позиції речово-правового, зобов'язально-правового, а також корпоративно-правового підходів, кожен із яких містить пріоритет однойменних елементів у структурі відповідних відносин. Окрім того, деякі вчені досліджують корпоративні відносини в контексті парності тих прав, що входять до них.

§ 1. Критерій класифікації цивільних юридичних відносин

Незважаючи на відсутність загально визнаного поняття терміна «правові відносини», їх класифікація сформувалась

достатньо чітко. Усталеною є класифікація правових відносин на майнові та немайнові. Також у теорії права правові відносини прийнято систематизувати на абсолютні та відносні, а також речові та зобов'язальні. До речі, останні стосуються видової класифікації майнових відносин. Однак, не слід відкидати наявність зобов'язальних елементів у структурі немайнових відносин. Так само не варто применшувати значення речового в немайновому, дискусія навколо чого точиться останніми роками²⁷⁷.

Наведена класифікація має суттєве практичне значення. Залежно від виду правових відносин корелюючи їх соціальні відносини мають відповідний режим функціонування їх об'єкту, а також різний змістовний обсяг. І це не випадково, адже майновий характер правових відносин вкладає в їх структуру компонент юридичної специфіки їх юридичної регламентації.

Зокрема, для майнових правовідносин характерною є суб'єктна трансцендентність їх структури, що передбачає можливість в процесі їх реалізації передачі такого об'єкта відносин як майно, а також прав на нього, від однієї особи до іншої.

Майно – це предмет матеріального світу, який створюється в процесі виробництва як систематичної та цілеспрямованої зміни в часі та просторі кількісних та якісних характеристик засобів виробництва і робочої сили для отримання готової продукції. Його природа як продукту виробництва зумовлює кореспондуючу економічну цінність, що відображається в його вартості та ціні.

Так, можливість передачі майна в межах відповідних правових відносин створює певний правовий режим такого об'єкта як майно, незвичний для об'єктів немайнових відносин, елементами якого виступає фактор приналежності (*основа відносини власності*) та фактор відчужуваності (*основа відносини товарообігу*). Тобто основу майнових відносин становлять

---

²⁷⁷ Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.

дві групи відносин: відносини належності майна особі (*речові*) та відносини товарообігу (*зобов'язальні*). Останні у свою чергу розрізняються залежно від обраного способу захисту, а також порядку правореалізації. Наприклад, здійснення речового права не вимагає активної поведінки кореспондуючої сторони правочину. Такої сторони може не бути взагалі, бо речові правовідносини мають абсолютний характер. Саме тому, на думку О. С. Іоффе, на усіх третіх осіб може бути покладена тільки пасивна функція, яка є наслідком узагальненого захисту суб'єктивних прав, тоді як на контрагента за зобов'язанням може бути покладена як пасивна, так і активна функції, при цьому ці функції свідчать про залежний характер «влади» правомочної особи, тобто про відносну дію належних йому прав. Покладення пасивного обов'язку на всіх інших осіб в абсолютних правах є результатом наявності прав на стороні правомочної особи. Покладення пасивного обов'язку на всіх інших осіб у відносних правах є результатом не лише наявності прав на стороні правомочної особи, а й наявності обов'язку на стороні контрагента. Інакше кажучи, будучи прямим щодо абсолютних прав, загальний пасивний обов'язок є похідним щодо прав відносних²⁷⁸.

Немайнові правові відносини через їх особистий характер нетранслятивні. Поруч із вказаним, немайновим правам властиві невіддільність від особи носія цих прав, що зумовлює їх цілеспрямованість на задоволення фізичних, духовних, інших нематеріальних потреб, специфіка підстав виникнення та припинення. Окремо слід окреслити критерій відсутності матеріальної форми існування такого об'єкта.

Для немайнових прав характерним є конститутивне правонабуття. Своєю чергою конститутивне правонабуття на об'єкти особистих немайнових відносин через сукупність специфічних ознак задає тональність їх правовому режиму. Зок-

---

²⁷⁸ Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». Москва : Статут, 2000. С. 620–621.

рема, позбавленість оборотоздатності особистих немайнових прав позбавляє відповідні об'єкти правових відносин економічної цінності. Але цінність немайнових прав забезпечується не стільки економічним змістом, скільки персоналізованою значущістю. Звідси їх абсолютний характер.

Абсолютні правовідносини характеризуються невизначеністю кола осіб, які протистоять володільцю права, у той час, як для відносних – кореспондуючі взаємозв'язки чітко персоналізовані. Якщо перші властиві особистим немайновим відносинам, то відносні – переважно майновим. Водночас не можливо визначити майнову складову абсолютних правовідносин, зокрема речову.

Участь суб'єктів права в цивільних правовідносинах має на меті досягнення певного правового результату, запрограмованого сторонами при їх укладанні. Результатом досягнення мети правового регулювання цивільних відносин є реалізація сторонами їх наміру.

Характерною ознакою такого виду правовідносин є залежність настання юридичного факту, яким забезпечується їх динаміка, від правомірної волі сторони (*дія*) або об'єктивних обставин дійсності (*подія*), існування яких передбачено відповідною правовою моделлю. У наведений спосіб здійснюється узгоджено формалізована реалізація правовідносин, чим забезпечується дія регулятивної функції права. *Такі правові відносини є регулятивними*. Досягнення мети правового регулювання цивільних майнових відносин забезпечено їх належним виконанням з боку суб'єктів відповідних правовідносин. Настання наслідку у вигляді належного виконання мотивовано наявністю правового інтересу сторін правовідносин. Як результат, правові відносини реалізуються сторонами і припиняють власне правове існування²⁷⁹.

Вбачається, що досягнення мети правового регулювання суспільних відносин забезпечується правомірною поведінкою

---

²⁷⁹ Коструба А. В. Регулятивні юридичні факти у механізмі припинення цивільних майнових правовідносин. *Право України*. 2015. №10. С. 131–138.

суб'єктів відповідних цивільних правовідносин у межах встановленої ними програми юридичних дій.

Водночас не є винятками ситуації соціального конфлікту, які виникають між учасниками правових відносин. Умовами його виникнення і розвитку є настання юридичного наслідку, який не був передбачений сторонами як мета, досягнення якої є їх прагненням. У зв'язку з цим виникають перешкоди на шляху нормального розвитку відповідних правовідносин, що ускладнюють або взагалі не дають можливості забезпечити реалізацію прав і обов'язків учасників таких правовідносин²⁸⁰.

У такому випадку правове регулювання цивільних майнових відносин не може забезпечити реалізацію певної правової моделі, закладеної в першій стадії правового регулювання і узгодженої сторонами правовідносин в її другій стадії. Дефектні юридичні відносини трансформують стадію правореалізації. Її змінює стадія правозахисту цивільних відносин. Для неї характерним є те, що мета правового регулювання цивільних відносин не досягається, зміст досягнутих між учасниками правовідносин умов не вичерпується. У цьому випадку змінюється мета правового регулювання, запрограмована сторонами правовідносин при їх укладанні. Вказане зумовлює зміну стадії правового регулювання цивільних відносин, що призводить до функціонування окремого механізму правового регулювання таких відносин – механізму правозахисту. *Відповідні юридичні відносини є охоронними.*

Однак, поряд із наведеним слід відокремити ще одну групу правових відносин, які за своїм характером орієнтовані на впорядкування (нормалізацію) інших суспільних відносин, дій їх учасників або формування соціальних утворень. Це так звані організаційні відносини, місце в предметі цивільного права яких встановив О. О. Красавчиков у 1966 році. «Цивільні організаційно-правові відносини, – пише автор, – це право-

---

²⁸⁰ Коструба А. Компенсаційний характер юридичних фактів у механізмі припинення цивільних майнових правовідносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №3. С. 68–78.

відносини, засновані на основі рівності їх учасників, які в межах закону виражають діяльність громадян та організацій із впорядкування своїх взаємозв'язків, координацію зусиль в процесі реалізації державної або власної ініціативи»²⁸¹.

Слід зазначити, що в цивілістичній доктрині для розкриття досліджуваного поняття використовуються різні терміни «процедурні відносини»²⁸². На думку Ю. П. Єгорова, такі суспільні відносини краще іменувати «координаційними», так як вони встановлюються між не підпорядкованими один одному сторонами²⁸³. Проте термін «організаційні», на нашу думку, семантично найбільш чітко відображає характер та природу явища, яке досліджується.

Розкриваючи поняття організаційних відносин, їх зв'язок з іншими, О. О. Красавчиков наголошує на таких моментах. *По-перше*, організаційно-правові відносини обслуговують інші цивільні правовідносини. Вони не є засобом, а є організаційно-правовим засобом, який використовується сторонами з метою впорядкування основних (*майнових і особистих немайнових*) відносин. *По-друге*, такий зв'язок за змістом є динамічним. В одному випадку, організаційні відносини є передумовою формування, зміни або ліквідації того чи іншого цивільно-правового зв'язку суб'єктів, в інших – організаційно-правові відносини є одним із елементів існуючих цивільно-правових відносин²⁸⁴.

Незважаючи на дискусійність цього питання в контексті належності організаційних відносин до предмета цивільного права (*С. Н. Братусь, О. С. Иоффе, О. О. Красавчиков, Ю. К. Толс-*

²⁸¹ Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. Т. 1. Москва : Статут, 2005. С. 53.

²⁸² Захаров В. А. Создание юридических лиц: правовые вопросы. Москва : НОРМА, 2002. С. 45; Давыдова Г. Н. Юридические процедуры в гражданском праве. Общая характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2004. С. 28.

²⁸³ Егоров Ю. П. Правовой режим сделок как средства индивидуального гражданско-правового регулирования : дисс. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2004. С. 11–12.

²⁸⁴ Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. Т. 1. Москва : Статут, 2005. С. 56.

той), наукова достовірність позиції вченого не викликає сумніву. Характер правового зв'язку суб'єктів соціальної взаємодії не вичерпується майновою (немайновою) складовою. Власне їх існування також опосередковано активною поведінкою особи, яка скерована на досягнення певного результату майнового чи немайнового змісту. Така поведінка безперечно має юридичну форму свого існування, а через відповідну мету наповнюється також юридичним змістом. Таким чином, односторонньо чи двосторонньо взаємозумовлена поведінка осіб отримує всі ознаки правових відносин, які через приватно-правовий характер предмета їх організації стають цивільно-правовими.

Помилковість позиції О. О. Красавчикова, на наш погляд, обмежується тільки способом систематизації організаційних правовідносин із майновими та немайновими. Вчений розкриває взаємозв'язок між ними. На жаль, цим він і обмежується, залишивши поза увагою, що такий взаємозв'язок є системно необхідним, але побудованим на різних критеріях класифікації організаційних та майнових (немайнових) правовідносин.

Стверджувати, що організаційні відносини, поряд із майновими та немайновими, є самостійним елементом предмета цивільно-правового регулювання, некоректно. Так, критерієм класифікації правових відносин на майнові та немайнові є їх об'єкт. Водночас критерієм класифікації правовідносин на організаційні та інші (неорганізаційні) є їх зміст. З огляду на наведене, помилково відокремлювати організаційний елемент від майнового чи протиставляти йому. Вони перебувають на різних рівнях однієї системи. С. С. Алексеев зазначав, що поділ правовідносин на майнові та організаційні містить у собі змістовне логічне протиріччя, адже майнові відносини виокремлено за критерієм об'єкта, а організаційні – за критерієм змісту²⁸⁵. Ця позиція була підтримана і С. М. Братусем²⁸⁶.

²⁸⁵ Алексеев С. С. Предмет советского социалистического гражданского права. *Ученые труды Свердловского юридического ин-та*. Серия «Гражданское право». Т. 1. Свердловск, 1959. С. 118.

²⁸⁶ Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. Москва : Госюриздат, 1963. С. 65.

§ 2. Комбінаційність елементів корпоративних юридичних відносин

Аналізуючи дискусійне питання класифікації правовідносин, слід дійти висновку, що в «чистому» вигляді майнові та немайнові відносини, абсолютні або відносні, не існують. Навіть відносини з відчуження речі, які мають майнову природу, містять в собі немайнову складову – право на інформацію, право на свободу. Своєю чергою немайнові відносини не можуть бути реалізовані поза майновими. Принаймні, гарантією захисту немайнових відносин є відповідні компенсаційні способи забезпечення, серед яких відшкодування шкоди, що має майновий характер. Це логічно, адже реалізація цивільних правовідносин пов'язана з активною поведінкою особи – учасника відповідних правовідносин. Така діяльність особи тією чи іншою мірою є формою реалізації правомочностей як майнового, так і немайнового характеру, оскільки в її підґрунті – персоналізований інтерес.

Таким чином, того чи іншого характеру правовим відносинам надає сукупний обсяг правомочностей, які становлять їх зміст. Саме їх переважна кількість в структурі правовідносин надає їм майнового або немайнового виду, речового або зобов'язального, навіть організаційного, регулятивного або охоронного. Розв'язуючи дилему класифікації правовідносин з цього куту зору, ми можемо поставити вищеозначену класифікацію правовідносин вже в один смисловий ряд. З цього виникає слушне запитання: яким чином застосовувати таку тричлену класифікацію правовідносин?

Розглядаючи правовідносини як сукупність переважаючих правомочностей така класифікація має один рівень пізнання. У цій панелі перебувають комбінації речових та зобов'язальних, які конкурують між собою в процесі самоорганізації цивільних правовідносин, визначаючи спосіб реалізації прав.

Якщо акцентувати увагу на окремих елементах правовідносин (об'єкт, зміст), то останні структуруються на основ-

ні та похідні. Основні – такі, що мають цільову орієнтацію (*організаційні, регулятивні, охоронні*), мету свого існування, визначають тип юридичних відносин. Похідні – це формат забезпечення реалізації основних (*майнові, немайнові*).

У цьому разі самоорганізація цивільних правовідносин відбувається на трьох рівнях. Спочатку на рівні визначення цілей виникнення юридичних відносин, у подальшому – на рівні встановлення характеру досягнення таких цілей. Нарешті, на третьому рівні – способу їх реалізації.

Наведена ідея також має більш теоретичну скерованість, ніж практичне значення. Проте вирішення колізії рівневої класифікації цивільних юридичних відносин верифікується нами через практичну площину. Якщо взяти за основу багаторівневу класифікацію правовідносин, достатньо складно пояснити критерій, за яким відбувається комбінування окремих різнорівневих видів правовідносин в одне, закономірність такого поєднання.

Своєю чергою синтезування окремих правомочностей в одне цивільне правовідношення визначає останнє як сукупну комбінацію таких правомочностей, що й надає йому (*правовідношенню*) відповідну правову характеристику, яка у свою чергу визначає необхідне його правове регулювання.

Наведене дає можливість зробити висновок, що класифікація цивільних правовідносин визначається сумарністю правомочностей монорівневого порядку, що складають його. Емпірично вказане дозволяє пояснити принцип формування так званих «парних прав». Свого часу на цей феномен звернула увагу І. В. Спасибо-Фатєєва, зазначивши, що *«...в цивільному праві існують парні категорії прав. Недоцільно розглядати їх окремо, оскільки винятково в нерозривному зв'язку між собою вони дають правовий ефект, покликаний максимально задовільнити всі інтереси та потреби їх носіїв, надати регулюванню рівень, здатний це зробити. Тому при дослідженні таких прав...<...>... особисті немайнові та майнові права*

*слід розглядати як парні»*²⁸⁷. Їх загальні риси, на думку вченого, полягають в тому, що вони, окрім іншого, включені до змісту об'єктивного (*позитивного*) права з перехресним регулюванням, здійснюються в межах тих самих правовідносин із різними відтінками, які виявляються для демонстрації вияву того чи іншого права. Єдність розуміється як максимально тісний зв'язок, завдяки якому реалізація одного з них має враховувати реалізацію іншого. Їх кореспондування є такою кореляцією в межах нормативно-правового регулювання, яке виражає взаємозумовленість звернення суб'єктів права з використання обох таких прав²⁸⁸.

Рациональність ідеї вченої не викликає сумніву. Варіативне поєднання різних видів правомочностей, навіть їх типів, у межах цивільних правовідносин природно щодо предмета цивільного правового регулювання. До речі, публічно-правові відносини, які мають імперативно сфокусований відтінок позбавлені такої властивості. Зауваженням до позиції відомої професорки, на нашу думку, може слугувати тільки обмеження комбінації прав однією парою (*майнові – немайнові*), а також очевидною взаємозумовленістю. Для пояснення природи таких прав цього явно недостатньо.

По-перше, комбінація правомочностей не обмежується парою майнові-немайнові. Майнові, поділяючись на речові та зобов'язальні, також можуть бути залучені до накопичення критичної маси правомочностей, що призведе в майбутньому до виникнення того чи іншого цивільного правовідношення. Прикладом наведеному є відносини сервітуту, які поєднують в собі зобов'язальні та речові права.

²⁸⁷ Спасибо-Фатеева И. В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды. *Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения*: сб. статей / под ред. Р. А. Стефанчука. Киев : Юринком Интер, 2010. 1040 с. С. 163–164.

²⁸⁸ Спасибо-Фатеева И. В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды. *Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения*: сб. статей / под ред. Р. А. Стефанчука. Киев : Юринком Интер, 2010. 1040 с. С. 164–165.

По-друге, парною комбінацією не вичерпуються накопичення правомочностей в цивільному правовідношенні. Їх консолідація в структурі правовідносин може забезпечуватися майже трьома правомочностями, які, окрім майнових та немайнових, є ще й організаційними та регулятивними. А в разі необхідності ще й правомочностями на захист (*охоронними*), конвертуючи регулятивні цивільні правовідносини в охоронні. По суті, така ідея надає додаткової аргументації в спорі про структуру суб'єктивного цивільного права та включення до його складової права на захист (*В. П. Грибанов, Л. С. Явич, Р. О. Стефанчук*) чи відокремлення його в самостійне суб'єктивне цивільне право (*П. Ф. Єлисейкін, Є. Я. Мотовиловкер, З. В. Ромовська*) на користь останньої.

У результаті такого поєднання навколо певного об'єкта виникають складні (*комбіновані*) цивільні правовідносини вищого порядку. Так, у результаті комбінації майнових та немайнових відносин, об'єктом яких є сімейні блага, формується сімейні юридичні відносини. Інший приклад – юридичні відносини інтелектуальної власності як результат парності майнових та немайнових прав навколо результатів творчої діяльності. Спостерігаємо, що для сімейних юридичних відносин та юридичних відносин інтелектуальної власності характерна «парність» прав, про особливість існування яких висловлюється І. В. Спасибо-Фатееєва.

Комбінація парності майнових та немайнових правомочностей навколо активності організаційної спрямованості щодо впорядкування діяльності нового суб'єкта права (юридична особа) призводить до формування відносин, об'єктом яких є не стільки блага матеріального характеру, що характерно, наприклад, для відносин інтелектуальної власності, скільки права з організації та подальшої регуляції його діяльності, отримання задоволення від таких результатів.

Це корпоративні юридичні відносини як форма індивідуально предметних суспільних відносин, у підґрунті яких саморегульовано комплексно сформовані організаційні й регуля-

тивні, майнові й немайнові суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників щодо корпорації. Саме організаційний компонент у комбінації пари «майновий – немайновий» надає корпоративним правовідносинам їх специфічну ознаку.

Проблема природи корпоративних відносин має доволі широку наукову дискусію як серед представників цивілістичного загалу, так і господарників. Систематизуючи, І. Б. Саракун розглядає їх з позиції *речово-правового, зобов'язально-правового та корпоративно-правового підходів*²⁸⁹.

Так, авторка вказує, що *представники першого* вважають корпоративні відносини як відносинами власності, які закріплюють специфічні форми належності майнових благ (Н. М. Пахомова). Вчена вважає, що юридична особа лише презюмується (*припускається*) законом як самостійний індивідуальний власник корпоративного майна²⁹⁰. Юридична особа (*господарське товариство*) як управляючий власник отримує від засновників (учасників) майно, яке передається їй учасниками (засновниками) в управління²⁹¹.

Слід погодитись з М. М. Агарковим, який обґрунтовує, що відносини між акціонером та акціонерним товариством не можуть належати суто до зобов'язальних правовідносин. Акціонеру належать права, які позбавлені зобов'язально-правової природи. Це право на участь в управлінні корпорацією тощо.

У свою чергу *представники зобов'язально-правового напрямку*, вважають, що між учасниками (засновниками) і товариством існують тільки зобов'язальні правовідносини. (О. Д. Крупчан, О. В. Щербина). Такої самої думки дотриму-

---

²⁸⁹ Саракун І. В. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. С. 13–14.

²⁹⁰ Агарков М. М. Ценные бумаги на предъявителя. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. Т. 1. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. С. 127.

²⁹¹ Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект) : монография. Екатеринбург : Издательство «Налоги и финансовое право», 2004. С. 31.

ються В. В. Луць, Р. Б. Сивий та О. С. Яворська: «...єдиними суб'єктами акціонерного права є акціонери та АТ. А правовідносини, які виникають між ними, є за своєю природою зобов'язально-правовими (відносними)»²⁹².

Так, свого часу В. С. Мартем'янов доводив, що очевидно є та обставина, що права акціонера полягають в участі в управлінні справами акціонерного товариства, отриманні дивідендів. «...Власне характер діяльності товариства робить неможливим повсякденне управління його справами підпорядкувати механізму реалізації часткової власності. До того ж, вважає автор, із правового становища акціонерного товариства не слідує можливість витребування акціонерами своїх вкладів»²⁹³, що, на думку вченого, виключає речову складову в корпоративних відносинах. Схожу точку зору мав Є. П. Губін. Його позиція полягає в тому, що неможливо говорити про речову природу корпоративних прав, з огляду на те, що акція не посвідчує право акціонера на частку в майні товариства²⁹⁴.

А. А. Зурабян взагалі обстоює позицію, що з урахуванням того, що об'єктом корпоративних відносин є організація діяльності юридичної особи корпоративного типу, зазначені відносини визначаються як організаційно-майнові: членам корпорації цікаве не отримання самого майна корпорації (його вони можуть отримати тільки в рамках зобов'язальних відносин із виплати дивідендів), а організація управління нею з метою досягнення тих завдань, які вони ставили при вступі в корпоративні правовідносини (отримання прибутку тощо). Майновий характер корпоративних правовідносин, на думку вченого, підтверджується також тим, що немайнові відносини, які

---

²⁹² Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акціонерне право : навч. посібник / за заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. С. 13.

²⁹³ Мартемьянов В. С. Хозяйственное право. Т. 1. Общие положения. Курс лекций. Москва : Издательство БЕК, 1994. С. 87.

²⁹⁴ Правовое регулирование деятельности акционерных обществ (акционерное право) : учебное пособие / под ред. Е. П. Губина; МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва : Зерцало, 1998. С. 109–110.

Розділ 3. Корпоративні юридичні відносини

належать до предмета цивільного права, мають особистий характер. Корпоративні ж права, за загальним правилом, не мають особистого характеру, тобто не пов'язані з особистістю власника зазначених прав²⁹⁵.

О. В. Щербина пропонує взагалі інший підхід до систематизації структури корпоративних правовідносин. Критикуючи запропоновану Г. Ф. Шершеневичем класифікацію корпоративних прав на особисті та майнові, вчений доводить доцільність проведення розмежування прав за ступенем їх значимості на основні та допоміжні права. При цьому під основними правами слід розуміти ті, що визначають правовий статус акціонера як власника цінних паперів та члена господарського товариства, а під допоміжними – права, які передбачають гарантії реалізації та способи захисту основних прав²⁹⁶.

З іншого боку, не розкриваючи значення *корпоративно-правового підходу*, І. Б. Саракун зазначає, що корпоративні відносини можна охарактеризувати як такі, що поєднують у собі ознаки як абсолютних, так і відносних правовідносин. Аксиоматично, що в абсолютних правовідносинах праву однієї сторони протистоїть обов'язок невизначеного кола осіб. Водночас у відносних такому праву особи кореспондує відповідний обов'язок, або зустрічне право іншої конкретної особи. *Тобто суть корпоративно-правового підходу полягає в зобов'язально-речовому характері таких відносин.*

Можемо переконатися, що загального в диверсифікованому надає парність прав. Кожен вчений встановлює таку парність щодо корпоративних правовідносин. Парність речового і зобов'язального. Співність позиції полягає в тому, що ними залишено за межами корпоративних правовідносин немайнову складову. Не визначеними також залишились організаційні правомочності в структурі корпоративних правовідносин.

---

²⁹⁵ Зурабян А. А. Корпоративные правоотношения как вид гражданских правоотношений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / МГУ (юридический факультет). Москва, 2008. С. 15–16.

²⁹⁶ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. Київ : Юрінком Інтер, 2001. С. 19.

Отже, очевидно, що парою речового і зобов'язального не обмежується структура корпоративних правовідносин.

Дискусійність цього питання підтримується представниками зарубіжної наукової думки. Внаслідок того, що майно, яке передається як вклад до статутного капіталу, стає власністю корпорації, тобто втрачається речово-правовий зв'язок між ним та учасником, категорія корпоративних прав має зобов'язальний характер²⁹⁷. При цьому автор пропонованого підходу визнає, що деякі права, які входять у структуру корпоративних правовідносин, мають певні специфічні риси, не характерні для зобов'язальних. Як результат, виокремлення так званих корпоративних правовідносин у вузькому сенсі, які існують поряд із речовими та зобов'язальними.

Не вдаючись до довгої дискусії щодо наведеного, вказане питання є аксіоматично вирішеним В. Л. Яроцьким у 2006 році. Характерною для цінних паперів вчений визначає таку модельну схему побудови прав, як «право на папір» або речові права на нього та посвідчені таким папером майнові права, тобто право із паперу²⁹⁸. Вказане, на нашу думку, повною мірою стосується такого виду цінних паперів, як акція. Отже, корпоративним відносинам властиві як речові, так і зобов'язальні компоненти.

Посиленням позиції В. Л. Яроцького слугує обґрунтування, надане І. В. Цікалом, який на підставі проведеного аналізу чинного корпоративного законодавства України дійшов висновку, що корпоративне правовідношення не повинно тлумачитися винятково з позицій речового права в силу цілої низки нормативних положень, які знайшли своє підтвердження також у судовій практиці.

---

²⁹⁷ Петникова О. В. Права участников корпоративных отношений по праву Великобритании : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. Москва, 2007. С. 12.

²⁹⁸ Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків : Право, 2006. С. 172.

Позиція вченого полягає в такому²⁹⁹.

По-перше, відповідно до частини 1 статті 115 Цивільного кодексу України та частини 1 статті 12 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року господарське товариство є власником майна, переданого йому учасниками товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу.

По-друге, відповідно до частини 2 статті 12 Закону України «Про господарські товариства» за загальним правилом ризик випадкової загибелі або пошкодження майна, що є власністю господарського товариства, несе саме товариство, а не його учасник.

По-третє, згідно з частиною 2 статті 139 Цивільного кодексу України, частиною 1 статті 21 Закону України «Про господарські товариства» у разі ліквідації господарського товариства, його засновникам або учасникам повертається не те майно в натурі, яке було передано ними у статутний (складений) капітал, а грошові кошти, що йому належать, включаючи виручку від розпродажу його майна при ліквідації.

По-четверте, відповідно до частини 1 статті 130 та частини 2 статті 148 Цивільного кодексу України, а також частини 1 статті 54 Закону України «Про господарські товариства» у разі виходу з господарського товариства його учаснику виділяється не майно, внесене ним при вступі у товариство, а виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному (складеному) капіталі.

По-п'яте, згідно зі статтею 131 та частиною 1 статті 149 Цивільного кодексу України, а також частиною 2 статті 55 Закону України «Про господарські товариства» у разі звернення стягнення на частину майна товариства, пропорційну частці учасника у статутному (складеному) капіталі за його особистими боргами, кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна това-

---

²⁹⁹ Цікало В. І. Правова природа корпоративного правовідношення. *Вісник господарського судочинства*. 2006. №4. С. 157–165.

риства, пропорційної частці боржника у статутному (складеному) капіталі товариства, або виділу *відповідної* частини майна.

По-шосте, відповідно до абзацу 2 частини 5 статті 147 Цивільного кодексу України та статті 55 Закону України «Про господарські товариства» при реорганізації юридичної особи, учасника товариства, або у зв'язку із смертю фізичної особи, учасника товариства, правонаступники (спадкоємці) мають право на виплату їм вартості частини майна, пропорційну частці учасника у статутному (складеному) капіталі.

По-сьоме, у разі знищення або пошкодження майна, переданого засновниками (учасниками) у статутний (складений) капітал господарського товариства, корпоративне правовідношення між ними не припиняється. Такої підстави для припинення корпоративних прав та обов'язків учасника (члена) корпоративного товариства законом не передбачено.

По-восьме, у разі виникнення спору між господарським товариством та його засновниками (учасниками) щодо користування майном товариства, на ці відносини не поширюються положення про право спільної власності.

І. В. Спасибо-Фатеева корпоративні правовідносини розглядає в контексті «*теорії парності прав*» як синтез майнових відносин з немайновими. При цьому під об'єктом майнових відносин вчений розглядає дії (поведінку) учасників правовідносин із виконання прав і обов'язків, пов'язаних із задоволенням їх майнових потреб. Це дії зі сплати акцій, отримання дивідендів. Об'єктом же немайнових правовідносин є дії суб'єктів корпоративних прав із виконання прав та обов'язків у сфері управління акціонерним товариством: участь в роботі загальних зборів акціонерів, інших його органів у випадках обрання до них тощо³⁰⁰. Автор не виокремлює організаційний елемент у структурі корпоративних правовідносин, визначаючи його місце в складі немайнових. Таким підходом навряд чи

³⁰⁰ Спасибо-Фатеева И. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. Харьков : Право, 1998. С. 29.

вичерпується сутність корпоративних правовідносин. Окрім того, ним не виправдано нівелюється значення організаційних відносин у структурі корпоративних. У свою чергу ще в 1960 році С. Н. Братусь наголошував, що організаційні відносини є передумовою виникнення майнових відносин³⁰¹. Організаційні відносини мають тісний зв'язок із немайновими, проте вони мають іншу мету свого існування. Вона полягає не стільки в поточному регулюванні, що характерно для немайнових правовідносин, скільки в організації соціальних зв'язків, їх впорядкуванні, для чого майновий компонент стає незамінним. Отже, значення організаційних відносин у контексті розвитку пари майнових і немайнових виглядає безперечним.

§ 3. Організаційний характер корпоративних відносин

Організаційна складова корпоративних відносин полягає в упорядкуванні діяльності осіб у процесі поєднання їх зусиль на етапі виникнення таких правовідносин, а також впорядкуванні цієї діяльності учасників корпоративних правовідносин у процесі їх правореалізації. В їх основі – структурно організуючий компонент.

Створення корпорації передбачає організованість дій її учасників (засновників). Функціонування юридичної особи вимагає її структурної організованості. Існування юридичної особи в цивільному обороті потребує організаційної координації її правосуб'єктності. Інакше кажучи, факт діяльності юридичної особи, з часу створення до моменту її припинення, передбачає організаційний вплив на структуру корпоративних правовідносин з боку їх учасників. Його відсутність (організаційного компоненту) виключає генезис майнових та немайнових правомочностей у структурі корпоративних правовідносин у відповідних осіб. До речі, юридична особа не може бути створена за відсутності організаційної складової.

---

³⁰¹ Братусь С. Н. Имущественные и организационные отношения и их правовое регулирование в СССР. *Вопросы общей теории советского права* : сб. статей / под ред. С. Н. Братуся. Москва : Госюриздат, 1960. С. 104.

Зазначимо, що на прикладі корпоративних правовідносин найбільш яскраво знаходить своє відображення видова класифікація організаційно-правових відносин, розроблена О. О. Красавчиковим у 1966 році³⁰². Найбільш суттєвою вчесьний вважає таку класифікацію за змістом, виходячи з чого організаційно-правові відносини поділяються на:

а) *організаційно-предпосилочні (утворюючі)*. Щодо тематики нашого дослідження їх зміст полягає в реалізації положень статті 4, частини 2 статті 26, 35-36, 50, 52, 67, 75-76 Закону України «Про господарські товариства» тощо (акціонерне товариство, товариство з обмеженою і товариство з додатковою відповідальністю створюються і діють на підставі статуту, повне і командитне товариство – засновницького договору)³⁰³.

Правові норми, які формують організаційно-предпосилочні корпоративні правовідносини, закріплені в статті 9 Закону України «Про акціонерні товариства». Так, для створення акціонерного товариства засновники повинні провести закрите (приватне) розміщення його акцій, установчі збори та здійснити державну реєстрацію акціонерного товариства³⁰⁴.

Створення акціонерного товариства здійснюється за такими етапами: 1) *прийняття зборами засновників рішення про створення акціонерного товариства та про закрите (приватне) розміщення акцій*; 2) *подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку*; 3) *реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій*; 4) *присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів*; 5) *укладення з Цент-*

---

³⁰² Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения. Антология уральской цивилистики. 1925–1989 : сб. статей. Москва : Статут, 2001. С. 163–164.

³⁰³ Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 року №1576-ХІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №49. Ст. 682.

³⁰⁴ Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року №514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. №50. Ст. 2432.

ральним депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій; 6) закрите (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства; 7) оплата засновниками повної вартості акцій; 8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом; 9) реєстрація товариства в органах державної реєстрації; 10) подання Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій; 11) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій; 12) отримання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій; 13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції. На цьому етапі відбувається формування та подальший розвиток корпоративних правовідносин, що дає право віднести їх до цієї групи;

б) *організаційно-делегуючі*, які характеризуються наділенням організаційно-розпорядчими повноваженнями з управління юридичною особою в процесі реалізації корпоративних правовідносин. Зокрема, стаття 59, 62, 68, 81 «Про господарські товариства» передбачає обсяг повноважень з ведення справ юридичної особи. Так, ведення справ товариства може здійснюватися або всіма учасниками, або одним чи кількома з них, які виступають від імені товариства. В останньому випадку обсяг повноважень учасників визначається дорученням, яке повинно бути підписано рештою учасників товариства. До речі, управління справами командитного товариства здійснюється тільки учасниками з повною відповідальністю.

У товаристві з обмеженою відповідальністю створюється виконавчий орган: колегіальний (*правління*) або одноособовий (*директор*). Правління очолює генеральний директор. Членами відповідного виконавчого органу можуть бути також і особи, які не є учасниками товариства.

Дирекція (директор) вирішує усі питання діяльності товариства, за винятком тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників. Загальні збори учасників товариства можуть ухвалити рішення про передачу частини повноважень, що належать їм, до компетенції дирекції (директора).

Тотожні положення встановлені також Законом України «Про акціонерні товариства». Так, відповідно до статті 39 Закону представником акціонера на загальних зборах акціонерного товариства може бути фізична особа або уповноважена особа юридичної особи, а також уповноважена особа держави чи територіальної громади. Посадові особи органів товариства та їх афілійовані особи не можуть бути представниками інших акціонерів товариства на загальних зборах. Представником акціонера – фізичної чи юридичної особи на загальних зборах акціонерного товариства може бути інша фізична особа або уповноважена особа юридичної особи, а представником акціонера – держави чи територіальної громади – уповноважена особа органу, що здійснює управління державним чи комунальним майном.

Акціонер має право призначити свого представника постійно або на певний строк. Акціонер має право в будь-який момент замінити свого представника, повідомивши про це виконавчий орган акціонерного товариства.

Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах, видана фізичною особою, посвідчується нотаріусом або іншими посадовими особами, які вчиняють нотаріальні дії, а також може посвідчуватися депозитарною установою у встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку порядку.

Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами.

Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах акціонерного товариства може містити завдання щодо

голосування, тобто перелік питань порядку денного загальних зборів із зазначенням того, як і за яке (проти якого) рішення потрібно проголосувати. Під час голосування на загальних зборах представник повинен голосувати саме так, як передбачено завданням щодо голосування. Якщо довіреність не містить завдання щодо голосування, представник вирішує всі питання щодо голосування на загальних зборах акціонерів на власний розсуд.

Акціонер має право видати довіреність на право участі та голосування на загальних зборах декільком своїм представникам. Акціонер має право в будь-який час відкликати чи замінити свого представника на загальних зборах акціонерного товариства. Надання довіреності на право участі та голосування на загальних зборах не виключає право участі на цих загальних зборах акціонера, який видав довіреність, замість свого представника³⁰⁵;

в) *організаційно-контрольні* надають можливість одній особі контролювати дії іншої, які знаходяться в певних відносинах. Зокрема, стаття 63 Закону регламентує контроль за діяльністю дирекції (директора) юридичної особи³⁰⁶. Контроль за діяльністю дирекції (директора) товариства з обмеженою відповідальністю здійснюється ревізійною комісією, що утворюється загальними зборами учасників товариства з їх числа, в кількості, передбаченій установчими документами. В акціонерному товаристві для захисту прав акціонерів створюється наглядова рада акціонерного товариства, до компетенції якої належить обрання та припинення повноважень членів виборного органу, забезпечення захисту майнових прав акціонерів тощо;

г) критерій *організаційно-реалізуючих* відсутній у класифікації О. О. Красавчикова, проте послідовно доцільний у такій

---

³⁰⁵ Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року №514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. №50. 2008. Ст. 384.

³⁰⁶ Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 року №1576-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №49. Ст. 682.

системі. Отже, організаційна складова в діяльності юридичної особи супроводжує її функціонування в цивільному обороті на кожній стадії правового регулювання корпоративних відносин. Присутня вона також у стадії правореалізації, зміст якої полягає в реалізації суб'єктивних корпоративних прав і юридичних корпоративних обов'язків – стадії правового регулювання, коли права і обов'язки конкретних учасників корпоративних відносин здійснюються в реальному житті. Це може бути як одна дія, так і певна сукупність взаємопов'язаних дій. Характерним для організаційно-реалізуючих є те, що фактично із правореалізацією, з одного боку, досягається мета правового регулювання, яка виявляється в упорядкуванні суспільних відносин, а з іншого – вичерпується зміст цивільних правовідносин через те, що фактично реалізація суб'єктивних цивільних прав поступово припиняє юридичні обов'язки, що їм кореспондують.

Це відносини, пов'язані зі скликанням загальних зборів учасників (засновників) корпорації, відносини участі в ньому, прийняття відповідних рішень (голосування) тощо.

Відповідно до статті 60 Закону України «Про господарські товариства» регламентовано порядок прийняття рішень загальними зборами учасників товариства з обмеженою відповідальністю.

У свою чергу згідно зі статтею 32 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство зобов'язане щороку скликати загальні збори (річні загальні збори). Річні загальні збори товариства проводяться не пізніше 30 квітня наступного за звітним роком. До порядку денного річних загальних зборів обов'язково вносяться питання, передбачені пунктами 11, 12 і 24 частини другої статті 33 Закону (затвердження річного звіту товариства, розподіл прибутку і збитків товариства з урахуванням вимог, передбачених законом, прийняття рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора).

Цією ж статтею передбачено, що до порядку денного річних загальних зборів публічного акціонерного товариства

Розділ 3. Корпоративні юридичні відносини

також обов'язково вносяться питання, передбачені пунктами 17 і 18 частини другої статті 33 вказаного закону (*обрання членів наглядової ради, затвердження умов цивільно-правових договорів, трудових договорів (контрактів)*), що укладатимуться з ними, встановлення розміру їх винагороди, обрання особи, яка уповноважується на підписання договорів (*контрактів*) із членами наглядової ради, прийняття рішення про припинення повноважень членів наглядової ради). Вказані питання також вирішуються не рідше, ніж раз на три роки річними загальними зборами приватного акціонерного товариства. Власне порядок проведення загальних зборів регламентовано статтею 40-49 Закону України «Про акціонерні товариства».

Аналогічні вимоги закріплені в статті 15 Закону України «Про кооперацію»³⁰⁷, статті 7 Закону України «Про споживчу кооперацію»³⁰⁸, якими регламентовані організаційно-регламентуючі відносини за участю невідприємницької корпорації.

На організаційну ознаку правовідносин, пов'язаних із реалізацією права на участь в управлінні корпорацією, також звертають увагу представники російської цивілістичної думки. Так, В. О. Давидов у своєму дослідженні, присвяченому правовій природі відносин між корпорацією та її учасником (засновником), також зазначає, що «...немайнові правовідносини, що виникають між господарським товариством та його учасниками, існують в нерозривному зв'язку з майновими правовідносинами, є передумовою виникнення останніх. Вступаючи у відносини щодо участі в управлінні товариством, а також у відносини щодо одержання інформації про діяльність товариства, учасник товариства не отримує будь-який безпосередній результат у вигляді певних матеріальних благ. Відносини щодо участі в управлінні товариством і отриман-

---

³⁰⁷ Про кооперацію : Закон України від 10 липня 2003 року №1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №5. Ст. 35.

³⁰⁸ Про споживчу кооперацію : Закон України від 10 квітня 1992 року №2265-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №30. Ст. 414.

ня інформації про діяльність товариства є необхідним етапом, засобом для одержання матеріальної результату від діяльності товариства. Сам матеріальний результат отримується учасником вже в рамках майнових правовідносин (зобов'язань). Очевидно, що учасник товариства вступає у відносини з управління суспільством не заради самого процесу управління, а для того, щоб в результаті його участі в управлінській діяльності суспільства, останнім було прийнято рішення, на підставі якого виникнуть майнові правовідносини між суспільством і учасником...»³⁰⁹. Наведене, на думку вченого, дає змогу відокремити в структурі організаційної складової корпоративних правовідносин так звані організаційно-управлінські, що за змістом тотожно організаційно-реалізуючим, але термінологічно не властиве приватноправовому контенту нашого дослідження.

§ 4. Майновий сегмент у складі корпоративних юридичних відносин

Майновій складовій корпоративних відносин властивий дуалізм. У його підґрунті системна комбінація речово-правового елементу та зобов'язально-правового відповідно. Майновий характер корпоративних правовідносин полягає в зумовленості матеріальним інтересом в об'єктивованій формі прагнення учасників таких відносин отримати відповідне матеріалізоване результативне задоволення від їх участі в них. Тобто їх зміст становить вартісно-ціннісний аспект.

Речовий або ціннісний аспект майнової складової корпоративних правовідносин розкривається через реалізацію правомочностей власника. Це право учасника (засновника) юридичної особи володіти, користуватися та розпоряджатися належною йому часткою. Тобто це право власності учасника (засновника) на частку, яка є об'єктом права власності. Цей

---

³⁰⁹ Давыдов В. А. Правовая природа отношений между хозяйственными обществами и их участниками : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2008. 22 с.

об'єкт інтерполяється обсягом грошових коштів, які учасник (засновник) вносить в статутний капітал у грошовій або товарній формі при створенні та подальшій «життєдіяльності» юридичної особи. При цьому слід звернути увагу, що розмір цієї частки корегується відносно вартості майна (*сумарної вартості активів*) юридичної особи, яке може бути збільшено в процесі її функціонування в цивільному обороті, або навпаки. Крім того, він (*розмір частки*) враховується при визначенні прибутку юридичної особи, частка з якого також доводиться до його учасника. Таким чином вартість частки учасника та вартість майна юридичної особи нерівноцінні. Саме тому в ідеальному форматі майнова складова визначається пропорційно до відсоткового відношення частки учасника в статутному капіталі юридичної особи.

Наведене дає змогу дійти висновку, що речовий елемент майнової складової корпоративних правовідносин полягає:

- у праві власності на частку від встановленого і сформованого розміру статутного капіталу юридичної особи;
- у праві власності на дивіденди в розмірі пропорційної частки встановленого і сформованого розміру статутного капіталу юридичної особи;
- у праві власності на частину майна юридичної особи пропорційно частки встановленого і сформованого розміру статутного капіталу юридичної особи, але в разі виходу учасника (засновника) зі складу юридичної особи.

Щодо непідприємницької корпорації слід зазначити, що речовий елемент у структурі відповідних корпоративних відносин через консолідацію винятково немайнових інтересів її учасників щодо результатів її діяльності відсутній.

Зобов'язальний (*вартісний*) аспект майнової складової корпоративних правовідносин є похідним від речового та відображає зустрічні активні дії учасників корпоративних правовідносин і корпорації, які опосередковують процес переміщення корпоративних матеріальних результатів між ними та щодо них:

– право вимоги до юридичної особи на дивіденди в розмірі пропорційної частки встановленого і сформованого розміру її статутного капіталу;

Незважаючи на те, що жодна організаційно-правова форма юридичної особи не передбачає прямого обов'язку проводити розподіл прибутку, природа цього права не виключає їх зобов'язального характеру. Так, не викликає сумніву, що таке право учасника корпорації не може бути реалізовано його власними діями, що характерно для речового права. Отже, вони мають зобов'язально-правову природу.

– право вимоги до юридичної особи на частину майна юридичної особи пропорційної частки встановленого і сформованого розміру статутного капіталу юридичної особи в разі виходу учасника зі складу юридичної особи;

– право вимоги до інших учасників щодо реалізації речових правомочностей власника (переважні права, squeeze-out тощо).

Крім того, до такого зобов'язання слід, наприклад, віднести викуп акціонерним товариством розміщених ним цінних паперів. Так, відповідно до статті 68 Закону України «Про акціонерні товариства» кожний акціонер – власник простих акцій товариства має право вимагати здійснення обов'язкового викупу акціонерним товариством належних йому голосуючих акцій, якщо він зареєструвався для участі в загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення у визначених питаннях порядку денного³¹⁰.

Також слід наголосити на існуванні зустрічного зобов'язання учасника (засновника) корпорації щодо неї.

Зміст такого зобов'язання полягає в обов'язку учасника (засновника) корпорації сформувати для забезпечення виконання завдань, визначених правовою природою корпорації, її статутний капітал (сплачувати внески учасника непідприсмницької корпорації).

³¹⁰ Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року №514-VI. Відомості Верховної Ради України. №50. 2008. Ст. 384.

Різновидом майнового компоненту в структурі корпоративних юридичних відносин виступають також *переважні права учасника корпорації*.

Під переважним правом слід розуміти юридичну можливість учасника корпоративних юридичних відносин реалізувати своє право на придбання частки в статутному капіталі господарського товариства в разі її відчуження переважно перед іншими особами, які не є учасниками корпорації.

Правова природа переважного права полягає в забезпеченні реалізації ідеї консолідації інтересу засновників корпорації при її створенні. Об'єднання капіталу або інтересу зумовлюється особистим характером відносин учасників між собою. Зміна складу учасників корпорації тягне за собою деформацію довірчого характеру відносин між ними, конвалідація якого досягається механізмом внутрішньо-організаційного перерозподілу «вільної» частки між існуючими учасниками. Отже, суб'єктом переважного права виступає учасник корпоративних юридичних відносин.

На думку представників російської юридичної науки, слід виокремити дві групи переважних прав у корпоративних відносинах.

До першої групи належать права на придбання прав участі за рахунок інших учасників корпорації (в разі їх відчуження).

До другої слід віднести права на придбання за рахунок внесення додаткових вкладів до статутного капіталу корпорації³¹¹.

На думку вчених, різниця між ними цілком виправдано полягає в такому. Перше переважне право стосується корпоративних часток, які були колись сформовані корпоративним підприємством і вже перебувають у власності особи, яка придбала їх при формуванні або на вторинному ринку, а тепер виявила бажання здійснити відчуження. Натомість друге переважне право – це право щодо нових корпоративних часток, які

---

³¹¹ Кузнецова Л. В. Преимущественные права в гражданском праве России : монография. Москва, 2007. С. 133–134.

ще не існують, а лише будуть формуватися (розміщуватися у ході додаткової емісії) і виникнуть як об'єкт прав у майбутньому³¹². Умовою виникнення переважних прав учасника корпорації виступає юридичний факт відчуження частки статутного капіталу господарського товариства або розміщення акцій корпорації.

§ 5. Немайна складова корпоративних відносин

Немайнова складова корпоративних відносин семантично доповнює дві попередні. За посередництвом немайнового сегменту відбувається ідентифікація корпоративних правовідносин у системі цивільного права. Вказане досягається шляхом активної діяльності суб'єктів, предметом чого є не стільки переміщення матеріальних благ, що характерно для майнових відносин, скільки ведення справ корпорації (*участь у загальних зборах, ведення справ корпорації, здійснення контролю за діяльністю виконавчого органу тощо*). Ведення справ є формою її опосередкованого управління. До таких можна віднести утворення виконавчого органу корпорації, обрання членів наглядової ради акціонерного товариства.

До немайнових у структурі корпоративних юридичних відносин належать:

- *право встановлення мети діяльності корпорації, її організаційно-правової форми, назви;*
- *право на отримання інформації про діяльність корпорації;*
- *право ведення справ корпорації (визначення та формування структури органів управління (призначення посадових осіб), наділення їх компетенцією та відповідними повноваженнями, визначення порядку прийняття органом корпоративних актів управління);*
- *право участі (право виходу зі складу учасників);*
- *право на належне корпоративне урядування.*

---

³¹² Шемета Т. М. Переважне право учасника товариства на придбання частки іншого учасника. *Часопис Київського університету права*. 2019. №1. С. 165.

Можемо переконалися, що немайна складова корпоративних відносин пов'язана з особистістю, позбавлена безпосередньо матеріального змісту та має цілеспрямованість на задоволення певних соціальних потреб, а також забезпечує реалізацію свободи соціального буття (право на вибір роду занять).

Свого часу професор Харківського національного університету внутрішніх справ С. О. Сліпченко визначав корпоративні права як особисті немайнові, зазначаючи, що участь у товаристві є об'єктом особистого немайнового відношення³¹³.

Але немайна складова корпоративних відносин має відносний характер. Її реалізація має матеріальні (*майнові*) наслідки. Ефективна участь в діяльності корпорації переслідує кінцеву мету учасника корпорації, яка тотожна меті діяльності юридичної особи як суб'єкта цивільного права – досягнення фінансово-економічного або соціального результату.

До речі, А. А. Данельян зазначає, що немайна складова відсутня в структурі корпоративних юридичних відносин³¹⁴. Вчений вважає, що особисті немайнові права нерозривно пов'язані з особистістю, не мають майнового змісту, є невідчужуваними і абсолютними правами. Але права учасників корпорації, на відміну від особистих немайнових прав, є відчужуваними, оскільки з переходом права власності на акцію або частку в статутному капіталі до іншої особи відбувається відповідно перехід і всіх прав до цієї особи та є відносними, оскільки оформлюють взаємозв'язки між учасниками корпорації.

Характерною рисою корпоративних правовідносин є те, що їх організаційна, майнова та немайна складова взаємопов'язані між собою без встановлення пріоритету однієї з них перед іншими. За відсутності організаційного неможливо фор-

---

³¹³ Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.

³¹⁴ Данельян А. А. Корпорация и корпоративные конфликты. Москва : Издательский дом «Камерон», 2007. С. 33.

мування майнового, забезпечення яким досягається немайновим у корпоративному правовідношенні. Відсутність майнового перешкоджає розвитку немайнового (*ведення справ корпорації*) та формує безглуздість існування організаційного. Немайнова складова корпоративних правовідносин зумовлює позитивний розвиток майнової складової (*право на отримання дивідендів від результатів діяльності корпорації*). Вказані категорії органічно пов'язані одна з одною.

Водночас, деталізуючи аргументацію «про», несприйнятність думки професора А. А. Данельяна пояснюється нами в аналізі правомочностей немайнового права в структурі корпоративних юридичних відносин, які вочевидь позбавлені мінової вартості та спрямовані на задоволення інтересу їх володаря не через потребу їх відчуження, а завдяки необхідності їх використання.

Глава 2. Диференціальність структури корпоративних відносин

Юридичні відносини як форма суспільних відносин знаходяться в постійному розвитку. Цей розвиток зумовлений активністю соціальних зв'язків у суспільстві. Як результат, відбувається виникнення та розвиток нових видів соціальної взаємодії, які вимагають відповідної юридичної форми свого впорядкування. Таке впорядкування відбувається самоврегульовано учасниками відповідних відносин у процесі організаційного впливу на формування майнових і немайнових компонентів у структурі відносин.

У процесі такої конфігурації виникає вид суспільних відносин, в основі якого взаємодія осіб щодо створення та існування такого штучного утворення як юридична особа, мета якої полягає в задоволенні певного приватного інтересу. Такі відносини «одягаються» в юридичну форму свого відображення, які з силу специфіки свого об'єкта, домінуючої організаційної складової формування майнових і немайнових елементів, з речовим та зобов'язальним у них отримують назву **корпоративних юридичних відносин**. Формування корпоративних юридичних відносин є результатом їх поєднання.

Організаційна складова корпоративних відносин полягає в упорядкуванні діяльності осіб у процесі поєднання їх зусиль на етапі виникнення таких правовідносин, а також впорядкуванні цієї діяльності учасників корпоративних правовідносин у процесі їх правореалізації.

Майновий характер корпоративних правовідносин полягає в зумовленості матеріальним інтересом учасників таких відносин отримати відповідне матеріалізоване результативне задоволення від їх участі в них. Майновій складовій корпоративних відносин властивий дуалізм: комбінація речово-правового елемента та зобов'язально-правового відповідно.

За посередництвом немайнового в корпоративних правовідносинах відбувається активна діяльність суб'єктів, предме-

том чого є не стільки переміщення матеріальних благ, що характерно для майнових відносин, скільки участь і діяльності корпорації. Така участь здійснюється опосередковано (утворення виконавчого органу корпорації, обрання членів наглядової ради акціонерного товариства) або безпосередньо (участь в загальних зборах, ведення справ корпорації, вирішення долі корпорації, вихід зі складу юридичної особи, здійснення контролю за діяльністю виконавчого органу).

Корпоративні юридичні відносини є самостійним видом цивільних відносин, поруч із такими як сімейні правовідносини, житлові правовідносини, відносини права інтелектуальної власності. Такий висновок зумовлений цивільно-правовою природою цих відносин, характером об'єкта їх правового регулювання.

§ 1. Підстави виникнення корпоративних відносин

Правові норми самі собою не породжують корпоративних відносин. Для того, щоб суспільні відносини, а точніше соціальні зв'язки членів суспільства, успішно координувалися між собою у відповідному правовому контурі, необхідні правові підстави для їх виникнення.

Такою підставою виникнення корпоративних юридичних відносин є юридичні факти, під якими розуміються фактичний та юридичний результат обставин дійсності, з правовою моделлю якого пов'язано настання наслідку у вигляді виникнення, зміни або припинення суб'єктивних цивільних прав, юридичних обов'язків, а також правовідносин в цілому.

Але такий підхід до розуміння підстав виникнення корпоративних правовідносин є дещо спрощеним, не розкриває їх глибинної правової природи. Дослідження підстав виникнення корпоративних відносин безпосередньо пов'язано з нормативним визначенням таких відносин.

Відповідно до статті 167 Господарського кодексу України корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації

ції, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

У зв'язку із зазначеним, підстави виникнення корпоративних відносин слід умовно розподілити на первісні й похідні.

До первісних підстав слід віднести такі юридичні факти, які приводять до виникнення корпоративних прав вперше (такі, що виникають у процесі створення юридичної особи).

До похідних, у свою чергу, такі, які приводять до виникнення корпоративних прав у процесі їх подальшої правореалізації (відчуження корпоративних прав).

Встановлюючи підстави виникнення корпоративних юридичних відносин, необхідно визначити юридичну межу його існування в цілому. У теорії цивільного права існує декілька наукових поглядів на означене питання.

Відповідно до першого (В. А. Васильєва), виникнення корпоративних відносин безпосередньо пов'язано зі створенням юридичної особи³¹⁵.

«Не викликає сумніву, – пише В. П. Барбара, – що укладання засновницького договору є юридичним фактом, що впливає на розвиток корпоративних правовідносин. Але чи є настання такого факту достатнім для виникнення такого відношення? Навряд чи. Укладання засновницького договору є необхідною стадією формування корпоративних правовідносин. Вчинення цього правочину самостійного значення не має, отже, не призводить ні до виникнення об'єкта таких правовідносин, ні до «супроводу» існуючого. Укладання засновницького договору створює подальші юридичні передумови для

---

³¹⁵ Корпоративне право України : проблеми теорії та практики : монографія / за заг. ред. В. А. Васильєвої; Нац. акад. правових наук України, Наук.-дослід. ін-т приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака, Лабораторія проблем корпор. права; ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаніка», Навч.-наук. юрид. ін-т. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2017. С. 53.

виникнення правовідносин корпоративного типу. Зокрема, наслідком таких передумов, що має юридичне значення, є проведення державної реєстрації підприємницького товариства відповідної організаційно-правової форми»³¹⁶.

Вбачається, що така позиція заснована переважно на аналізі норм чинного законодавства України. Дійсно, з аналізу статей 87 і 116 Цивільного кодексу України вбачається, що права учасників господарського товариства на участь в управлінні товариством, розподіл прибутку тощо виникає з моменту створення юридичної особи, яким вважається момент державної реєстрації такого факту.

Прихильники іншої точки зору (О. М. Вінник) вважають, що корпоративні відносини складаються в процесі створення, функціонування та припинення господарських товариств³¹⁷.

Таку позицію підтримує законодавець, закріплюючи у статті 20 Господарського процесуального кодексу України предметну юрисдикцію господарських судів щодо справ у спорах, що виникають з корпоративних відносин, у тому числі в спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів.

О. М. Вінник та А. Ю. Смітюх, розвиваючи думку професорки, виокремлюють так звані засновницькі відносини як етап становлення та розвитку корпоративних відносин³¹⁸. Звернемо увагу, що позиції вчених не вистачає визначеності. На думку Г. Ю. Смірнова, автор (А. В. Смітюх) демонструє,

---

³¹⁶ Барбара В. П. Особливі риси структури корпоративних правовідносин у цивільному праві України. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 35–40.

³¹⁷ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2004. С. 32.

³¹⁸ Смітюх А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2019. С. 14.

що відповідні відносини є і корпоративними, і «етапом становлення корпоративних відносин», тобто такими, що існують до виникнення корпоративних відносин³¹⁹.

Вирішення цього питання лежить в площині природи корпоративних відносин як правового засобу формування та забезпечення існування такої фікції в цивільному праві як юридична особа, формування юридичних відносин між нею та її учасниками (засновниками). *Отже, в силу природи таких відносин доволі сумнівним виглядає факт інкорпорації юридичної особи як момент виникнення корпоративних юридичних відносин. У такому випадку залишаються за межами корпоративних відносини, пов'язані зі створенням корпорації.*

Позбавлення корпоративних юридичних відносин організаційної складової (*відносини створення юридичної особи*) деформує їх правову ідентичність, яка дозволяє відокремити їх у структурі цивільних проміж інших (*сімейних, житлових, тощо*).

З наведеного пропонується альтернативне бачення до моменту виникнення корпоративних юридичних відносин.

Характерна риса корпоративних відносин полягає в тому, що для досягнення наслідків, встановлених їх правовою моделлю, є необхідність в системному поєднанні декількох самостійних фактів, які мають юридичне значення. Така сукупність юридичних фактів у теорії цивільного права України отримала назву юридичний склад. Зокрема процес створення юридичної особи передбачає наявність таких юридичних фактів, як прийняття індивідуального правового акта (*рішення, оформлене протоколом Загальних зборів учасників (акціонерів) про створення підприємницького товариства тощо*), проведення державної реєстрації юридичної особи.

Щодо юридичного складу створення акціонерного товариства набір відповідних юридичних фактів у ньому виглядає більш варіативним. Відповідно до статті 9 Закону України

---

³¹⁹ Смірнов Г. Корпоративні права: поняття та правова природа. *Підприємство, господарство і право*. 2020. №2. С. 61. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.2.10.

«Про акціонерні товариства» створення юридичної особи в організаційно-правовій формі акціонерного товариства здійснюється за посередництвом таких юридичних фактів³²⁰:

1) прийняття зборами засновників рішення про створення акціонерного товариства та про емісію акцій;

2) подання офіційним каналом зв'язку заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

3) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

5) укладення з Центральним депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій;

6) емісія акцій серед засновників товариства;

7) оплата засновниками повної вартості акцій;

8) затвердження установчими зборами товариства результатів емісії акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом;

9) реєстрація товариства в органах державної реєстрації;

10) подання офіційним каналом зв'язку Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії акцій;

11) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії акцій;

12) отримання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

Вказані елементи юридичного складу є відносно самостійними, оскільки несуть в собі автономні юридичні наслід-

---

³²⁰ Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року №514-VI. Відомості Верховної Ради України. №50. 2008. Ст. 384.

ки, встановлені правовою моделлю, визначеною сторонами відносин. Водночас такі юридичні факти в своїй сукупності формують цілісну систему, елементи якої перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності, в чому відображається їх значимість та необхідність досягнення щодо мети – **створення юридичної особи**. При цьому настання наслідку юридичного складу є результатом комбінованої дії всієї сукупності елементів, які входять до нього. Функціонування окремого елементу юридичного складу щодо його кінцевої мети самостійного юридичного значення не отримує. Останній момент накопичення елементів юридичного складу трансформує його стан із фактичного до юридичного. Кількість елементів юридичного складу переходить в якість – він створює можливість настання наслідків, які передбачені сторонами в правовій моделі їх поведінки. Таким кінцевим юридичним фактом стає юридичний факт державної реєстрації корпорації її засновниками.

Виникнення корпоративних юридичних відносин пов'язується не з моментом державної реєстрації корпорації, а з моменту початку накопичення юридичних фактів юридичного складу її створення, яке завершується відповідно реєстрацією такої юридичної особи.

В іншому випадку, за межами корпоративних ми залишаємо елементи організаційно-предпосилочних відносин. Концентрація уваги навколо юридичного факту державної реєстрації корпорації як підстави виникнення корпоративних юридичних відносин розпорошує юридичний склад створення корпорації на окремі юридичні факти в межах двох груп відносин (*некорпоративні та корпоративні*). При цьому в, так би мовити, некорпоративних відносинах відбувається накопичення переважної більшості юридичних фактів, які мають значення в процесі подальшого розвитку саме корпоративних юридичних відносин. У свою чергу юридичний факт державної реєстрації корпорації як підстава виникнення корпоративних відносин не має інформативності, оскільки умови його формування отримали розвиток за межами корпоративних відносин. У результа-

ті їх штучного дроблення кожен із таких видів умовних юридичних відносин (*некорпоративні та корпоративні*) стає безоб'єктним. Тобто фактично маємо методологічну деформацію механізму формування юридичного відношення.

Ідею моменту виникнення корпоративних юридичних відносин юридичним фактом юридичного складу створення корпорації поділяє суддя Верховного Суду В. М. Кравчук. Вчений зазначає, що в підприємницьких товариствах, в яких існує майнова або змішана участь, корпоративні правовідносини формуються поступово. Процес створення будь-якого товариства декількома особами розпочинається з укладання засновницького договору. Якщо участь у заснуванні беруть декілька осіб, то корпоративні відносини між ними виникають з моменту укладання засновницького договору. З цього моменту, на думку вченого, виникають так звані «спеціальні корпоративні правовідносини», змістом яких є взаємні права та обов'язки, пов'язані зі створенням товариства³²¹. Аналогічну позицію підтримують представники російської школи корпоративного права. «Цей установчий договір, – пише професор В. П. Мозолін, – є юридичним фактом, який породжує корпоративні правовідносини та є початковою стадією їх існування...»³²².

Наведене свідчить про рівневу диференціацію в структурі корпоративних юридичних відносин у стадії їх правореалізації.

Перший рівень має організаційно-правовий характер, пов'язаний із організаційною діяльністю формування правосуб'єктності корпорації, учасниками яких виступають її засновники.

Іншими словами, до завершення формування юридичного складу, його елементи щодо кінцевої мети складу мають фактичний характер. Юридичне значення вони отримують в

---

³²¹ Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія. Львів : Край, 2009. С. 62, 64–65.

³²² Мозолін В. П. О юридической природе внутрикорпоративных отношений. *Государство и право*. 2008. №3. С. 31.

результаті закінчення їх накопичення. До цього моменту юридичні наслідки в забезпеченні руху суб'єктивного цивільного права, юридичного обов'язку або юридичних відносин в цілому існують винятково в стадії забезпечення формування правосуб'єктності корпорації. Для їх настання необхідним є не тільки певний порядок, а й послідовність накопичення юридичного складу.

Другий рівень доповнює організаційні складові регулятивними, для яких характерна як реалізація корпорацією власної правосуб'єктності щодо її учасників, так і реалізація її учасниками свого інтересу щодо корпорації.

Інкорпорація юридичної особи приводить в дію регулятивні компоненти в структурі корпоративних юридичних відносин, пов'язані вже не стільки з формуванням правосуб'єктності (*організаційні*), скільки з її здійсненням (*регулятивні*). Реалізація корпоративних юридичних відносин досягається системною взаємодією їх учасників між собою, а також із корпорацією (*вже не засновників*).

Створенням корпорації організаційні складові не втрачають свого значення в структурі корпоративних відносин, лише змінюють зміст власної реалізації (*до організаційно-предпочинних додаються організаційно-реалізуючі та організаційно-делегуючі*).

Наведена підстава виникнення корпоративних юридичних відносин є первісною, оскільки до початку накопичення юридичних фактів юридичного складу створення корпорації їх існування неможливе. З указанного моменту корпоративні юридичні відносини виникають вперше.

У процесі реалізації корпоративних юридичних відносин його учасники можуть дійти висновку про необхідність зміни складу учасників корпорації, включення інших осіб. У такому разі йдеться про похідне правонабуття, підставою виникнення якого стає правочин (*цивільно-правовий договір, рішення про включення до складу засновників спадкоємця тощо*). Його похідний характер зумовлений механізмом створення із

первинних підстав виникнення корпоративних юридичних відносин.

Своєю чергою момент припинення корпоративних юридичних відносин слід пов'язати із припиненням юридичної особи або при укладанні відповідного правочину, предметом якого є відчуження частки в статутному капіталі корпорації, відмова від таких корпоративних прав.

§ 2. Конструктивна парцеляція корпоративних відносин

У структурі корпоративних юридичних відносин відбувається формування двох рівнів соціальних зв'язків:

I рівень – *відносини між засновниками корпорації щодо створення юридичної особи*. Такими є відносини в процесі створення корпорації (*засновницькі відносини*).

II рівень – *відносини між учасниками корпорації щодо ведення її справ та відносини корпорації з її учасниками в процесі реалізації її правосуб'єктності*. Вбачається, що на другому рівні відбувається реалізація юридичних відносин двох видів (*відносини учасників щодо корпорації та відносини з корпорацією*). Юридичні відносини II рівня відбуваються в процесі реалізації правосуб'єктності корпорації.

Досліджуючи предмет та систему корпоративного законодавства, російський вчений-цивіліст О. В. Гутніков зазначає, що важливим питанням є визначення в структурі корпоративних правовідносин п'яти видів³²³:

- *відносини членів корпорації між собою;*
- *відносини між членами і власне корпорацією;*
- *відносини між корпорацією та керуючими (менеджментом);*
- *відносини між членами корпорації та керуючими (менеджментом);*
- *відносини між керуючими (менеджментом).*

³²³ Гутніков О. В. Предмет и система корпоративного законодательства. *Гражданское право и корпоративные отношения* : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Алматы, 13–14 мая 2013 г.) / отв. ред. М. К. Сулейменов. Алматы, 2013. 736 с. С. 177–178.

Аналогічного підходу дотримується О. О. Макарова. Класифікуючи корпоративні правовідносини за ознакою суб'єкта, автор виокремлює відносини між акціонерами та акціонерним товариством, від імені якого діють органи управління (рада директорів, правління, директор), а також відносини між акціонерними товариствами та державними органами³²⁴.

Деякі вчені до таких додають також відносини між різними органами господарського товариства³²⁵. Однак, за відсутності учасника корпорації, такі відносини між різними органами господарського товариства мають іншу, «некорпоративну» природу. Доведено, що *фундаментальною ознакою корпорації є фактор єдності осіб, які входять до неї, формують її сутність та уособлюють її в цивільному обороті відмінно від осіб, що її складають*. Основу корпоративних юридичних відносин становить їх участь в діяльності корпорації. Відносини між органами господарського товариства не є корпоративними.

Орган управління корпорацією не має власної волі та не переслідує особистого інтересу. У праці, присвяченій інституту представництва в цивільному праві, В. В. Цюра аргументує, що *орган юридичної особи не є суб'єктом будь-яких прав та обов'язків, відокремлених від цивільних прав та обов'язків юридичної особи*. Окрім того, юридичні відносини між юридичною особою та її органом не мають природи представництва, що можливо дозволило би дійти протилежного висновку. Так, представництвом є здійснення прав іншої особи – особи, яку представляють, що передбачає необхідність існування двох сторін представницьких правовідносин – представника та принципала. Точка зору, за якою юридична особа та її складові є різними суб'єктами права, не відповідає ні положенням чинного законодавства, ні правозастосовчій практиці. З іншо-

---

³²⁴ Макарова О. А. Корпоративное право : учебник. Москва : Волтерс Клувер, 2005. С. 11.

³²⁵ Кибенко Е. Р. Корпоративное право : учебное пособие. Харьков : Эспада, 1999. С. 288.

го боку, юридично значима дія (*правочин зокрема*) повинна вчинятись в інтересах особи представника, тоді як у цьому випадку принципал і представник юридично виступають тією самою особою. Спроба розглянути орган як представника юридичної особи призводить до протилежного і, очевидно, неприйняттого висновку про те, що юридичні особи недієздатні, оскільки діють через представників³²⁶.

Безумовно, соціальна взаємодія цілком може відбуватися на рівні *орган управління корпорацією – члени органу управління, інші пов'язані з його діяльністю особи*. Але це юридичні відносини іншого виду. Ними регламентуються форми соціальних контактів (трудові, деліктні тощо).

Звідси висновок: *включення до кола учасників корпоративних юридичних відносин органу корпоративного управління, його посадових осіб, філій та представництва не можливо*.

Суб'єктами корпоративних юридичних відносин виступають учасники (засновники) корпорації і корпорація.

Із наведеного, навряд чи доцільним є виокремлення як учасників корпоративних юридичних відносин посадових осіб органу корпоративного управління, на чому наполягають відомі цивілісти Ю. М. Жорнокуй, С. О. Сліпченко, В. Г. Жорнокуй у своєму дослідженні, присвяченому корпоративним правовідносинам³²⁷.

Цікавою, але не зовсім зрозумілою є логіка, коли орган корпоративного управління, за задумом учених, не є учасником відносин, оскільки *«...породжує права не для себе, а для юридичної особи як самостійного учасника цивільного обороту...»*³²⁸, тоді як посадова особа такого органу є, незважаючи на те, що її дії також мають відповідні наслідки винятково для

---

³²⁶ Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 490 с. С. 402–403.

³²⁷ Корпоративні правовідносини : монографія / Ю. М. Жорнокуй, С. О. Сліпченко, В. Г. Жорнокуй. Харків : ЕКУС, 2021. С. 248.

³²⁸ Корпоративні правовідносини : монографія / Ю. М. Жорнокуй, С. О. Сліпченко, В. Г. Жорнокуй. Харків : ЕКУС, 2021. С. 92.

юридичної особи, враховуючи субсидіарний характер їх відповідальності.

Корпоративні юридичні відносини II рівня (*відносини між учасниками корпорації щодо ведення її справ та відносини корпорації з її учасниками в процесі реалізації її правосуб'єктності*) поліоб'єктні.

Об'єктом таких юридичних відносин виступає поведінка їх учасників щодо врегулювання діяльності корпорації. Сама по собі корпорація як предмет правонамагання становить цінність за сукупністю її структурних ознак, що відносить права на неї до предмета цивільно-правового обороту.

З іншого боку, корпорація – це штучне утворення. Для її «життєдіяльності», можливості нести результат свого створення, вона наповнюється правосуб'єктністю. Процес формування правосуб'єктності юридичної особи передбачає наявність організаційного компоненту в структурі соціальних зв'язків осіб, які мають відповідну заінтересованість. Вже зазначалося, що характерним для корпорації є стан відносин між нею та її учасниками, який полягає в концентрації їх інтересу та капіталу навколо мети її діяльності. Таким чином, власне правовий статус корпорації зумовлює формування юридичних відносин кола осіб щодо неї та юридичних відносин осіб всередині неї за її активною участю, які з урахуванням наведеного формують специфічні правові відносини – корпоративні юридичні відносини.

Відносини учасників щодо корпорації своїм об'єктом мають їх поведінку щодо такого предмета як корпорація. За природою такі юридичні відносини речові, оскільки відображають належність конкретного блага особі. До таких прав належить право на участь у розподілі майна при ліквідації корпорації, право на участь в управлінні корпорацією, переважні права при реалізації частки в статутному капіталі корпорації тощо. Слід передбачити, що задоволення їх інтересу забезпечується шляхом безпосереднього впливу на належне їм майно своєю поведінкою.

Безперечно, їх зміст пов'язаний із корпорацією, але активна частина таких відносин стосується діяльності її учасників. Щодо корпорації такі відносини мають опосередкований характер. Зазначені відносини мають зовнішню щодо корпорації форму свого закріплення, оскільки остання не входить до їх кола як активного учасника.

Своєю чергою *відносини учасників із корпорацією* мають своїм об'єктом реалізацію прав, якими відповідні учасники наділені. У таких відносинах корпорація виступає їх учасником. Такі юридичні відносини за своєю природою зобов'язальні, мають свій об'єкт, відмінний від наведених, оскільки відображають правову вимогу змісту належного учаснику права, адресовану зобов'язаній стороні корпоративних відносин – корпорації.

Подібна точка зору була висловлена В. В. Долинською, П. Н. Гусаковським, Е. Ю. Ломідзе. При розгляді корпоративних відносин, що складаються між акціонерним товариством і акціонерами щодо участі останніх в управлінні суспільством, О. Б. Сердюк доходить висновку, що вони, так само як і зобов'язання, є відносним правовим зв'язком між зазначеними особами³²⁹.

На відміну від попередніх, корпорація стає активним учасником юридичних відносин з її учасниками. До речі, до таких прав належить право на дивіденди, право на інформацію про діяльність корпорації, право на викуп належних акціонеру акцій тощо.

Перетворення об'єкта правовідносин у суб'єкт відповідних відносин пов'язано з формуванням кола цивільно-правових зобов'язань корпорації щодо її учасників.

---

³²⁹ Сердюк Е. Б. Правовое регулирование корпоративных и обязательственных отношений между акционерными обществами и акционерами : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Моск. гос. юрид. акад. Москва, 2004. С. 13–15.

Глава 3. Інституціональність природи корпоративних відносин

Необхідною умовою сталого розвитку суспільства є його організованість, впорядкованість відносин між його членами, а також регламентація вектора його розвитку, що досягається шляхом соціальної регуляції суспільних відносин. Об'єктивно такий результат забезпечується належним юридичним інструментарієм. Його використання сторонами має на меті встановити предмет таких відносин, закріпити їх зміст, надати їм відповідну форму реалізації. Вказане реалізується за посередництвом індивідуального й нормативного правового регулювання, що надає таким відносинам юридичної форми³³⁰.

Юридичні відносини як форма суспільних відносин перебувають в постійному розвитку. Цей розвиток зумовлений активністю соціальних зв'язків у суспільстві. У процесі цієї конфігурації виникає такий вид суспільних відносин, в основі якого консолідація інтересу і капіталу осіб, що приводить до створення нового правосуб'єктного утворення, яким стає корпорація. Такі соціальні зв'язки отримують юридичну форму, які в силу специфіки об'єкта, варіативної комбінації елементів змісту отримують назву корпоративних юридичних відносин.

Інститут корпоративних юридичних відносин є специфічним, притаманним пострадянській юридичній науці інститутом. Слід зазначити, що термін «корпоративне право» притаманний лише правовим системам пострадянських держав. Якщо порівняти національне законодавство з особливостями законодавств іноземних держав, то можна помітити той факт, що ані в європейських державах, ані у Сполучених Штатах Америки не існує окремого терміна «корпоративні права». Замість нього законодавство цих держав містить терміни «права акціонера» і «права учасника»³³¹.

³³⁰ Барбара В. П. Соціальна сутність правових відносин. *Юридична Україна*. 2017. №7–8. С. 30.

³³¹ Лукач І. В. Господарсько-правове регулювання корпоративних відносин в Україні: теоретичні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2016. С. 173.

При цьому чинне національне законодавство Білорусі не оперує буквальною категоріальною термінологією корпоративного права. У Цивільному кодексі Білорусі не легалізовані такі поняття, як «корпорація», «корпоративне відношення», «корпоративне право». Це пов'язано не лише з дискусійністю самих понять у доктрині права (*актуальний і затребуваний предмет досліджень в цивілістиці*) і досить різними підходами в рамках континентальної та англо-американської системи права, а й неготовністю національного законодавця до комплексного реформування системи юридичних осіб та їх систематизації в рамках корпоративних і унітарних організацій³³².

Правова природа корпоративних правовідносин, як і будь-яких інших правовідносин, не може бути висвітлена без вирішення двох питань: суб'єктивного складу та сфери їх існування. Ці питання, як вказує Я. С. Марущак, стали предметом палких дискусій серед дослідників корпоративного права, оскільки сама наука корпоративного права не дає однозначної відповіді на зазначені питання³³³.

Природа корпоративних юридичних відносин розглядається кризь положення двох основних теорій.

Відповідно до першої теорії, корпоративні правовідносини входять до сфери правового регулювання господарського права (*В. С. Щербина, О. М. Вінник, І. В. Лукач*).

Інший підхід заснований на цивільно-правовому підході до розуміння природи корпоративних відносин (*В. А. Васильєва, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Харитонов, Д. В. Ломакін*).

Окремим напрямом дослідження природи корпоративних юридичних відносин є теоретична позиція про їх комплексний

³³² Салей А., Царева Л. Корпоративное право Беларуси: состояние и перспективы. *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи* : збірник наукових праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ – Івано-Франківськ, 2020. С. 92. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/251529> (дата звернення: 01.09.2021).

³³³ Марущак Я. С. Правова природа корпоративних відносин: сутність та ознаки. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 63–67.

(міжгалузевий) характер, оскільки до сфери їх правового регулювання належать, окрім цивільних і господарських, також адміністративні, трудові тощо (В. М. Кравчук, О. Р. Кібенко, В. П. Мозолін). До речі, висловлюється думка про адміністративно-правову природу корпоративних правовідносин (Т. С. Гончарук, А. Ю. Нашинець-Наумова).

§ 1. Господарсько-правовий характер корпоративних відносин

Представники науки господарського права єдині у своїй позиції щодо природи корпоративних юридичних відносин. На їх переконання, корпорація, будучи суб'єктом організації та здійснення господарської діяльності, цілком слушно виступає учасником господарських відносин.

Господарські відносини як предмет регулювання складаються лише з двох елементів – організаційного (організація виробництва, обігу) і майнового. Сукупність господарських відносин у такому вузькому розумінні є предметом господарського права. За предметом у такому розумінні господарське право вирізняється з інших галузей права, норми яких діють у сфері господарювання. Синтез організаційних і майнових відносин в основі діяльності корпорації, що не є характерним для цивільного права, переконливо свідчить про господарсько-правову природу відносин за участю корпорації.

Основоположником наведеного «господарсько-правового» підходу виступає В. П. Щербина. Він зазначає, що віднесення корпоративних відносин, які характеризуються нерозривним поєднанням майнових і організаційних елементів, до предмета цивільно-правового регулювання призводить до ігнорування основоположної норми Цивільного кодексу України, закріпленої у статті 1, згідно з якою цивільним законодавством регулюються особисті немайнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. До майнових відносин, заснованих на адміністративному або

іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом³³⁴.

В обґрунтуванні своєї позиції наводиться твердження щодо структури організаційно-господарських відносин у складі корпоративних. Такими є:

– відносини між засновниками (засновником) чи учасниками (учасником) товариства (у тому числі органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадянами та громадськими організаціями) і створеним ними господарським товариством, що виникають у процесі корпоративного управління;

– відносини щодо права учасників одержувати інформацію про діяльність товариства;

– відносини щодо їх обов'язку не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства;

– відносини, пов'язані з додержанням установчого документа товариства та виконанням рішень загальних зборів;

– відносини, пов'язані з виходом у встановленому порядку з товариства³³⁵.

Наявність владного підпорядкування (отже, відсутність юридичної рівності) у відносинах між суб'єктами корпоративних правовідносин – акціонером і загальними зборами товариства, рішення яких є обов'язковими для учасників. З іншого боку, у відносинах між органами управління товариства (загальними зборами, наглядовою радою, правлінням), які, до того ж, досить часто не стосуються майнових відносин, не викликає сумніву щодо їх господарсько-правової природи.

Відкидаючи зауваження своїх опонентів, представники цього напряму вказують на принципову відмінність в природі формування категорії владного підпорядкування учасників

³³⁴ Щербина В. П. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 231.

³³⁵ Щербина В. П. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 238.

корпоративних відносин із категорією примусу до виконання боржником свого обов'язку в натурі, яка використовується для обґрунтування цивільно-правового характеру підпорядкування, оскільки останній може мати місце лише за рішенням суду, яке є обов'язковим для сторін спору, а не кредитора як сторони договору.

Вчений доводить, що відносини щодо корпоративного управління мають переважно управлінський (організаційний) характер, сутністю якого є система відносин між інвесторами-власниками товариства, його менеджерами, а також заінтересованими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин³³⁶.

У свою чергу правове регулювання відносин контролю з боку ревізійної комісії за фінансово-господарською діяльністю товариства (*корпоративного контролю*) унеможливорює вільне волевиявлення³³⁷. Характер таких відносин специфікує предмет господарсько-правового регулювання, який у такому випадку має пріоритетне значення.

Резюмуючи, В. П. Щербина робить висновок, що організаційний характер корпоративних юридичних відносин, умовність рівності їх учасників, обмеженість автономії волі, поєднання приватних і публічних інтересів унеможливорює віднесення останніх до цивільно-правових³³⁸.

Наведена позиція вченого поділяється більшістю представників науки господарського права. Розвиваючи думку В. П. Щербини, І. В. Лукач доводить, що значну частину корпоративних відносин становлять управлінські відносини, які за своїм характером не охоплюються концепцією традиційних цивільних. Окрім того, до складу корпоративних вчена відно-

---

³³⁶ Щербина В. П. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 233.

³³⁷ Щербина В. П. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 233.

³³⁸ Щербина В. П. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 233.

суть такі, які за природою є трудовими (*призначення директора*), відокремлення яких є доволі складним³³⁹.

На домінуванні організаційного характеру корпоративних правовідносин як підтвердження господарсько-правової природи, мінімізації самостійності їх учасників (*відносини учасника (засновника) корпорації та власне корпорації не побудовані на принципі автономії їх волі*) акцентує увагу професорка О. М. Вінник³⁴⁰.

На підставі вказаного зроблено висновок, що корпоративні відносини за своєю правовою природою є господарськими відносинами, а їх правове регулювання має здійснюватися нормами господарського права, підгалуззю якого є право корпоративне.

На відсутності цивільно-правової природи в корпоративних юридичних відносинах наголошують також представники російської юридичної науки. Так, на думку професорки Т. В. Кашаніної, корпоративні або внутрішньофірмові відносини займають центральне й домінуюче місце в предметі саме підприємницького права. І це не лише, і не стільки відносини між самостійними в майновому і господарському відношенні підрозділами (*філіями, представництвами*). Це, перш за все, різноманітні відносини всередині корпорації як єдиного й цілісного утворення, в якому об'єднані такі різнопланові категорії людей, як власники, управлінці, наймані працівники³⁴¹.

Тобто комбінація організаційного та майнового елементів у структурі корпоративних юридичних відносин, їх ускладнення додатковими компонентами трудових і адміністративних виключає їх цивільно-правовий характер, в основі якого диспозитивні начала індивідуально-правового регулювання.

³³⁹ Лукач І. В. Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2015. С. 103, 107.

³⁴⁰ Вінник О. М. Проблеми правового регулювання корпоративних і партнерських відносин : монографія. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 22.

³⁴¹ Кашанина Т. В. Корпоративное право (право хозяйственных товариществ и обществ) : учебник для вузов. Москва : Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1999. С. 49.

§ 2. Галузева комплексність корпоративних відносин

Альтернативне бачення природи корпоративних юридичних відносин представлено професоркою О. Р. Кібенко. Вчена, яка є прибічником «теорії комплексного корпоративного правовідношення», зазначає, що «...відносини, які підпадають під сферу дії норм корпоративного права, вкрай різноманітні за своєю правовою природою, включають широкий спектр приватно-правових та публічно-правових відносин...»³⁴².

Предметом правового регулювання корпоративних відносин є відносини всередині самого господарського товариства, що складаються між його учасниками, органами і самим господарським товариством як юридичною особою. Такі відносини за своїми юридичними ознаками, на думку вченої, не можуть бути включені до жодної з відомих нині галузей права.

Крім того, корпоративне право регулює відносини господарського товариства з іншими суб'єктами права, не пов'язаними з господарським товариством відносинами участі – державою, різними юридичними і фізичними особами. У наведеному випадку виявляється комплексний характер корпоративного права – воно акумулює, витягує з основних, базових галузей (насамперед з цивільного, адміністративного, фінансового права) норми, що регулюють відносини з участю господарських товариств. Такі відносини, за міркуванням науковиці, є зовнішніми корпоративними відносинами, які мають комбіновано приватно-правову та публічно-правову сутність³⁴³. Йдеться про цивільні відносини і трудові.

Публічно-правові корпоративні відносини можуть виявлятися в адміністративних, фінансових, кримінально-правових та багатьох інших³⁴⁴, які формуються та розвиваються навколо корпоративних.

³⁴² Кібенко Е. Р. Корпоративное право : учебное пособие. Харьков : Эспада, 1999. С. 41.

³⁴³ Кібенко Е. Р. Корпоративное право : учебное пособие. Харьков : Эспада, 1999. С. 41.

³⁴⁴ Кібенко Е. Р. Корпоративное право : учебное пособие. Харьков : Эспада, 1999. С. 41.

З наведеного вбачається висновок, що *корпоративне право – комплексний міжгалузевий правовий інститут, норми якого регулюють приватно-правові та публічно-правові відносини, що складаються у зв'язку з утворенням, діяльністю і ліквідацією господарських товариств, включаючи відносини внутрішньо фірмового характеру*³⁴⁵.

Правова природа корпоративних відносин не може і не повинна пояснюватися лише з позиції теорії цивільного права. Окремі відносини, які входять до складу корпоративних, є зобов'язальними (*наприклад, відносини щодо сплати внесків до статутного капіталу*), а отже, і цивільними, окремі – управлінськими (*наприклад, відносини щодо скликання та проведення загальних зборів учасників*), окремі – трудовими (*наприклад, відносини між головою виконавчого органу і товариством*), окремі – фінансовими (*наприклад, відносини щодо емісії цінних паперів*), що підтверджує комплексний характер корпоративних правовідносин³⁴⁶.

Приблизником цього наукового підходу виступає О. О. Макарова. Її бачення в тому, що *«корпоративні відносини – це система відносин, що складаються між учасниками об'єднання (акціонерами) і відокремленим від акціонерів апаратом управління (менеджментом), а також між менеджментом та іншими заінтересованими особами такого об'єднання (працівниками, партнерами, державними органами і таке ін.), які стали результатом компромісу інтересів об'єднання, його учасників і менеджменту»*³⁴⁷.

Крім того, на самостійний характер корпоративних відносин вказує управлінський аспект в основі їх функціонування. Корпоративні відносини розглядаються як такі, що виникають щодо участі акціонерів в управлінні акціонерним

³⁴⁵ Кибенко Е. Р. Корпоративное право : учебное пособие. Харьков : Эспада, 1999. С. 48.

³⁴⁶ Кравчук В. М. Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. С. 9.

³⁴⁷ Макарова О. А. Корпоративное право : учебник. Москва : Волтерс Клувер, 2005. С. 9.

товариством. Такими є відносини, пов'язані з участю акціонерів у роботі загальних зборів, контролем акціонерів за діяльністю товариства та отриманням інформації про діяльність товариства, а також із захистом прав акціонерів на участь в управлінні товариством. Наведені відносини управління корпорацією позбавлені засад рівності. З наведеного вбачається, що корпоративні відносини не можна вважати різновидом цивільних, оскільки цивільне (зобов'язальне) базується на рівності його сторін, у той час як рівність сторін корпоративного сумнівна, що свідчить про їх автономний правовий характер³⁴⁸.

Із системного аналізу наведених позицій вбачається домінування приватно-правового характеру щодо внутрішніх корпоративних відносин. Проте зовнішні відносини (*відносини між корпорацією та іншими особами*) є переважно публічно-правовими. Комбінаторність зовнішніх (*публічних*) та внутрішніх (*приватних*) елементів у структурі корпоративних юридичних відносин надає їм комплексного і самостійного характеру.

Комплексність корпоративних юридичних відносин зумовлена широким колом їх учасників. Варіативна предметна сфера правового регулювання відповідних відносин пояснює їх міжгалузеву нормативну регламентацію.

Останнім часом набуває розвитку теорія адміністративно-правової природи корпоративних юридичних відносин (*Т. С. Гончарук, А. Ю. Нашинець-Наумова*).

Адміністративно-правове регулювання корпоративних правовідносин передбачає нормативну регламентацію форми їх існування як вияв зовнішнього вияву конкретних дій, що здійснюються органами державної влади для реалізації поставлених перед ними завдань³⁴⁹.

---

³⁴⁸ Сердюк Е. Б. Акционерные общества и акционеры: корпоративные и обязательственные правоотношения. Москва : ИД «Юриспруденция», 2005. С. 32.

³⁴⁹ Нашинець-Наумова А. Ю. Форми адміністративно-правового регулювання діяльності корпорацій в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. №3. 2012. С. 74.

Так, доводиться, що корпорація є учасником адміністративних правовідносин із забезпечення інформаційної безпеки держави³⁵⁰. Наявність управлінського елементу в структурі корпоративних відносин наближує їх до сфери публічно-правового регулювання.

§ 3. Цивільно-правова природа корпоративних юридичних відносин

Досліджуючи питання правової природи корпоративних юридичних відносин, слід зазначити, що останні позбавлені адміністративно-правової складової.

Адміністративно-правова наука має достатньо напрацювань щодо визначення, змісту та ознак адміністративно-правових відносин. Це питання порушувало багато вітчизняних дослідників, зокрема: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, В. К. Колпаков.

У наукових дослідженнях слушно наголошується, що серед фахівців немає суттєвих розбіжностей у поглядах на такі ключові ознаки суспільних відносин, регламентованих нормами адміністративного права:

- складаються переважно у сфері публічного управління;
- мають обов'язкового учасника: носія виконавчо-розпорядчих повноважень держави;
- виникають за ініціативою будь-якого суб'єкта адміністративного права, згода або бажання іншої сторони правовідносин не є обов'язковою умовою їх виникнення;
- спори між сторонами вирішуються як у судовому, так і в адміністративному порядку;
- учасники адміністративних відносин, у разі порушення норм адміністративного законодавства, несуть юридичну відповідальність перед державою в особі її уповноважених органів.

³⁵⁰ Адміністративно-правове регулювання діяльності корпорацій в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 20 с.; Нашинець-Наумова А. Ю. До питання удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності корпорацій в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. №10. 2010. С. 32–36.

Адміністративно-правові відносини виникають у зв'язку чи щодо реалізації відповідними суб'єктами своєї компетенції. Сутність таких відносин полягає в тому, що в них публічний інтерес трансформується (перетворюється) в конкретні дії щодо реалізації відповідними суб'єктами публічно-правових повноважень та забезпечення законності. Одна зі сторін публічно-правових відносин має публічно-владні повноваження, а інша є об'єктом публічно-правового впливу. Таке становище зумовлено тим, що публічна влада повинна мати правові важелі впливу на суспільні відносини з метою моделювання їх відповідно до цілей та завдань правового регулювання, а також для належного виконання своїх публічних функцій³⁵¹.

Важливим чинником, який, на думку В. К. Колпакова, специфікує адміністративні відносини, виступає публічне адміністрування, тобто діяльність відповідного суб'єкту на виконання владних повноважень публічного змісту³⁵².

Отже, особливістю адміністративних відносин є те, що вони складаються переважно у сфері державного управління, тобто у зв'язку зі здійсненням відповідними органами своїх управлінських функцій у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності.

Додаємо, що адміністративні юридичні відносини є вертикально інтегрованими, перебувають за межами вільного волевиявлення їх учасників. Їм властива імперативність правового регулювання. У свою чергу формування корпоративних юридичних відносин, їх реалізація відбувається за приватно-правовим алгоритмом.

Відсутність адміністративно-правової складової в природі корпоративних відносин нівелює ідеї А. Ю. Нашинець-Наумової про їх публічно-правовий характер та ставить під сумнів комплексність корпоративних юридичних відносин.

---

³⁵¹ Дерещ В. А. Особливості адміністративно-правових відносин органів публічної адміністрації та громадян. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 306, 308.

³⁵² Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: поняття та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2013. №1. С. 101. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2013/ukr/Kolpakov.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

Основна дилема в питанні правової природи корпоративних відносин – їх організаційна складова.

Традиційно під корпоративними правовідносинами розуміється заснована на праві участі в реалізації правосуб'єктності корпорації форма індивідуально предметних суспільних відносин, які виникають між корпорацією та її учасниками, а також учасниками між собою щодо корпорації (*право на участь і право в силу участі*), в основі яких комбінація організаційних, майнових і немайнових суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників таких відносин³⁵³.

Зі свого боку слід наголосити на домінуючому характері організаційної складової в структурі корпоративних юридичних відносин, що зумовлено формуванням та впорядкуванням правосуб'єктності юридичної особи. Власне організація функціонування корпорації як нового учасника є об'єктом таких відносин. Організаційність є виявом впорядкування будь-яких соціальних зв'язків як форма ефективності в прагненні отримання певного результату.

Організаційність – фактор формування багатьох приватно-правових конструкцій. Однією з таких юридичних конструкцій є конструкція юридичної особи. Відомо, що ознакою юридичної особи є організаційна єдність, яка реалізується через організаційні відносини, зокрема їх організаційно-утворюючий компонент.

Організаційна єдність, забезпечуючи реалізацію юридичною особою своєї правоздатності, має на меті вирішення певних завдань. *По-перше*, робить доступним для сприйняття третіми особами, шляхом вираження через організаційно-правову форму існування юридичної особи, елементи внутрішнього устрою, чим забезпечує можливості придбання суб'єктивних прав і створення обов'язків як через органи юридичної особи, так і іншими способами. *По-друге*, визначає порядок формування органів юридичної особи, їхню компетенцію, місце і

---

³⁵³ Барбара В. П. Особливі риси структури корпоративних правовідносин у цивільному праві України. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 35.

роль того чи іншого елемента їхньої побудови при здійсненні дій організацією. *По-третє*, слугує способом формування волі юридичної особи і її вираження. *По-четверте*, забезпечує єдність елементів, що становлять внутрішню структуру організаційних зв'язків юридичної особи. *По-п'яте*, є способом забезпечення управління майном організації. І, нарешті, *по-шосте*, виступає способом узгодження інтересів осіб, включених у структуру внутрішньої організаційної єдності юридичної особи³⁵⁴.

З іншого боку, цивільно-правова конструкція попереднього договору також містить організаційні елементи (*організаційно-предпосилочні (утворюючі)*), які закріплюються в правовідносинах певного типу. Так, зобов'язання до укладання основного договору в майбутньому на умовах, встановлених у попередньому природно вимагає організаційності волевиявлення учасників договірних відносин. За великим рахунком, накопичення юридичних фактів, які системно можуть бути підставою виникнення цивільних правовідносин, є результатом організаційної діяльності заінтересованих осіб³⁵⁵.

Організаційні відносини тісно пов'язані з цивільними, забезпечують їх реалізацію.

Конструкція консенсуального договору передбачає наявність організаційно-реалізуючого компоненту. Досягнення згоди за всіма істотними умовами договору вимагає організації дій з його подальшого виконання.

До речі, підрядник має право, якщо інше не встановлено договором, залучити до виконання роботи інших осіб (субпідрядників), залишаючись відповідальним перед замовником за результат їхньої роботи. У цьому разі підрядник виступає

³⁵⁴ Блащук Т. В. Організаційна єдність як ознака юридичної особи. *Підприємництво, господарство і право*. №10. 2005. С. 41–45.

³⁵⁵ Коструба А. В. До природи корпоративних правовідносин в контексті сучасного праворозуміння. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики* : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 117.

перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядником – як замовник.

Організаційна складова (організаційно-реалізуюча) в цивільних юридичних відносинах простежується в процесі виконання багатьох видів цивільно-правових договорів.

Відповідно до статті 914 Цивільного кодексу України за довгостроковим договором перевізник зобов'язується у встановлені строки приймати, а власник (володілець) вантажу – передавати для перевезення вантажу у встановленому обсязі. У довгостроковому договорі перевезення вантажу встановлюються обсяг, строки та інші умови надання транспортних засобів і передання вантажу для перевезення, порядок розрахунків, а також інші умови перевезення.

У процесі виконання посередницьких договорів розкривається організаційно-делегуючий елемент організаційних відносин.

За договором доручення повірений зобов'язується вчинити від імені та за рахунок довірителя певні юридичні дії (стаття 1000 Цивільного кодексу України).

У свою чергу за договором управління майном установник управління передає другому управителю на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (стаття 1029 Цивільного кодексу України).

Отже, наведене бачення корпоративних юридичних відносин визначає його цивільно-правові витоки. Слід зауважити, що такий підхід до розуміння природи корпоративних відносин піддається необґрунтованій та досить різкій критиці з боку представників інших галузевих напрямів розвитку юридичної науки. Особливо відчутними є системні спроби деформувати цивільно-правову матерію з боку представників школи господарського права, які значно втратили свій вплив на початок 2020 року. Певної інерції в цьому напрямі було надано прийняттям у 2003 році Господарського кодексу України, який

став основою для розвитку відповідного напрямку в українській юридичній науці. Через відсутність власної інституційної основи, про що свого часу висловлювався О. С. Іоффе, на якій природним шляхом могла б розвиватися наука господарського права, її представники намагаються надати традиційним цивільно-правовим конструкціям зворотне господарсько-правове значення³⁵⁶.

Обмеження принципу автономії волі в корпоративних правовідносинах як аргумент на користь господарсько-правової теорії їх формування, на чому наполягає О. М. Вінник, у загальнометодологічному контексті є звичайним явищем для цивільного права. Так, дійсно стаття 3 Цивільного кодексу України закріплює загальні засади цивільного законодавства, серед яких свобода договору і неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя. Але стаття 13 Цивільного кодексу України визначає, що цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства.

Теоретичне обґрунтування обмеження принципу автономії волі наводить професор Є. О. Мічурін. Вчений вказує, що обмеження встановлюються щодо окремих суб'єктивних прав як засіб стримування особи при здійсненні нею цих прав через існування необхідності дотримання прав інших осіб (*при праві переважної купівлі, сервітуті тощо*) чи суспільних інтересів (*збереження культурного надбання, історичної спадщини*), виходячи з чого застосовуються механізми, завдяки дії яких здійснення особою права на її розсуд ускладнюється. Можливості, які створюють суб'єктивне цивільне право, визначаються не лише межами, а й нормами, що вміщують заборони та приписи, які обмежують суб'єктивні цивільні права³⁵⁷.

---

³⁵⁶ Иоффе О. С. Правовое регулирование хозяйственной деятельности в СССР / Ленингр. гос. ун-т. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. 48 с.

³⁵⁷ Мічурін Є. О. Межі та обмеження цивільних прав. *Право і безпека*. 2010. №3. С. 215.

Правова категорія «заборони» широко використовується та має практичне застосування в актах сімейного законодавства, на що вказує В. О. Кожевникова³⁵⁸.

Цивільно-правовий характер корпоративних відносин визначається їх змістом. Суб'єктами корпоративних відносин виступають корпорація та її учасники (засновники). Об'єкт корпоративних правовідносин специфікований приватно-правовим контентом (*задоволення інтересу учасників корпоративних правовідносин забезпечується шляхом безпосереднього впливу на належне їм майно (об'єкт – поведінка)*). У свою чергу, враховуючи те, що правомочності носія речового права пов'язані з володінням речі, об'єктом корпоративних правовідносин також виступає річ (*об'єкт – річ*). Об'єкт корпоративних відносин визначає їх структурну варіативність. Вони мають речову та зобов'язальну природу, відповідно майнову та немайнову, організаційну форму їх втілення³⁵⁹.

Крім того, корпоративні правовідносини, як і будь-які цивільні, характеризуються дозвільною орієнтацією, рівністю їх учасників, автономією волі, майновою самостійністю, способами захисту, які властиві суб'єктам цивільного права, майновим, компенсаційним характером відповідальності³⁶⁰.

Вищевказане дозволяє дійти висновку, що корпоративні юридичні відносини є самостійним видом цивільних відносин, що зумовлено цивільно-правовим характером їх юридичної природи, специфікою об'єкта їх правового регулювання.

---

³⁵⁸ Кожевникова В. О. Теоретико-методологічні засади обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. 511 с.

³⁵⁹ Коструба А. В. До природи корпоративних правовідносин в контексті сучасного праворозуміння. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики* : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6-7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 118.

³⁶⁰ Спасибо-Фатеева И. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. Харьков : Право, 1998. С. 31.

РОЗДІЛ 4. ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ЮРИДИЧНИХ ВІДНОСИН

Глава 1. Право на захист корпоративних відносин: питання теоретичної визначеності

Аксіологічний характер права полягає в його здатності забезпечити реалізацію рівних можливостей управомоченим суб'єктам отримати задоволення власних потреб, інших форм приватного інтересу в суспільному житті. Результативність його дії пов'язана з дотриманням до відповідних правових приписів. Завдяки цьому право стає найбільш ефективним регулятором суспільних відносин. Свого часу В. П. Грибанов наголошував, що *«...право хоча і проголошене в законі, але не забезпечене з боку держави необхідними заходами захисту, може розраховувати лише на добровільну повагу з боку неуправомочених осіб, набуваючи при цьому статусу лише морально забезпеченого права, що покоїться тільки на авторитеті держави та високій правосвідомості членів суспільства...»*³⁶¹.

Продовжуючи думку видатного цивіліста, слід зазначити, що правовий захист є найбільш дієвим засобом досягнення результативності цивільних відносин, забезпечення ефективності якого в правовому регулюванні суспільних відносин в Україні становить вагомий пласт сучасної цивілістичної проблеми.

Загальні засади захисту прав особи декларовані в статті 8 Конституції України, відповідно до якої звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, а також у статті 13, яка забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, у статті 32, відповідно до

---

³⁶¹ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. С. 104.

положень якої кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації тощо³⁶², є логічним продовженням міжнародної правової традиції, закріпленої в статті 8 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року та статті 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року.

У свою чергу встановлені державою конституційно-правові норми-принципи вимагають активної правотворчої діяльності з боку органів державної влади України, що повинно відбуватися на належному науковому підґрунті.

Відповідність реального ідеальній правовій моделі досягається за допомогою правомірної поведінки учасників суспільних відносин. Так, встановлені в нормах об'єктивного права можливості за допомогою юридичних фактів трансформуються в індивідуалізовані правові вимоги, які породжують суб'єктивне право особи. У результаті здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання кореспондуючих юридичних обов'язків відбувається реалізація правових відносин між їх учасниками.

Вихід за межі правової регламентації суспільних відносин призводить до активізації дії правового примусу. Його мета полягає в упорядкуванні цивільних юридичних відносин, у межах яких відбулось порушення права, шляхом реалізації окремих правомочностей зі складу суб'єктивного цивільного права потерпілої особи, зокрема права на їх захист.

Під правом на захист розуміють можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на правопорушника, застосувати до нього заходи оперативного впливу, а також можливість звернутися

---

³⁶² Конституція України від 26 червня 1996 року №254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.

до компетентних державних або недержавних органів з вимогою спонукання зобов'язаної особи до певної правомірної поведінки³⁶³.

§ 1. Правомочність захисту в структурі суб'єктивного цивільного права

Правова природа права на захист є дискусійною в сучасній цивілістичній науці. Різноманітність наукових думок наштовхує на необхідність пошуку відповіді на це питання в контексті предмета поточного наукового дослідження.

Так, нині сформувалося дві протилежні точки зору щодо питання про природу такої конструкції, як право на захист. *Відповідно до першої, право на захист є складовою суб'єктивного цивільного права.*

«...Немає сумніву в тому, – пише професор В. П. Грибанов, – що право на звернення до компетентних державних або громадських органів за захистом порушеного права нерозривно пов'язане з суб'єктивним матеріальним правом принаймні у двох відношеннях: по-перше, воно виникає лише з порушенням суб'єктивного цивільного права або з його оскарженням іншими особами, по-друге, характер самої вимоги про захист права визначається характером порушеного або оспорюваного матеріального права, зміст і призначення якого в основному визначає і спосіб його захисту. Тому з матеріально-правової точки зору немає перешкід до того, щоб розглядати право на захист у його матеріально-правовому аспекті як одне з правомочностей самого суб'єктивного цивільного права...»³⁶⁴.

Така логіка вченого дає підстави дійти наступного висновку. *Якщо правомочність на захист є складовою суб'єктивного цивільного права як елементу структури цивільних юридичних відносин, то реалізація права на захист відбувається на певному етапі розвитку такого єдиного юридичного*

³⁶³ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. С. 105.

³⁶⁴ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. С. 106.

відношення. Тому не доцільно виокремлювати ще один вид цивільних відносин між тими самими суб'єктами, щодо того самого об'єкта з тотожним обсягом правомочностей. У разі порушення право на захист як елемент суб'єктивного цивільного права набуває особливого стану напруженості, в результаті якого потерпіла особа має можливість його (відповідне право на захист) реалізувати³⁶⁵.

Теоретична позиція інших вчених (П. Ф. Єлісейкін, Є. Я. Мотовіловкер, З. В. Ромовська, П. Є. Крашенинников) полягає в тому, що право на захист є самостійним щодо суб'єктивного цивільного права. Таке право може бути реалізовано в межах охоронних правовідносин, тому право на захист знаходить свій вияв винятково за межами розвитку регулятивного правовідношення.

Прибічники цієї точки зору наводять таку аргументацію своєї позиції.

По-перше, якщо припустити, що право на позов є складовою частиною регулятивного суб'єктивного права, то слід визнати, що його встановлення передуює виникненню юридичного обов'язку, що йому кореспондує (віндикаційна вимога виявляється до виникнення обов'язку незаконного володільця передати річ її власнику).

По-друге, закріплення права на захист як однієї з правомочностей суб'єктивного цивільного права свідчить про те, що виникнення права на позов, а відповідно строк позовної давності, пов'язане з моментом набуття суб'єктивного цивільного права особою. Іншими словами, суб'єктивне право на захист існує за відсутності правопорушення.

З огляду на доведене, прихильники цієї точки зору вважають, що право на захист не є елементом суб'єктивного цивільного права, а є самостійним суб'єктивним правом³⁶⁶.

³⁶⁵ Братусь Н. С. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). Москва : Юрид. лит., 1976. С. 104–107; Чеговадзе Л. А. Структура и состояние гражданского правоотношения : монография. Москва : Статут, 2004. С. 532.

³⁶⁶ Власова А. В. Структура субъективного гражданского права : дисс. ... канд. юрид. наук / Санкт-Петербургский гос. университет. Ярославль, 1998. С. 123.

Суб'єктивне цивільне право є мірою можливої поведінки учасників цивільних відносин. Ця міра поведінки рефлексує за посередництвом відповідних правомочностей у процесі соціальної взаємодії. Характер таких правомочностей кореспондується з видом юридичних відносин, в яких вони знаходять власне втілення. У контексті поділу цивільних відносин за функціональним призначенням на регулятивні та охоронні, їх зміст конфігурується залежно від тих особливостей, які вони в собі несуть певним набором правомочностей.

Так, для регулятивних правовідносин характерно, що вони виникають на підставі диспозитивних правових норм, породжуються життєвими обставинами в межах відповідних правових моделей поведінки і скеровані на досягнення мети правового регулювання суспільних відносин. *Забезпечення їх результативності досягається за допомогою таких правомочностей, які становлять зміст регулятивних правовідносин, як правомочності на власні дії, правомочності вимоги необхідної поведінки від зобов'язальної особи.*

У свою чергу природа охоронних правовідносин пов'язана з субстандартними умовами реалізації *регулятивних (виникають як оклик на протиправні дії їх учасників)*, скеровані на відновлення правового становища учасників цивільних правовідносин, які передують правопорушенню (*відшкодування шкоди, реституція правочину тощо*), а також пов'язані з активною юридичною діяльністю органу правозастосування. *Вказане досягається за посередництвом правомочності на захист.* Враховуючи характер регулятивних правовідносин, недоречним є віднесення до структури їх суб'єктивних цивільних прав права на захист у зв'язку з відсутністю підґрунтя для реалізації цієї правомочності в межах відповідних правовідносин.

Не викликає сумніву, що факт порушення цивільних правовідносин впливає на подальше існування суб'єктивного цивільного права, яке становить його зміст, оскільки втрачає власне реальне юридичне і фактичне навантаження. Це озна-

чає, що регулятивне правовідношення втрачає можливість власної реалізації.

Таким чином, ми можемо стверджувати про біполярні форми здійснення цивільних прав у структурі різних за природою цивільних юридичних відносин. Суб'єктивне цивільне право і право на захист є різними правовими категоріями, оскільки мають різні правові підстави свого виникнення, структуру і направленість дії учасників відносин, їх строковість.

Підставою виникнення суб'єктивного цивільного права є правомірна дія або встановлена правовим регулятором цивільних відносин подія, яка має регулятивне юридичне значення для їх учасників.

У свою чергу підставою виникнення права на захист є не регулятивні юридичні факти, а такі, які мають протиправний характер. За змістом суб'єктивне цивільне право направлено на задоволення правового інтересу учасників відносин у процесі їх реалізації, у той час як право на захист має на меті виправлення дефекту цивільних юридичних відносин з метою їх подальшої належної реалізації.

Нарешті, суб'єктивне цивільне право діє протягом встановленого сторонами строку його реалізації з моменту вияву відповідного волевиявлення, у той час як виникнення права на захист безпосередньо пов'язано з порушенням суб'єктивного цивільного права або правового інтересу і діє протягом нормативно встановленого часу (*позовна давність*), сплив якого припиняє відповідне право не впливаючи на власне суб'єктивне цивільне право. Суб'єктивне цивільне право є передумовою реалізації права на захист. Необхідність правового захисту не завжди зумовлена реалізацією суб'єктивного цивільного права.

Певну завершеність наукового погляду про самостійність права на захист від суб'єктивного цивільного права надає відокремлення в структурі права на захист трьох правомочностей:

1) *можливість (правомочність) на самостійні фактичні дії із захисту права (на застосування засобів самозахисту) або на самостійні юридичні дії із поновлення права (на застосування засобів оперативного впливу);*

2) *можливість (правомочність) вимоги від державних органів примусового поновлення порушеного права (на застосування засобів захисту і засобів відповідальності);*

3) *можливість (правомочність) захисту права, праводомогання (на застосування засобів примусу в новому охоронному правовідношенні). На думку багатьох вчених, яку поділяє автор цього дослідження, наведене свідчить про самостійність права на захист»³⁶⁷.*

Таким чином, можемо дійти висновку, що суб'єктивне цивільне право забезпечує реалізацію цивільних юридичних відносин у межах узгоджених їх учасниками моделей поведінки. Така реалізація досягається за посередництвом правомочностей, які складають зміст суб'єктивного цивільного права (*правомочність на власні дії і правомочність вимоги*).

§ 2. Автономність права на захист у структурі змісту цивільних відносин

Окремим можливим напрямом розвитку правового регулювання цивільних відносин є встановлення об'єктивних обставин реальної дійсності, суб'єктивних факторів девіантного характеру або правомірних дій третіх осіб, у зв'язку з чим виникають перешкоди на шляху нормального розвитку регулятивних правовідносин, що ускладнюють або взагалі не дають можливості забезпечити реалізацію прав і обов'язків суб'єктів правовідносин (дефекти юридичного факту). За таких умов правове регулювання цивільних відносин не може забезпечити реалізацію певної правової моделі узгодженої сторонами правовідносин. У цьому разі в правовому регу-

---

³⁶⁷ Кархалев Д. Н. Концепция охранительного гражданского правоотношения : дисс. ... д-ра юрид. наук / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2010. С. 21.

люванні цивільних правовідносин відбувається структурна трансформація.

Поява нового охоронного юридичного відношення супроводжується формуванням його змісту за допомогою правомочностей, які забезпечують його належну реалізацію – права на захист учасників цих відносин. Тобто в основу диференціації структури цивільних відносин на регулятивні і охоронні покладений конфлікт інтересів між їх учасниками.

Розглядаючи структуру правовідносин у загальнотеоретичному контексті, зазначимо, що його зміст дійсно становить суб'єктивне цивільне право як «...забезпечену законом міру можливої поведінки особи...»³⁶⁸, яка складається з правомочностей (*право на власні дії, право вимоги і право захисту*), на що свого часу вперше звернув увагу професор С. Н. Братусь, ідеї якого були в подальшому розвинуті В. П. Грибановим. Залежно від функціонального значення цивільних відносин у правовому регулюванні таке право конфігурується варіативним набором правомочностей. Саме така модель побудови цивільних юридичних відносин є предметом наукового диспуту про місце права на захист у структурі суб'єктивного цивільного права. Тому, на нашу думку, така дискусія позбавлена сенсу, оскільки кожна з наведених точок зору не виключає право на захист із структури юридичних відносин, так само як із суб'єктивного цивільного права.

Суб'єктивне цивільне право і правовий інтерес відображає міру можливої поведінки учасників цивільних правовідносин. Вона (поведінка) рефлексується від правомочностей учасників цивільних правовідносин. Так для регулятивних правовідносин забезпечення їх результативності досягається за допомогою таких конструкцій, як правомочності на власні дії, правомочності вимоги необхідної поведінки від зобов'язальної особи. Для охоронних правовідносин, які скеровані на відновлення правового становища учасників цивільних правовідносин – правомочностей на захист. З огляду на означене, суб'єк-

³⁶⁸ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. Москва : Госюриздат, 1950. С. 13.

тивне цивільне право і право на захист не співвідносяться між собою за формулою «загальне – часткове».

Дослідження проблеми інституціональності права захисту відбувається в різній теоретичній площині.

Якщо розглядати структуру суб'єктивного цивільного права в загальнотеоретичному контексті, то така теоретична модель юридичних відносин структурно складається із юридичного обов'язку і суб'єктивного цивільного права. Останнє у свою чергу є синтезом трьох правомочностей: *правомочність вимоги, правомочність на власні дії і правомочність захисту*.

Досліджуючи структуру юридичних відносин у цивільному праві щодо характеру наслідків (*охоронні або регулятивні відносини*), відбувається диференціація набору їх правомочностей. Тобто суб'єктивне цивільне право в залежності від типу цивільних правовідносин представлено у двох формах свого вираження: 1) *регулятивне суб'єктивне цивільне право, яке є змістом регулятивних юридичних відносин*; 2) *компенсаційне суб'єктивне цивільне право, яке складає зміст охоронних юридичних відносин*.

§ 3. Правовий інтерес як елемент змісту цивільних відносин

Віднесення правомочності на захист до складової суб'єктивного цивільного права звужує сферу реалізації такої правомочності межами здійснення відповідного суб'єктивного цивільного права, елементом якого воно є. У такому разі поза правовим впливом знаходяться суміжні суб'єктивному цивільному праву як міри можливої поведінки юридичні конструкції, існування яких мало б забезпечити належну форму реалізації відносин, оскільки суб'єктивне цивільне право не повною мірою може відобразити існуючі правомірні прагнення їх учасників через їх конкретність.

До таких слід віднести юридичну конструкцію правового інтересу.

Отже, *правові можливості, гарантовані державою, не обмежуються суб'єктивним цивільним правом. Будучи опосередкованим природним правом, вони включають в себе прагнення людини в задоволенні особистих потреб як відображення ступеня індивідуальної свободи, яка не має відповідної фізичної форми свого вираження.*

Етимологічний зміст слова «інтерес» включає: а) увагу до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; цікавість, захоплення; б) вагу; значення; в) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийось думок і турбот; г) прагнення, потреби; д) те, що йде на користь кому- чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам; вигоду, користь, зиск. У загальносоціологічному значенні категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології – як ставлення особистості до предмета як до чогось для неї цінного, такого, що притягує³⁶⁹.

Така позиція Конституційного суду України заснована на загальному підході до розуміння категорії «інтерес» як форми вияву вибіркового ставлення особистості до об'єкта, що визначається його життєвою важливістю й емоційною привабливістю³⁷⁰. Таким чином, інтерес особи полягає в можливості його реалізації, що забезпечується правовими засобами впливу. З іншого боку, норма права формує «законність» інтересу як форми вияву протиправного прагнення, яке знайшло своє відображення в моделі поведінки особи.

Так, у правових актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне, так і загальносоціологічне, психологічне значення, вживається в широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами. Прикладом застосу-

---

³⁶⁹ Рішення Конституційного суду України від 1 грудня 2004 року №18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес). *Голос України*. 2005. 20 січня. №10.

³⁷⁰ Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Харків : Нове слово, 2011. С. 24.

вання поняття «інтерес» у широкому сенсі є Конституція України, численні статті якої (*статті 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 127, 140 Конституції України*) наголошують на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, інтересах суспільства, інтересах усіх співвітчизників, інтересах громадянина, інтересах держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ та міст тощо³⁷¹. Вказуючи на наявність таких інтересів, Конституція України підкреслює необхідність їх забезпечення (*стаття 18*), задоволення (*стаття 36*) чи захисту (*статті 44, 127*).

Правова сутність законного інтересу в літературі ретельно досліджена Генеральною прокуратурою України І. В. Венедиктовою, яка на підставі проведеного аналізу зводить наведену категорію до наступних елементів:

а) існування законного інтересу неможливо без прагнення до володіння благом, яке здатне задовольнити потребу особи;

б) таке прагнення не може суперечити праву;

в) благо, до якого прагне особа, не може бути протиправним;

г) необхідним є проведення усвідомлених дій носієм інтересу з метою отримання блага;

д) законний інтерес є передумовою реалізації суб'єктивного цивільного права, знаходиться за його межами, але перебуває в структурі суспільних відносин. Суб'єктивне цивільне право є засобом реалізації законного інтересу, який складається із соціальної потреби такої поведінки. Шляхом реалізації суб'єктивних цивільних прав інтерес втілюється в правовідносинах, які регулюються приватним правом;

е) є самостійним об'єктом правового захисту;

---

³⁷¹ Рішення Конституційного суду України від 1 грудня 2004 року №18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес). *Голос України*. 2005. 20 січня. №10.

*ж) законний інтерес належить окремій особі, зумовлений його індивідуальними якостями, намаганням, мотивами і цілями, потребами такого суб'єкта*³⁷².

Слід зазначити, що проблема співвідношення правового інтересу і суб'єктивного цивільного права має різний вектор дослідження. Еклектичність цих двох феноменів у праві наштовхує вчених на думку про їх синергетичну взаємодію. Так Рудольф фон Ієрінг вважає, що інтерес є складовою права. Досліджуючи право як захищений інтерес, він доводить, що його реалізація забезпечується узгодженням інтересів соціальних груп. Інтерес утворює субстанцію суб'єктивного права, є його сутнісним моментом. Розвиток цієї ідеї отримує несподіване втілення в працях О. С. Іоффе, А. В. Венедиктова та Ю. К. Толстого, які обстоюють позицію, що інтерес є складовим елементом суб'єктивного цивільного права. *«...Подібно до того, як класовий інтерес визначає зміст волі пануючого класу, яка була зведена в закон, так і індивідуальний інтерес уповноваженої особи визначає зміст його волі, наповнюючи її тим реальним суспільним змістом, без якого поняття волі – порожня абстракція. Якщо правильно, що природа права виявляє себе насамперед у характері задовольняючого правом інтересу, що втрата соціально значимого інтересу призводить і до втрати права, то є всі підстави для того, щоб включити інтерес у визначення суб'єктивного права...»* вказують вчені³⁷³.

Загальний сенс наведеної позиції вчених систематизовано Є. Я. Мотовиловкером у наступному твердженні: *«...будь-яке суб'єктивне право є правом особи на чужу або власну поведінку, спрямоване на задоволення інтересу уповноваженого суб'єкту. Сенс, змістовність, цільова спрямованість поведін-*

³⁷² Венедиктова І. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монография. Харьков : Точка, 2012. С. 109–114.

³⁷³ Толстой Ю. К. К теории правоотношения. Ленинград : Издательство Ленинградского ун-та, 1959. С. 45; Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та. 1949. С. 49; Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / отв. ред. В. К. Райхер. Москва : Изд-во АН СССР, 1948. С. 38.

кового акту, який здійснює суб'єктивне право, однозначно зумовлюється визначеністю інтересу уповноваженої особи. І ми отримуємо абсолютно бідну абстракцію, якщо будемо визначати суб'єктивне право, відволікаючись від інтересу правовласника»³⁷⁴.

Зазначена позиція була піддана розумній критиці з боку інших вчених, до кола яких належимо і ми.

Правовий інтерес не є складовою суб'єктивного цивільного права. Як його передумова і мета, він існує окремо, внаслідок чого отримує самостійне юридичне навантаження. Зокрема, критерієм розмежування суб'єктивного цивільного права і правового інтересу в цивільному праві України є спосіб захисту. Правовий інтерес як очевидне прагнення особи підлягає захисту не обмежуючись змістом цивільних правовідносин, до якого у суб'єкта права існує розумний інтерес.

На підтримку цієї позиції слушною є думка відомого українського цивіліста Р. О. Стефанчука. Вчений вказує, що якби суб'єктивне цивільне право вміщувало в собі інтерес, то формування в законі не можливо було б зазначати на кшталт «цивільні права і інтереси», оскільки перша категорія поглинала б другу і вимивала б її юридичний сенс та позбавляла необхідності юридичної самоідентифікації³⁷⁵.

Суб'єктивне цивільне право і правовий інтерес виникає з правомірного, має регулятивне значення в динаміці цивільних правовідносин.

Право на захист актуалізується із протиправного, має мету виправлення дефекту в структурі цивільних правовідносин задля їх належної реалізації.

Право на захист забезпечує реалізацію суб'єктивного цивільного права і правового інтересу в межах охоронних пра-

---

³⁷⁴ Мотовиловкер Е. Я. Интерес как сущностный момент субъективного права (цивилистический аспект). *Правоведение*. 2008. №4. С. 52–62.

³⁷⁵ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління і права, 2007. С. 109.

вовідносин. Якщо захист суб'єктивного цивільного права його особою є очевидним, то визначення інтересу особи щодо цивільних правовідносин, захист яких вимагається, потребує встановлення юридичного алгоритму його забезпечення.

Механізм реалізації правового інтересу в цивільних правовідносинах, у структурі яких активна особа не має суб'єктивних цивільних прав, зумовлюється здатністю забезпечити захист суб'єктивних цивільних прав такої особи в інших, пов'язаних із ним цивільних правовідносинах. Так, формування правового інтересу особи генерується з наявного суб'єктивного цивільного права цієї особи, але в суміжних правовідносинах, охорона яких забезпечується за посередництвом захисту правового інтересу.

Крім того, слід додати, що критерієм розмежування суб'єктивного цивільного права і правового інтересу в цивільному праві України є спосіб їх правового захисту.

У першому випадку різноманіття таких способів зумовлено структурою суб'єктивного цивільного права (правомочність на власні дії, правомочність вимоги).

Захист суб'єктивного цивільного права здійснюється шляхом як пасивного, так і активного зобов'язання інших учасників цивільних правовідносин (*визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення, припинення правовідношення, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди тощо*). У наведений спосіб відбувається захист прав учасника регулятивного правовідношення і в межах його змісту.

Захист правового інтересу має іншу юридичну природу свого правового забезпечення. Право на захист забезпечує реалізацію суб'єктивного цивільного права і правового інтересу в межах охоронних правовідносин.

Не будучи втіленим безпосередньо в суб'єктивному цивільному праві, правовий інтерес як очевидне прагнення особи під-

лягає захисту не обмежуючись змістом цивільних правовідносин, до якого в суб'єкта існує відповідний інтерес. Межі захисту правового інтересу ширше за межі захисту суб'єктного цивільного права через його предметно-конкретну визначеність.

Якщо пов'язаність особи із належним їй суб'єктивним цивільним правом, захист якого здійснюється в межах охоронних правовідносин, є очевидним, то визначення характеру правового інтересу особи щодо кола цивільних правовідносин, захист яких вимагається, потребує свого додаткового з'ясування. Так, цілком логічно, що захист правового інтересу особи, суб'єктивне цивільне право якого в межах конкретних регулятивних правовідносин відсутнє, повинно мати межу розумної допустимості. В іншому випадку вірогідний захист інтересу особи обернеться зловживанням нею відповідним правом, зокрема процесуальним. При цьому слід визнати, що наукові дослідження радянського й пострадянського періоду з проблем правової природи інтересу, форм здійснення його захисту не вирішують проблему встановлення оптимальної моделі співвідношення «можливості» й «дійсності» захисту інтересу особи при відсутності в нього відповідного суб'єктивного цивільного права в структурі спірних юридичних відносин, що своєю чергою ускладнює дієвість відповідного механізму правозахисту.

Так, розглядаючи правовий інтерес як прагнення до користування конкретним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, заінтересована особа отримує можливість звернення до суду з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб і тоді, коли їх реальна належність до цієї особи викликає розумні сумніви. Отже, критерій ступеня опосередкованості в суб'єктивному праві такого прагнення особи, не будучи встановленим в національному законодавстві, є дискрецією суду.

Наприклад, недобросовісна особа, суб'єктивно вважаючи себе зацікавленою в отриманні певних матеріальних благ, або

в їх неотриманні з боку іншої особи, має процесуальну можливість оскарження прийнятих актів правозастосування за відсутності на те об'єктивно-правової мотивації. Але доки суд дійде відповідного висновку і підтвердить власну позицію у справі прийняттям відповідного судового акта, може сплунути багато часу, що «зіграє» не на користь добросовісного учасника цивільних відносин. Тому доктринальне визначення межі правового інтересу особи в юридичних відносинах з метою його можливого захисту має суттєве значення у сфері правозастосування.

Вважаємо, що механізм реалізації інтересу в цивільних відносинах, у структурі яких активна особа не має суб'єктивних цивільних прав, зумовлюється потенційною здатністю особи забезпечити захист власних вже суб'єктивних цивільних прав в інших, кореспондуючих першим юридичним відносинам. Тобто формула захисту законного інтересу особи полягає в тому, що *захист законного інтересу особи, не опосередкованого в суб'єктивному праві, має забезпечити охорону кореспондуючого суб'єктивного цивільного права в суміжних юридичних відносинах, тобто там, де він має місце*. Формування законного інтересу особи генерується із наявного суб'єктивного цивільного права суміжних відносин, захист яких забезпечується за посередництвом відповідного інтересу.

Показовим у цьому контексті є правова позиція Європейського суду з прав людини у справі «Ватан проти Росії» (рішення суду від 7 жовтня 2004 року, скарга №47978/99). Так, суд, при розгляді справи визнав, що «особистість» організації (за статтею 34 Конвенції) може бути значно ширшою її юридичного статусу і включати в себе декілька юридичних осіб. Суд зазначив, що поняття «жертва», яке використовується в статті 34 Конвенції, означає особу, якої безпосередньо стосуються дії або бездіяльність, що розглядається (рішення у справі «Еккле проти Німеччини» (*Eckle v. Germany*) від 15 липня 1982 р., § 66). У подальшому він зазначив, що прийняття скарги від «особи», яку можливе порушення стосується лише

побічно, обґрунтовано тільки у виняткових обставинах, зокрема, якщо прямо встановлено, що безпосередня жертва не має можливості звернутися до суду через органи, передбачені положеннями її статуту (*рішення у справі «Агротексим та інші проти Греції» (Agrotexim and others v. Greece) від 24 жовтня 1995 р., § 66*)³⁷⁶.

У такому випадку суд виходить із процесуальної доцільності надання правового захисту особі, яка вважає себе потерпілою за статтею 34 Конвенції. Однак, задля рівновекторного вирішення питання по суті спору Європейський суд з прав людини застосовує концепцію «*piercing the corporate veil*».

Слід погодитися з науковцями, які визначають, що Європейський суд з прав людини в своїй практиці змінив векторність цієї концепції, застосував її не для покладення відповідальності на учасників корпорації, а для надання їм права на захист інтересів компанії. У такому разі суд доходить висновку, що права корпорації та права її учасника слід розглядати як нероздільні й рівні за обсягом.

На думку Європейського суду з прав людини, вказані особи мають право подавати скаргу до суду на захист прав та інтересів юридичної особи, оскільки їх порушення впливає на права заявника, але за умови відсутності конфлікту інтересів між власне акціонерами (учасниками)³⁷⁷.

На прикладі корпоративних юридичних відносин можемо простежити механізм реалізації охоронних відносин, якими забезпечується захист правового інтересу осіб, які мають опосередковане суб'єктивне цивільне право в суміжних регулятивних.

Учасник підприємницького товариства звертається до суду з вимогою про визнання недійсним правочинів, укладених

---

³⁷⁶ Избранные решения Европейского суда по правам человека. Статья 11 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод / сост. : К. Баранов, В. Громова, Н. Звягина, Д. Макаров. Москва : Московская Хельсинская группа, 2012. С. 15–16.

³⁷⁷ Афанасьев Д. Возможности защиты, предоставленные участниками и акционерами компаний Европейским судом по правам человека. *Хозяйство и право*. №1. 2012. С. 51.

між таким товариством і третьою особою з підстав, встановлених статтями 227, 229-235 Цивільного кодексу України³⁷⁸.

Наявність правового інтересу учасника товариства, захист якого реалізується шляхом подачі відповідного позову до суду зумовлено захистом його суб'єктивного цивільного права в корпоративних відносинах між учасником і підприємницьким товариством. Так, визнання недійсним правочинів, вчинення яких може вплинути на фінансовий стан підприємства, забезпечує охорону прав учасника товариства на отримання дивідендів від результатів підприємницької діяльності останнього.

У такому разі законний інтерес виникає із суб'єктивного цивільного права, до належної реалізації якого прагне особа в корпоративних правовідносинах, учасником яких вона є.

Підтвердженням викладеного є правова позиція Верховного суду, сформована під час вирішення спору за позовом особи, яка не мала порушеного суб'єктивного цивільного права, але обґрунтувала необхідність захисту свого інтересу, зумовленого наявністю суб'єктивного корпоративного права.

Повноваження органу управління товариства (на надання зазначеної згоди), який діє від імені товариства, не можна ототожнювати з корпоративними правами його учасників, які діяти від імені товариства права не мають (пункт 8.6).

За договором, укладеним товариством, права та обов'язки набуває таке товариство як сторона договору. При цьому правовий стан (сукупність прав та обов'язків) безпосередньо учасників цього товариства жодним чином не змінюється (пункт 8.3).

Повноваження діяти від імені юридичної особи є можливістю створювати, змінювати, припиняти цивільні права та обов'язки юридичної особи (стаття 239 ЦК України). Таке повноваження не належить до корпоративних прав учасника юридичної особи.

Підписання виконавчим органом товариства договору з іншою особою без передбаченої статутом згоди вищого орга-

³⁷⁸ Цивільний кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№40–44. Ст. 356 (з наступними змінами).

ну цього товариства може свідчити про порушення прав та інтересів самого товариства у його відносинах з іншою особою – стороною договору, а не корпоративних прав його учасника³⁷⁹.

Водночас, незважаючи на юридичну диференціацію способів реалізації правосуб'єктності юридичної особи та здійснення корпоративних прав її учасників, Верховний Суд виходить з того, що учасник корпорації має правовий інтерес до результатів діяльності корпорації, який вимагає захисту в ефективний спосіб. Наглядним свідченням є одне з прийнятих раніше судових актів Верховного суду України.

Скасовуючи постанову Вищого господарського суду України від 19 листопада 2014 року у справі №911/2435/14 за позовом В. Ф. Федорова до товариства з обмеженою відповідальністю «Агроком» і приватного підприємства «Бета-Консалтинг» про визнання недійсним договорів, Верховний суд України зазначив:

Згідно з положеннями частин 1, 2 статті 16 Цивільного кодексу України кожна особа має право звернутися до суду з метою захисту свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Таким способом захисту цивільних прав та інтересів може бути, зокрема, визнання правочину недійсним.

Відповідно до частин 1, 2 статті 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1-3, 5 та 6 статті 203 цього Кодексу. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або інша заінтересована особа запечерує його дійсність на підставах, встановлених законом,

---

³⁷⁹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі №916/2084/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84911545> (дата звернення: 01.09.2021).

такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорований правочин).

Зважаючи на частку позивача у статутному фонді товариства (70 %), наявні підстави для висновку, що акціонер (учасник) товариства може оспорити договір, вчинений господарським товариством, якщо обґрунтує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав.

Таким чином, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про визнання недійсними зазначених договорів, оскільки укладення директором товариства з ТОВ «Агроком» цих договорів свідчить про порушення корпоративних прав позивача щодо управління справами товариства, розподілу прибутку товариства (з одержанням своєї частки) від господарської діяльності товариства та погіршення майнового стану підприємства, що впливає на права позивача як учасника, з часткою у статутному капіталі товариства в розмірі 70 %³⁸⁰.

В аналогічній ситуації, переглядаючи справу №5015/3721/12 в касаційному порядку, Вищий господарський суд України дійшов висновку про наявність підстав для задоволення заявленого учасником ТОВ «Три ооскара» позову про визнання недійсним укладеного відповідачами спірного договору купівлі-продажу нерухомого майна.

Суд касаційної інстанції також погодився з висновками судів попередніх інстанцій стосовно того, що:

Позивач як учасник товариства має право на захист своїх корпоративних прав та право на подання позову про визнання спірної угоди недійсною, і що обраний ним спосіб захисту свого порушеного права та охоронюваного законом інтересу відповідає способам захисту права, встановленим статтею 16 ЦК України, а право на його обрання передбачено статтею 215 ЦК України.

Для усунення розбіжностей у застосуванні судами касаційної інстанції зазначеної норми матеріального права Судо-

³⁸⁰ Постанова Верховного Суду України від 1 липня 2015 року у справі №3-327Гс15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/46078534> (дата звернення: 01.09.2021).

ва палата у господарських справах Верховного суду України в постанові від 21 січня 2015 року у справі №3-214гс14 сформувала таку правову позицію.

Відповідно до статті 115 ЦК України (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) господарське товариство є власником майна, переданого йому учасниками товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу.

Згідно зі статтею 10 Закону України «Про господарські товариства» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) визначено права учасників господарського товариства. Проте учасник не наділений суб'єктивним правом щодо здійснення повноважень власника майна товариства, оскільки власником вважається товариство, права якого здійснюються через загальні збори учасників.

Однак звертаючись до суду із зазначеним позовом, позивач послався на те, що оспорюваним договором порушено його корпоративні права, оскільки відчуження основних активів товариства, до яких входило спірне приміщення, призвело до неможливості використання цього майна в господарській діяльності товариства і як наслідок – неможливості одержання відповідної частки прибутку товариства³⁸¹.

У більш пізніх судових актах Верховний Суд неодноразово звертає увагу на зумовленості правового інтересу наявним суб'єктивним правом, яке підлягає захисту. Така пов'язаність виявляється перш за все в корпоративних юридичних відносинах, природа яких наголошує, як було зазначено раніше, на особливому характері правового зв'язку учасника з корпорацією.

Слід навести правову позицію Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, викладену в постанові від 2 травня 2018 року у справі №923/20/17:

За висновком суду апеляційної інстанції позивач, як учасник Товариства з обмеженою відповідальністю «Спорт-сервіс-Каховка» не наділений суб'єктивним правом на здійс-

³⁸¹ Постанова Верховного Суду України від 21 січня 2015 року у справі №3-214гс14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42576414> (дата звернення: 01.09.2021).

нення повноважень власника майна, а тому спірний договір не порушує його корпоративні права.

Однак, колегія суддів вважає такий висновок суду апеляційної інстанції помилковим та таким, що зроблений з неправильним застосуванням норм матеріального права.

Згідно з положеннями частин 1, 2 статті 16 Цивільного кодексу України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Таким способом захисту цивільних прав та інтересів може бути, зокрема, визнання правочину недійсним.

Чинне законодавство прямо не визначає кола осіб, які можуть бути позивачами у справах, пов'язаних із визнанням правочинів недійсними, а тому, виходячи з вимог статті 16 Цивільного кодексу України, статті 1 Господарського процесуального кодексу України, крім учасників правочину (сторін за договором), а в передбачених законом випадках – прокурора, державних та інших органів, позивачем у справі може бути будь-яке підприємство, установа, організація, а також фізична особа, чії права та охоронювані законом інтереси порушує цей правочин.

Згідно зі статтею 167 Господарського кодексу України корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав.

Статтею 10 Закону України «Про господарські товариства» визначено права учасників товариства:

а) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Законом.

Як встановлено судами попередніх інстанцій, позивач є учасником Товариства з обмеженою відповідальністю

«Спортсервіс-Каховка» з часткою в статутному капіталі в розмірі 50 %.

Аналіз наведених вище норм матеріального права свідчить про те, що акціонер (учасник) товариства може оспорити договір, вчинений господарським товариством, якщо обґрунтує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав.

Висновок суду апеляційної інстанції не відповідає положенням статті 92, 97, 98, 145 Цивільного кодексу України, 167 Господарського кодексу України, статті 59 Закону України «Про господарські товариства» та пункту 9.4. Статуту Товариства з обмеженою відповідальністю «Спортсервіс-Каховка», аналіз яких в їх сукупності свідчить про те, що учасник товариства має право на участь в управлінні господарською діяльністю товариства через органи товариства.

Укладення директором спірного договору, сума якого перевищує визначену в Статуті суму, вчинено з порушенням корпоративних прав позивача на управління справами Товариства з обмеженою відповідальністю «Спортсервіс-Каховка», які полягають у наданні дозволу учасниками товариства, оформленого рішенням загальних зборів учасників, на укладання значного правочину, пов'язаного з розпорядженням майном товариства, вартість якого перевищує 300 000 грн, про що слушно зазначив позивач у позовній заяві, прийняв до уваги місцевий господарський суд, однак, безпідставно не врахував суд апеляційної інстанції. Крім того, як правильно зазначено місцевим господарським судом, укладення спірного договору, за яким Товариство з обмеженою відповідальністю «Спортсервіс-Каховка» безоплатно відступило свої майнові права вартістю 670 900,00 грн, призвело до погіршення майнового стану Товариства та впливає на права позивача як учасника з часткою у статутному капіталі товариства в розмірі 50 %, під час розподілу прибутку товариства (з одержанням своєї частки) від господарської діяльності товариства.

З огляду на викладене, колегія суддів погоджується з висновком місцевого господарського суду про те, що спірний правочин вчинено з порушенням корпоративних прав позивача, як учасника відповідача з часткою в статутному

капіталі товариства в розмірі 50 %, на управління справами товариства.

З огляду на те, що місцевий господарський суд дійшов правильних висновків про обґрунтованість та доведеність позовних вимог колегія суддів Верховного Суду дійшла висновку про те, що постанова Одеського апеляційного господарського суду від 01.11.2017 року підлягає скасуванню, а рішення Господарського суду Херсонської області від 16.03.2017 року слід залишити в силі, як таке, що ухвалене з додержанням норм матеріального і процесуального права³⁸².

Відповідне обґрунтування можливості захисту корпоративних прав через механізми захисту правового інтересу учасника, який опосередковує таке право, отримує усталений розвиток аж до нормативного закріплення такої можливості прийняттям Закону України від 20 вересня 2019 року №132-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні».

Колегія суддів погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про те, що позивач як учасник, якому належить 80 % статутного фонду Сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю «Батьківщина», має беззаперечне право на участь в управлінні товариством шляхом прийняття участі в загальних зборах учасників товариства, а отже, має право на оспорування контракту №05/2363 від 21 березня 2016 року, укладеного товариством, враховуючи те, що укладення такого контракту похідним від прийняття рішення учасниками СТОВ «Батьківщина» щодо надання згоди директору на укладення контракту.

Наведеним спростовуються посилання скаржника в касаційній скарзі на те, що позивач не має права на оскарження спірного контракту³⁸³.

³⁸² Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 2 травня 2018 року у справі №923/20/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74160438> (дата звернення: 01.09.2021).

³⁸³ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 червня 2018 року у справі №927/976/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74670250> (дата звернення: 01.09.2021).

Отже, учасник корпоративних юридичних відносин має можливість втручатися в інші юридичні відносини між сторонами, учасником яких він не є в разі наявності свого правового інтересу до них, зумовленого можливістю порушення свого конкретного суб'єктивного права в корпоративних відносинах.

Велика Палата Верховного Суду вважає, що укладення спірних договорів є не прямим порушенням прав позивача на участь у товаристві та управлінні ним, а наслідком господарської діяльності товариства та результатом розпорядження юридичною особою власним майном (*пункт 80*).

Якщо позивач, який є учасником ТОВ «ХК «Інтернет», що володіє часткою в розмірі 3,5 % статутного капіталу цього товариства, вважає свої корпоративні права порушеними внаслідок укладення оспорюваного договору, він не позбавлений права (разом з іншими учасниками) у будь-який час ініціювати питання щодо скликання позачергових зборів учасників товариства з метою належного реагування на факт укладення такого договору та розгляду питання щодо порушення або непорушення прав та законних інтересів товариства (його учасників). Якщо збори учасників товариства дійдуть висновку про порушення укладеним договором купівлі-продажу прав та законних інтересів товариства, останнє вправі звернутися до суду з відповідним позовом (*пункт 83*).

Належним способом захисту права учасника юридичної особи може бути також подання ним (зокрема разом з іншими учасниками, яким належить 10 і більше відсотків статутного капіталу товариства) позову в інтересах юридичної особи до її посадової особи про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі діями (бездіяльністю) такої посадової особи на підставі пункту 12 частини першої статті 20, статті 54 ГПК України (*пункт 84*)³⁸⁴.

Право – «живий організм», який розвивається пропорційно розвитку громадського суспільства і зміни світогляду його

---

³⁸⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 грудня 2019 року у справі №904/10956/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333853> (дата звернення: 01.09.2021).

членів. Таким чином, розвиток корпоративних юридичних відносин зумовлює постійне вдосконалення форм і способів їх захисту, що виявляється в забезпеченні реалізації суб'єктивних цивільних прав, а також інтересів учасників таких правовідносин, так само як і захисту не лише безпосередньо учасників корпоративних правовідносин, а й пов'язаних із ними осіб.

Впорядкування суспільних відносин забезпечується за допомогою відповідного механізму правового регулювання суспільних відносин. Фактором їх результативності є ефективність функціонування механізму захисту суб'єктивних цивільних прав її юридичних обов'язків учасників правовідносин. Вказане залежить не лише від комплексу юридичних дій у межах відповідної правової норми, мета яких полягає у відновленні порушеного стану суб'єкта права. Суттєве значення має об'єкт правового захисту, яким, крім суб'єктивного цивільного права, також є правовий інтерес особи. Отже, правові можливості в корпоративних юридичних відносинах не обмежуються здійсненням суб'єктивних цивільних прав, їх захистом.

Зміст корпоративних юридичних відносин становить також правовий інтерес їх учасників.

Глава 2. Субстандартні способи захисту корпоративних відносин

Право покликано захищати суб'єктивні права та інтереси учасників цивільних правовідносин. Правовий захист досягається шляхом надання особі можливості запровадження таких заходів впливу, за допомогою яких досягається відновлення його *status quo*.

Традиційна модель захисту корпоративних юридичних відносин передбачає вирішення юридичного конфлікту між їх учасниками за допомогою усталених правових конструкцій, в основі яких функціонування механізму захисту суб'єктивного корпоративного права як наслідок його порушення, невизнання або оспорювання.

Такі конструкції не передбачають спеціальних (*нетипових*) процедур захисту суб'єктивних цивільних прав осіб, які не будучи стороною корпоративних відносин, перебуваючи в юридичному конфлікті з корпорацією вимагають захисту свого права пред'явленням вимог до її учасників, а також процедур захисту правового інтересу учасників корпорації, які намагаються убезпечити належні їм суб'єктивні корпоративні права шляхом вирішення конфлікту корпорації з третіми особами, поведінка яких таку загрозу містить.

Рівень надання правового захисту таким особам має бути ідентичний засобам захисту порушеного суб'єктивного цивільного права учасника конкретних відносин як за характером правового навантаження, так і за формою його реалізації.

Інтерес особи до певних юридичних відносин між їх учасниками завжди опосередковано пов'язаний із потенційною наявністю в нього суб'єктивного цивільного права в інших, кореспондуючих відносинах з одним із них або виникненням таких відносин у майбутньому, як прагнення до участі в них. У зв'язку з цим вважаємо, що форма та способи захисту суб'єктивного цивільного права та правового інтересу мають бути пов'язані між собою.

Слід зазначити, що на межі ХХ–ХХІ століть в законодавстві України посилилася тенденція до цілеспрямованого зближення національної правової системи з правовими системами інших держав. В умовах глобалізації питання уніфікації та гармонізації права набуває першорядної важливості. Розвиток міжнародної економічної інтеграції передбачає створення нормативних передумов гармонізації корпоративного права України, зокрема із законодавством Європейського союзу. Першим кроком на цьому шляху є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої³⁸⁵.

Важливим чинником результативного співробітництва в економічній сфері є створення умов правового захисту учасників корпоративних правовідносин, що досягається шляхом запровадження в український законодавчий простір сталих європейських правових конструкції, які забезпечують його досягнення в разі порушення юридичних відносин. Безумовно, наведене стосується також проблеми ефективного захисту корпоративних відносин, вибору дієвих правових засобів забезпечення не лише прав, а й інтересів їх учасників. Такими конструкціями виступають пред'явлення учасником корпорації похідного позову до посадових осіб органу управління корпорації, або третіх осіб в інтересах корпорації з метою захисту її прав, а також притягнення до юридичної відповідальності учасника корпорації за її зобов'язанням перед третіми особами (*piercing the corporate veil*). Крім наведеного, юридичною конструкцією забезпечення захисту прав учасників корпорації стає механізм облігаторної консолідації корпоративного контролю.

Проблема необхідності розширення меж і способів захисту прав та інтересів учасників корпоративних відносин має

³⁸⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. №75. Т. 1. Ст. 2125.

також практичний характер. Судова практика з розгляду корпоративних спорів дає можливість виявити суттєві недоліки в правовому регулюванні корпоративних відносин в Україні. Розвиток суспільства призводить до ускладнення форм організації і діяльності підприємницьких товариств, що вимагає постійної правотворчої роботи з вдосконалення чинного цивільного законодавства в цій сфері. Вказане стосується не лише аспектів правової регламентації корпоративних відносин в Україні, а і їх захисту.

§ 1. Бонумні вимоги як спосіб захисту інтересів учасників корпорації

Прагнення європейської інтеграції України, з одного боку, економічно зумовлені поточні потреби українського підприємництва – з іншого, є тим фактором, за допомогою якого відбувається втілення в правову матерію України нових субстандартних способів захисту корпоративних прав та інтересів. Така субстандартність полягає в теоретичній розробці, нормативному регламентуванні і практичному втіленні нетрадиційних для цивільного права України юридичних механізмів, за посередництвом яких забезпечується захист прав та інтересів учасників корпоративних відносин, а також інших осіб, чим, окрім іншого, досягається їх предметна індивідуалізація в системі цивільних юридичних відносин.

До них належать майнові вимоги учасників корпорації в її інтересах (*у тому числі про стягнення і/або визнання правочинів недійсними*), і в тому числі деліктні вимоги до органу корпоративного управління, його посадових осіб. Це так звані бонумні вимоги (*bonum – від лат. благо, вигода*), головна мета яких вимог полягає в забезпеченні майнового інтересу корпорації або відновленні її майнового стану в результаті недобросовісних дій осіб.

Правосуб'єктність корпорації втілена в діяльності її органів управління, мета яких – прагнення до набуття позитивних

результатів її діяльності та задоволення інших інтересів юридичної особи, її учасників. У процесі взаємодії органів управління корпорації можливі ситуації, коли учасники такої взаємодії переслідують різновекторні або взаємовиключні цілі, що зумовлено полярним прагненням у забезпеченні корпоративних інтересів.

Саме така ідея, на думку професора Ю. М. Жорнокуя, є однією з підстав виникнення корпоративного конфлікту³⁸⁶. Вчений вказує, що в умовах непрозорості діяльності більшості вітчизняних акціонерних товариств основні їх переваги реалізуються через поточне управління і прийняття рішень багато в чому через тіньові схеми. У таких умовах легко занизити прибуток і не виплачувати дивіденди або не виконувати інші зобов'язання. Тому для акціонера, який отримав відповідні корпоративні права, проте не має реальної можливості впливу на прийняття управлінських рішень, інвестиції є ризиковою справою³⁸⁷. Ознака самостійної цивільно-правової відповідальності юридичної особи, відокремленості її майна від майна її учасників, а також участь в цивільному обороті від власного імені та у власних інтересах виключає можливості зовнішнього впливу на прийняття юридичною особою актів корпоративного управління. Вказане власне і створює умови для можливого зловживання правами з боку органів управління юридичної особи, і, як наслідок, порушення її інтересів, що в кінцевому варіанті впливає на реалізацію суб'єктивних цивільних прав афілійованих до неї осіб.

У цьому контексті цілком слушно навести думку видатного цивіліста дореволюційного періоду І. Т. Тарасова, який зазначив, «...що тільки правильно сформована система відповідальності самої акціонерної компанії та її органів може обмежити акціонерів та третіх осіб від тих порушень, які є неми-

---

³⁸⁶ Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах : цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. С. 293.

³⁸⁷ Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах : цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. С. 298.

нучими не лише як результат явних зловживань, а й внаслідок неможливості визначити законом, статутом та інструкціями межі компетенції кожного органу...»³⁸⁸.

А. Процесуально-правова форма захисту прав учасників корпорації

Способом вирішення такого корпоративного конфлікту стає пред'явлення позову з метою захисту суб'єктивних цивільних прав корпорації, за посередництвом чого забезпечується й захист інтересів учасника корпорації. У процесуальній доктрині англосаксонської правової системи така процесуальна форма захисту корпоративних правовідносин отримала втілення в пред'явленні «похідного» або «непрямого» позову. Його виникнення є досягненням прецедентного права США і характерною рисою правової системи *Common law*. Водночас юридична географія поширення цієї конструкції в правовій системі багатьох країн світу достатньо велика і нині не є безумовною монополією англосаксонської системи права (*Китай, Гонконг, Сінгапур, Чилі, США, Італія, Німеччина, Австралія, Нова Зеландія*)³⁸⁹.

Виникнення конструкції похідного (непрямого) позову нерозривно пов'язане з діяльністю господарських товариств і, перш за все, з акціонерною формою підприємницької діяльності, коли зловживання органів управління товариствами призводять до необхідності комплексного врегулювання питань відповідальності в акціонерному товаристві. Концепція похідного (непрямого) позову сталася з практики англійського трасту, тобто довірчого управління чужим майном. Своєю чергою обов'язки директорів корпорації є похідними від принципів діяльності трасту – *управління чужим майном засобами, які надані його власниками*. Оскільки менеджер трасту керує чужим майном, то на нього має покладатися від-

---

³⁸⁸ Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях. Москва : Статут, 2000. С. 536.

³⁸⁹ Kostruba A. V., Maydanyk R. A., Luts V. V. Bonum requirements of the beneficiary in the corporate rights protection system in Ukraine : Implementing best practices. *Asia Life Sciences Supplement*. 2020. Vol. 22(1). P. 1–19.

повідальність – він має діяти найефективніше в інтересах корпорації і ставитися до виконання своїх обов'язків серйозно³⁹⁰.

Розглядаючи англо-американську модель похідного позову в історичній ретроспективі, слід зазначити, що до початку XIX століття у акціонерів було відсутнє право на подачу позову про відшкодування шкоди, заподіяної корпорації. Дана обставина зумовлена наявністю в корпоративному праві США принципу відокремленості прав корпорації від прав акціонерів, що цілком відповідає правовій природі юридичної особи.

Згодом відсутність належного механізму контролю за прийняттям і виконанням корпоративних рішень органу управління призвело до збільшення кількості зловживань з їх боку. З метою запобігання порушенню прав корпорацій і акціонерів, прецедентним правом їм надається можливість пред'явлення вимог проти органу корпоративного управління, його посадових осіб, який згодом стає досягненням прецедентного права і відмітною рисою права США.

Одне з перших судових рішень, винесених американськими судами за похідним позовом, датується першою половиною XIX століття. У справі *Robinson vs. Smith* Канцлерський суд Нью-Йорка підтримав право акціонерів подавати позов на захист інтересів корпорації, обґрунтувавши свою позицію тим, що правопорушення проти корпорації повинно бути усунуто, оскільки правопорушення проти корпорації є похідною формою правопорушення проти акціонера.

У 1855 році похідний позов знову стає предметом розгляду у справі *Dodge vs. Woolsey*. У рішенні в цій справі Верховний суд США зазначив подвійну природу похідного позову, який поєднує в собі два позови.

Перший – це позов спрямований проти корпорації, щоб спонукати її виконати власні фідучіарні зобов'язання щодо захисту прав акціонера.

³⁹⁰ Бурцева Л. А. Гражданско-правовые проблемы применения косвенного иска как способа защиты хозяйственных обществ : дисс. ... канд. юрид. наук / Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Москва, 2011. С. 15.

Другий позов – це позов про захист прав корпорації проти тих, хто завдає шкоди власне корпорації³⁹¹.

У кожному з наведених випадків позовні вимоги пред'являються в *інтересах корпорації, особами, права яких безпосередньо не порушені, але які мають власний корпоративний інтерес*. Процесуальна мотивація позивача в наведеній юридичній тактиці закріплена в формулі: *захист корпоративного права через захист правового інтересу в ньому*.

Відповідна вимога передбачена приписом 23.1 Правил Делаверського суду канцлера, згідно з яким один акціонер або група акціонерів корпорації, а також члени асоціації (об'єднань без утворення юридичної особи) подають похідний позов до суду, щоб забезпечити примусове дотримання суб'єктивного права корпорації або асоціації, яке корпорація або асоціація має право в установленому законом порядку захищати, але таке право залишилося без належного захисту³⁹².

Проведений огляд судової практики США дозволяє констатувати, що незважаючи на те, що стягнення за похідним позовом здійснюється на користь корпорації, метою похідного позову є не тільки захист прав і інтересів корпорації, а й захист прав самих акціонерів. Так, предметом захисту за похідним позовом є права і інтереси як корпорації, так і акціонерів, чії права порушуються побічно, у результаті порушення прав самої корпорації³⁹³.

Природа вимог за похідним позовом передбачає, що це може бути як:

– позов бенефіціара довіреної особи, спрямований на примусове дотримання права, що належить їй (фідуціар);

³⁹¹ Puchniak D., Baum H., Ewing-Chow M. (eds.). The Derivative Action in Asia : A Comparative and Functional Approach. *International Corporate Law and Financial Market Regulation*. Cambridge : Cambridge University Press. 2012. DOI: 10.1017/CBO9780511998027.

³⁹² Rules of Court of Chancery of the State of Delaware. URL: https://courts.delaware.gov/rules/pdf/ChanceryCourtRules_FINAL_5-20-16.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

³⁹³ Нагоева Д. А. Производные иски : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015. С. 28.

– позов, поданий акціонером корпорації, на захист прав корпорації проти третіх осіб (зазвичай співробітників корпорації), оскільки корпорація самостійно не подала такий позов проти третіх осіб;

– позов, що виникає з вимог про відшкодування шкоди, заподіяної іншій особі.

На відміну від англо-американської моделі, рисами німецької стає обмеження сфери його застосування умовами деліктної відповідальності посадових осіб органу управління корпорацією. У сучасному німецькому праві норми при похідному позові зосереджені винятково в матеріально-правових актах. У процесуальному праві Німеччини відсутні положення при похідному позові. Німецьке право в цілому не містить легальної дефініції терміна «похідний позов»³⁹⁴.

Можливість притягнення до відповідальності органу управління корпорації вперше на теренах Російської Імперії була нормативно закріплена в 1836 року. Так 6 грудня 1836 року Наказом Імператора Миколи I Височайше затверджено Положення про компанії на акціях³⁹⁵. Відповідно до пункту 41 наведеного Положення «...директоры компании, или члены Правления, дѣйствуютъ въ качествѣ ея уполномоченныхъ; и потому, в случаѣ законопротивныхъ распоряженій и преступленія предѣловъ власти, подлежатъ отвѣтственности предѣ компании на общемъ основаніи законовъ...» (мовою оригіналу документа). У зазначеному акті міститься фрагментарне бланкетне регулювання відповідальності органу управління корпорації, базисні моменти якого закріплюються в її статуті, але вказане не виключає загального методологічного контексту закріпленої норми, які мають власну актуальність 180 років потому.

На сучасному етапі запровадження такого інструменту вирішення корпоративного конфлікту в національну правову

³⁹⁴ Бернард Б. Правовое регулирование ответственности членов органов управления. Анализ мировой практики. Москва : Алпина Паблишерз, 2010. С. 218.

³⁹⁵ Положение о компаниях на акциях: Указ Императора Николая Первого от 6 декабря 1836. Полное Собрание законов Российской Империи. Второе собрание. Т. 11. 1836. Ч. 2. Ст. 9763.

систему України, як похідний позов, пов'язано з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів»³⁹⁶.

Вказаним нормативно-правовим актом внесено зміни до статті 89 Господарського кодексу України, яка викладена в новій редакції.

Відповідно до пункту 2 статті 89 Господарського кодексу України визначено, що посадові особи відповідають за збитки, завдані ними господарському товариству. Відшкодування збитків, завданих посадовою особою господарському товариству її діями (бездіяльністю), здійснюється в разі, якщо такі збитки були завдані:

– діями, вчиненими посадовою особою з перевищенням або зловживанням службовими повноваженнями;

– діями посадової особи, вчиненими з порушенням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень щодо вчинення подібних дій, встановленої установчими документами товариства;

– діями посадової особи, вчиненими з дотриманням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень щодо вчинення відповідних дій, встановленої товариством, але для отримання такого погодження та/або дотримання процедури прийняття рішень посадова особа товариства подала недостовірну інформацію;

– бездіяльністю посадової особи у випадку, коли вона була зобов'язана вчинити певні дії відповідно до покладених на неї обов'язків;

– іншими винними діями посадової особи³⁹⁷.

У свою чергу доповнення наведеним правовим актом частини першої статті 12 Господарського процесуального кодексу

---

³⁹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів : Закон України від 7 квітня 2015 року №289-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №25. Ст. 188.

³⁹⁷ Господарський кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. *Офіційний Вісник України*. 2003. №11. Ст. 462 (з наступними змінами).

України пунктом 4-1, який встановлює підвідомчість справи господарським судам у спорах між господарським товариством та його посадовою особою (у тому числі посадовою особою, повноваження якої припинені) про відшкодування збитків, завданих такою посадовою особою господарському товариству її діями (бездіяльністю), відкриває процесуально-правові шляхи для вирішення наведених видів корпоративних спорів³⁹⁸.

Внесенням у 2017 році змін до Господарського процесуального кодексу України³⁹⁹ закріплено не лише предметну юрисдикцію господарських судів у цій категорії справ (*пункт 12 частини 1 статті 20 Господарського процесуального кодексу України*), а й процесуальні особливості участі в судовому процесі осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах юридичної особи у спорах про відшкодування збитків, заподіяних їй посадовою особою, їх процесуальні права (*стаття 54–55 Господарського процесуального кодексу України*).

Отже, нині похідний позов пов'язується з правом звернення до суду від імені товариства з вимогою про відшкодування збитків, завданих посадовою особою корпорації⁴⁰⁰.

На думку Л. А. Островської, похідний позов надає невеликим інвесторам, які є, як правило, міноритарними акціонерами сучасних західних компаній, механізм контролю над діяльністю менеджменту компаній. Оскільки похідний позов

³⁹⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів : Закон України від 7 квітня 2015 року №289-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №25. Ст. 188.

³⁹⁹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року №2141-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/ed20210526#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁰⁰ Смірнов Г. Похідний позов: особливості та проблеми правового регулювання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №6. С. 44–45. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.6.08; Чабан О. А. Інститут похідного позову в Англії та Уельсі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 27. 2020. С. 94.

надає механізми захисту невеликим акціонерам, він забезпечує контроль над тим, щоб менеджери діяли в інтересах компанії як цілого, а не лише у власних інтересах або інтересах мажоритарного акціонера⁴⁰¹. Таку позицію в цілому підтримує більшість вчених, які досліджують цю тематику⁴⁰².

О. С. Лістарова називає непрямим позовом «позов учасника корпорації на захист інтересів інших учасників корпорації і самої корпорації в цілому, пропонуваній з метою відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі, в разі незаконних дій його керуючих, посадових осіб і органів»⁴⁰³.

Критичному осмисленню піддається конструкція похідного позову Г. Л. Осокиної, на думку якої, «...непрямий (похідний) позов є абстрактною, винятково уможлядною конструкцією, яка не має міцного теоретичного фундаменту і виходу в галузь практичного правозастосування. У зв'язку з цим він є тупиковим шляхом розвитку теорії позовної форми захисту прав і законних інтересів...»⁴⁰⁴. Критикуючи існування цієї форми позову, у той же час автор відносить похідні позови до різновиду корпоративних позовів.

Відсутність легального визначення терміна «похідний позов» на законодавчому рівні, визначення його ознак ускладнює можливість розкриття його правової природи, забезпечення належного рівня правового регулювання спірних правовідносин і надає аргументації опонентам такого роду позовів. Так, на думку професора Р. А. Майданика, внаслідок недосконалого теоретичного обґрунтування моделі похідного позову в

---

⁴⁰¹ Островська Л. А. Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 20 с.

⁴⁰² Нагоева Д. А. Производные иски: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015. 205 с; Чугунова Е. И. Производные иски в гражданском и арбитражном процессе : автореф. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2003. 23 с.

⁴⁰³ Лістарова О. С. Косвенный иск как способ защиты корпоративных прав: проблемы теории и практики. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2010. № 4(16). С. 69–75.

⁴⁰⁴ Осокина Г. Л. Чьи права защищаются косвенными исками? *Российская юстиция*. 1999. №10. С. 18–19.

процесуальному праві України в науковому середовищі формується сумнів про адекватність захисту меншості акціонерів, зокрема відсутності стандартів доказування протиправної чи нечесної поведінки посадових осіб⁴⁰⁵.

Підтримуючи позицію вченого, слід наголосити на теоретичному фокусі сфери застосування цієї процесуально-правової форми захисту прав, який обмежується винятково вимогою відшкодування шкоди, завданої посадовими особами органу корпоративного управління. На цей недолік вказують С. О. Короед та В. М. Махінчук⁴⁰⁶. Дійсно, аналіз багатьох теоретичних напрацювань вітчизняних та іноземних вчених не дає можливості відокремити в структурі похідного позову той ключовий елемент, яким ідентифікується виключність предметної сфери його застосування.

Ідея похідного позову полягає в захисті не власного суб'єктивного цивільного права, а в захисті свого інтересу, що дає можливість його пред'явлення безвідносно до предмета порушеного права, безвідносно предмету вимог. Саме відсутність порушеного права особи, при наявності її очевидного правового інтересу, який підлягає захисту, з огляду на сучасні правотворчі тренди Європейського суду з прав людини, трансформує прямі вимоги позивача на похідні (*Beyeler v. Italy*, №33202/96, §100; *Prince Hans Adam II de Liechtenstein v. Germany*, №42527/98, §83; *Chadzitaskos and Franta v. The Czech Republic*, №7398/07, 31244/07, 11993/08 and 3957/09, § 48)⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ Майданик Р. А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ : Алерта, 2016. С. 126.

⁴⁰⁶ Короед С. О., Махінчук В. М. Похідні (непрямі) позови засновників юридичних осіб як форма реалізації доктрини зняття корпоративної вуалі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. №44. С. 75. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.44.16.

⁴⁰⁷ *Beyeler v. Italy* (33202/96) [2000] ECHR 1 (05 January 2000). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832> (дата звернення: 01.09.2021); *Chadzitaskos and Franta v. The Czech Republic* (7398/07, 31244/07, 11993/08 a 3957/09) [2012] ECHR 1762 (27 September 2021). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160539> (дата звернення: 01.09.2021); *Prince Hans Adam II de Liechtenstein v. Germany* (42527/98) [2001] ECHR 463 (12 July 2001). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59591> (дата звернення: 01.09.2021).

Через захист інтересу особи відбувається охорона її суб'єктивних цивільних прав, тобто в похідний (*непрямий*) спосіб. Очевидно, що предметом похідного позову є не лише вимоги про відшкодування шкоди юридичній особі, заподіяної органом її корпоративного управління, його посадовими особами, а й будь-які інші вимоги, які пред'являються особою з метою захисту свого інтересу у відповідних юридичних відносинах. Це процесуальна форма захисту речових і зобов'язальних прав у структурі корпоративних відносин, за посередництвом якого досягається забезпечення правового інтересу учасника корпорації. Зокрема, до предмета похідного позову слід віднести вимоги учасників корпорації до третіх осіб про визнання правочинів, вчинених на умовах, які є для юридичної особи гіршими за звичайні ринкові, негаторні та віндикаційні вимоги учасника корпорації до третіх осіб на користь корпорації та інші.

Прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» від 20 вересня 2019 року №132-IX⁴⁰⁸ внесені зміни до статті 71 Закону України «Про акціонерні товариства». Зокрема частина 12 її статті доповнена таким змістом:

«12. Правочин із заінтересованістю, вчинений на умовах, які за висновком залученої відповідно до цієї статті особи (незалежного аудитора, суб'єкта оціночної діяльності або іншої особи, яка має відповідну кваліфікацію) є для товариства гіршими за звичайні ринкові умови, може бути визнаний судом недійсним за позовом акціонера товариства.

Збитки, завдані акціонерному товариству внаслідок вчинення такого правочину (у тому числі різниця між ціною правочину та ринковою ціною), відшкодовуються солідарно особою, заінтересованою у вчиненні товариством такого правочину, а також членами наглядової ради товариства, які про-

---

⁴⁰⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні: Закон України від 20 вересня 2019 року №132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#n166> (дата звернення: 01.09.2021).

голосували за надання згоди на вчинення такого правочину (у разі надання наглядовою радою згоди на вчинення правочину)».

Такий підхід законодавця свідчить про сприйняття національною правовою системою англо-американської моделі похідного позову в корпоративних юридичних відносинах, що дає підстави віднести до його предмета:

- вимоги про визнання правочину, вчиненого на умовах, які є для корпорації гіршими за звичайні ринкові, недійсним;
- вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної посадовими особами органу корпоративного управління.

Цікаво, але практика Верховного Суду йде іншим шляхом у праворозумінні. У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі №916/2084/17 суд дійшов висновку:

Повноваження органу управління товариства (на надання зазначеної згоди), який діє від імені товариства, не можна ототожнювати з корпоративними правами його учасників, які діяти від імені товариства права не мають.

Підписання виконавчим органом товариства договору з іншою особою без передбаченої статутом згоди вищого органу цього товариства може свідчити про порушення прав та інтересів самого товариства у його відносинах з іншою особою – стороною договору, а не корпоративних прав його учасника (пункт 8.6).

Враховуючи відсутність порушення спірними договорами прав та інтересів позивача, що є самостійною підставою для відмови у позові, Велика Палата Верховного Суду не вбачає необхідності надавати оцінку дійсності спірних договорів (пункт 8.9)⁴⁰⁹.

При цьому Велика Палата Верховного Суду відступила від висновку Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 2 травня 2018 року у справі №923/20/17, відповідно до якого вважалося, що укладення директором това-

⁴⁰⁹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі №916/2084/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84911545> (дата звернення: 01.09.2021).

риства договорів, сума яких перевищує визначену в статуті суму, без передбаченої статутом згоди загальних зборів товариства, порушує корпоративні права позивача на управління справами такого товариства, які полягають у наданні згоди учасниками товариства, оформленої рішенням загальних зборів учасників, на укладання таких договорів, оскільки згода загальних зборів товариства на укладення договору є згодою органу управління товариства, який діє від імені товариства, що може свідчити про порушення прав та інтересів самого товариства, а не корпоративних прав його учасника.

На жаль, хід логіки органу судової правотворчості «прихований» у стінах нарадчої кімнати Верховного Суду. Слід наголосити на одному питанні, яке залишено Великою Палатою Верховного Суду без відповіді: якщо укладення правочину без згоди органу управління може свідчити про порушення майнових прав юридичної особи (*пункт 8.4 постанови Суду*), чи впливає таке порушення на інтереси її учасників? Відповідь на питання, на відміну від Постанови Великої Палати Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі №916/2084/17, тією чи іншою мірою, нами вже надано.

Порушення суб'єктивного права юридичної особи впливає на юридичні інтереси учасника корпорації в силу характеру зв'язків між ними. У разі, коли юридична особа не реалізує своє право на судовий захист, учасник корпорації набуває таке право самостійно.

Похідний позов є процесуально-правовою формою захисту, який застосовується при існуванні взаємозв'язку і взаємозалежності одних матеріальних правовідносин від інших матеріальних правовідносин, коли права і інтереси однієї особи неможливо захистити без захисту прав іншої особи.

В. Матеріально-правові умови відповідальності посадових осіб органу корпоративного управління

На межі ХХ–ХХІ століть в законодавстві країн Східної Європи посилилася тенденція до конвергенції національної правової системи з правовими системами інших країн. Залу-

чення капіталу вимагає транспарентності системи корпоративного управління. Важливим чинником результативного співробітництва в міжнародній економічній сфері стає дієвий механізм захисту учасників корпоративних відносин, що досягається запровадженням у національній законодавчій простір сталих світових юридичних практик.

Однією з таких є конструкція юридичної відповідальності посадових осіб органу корпоративного управління, компетенція яких включає в себе здійснення ними виконавчих (адміністративно-господарських і організаційно-розпорядчих) повноважень, за завдану ними шкоду діями у відповідній сфері.

В Україні нормативне впровадження цієї юридичної конструкції було пов'язано з поширенням таких загроз забезпечення банківської стабільності, як здійснення банками ризикових операцій (*надмірного кредитування пов'язаних із банком осіб*).

Ця логіка, у тій чи іншій формі, закладена в Законі України «Про акціонерні товариства», стаття 63 якого встановлює відповідальність посадових осіб органів акціонерного товариства за збитки, завдані товариству своїми діями (бездіяльністю), а в подальшому у статті 89 Господарського кодексу України, встановивши відповідальність посадових осіб за збитки, завдані ними вже іншим ніж акціонерним господарським товариством діями, вчиненими з перевищенням або зловживанням службовими повноваженнями, діями, вчиненими з порушенням порядку їх попереднього погодження або іншої процедури прийняття рішень тощо.

Питання відповідальності органу управління непідприємницької корпорації невинувато залишене за межами цього процесу, хоча його природа та механізм реалізації є тотожними.

Предметно в банківській сфері діяльності цивільно-правова відповідальність посадових осіб органу корпоративного управління введена Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо визначення особливостей корпоративного управління в бан-

ках», яким посилено відповідальність пов'язаних із банком осіб, перш за все керівників банків (*стаття 42*), при прийнятті ними рішень, що впливають на фінансовий стан банку⁴¹⁰.

Досліджуваний аспект питання закріплює загальні умови юридичної відповідальності посадових осіб корпоративного управління. Нині доктринально визначено та нормативно закріплено в законодавстві, що такими умовами є єдність суб'єктивних і об'єктивних елементів делікту, що, на нашу думку, не є виправданим.

Підставою цивільно-правової відповідальності, на думку Г. К. Матвеева, є сукупність її обов'язкових елементів (ознак). На сьогодні доктринально визначено, що така сукупність елементів формує склад цивільного правопорушення⁴¹¹. Наведене твердження відомого професора про те, що загальною підставою цивільно-правової відповідальності є єдність суб'єктивних і об'єктивних елементів цивільного правопорушення сьогодні виглядає сумнівним. Здебільшого доцільно говорити про примат об'єктивних елементів складу цивільного правопорушення, до яких акцесорне значення мають суб'єктивні. При цьому неможливо заперечувати їх діалектичний взаємозв'язок. Так, якщо об'єктивні елементи складу цивільного правопорушення, до яких належить *протиправність поведінки, наявність шкоди і причинний зв'язок між протиправною дією і результатом шкоди*, є статичними, їх наявність є незмінною і безальтернативною умовою настання цивільно-правової відповідальності, то суб'єктивні елементи складу цивільного правопорушення є варіативними. Наприклад, вина особи може бути відсутньою, але не виключає при цьому можливості притягнення особи до цивільної відповідальності. Вказане

---

⁴¹⁰ Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо визначення особливостей корпоративного управління в банках»: Закон України 4 липня 2014 року №1587-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1587-18#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴¹¹ Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / отв. ред.: Николаев К. П. Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1955. С. 23.

повною мірою слід віднести не лише до підстав настання деліктної відповідальності, а й договірної.

Так, прибічники теорії спричинення як підставу цивільно-правової відповідальності визнають наявність факту заподіяння шкоди. При цьому суб'єктивні підстави настання такої шкоди значення для правової кваліфікації дії відповідальної особи не мають. Головним є наявність причинного зв'язку між поведінкою особи та настанням шкоди. У разі їх наявності подальше дослідження підстав, які призвели до спричинення шкоди, не є необхідним (*пункт 2 статті 612, пункт 1 статті 614, 618 Цивільного кодексу України, стаття 91-92 Повітряного кодексу України*)⁴¹².

Видатний вчений радянського періоду Б. С. Антімонов, обґрунтовуючи ефективність принципу заподіяння як умови відповідальності, вказував, що «...його існуванням особа провокується не тільки уникати того, що ми називаємо «винною поведінкою», але окрім того, змушує всіма засобами, не шкодуючи праці, часу, витрат, розробляти все нові методи і засоби для зменшення небезпеки до нуля»⁴¹³.

Таким чином, ризик невиконання умов договору несе зобов'язальна за ним сторона незалежно від об'єктивних або суб'єктивних підстав, наявність яких впливає або може вплинути на їх виконання. Відповідно до вказаної формули, побудована конструкція підстав виникнення також деліктної відповідальності в цивільному праві України (*стаття 1170, 1173–1177, 1187, Цивільний кодекс України*).

На думку О. С. Іоффе, на чому акцентував увагу свого часу професор С. Н. Братусь, обов'язок відшкодувати шкоду, яка була заподіяна при відсутності провини, має стимулюючий вплив на таку особу – мобілізує його до вишукування і введення у сферу його діяльності нових засобів, що сприяють

⁴¹² Повітряний кодекс України : станом на 01.09.2021. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №48. Ст. 536; Цивільний кодекс України : станом на 01.09.2021. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№40–44. Ст. 356 (з наступними змінами).

⁴¹³ Антімонов Б. С. Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении. Москва, 1950. С. 38.

якщо не усуненню, то пом'якшенню або скороченню вияву такої непереборної сили⁴¹⁴.

Наскільки така модель вписується у сферу юридичних відносин учасника корпорації та органу її управління, її посадових осіб, спробуємо довести.

Наділення посадових осіб органу корпоративного управління юридичною особою адміністративно-господарськими і організаційно-розпорядчими повноваженнями зумовлює фідучіарний характер таких відносин.

Довіра між членами суспільства є головним чинником взаємодії між членами суспільства. Така довіра лежить не тільки в площині культурного розвитку суспільства, також діалектично переходить в економічну сферу. Існування цього феномена і в сфері корпоративного управління є очевидним. Його сутність полягає в здійсненні посадовими особами органу корпоративного управління юридично значущих дій хоч і в інтересах юридичної особи, але винятково на власний розсуд, тобто характер сумлінності і ступінь розумності таких дій суб'єктивний. У такому випадку юридична особа покладається винятково на фідучіарність таких відносин.

У свою чергу фідучіарність відносин між корпорацією і посадовими особами відповідного органу корпоративного управління формують іншу юридичну модель взаємодії між ними. Впевненість у порядності та доброзичливості сторони, з якою довіритель перебуває у відносинах, що базується на його довірі, не передбачає очікування ним ірраціональної поведінки повіреного.

Завдяки фідучії такі відносини позбавлені пропорційності. В їх структурі відсутня збалансованість механізмів протидії недобросовісної поведінки, яким, наприклад, є ті чи інші види забезпечення виконання зобов'язань. Очевидним є слабке становище, яке має учасник корпорації відносно органу корпоративного управління, що передбачає його менші статусні мож-

---

⁴¹⁴ Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. Очерк теории. Москва : Юридическая лит-ра, 1976. С. 194.

ливості, недосконалі форми і способи його реалізації своїх прав⁴¹⁵. Так, орган корпоративного управління, зловживаючи своїм становищем, може приховувати інформацію щодо предмета своєї діяльності, що, безумовно, послаблює відповідний статус учасника корпорації. Вказане вимагає розумної компенсації наявної диспропорції структури таких відносин. Таким чином, учаснику корпорації необхідно надати більші правові можливості захисту інтересів шляхом, зокрема, посилення відповідальності його контрагента, яким виступає орган корпоративного управління, його посадові особи.

Ідея захисту слабкої сторони є непоіменованим інституціональним принципом договірного права. Сфера його застосування поширюється на всі інститути зобов'язального права⁴¹⁶.

Оскільки фідуція між учасниками наведених відносин створює підвищені ризики зловживання правом, коректним, на нашу думку, є встановлення юридичних чинників не лише розумної компенсації потерпілій стороні, яким є інститут відшкодування шкоди як такої, а й встановлення превенції такого зловживання, інших видів недоброзичливої поведінки посиленням юридичної відповідальності посадових осіб органу корпоративного управління шляхом виключення вини як умови настання відповідальності.

У наведений спосіб відбувається збалансування наявної диспропорції в юридичних можливостях учасників досліджуваних довірчих відносин, один з яких перебуває в юридично слабкому стані.

Слід зазначити, що такі ідеї захисту прав слабкої сторони формуються в доктрині права ще на початку ХХ століття у працях Ю. С. Гамбарова. Тому спроба виправдати існування

---

⁴¹⁵ Волос А. А. Принципы обязательственного права : дисс. ... канд. юрид. наук / ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия». Саратов, 2015. С. 77–78.

⁴¹⁶ Волос А. А. Принципы обязательственного права : дисс. ... канд. юрид. наук / ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия». Саратов, 2015. С. 81.

«безвинної відповідальності» та поширення її меж на корпоративні правовідносини не позбавлена сенсу й має наглядну правову традицію⁴¹⁷.

Слід зазначити, що в теорії цивільного права проблема обґрунтування «безвинної відповідальності» детально регламентована щодо сфери деліктних правовідносин, зокрема зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Так, у 1938 році ідея ризику як суб'єктивної підстави «безвинної відповідальності» була започаткована у працях Х. І. Шварца. Так, вчений суб'єктивну підставу відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки бачив не лише в умислі або необережності, а й в передбаченні вірогідної можливості заподіяння шкоди. А застосовуючи теоретичні напрацювання цивілістів за часів СРСР до поточної проблематики корпоративного права, можна зробити висновок про доцільність презумпції вини органу управління корпорації за заподіяння ним шкоди.

Аналогічний підхід закріплено в країнах системи загального права. Відомим є судовий прецедент у справі *Caparo Industries plc vs Dickman*.

Вирішуючи питання відповідальності посадових осіб органу корпоративного управління, Палата лордів, слідом за Апеляційним судом, провела «трирівневий тест», розроблений лордом Бриджем (*тест Капаро*). Його суть у відповіді на три основних питання:

1. Чи можна було розумно передбачити наслідки поведінки посадової особи?
2. Чи є характер відносин між сторонами достатнім для встановлення обов'язку?
3. Чи було розумним та справедливим покладення обов'язку належної бережливості.

Перший рівень тесту – це передбачуваність. Передбачуваність пов'язується зі здатністю відповідача передбачити тип

---

⁴¹⁷ Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Т. 1. Часть общая. Спб : Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. XII. С. 266.

шкоди, яку зазнав позивач. Це означає, що відповідач повинен був передбачити можливу шкоду позивачу. Також слід визначити, чи були дії відповідача щодо позивача необережними⁴¹⁸.

Другий рівень тесту Caparo – наявність юридичних відносин особливого роду. Сторони конфлікту перебувають у фідуціарних відносинах⁴¹⁹.

Третій рівень тесту – це чесність, справедливість та розумність. На цьому етапі зосереджено увагу на тому, чи слід покласти на відповідача обов'язок турботи. Обов'язок дбайливого ставлення накладається там, де суди вважали справедливим та розумним встановити такий обов'язок⁴²⁰.

По суті, це юридична концепція, яка диктує обставини, за яких одна сторона буде нести відповідальність перед іншою за недбалість: якщо закон говорить, що ви не зобов'язані піклуватися щодо особи (чи організації), якій ви завдали шкоди, ви не несете відповідальності перед цією стороною за необережність незалежно від того, наскільки серйозні збитки⁴²¹.

У наведеному контексті слід приділити увагу позиції Р. А. Майданика, зміст поняття вини щодо відповідальності директорів має встановлюватися через поняття розумної і добросовісної поведінки. Відповідальність посадовця має визначатися через об'єктивну відповідність рішень органу управління сформованим звичаями стандартам ділової практики (стандарт «доброго керівника»)⁴²².

⁴¹⁸ Caparo Industries Plc v Dickman [1990] UKHL 2 (08 February 1990). URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1990/2.html> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴¹⁹ Carl F. Stychin. The vulnerable subject of negligence law. *International Journal of Law in Context*. 2012. Vol. 8. P. 337–353. DOI: 10.1017/S1744552312000249.

⁴²⁰ Nolan Donal. The Duty of Care After Robinson v Chief Constable of West Yorkshire Police (September 2, 2019). Daniel Clarry (ed). The UK Supreme Court Yearbook, Vol. 9 : 2017–2018 Legal Year (Appellate Press, 2019) *Oxford Legal Studies Research Paper*. No. 49/2019. P. 174–205. URL: <https://ssrn.com/abstract=3414361> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴²¹ Satyan Kanika. Case Analysis : Caparo Industries Plc v. Dickman (July 5, 2015). URL: <https://ssrn.com/abstract=2626806> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2626806> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴²² Майданик Р. А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ : Алерта, 2016. С. 132.

Таким чином, розумним балансом у забезпеченні інтересів учасників корпорації, прав власне корпорації та реалізації професійної компетенції органу корпоративного управління, його посадових осіб стає принцип настання цивільної відповідальності незалежно від вини особи.

Так, в основі професійної компетенції посадової особи органу корпоративного управління юридичної особи об'єктивна відповідність її дій і рішень діловому стандарту. Рівень такої компетенції повинен дозволити цій особі не лише попередити вчинення нею дій або прийняття рішень, якими може бути заподіяна шкода, а й спрогнозувати можливі негативні наслідки власної професійної діяльності. У свою чергу встановлення відповідальності посадової особи незалежно від її вини лише збільшує вимоги турботливості й уваги, які пред'являються до неї.

Звільнення від відповідальності в такому разі можливе лише за умови доведення в процесуальній формі настання шкоди корпорації як результату економічно непередбачених ризиків підприємницької діяльності (*дія непереборної сили*).

З наведеного можна зробити висновки.

По-перше, значення вини посадової особи органу корпоративного управління нівелюється обов'язковістю необхідного рівня її компетенції, який не лише презюмує передбачуваність цією особою можливих негативних наслідків її діяльності у сфері корпоративного управління, а й вимагає їх попередження. Очевидно, що відповідальність особи за настання таких негативних наслідків є результатом професійної некомпетентності, тобто винуватості.

Отже, вина як суб'єктивне ставлення особи до дій, які вчиняються нею у сфері корпоративного управління, їх наслідків поглинається можливістю не тільки упередження, а й передбачення можливих негативних явищ завдяки належному рівню професійної компетентності особи.

Слід наголосити, що наукою фінансового менеджменту розроблені методи управління фінансовими ризиками, основ-

не значення серед яких полягає у функціонуванні відповідних механізмів мінімізації їх негативних наслідків, серед яких лімітована концентрація ризику, хеджування, диверсифікація, уникнення ризику, розподілення ризику тощо⁴²³.

По-друге, діяльність у сфері господарювання в умовах ринкової економіки об'єктивно пов'язана з наявністю численних ризиків. Вони мають економічну природу і об'єктивність свого вияву, а через ймовірність їх реалізації, невизначеність наслідків і варіативність рівня, ризик також набуває суб'єктивної оцінки⁴²⁴. Саме ця характерна риса ризику як вияв нерівнозначності оцінки цього об'єктивного явища передбачає наявність рівня кваліфікації менеджменту та можливості прогнозування його настання і нейтралізації негативних наслідків, пов'язаних з його ідентифікацією, оцінкою, профілактикою і страхуванням⁴²⁵.

Тобто важливою ознакою діяльності посадових осіб органу корпоративного управління юридичною особою стає усвідомлення прийняття ризиків своєї діяльності та керуваність ними. У наведеному випадку, з одного боку, посилюється захист прав, інтересів та правомірних очікувань учасників корпоративних відносин, у тому числі корпорації, а з іншого – об'єктивується порогове значення рівня добросовісності посадових осіб органу корпоративного управління відносно вимог їх професійної компетенції.

На підтвердження обґрунтованості твердження слід навести практику Верховного Суду⁴²⁶. У постанові від 26 листопада 2019 року у справі №910/20261/16 Велика Палата Верховного Суду зазначила:

⁴²³ Бланк І. А. Основи фінансового менеджмента. Т. 2. Київ : Ника-Центр, 1999. С. 228.

⁴²⁴ Бланк І. А. Основи фінансового менеджмента. Т. 2. Київ : Ника-Центр, 1999. С. 201.

⁴²⁵ Бланк І. А. Основи фінансового менеджмента. Т. 2. Київ : Ника-Центр, 1999. С. 213.

⁴²⁶ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі №910/20261/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333859> (дата звернення : 01.09.2021).

Особи, які виступають від імені юридичної особи, зобов'язані діяти не лише в межах своїх повноважень, а й добросовісно і розумно. З огляду на положення наведеної правової норми та довірчий характер відносин між господарським товариством та його посадовою особою (зокрема директором чи генеральним директором) протиправна поведінка посадової особи може виражатись не лише в невиконанні нею обов'язків, прямо встановлених установчими документами товариства, чи перевищенні повноважень при вчиненні певних дій від імені товариства, а й у неналежному та недобросовісному виконанні таких дій без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм розсудом, прийнятті очевидно необачних чи марнотратних рішень (*пункт 57*).

Аналогічна позиція сформульована Великою Платою Верховного Суду в постанові від 22 жовтня 2019 року у справі №911/2129/17⁴²⁷.

Правовідносини мають довірчий характер між підприємцем (товариством) і його посадовою особою, протиправна поведінка посадової особи полягає у неналежному та недобросовісному виконанні певних дій, без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм посадовими обов'язками за власним умислом (розсудом), прийнятті очевидно необачних, марнотратних та завідомо корисливих на користь такої посадової особи рішень (*пункт 6.22*).

На наше переконання, за посередництвом принципу «безвинної (об'єктивної) відповідальності» посадових осіб органу корпоративного управління за заподіяну шкоду при прийнятті й реалізації управлінських рішень, права, інтереси, а також правомірні очікування учасників корпоративних відносин наповнюються реальним змістом.

За умов наведеного, підставою звільнення такої посадової особи від відповідальності стає тільки випадок (*causa*), тобто

⁴²⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року у справі №911/2129/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713> (дата звернення : 01.09.2021).

обставина, яку особа не мала можливості передбачити прийняттям нею належних заходів своєї професійної турботливості, які від неї вимагаються за конкретних умов.

Щодо цього слушною є думка професора М. І. Брагинського, що головне завдання цивільного права полягає в зрівнянні в правах учасників правовідносин шляхом встановлення особливих прав для однієї з них. Зазначене досягається або шляхом визнання за слабкою особою додаткових прав, або шляхом встановлення додаткових обов'язків у сильної сторони⁴²⁸.

§ 2. Вимоги «крізь корпоративну вуаль» в системі способів захисту прав корпорації

Традиційним для науки цивільного права є ставлення до корпорації як самостійного учасника цивільних юридичних відносин. Загальновідомо, що однією з її ознак, які виведені із доктринальних досліджень вчених, є незалежність існування юридичної особи від учасників, що входять до його складу. Крім того, юридична особа несе самостійну юридичну відповідальність за цивільними зобов'язаннями, відповідає в суді від свого імені, має відокремлене від його учасників майно і, нарешті, юридична особа має самостійну волю, яка не співпадає з волею інших, не пов'язаних із нею осіб.

В основу конструкції юридичної особи закладена концепція обмеженої цивільно-правової відповідальності учасника корпорації за результати її господарської діяльності. Це теоретичне положення знайшло своє закріплення в нормах чинного законодавства України. Так, відповідно до статті 96 Цивільного кодексу України юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями. Учасник юридичної особи не відповідає за її зобов'язаннями, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника, крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Особи, які створюють юри-

---

⁴²⁸ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право : общие положения. Москва, 2000. С. 793.

дичну особу (засновники), несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Юридична особа відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки у разі наступного схвалення їхніх дій відповідним органом юридичної особи⁴²⁹.

Слід розуміти, що позиція законодавця не випадкова. За посередництвом певної юридичної фікції корпорація штучно наділяється ознаками, а також правами і обов'язками, які властиві такому суб'єкту права як фізична особа. Однією з таких ознак є самостійна юридична відповідальність учасника цивільних юридичних відносин. Щодо цього слід навести думку Д. І. Мейєра, який зазначав, що *«...як окремі фізичні особи для набуття речей потребують права, так і спілці необхідні відповідні права сукупності окремих осіб, через що спілка ототожнюється з особою. Відбувається перехід особистості від окремих її членів спілки до її сукупності. У такому сенсі ми маємо можливість сказати, що не будь-який предмет, наділений правом, виступає перед нами як юридична особа, а такі самі фізичні особи, які окремо наділені правами, складають групу, що отримує відповідні права... У тому числі й права відповідати в суді...»*⁴³⁰.

Основна ідея про те, що юридична особа відокремлена від прав її учасників, висловлюється багатьма іноземними вченими. На переконання професора Лестерського університету Де Монфорта Ніла Хоука, найважливішим інгредієнтом, що впливає з її правосуб'єктності, є обмежена відповідальність. Вона спрямована на надання інвесторам мінімального страхування у своєму бізнесі протягом їх особистого життя. Таким чином, найбільше, що може втратити учасник компанії – це сума, виплачена за самі акції, а отже, і вартість його/її інвес-

---

⁴²⁹ Цивільний кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№40–44. Ст. 356 (з наступними змінами).

⁴³⁰ Мейєр Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. / по исправ. и допол. 8-му изд. 1902; изд. 2-е. испр. Москва : Статут, 2000. С. 136–137.

тицій. Отже, кредитори, які мають вимоги до компанії, можуть звертатись лише до корпоративних активів для задоволення їх вимоги як кредиторів і, як правило, не можуть діяти проти особистого або окремого майна учасників. Це має потенційний ефект обмеження ризику інвесторів, водночас, їх потенціал для отримання прибутку необмежений⁴³¹.

Вже традиційним для вітчизняної науки цивільного права є погляд, що корпорації існують частково, у першу чергу, щоб захистити своїх акціонерів від особистої відповідальності за борги цієї корпорації, можемо знайти в наукових працях професора Гельсінського університету Аміна Джордж Форджи.

Фактично концепція окремої правосуб'єктності, зазначає вчений, супроводжує доктрину обмеженої відповідальності. Основне значення концепції обмеженої відповідальності полягає в тому, що вона захищає корпорацію та її учасників. Принцип надалі діє для залучення та заохочення корпоративних інвестицій, необхідних для прискорення розвитку корпорації. Вважається, що це трамплін для підвищення управлінських стандартів. Само собою зрозуміло, що це сприяє кращій інвестиційній стратегії з боку компанії⁴³².

А. Суб'єктність юридичної відповідальності

Класичній підхід до природи юридичної особи в практиці правозастосування об'єктивно має іншу площину заломлення променя. Так, до втрати чинності, частиною 3 статті 39 Закону України «Про власність»⁴³³, було встановлено, що «...державна установа (організація) відповідає за своїми зобов'язаннями коштами, що є в її розпорядженні. При недостатності у державної установи (організації) коштів відповідальність за її зобов'язаннями несе власник». Майже аналогічне положення

⁴³¹ Hawke N. Corporate liability. London : Sweet and Maxwell, 2000. P. 108.

⁴³² Amin George Forji. The Veil Doctrine in Company Law. *Law Library Resource Xchange*. 29 Sep. 2007. URL: https://www.llrx.com/2007/09/the-veil-doctrine-in-company-law/#_ftn20 (дата звернення: 01.09.2021).

⁴³³ Про власність : Закон України від 7 лютого 1991 року №697-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. №20. Ст. 249.

щодо відповідальності держави за зобов'язаннями державної установи також містилося у частині 3 статті 32 Цивільного кодексу УРСР, яка передбачала, що «...*юридична особа, яка фінансується власником, і за якою майно закріплено на праві оперативного управління (установа), відповідає за зобов'язаннями коштами, які є в її розпорядженні. У разі їх недостатності відповідальність за її зобов'язаннями несе власник відповідного майна*»⁴³⁴.

Проблемні питання субсидіарної відповідальності держави за зобов'язаннями її бюджетних установ були предметом жвавих дискусій у цивілістичній літературі. Більшість вчених-цивілістів радянського періоду висловлювали думку, яка зводилася до того, що установа є самостійним суб'єктом відповідальності навіть у випадках, коли їй виділяються з відповідного бюджету кошти для покриття заборгованості перед кредитором. С. М. Братусь, враховуючи чинне на той час законодавство, зазначав, що якщо заборгованість установи її кредиторам перевищує кошторис установи, то така заборгованість погашається не державою, а установою-боржником після того, як на відповідний розрахунковий рахунок установи будуть перераховані грошові кошти. Своєю чергою А. В. Венедиктов стверджував, що субсидіарну відповідальність за боргами бюджетної установи несе держава. Заперечуючи субсидіарну відповідальність держави за зобов'язаннями установ, В. А. Дозорцев вказував на те, що установа як юридична особа несе самостійну майнову відповідальність⁴³⁵.

Нині корпорація щодо характеру майнової відповідальності за своїми зобов'язаннями є самостійним суб'єктом цивільних відносин. Проте нетипові варіації господарської діяльності юридичних осіб, мета яких слугує задоволенню інтересу держави і суспільства в той чи іншій сфері, зумовлює

---

⁴³⁴ Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року №1540-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴³⁵ Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве. Москва, 1947. С. 205–207.

розширення меж її цивільно-правової відповідальності, покриваючи нею афілійовану групу осіб задля мети забезпечення ефективності її діяльності (*корпорація, учасником якої виступає держава*). Окрім наведеного, ідея субсидіарної відповідальності учасників такої корпорації пов'язана з характером адміністративного управління, що певною мірою позбавляє корпорацію самостійності в прийнятті нею управлінських рішень. Такий дисбаланс компенсується за посередництвом встановлення відповідальності осіб, які мають вирішальний вплив при прийнятті корпорацією рішень.

Так, господарське зобов'язання державного унітарного підприємства та комунального унітарного підприємства, яке укладається з особою, заінтересованою в його вчиненні, від імені або за рахунок, або в інтересах такої особи, є господарським зобов'язанням, щодо вчинення якого є заінтересованість (*стаття 73-1 Господарського кодексу України*).

Відповідно до статті 75 Господарського кодексу України державне комерційне підприємство зобов'язане приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення, враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів, а також складати і виконувати річний та з поквартальною розбивкою фінансовий план на кожен наступний рік. Кошти, одержані від продажу майнових об'єктів, що належать до основних фондів державного комерційного підприємства, використовуються відповідно до затвердженого фінансового плану, якщо інше не передбачено законом. Кошти, одержані від продажу нерухомого майна, за вирахуванням балансової (залишкової) вартості такого майна, якщо інше не встановлено законом, зараховуються до загального фонду Державного бюджету України. Розподіл прибутку (доходу) державних комерційних підприємств здійснюється відповідно до затвердженого фінансового плану з урахуванням вимог цього Кодексу та інших законів. У фінансовому плані затверджуються суми

коштів, які направляються державі як власнику і зараховуються до Державного бюджету України⁴³⁶.

У свою чергу казенне підприємство здійснює господарську діяльність відповідно до виробничих завдань органу, до сфери управління якого воно входить. Казенне підприємство самостійно організовує виробництво продукції (*робіт, послуг*) і реалізує її за цінами (*тарифами*), що визначаються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено законом. Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням та збереженням належного підприємству майна, і має право вилучити в казенного підприємства майно, яке не використовується або використовується не за призначенням, та розпорядитися ним у межах своїх повноважень. Казенне підприємство не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить. Порядок розподілу та використання прибутку (*доходу*) казенного підприємства визначається фінансовим планом⁴³⁷.

Так, наведений контроль в управлінні корпорацією передбачає інший перерозподіл ризиків за результати її діяльності. Зокрема, встановлюється субсидіарна відповідальність учасника такої корпорації за її цивільно-правовим зобов'язанням. Відповідно до статті 77 Господарського кодексу України казенне підприємство (*державні унітарні підприємства діють як державні комерційні підприємства або казенні підприємства*) відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсиді-

---

⁴³⁶ Господарський кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2003. №11. Ст. 462 (з наступними змінами).

⁴³⁷ Господарський кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2003. №11. Ст. 462 (з наступними змінами).

арну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства⁴³⁸.

Аналогічна норма закріплена в статті 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних силах України». Відповідно до неї військова частина як суб'єкт господарської діяльності за своїми зобов'язаннями відповідає коштами, що надходять на її рахунок за відповідними статтями кошторису (*крім захищених статей*), а в разі їх недостатності відповідальність за зобов'язаннями військової частини несе Міністерство оборони України⁴³⁹, а також статті 61 Кодексу України з процедур банкрутства, яка передбачає право заявляти вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. *Так, у разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника – юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями*⁴⁴⁰. Таким чином, субсидіарна відповідальність деяких корпорацій із специфічним складом її учасників має імперативний (*стаття 77 Господарського кодексу України*) і поширюється на обмежене коло організаційно-правових форм юридичних осіб, які займаються господарською діяльністю.

Методологічним підґрунтям виходу за теоретично визначену межу відповідальності юридичної особи державного сектора економіки є ступінь соціальної значимості її діяльності в суспільстві, в результаті чого держава не лише здійснює контроль за нею, а й несе відповідальність за результати її госпо-

⁴³⁸ Господарський кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2003. №11. Ст. 462 (з наступними змінами).

⁴³⁹ Про господарську діяльність у Збройних силах України : Закон України від 21 вересня 1999 року №1076-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №48. Ст. 408.

⁴⁴⁰ Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року №2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №19. Ст. 74.

дарювання. Вказане знайшло своє закріплення в принципі єдності господарювання і відповідальності. Але вказані умови відповідальності (*окрім умов відповідальності в процедурі банкрутства*) стосуються переважно таких організаційно-правових форм юридичних осіб, як державні унітарні підприємства, зокрема казенні. Що стосується інших видів корпорацій, питання поширення меж їх відповідальності на інших осіб переважно є невизначеним через формальну обмеженість правилом статті 96 Цивільного кодексу України.

На нашу думку, не виправданим є обмеження можливості застосування субсидіарної відповідальності учасника державного комерційного підприємства, а також до юридичної особи комунального сектора економіки (*окрім умов відповідальності в процедурі банкрутства*). Так, незважаючи на те, що управління господарською діяльністю в комунальному секторі економіки здійснюється через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до такого сектору і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління, що тотожне механізму управління господарською діяльністю в державному секторі економіки чинне законодавство не встановлює умов субсидіарної відповідальності учасника комунального підприємства за боргами останніх.

Слід додати, що згідно з положеннями статті 133 Цивільного кодексу України учасники командитного товариства несуть додаткову (*субсидіарну*) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (*повними учасниками*), крім кількох учасників (*вкладників*), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум, зроблених ними вкладів, та не беруть участі в діяльності товариства (*командисти*)⁴⁴¹.

Аналогічні положення встановлені для виробничого кооперативу і повного товариства (*стаття 119, 163 Цивільного кодексу України, стаття 108 Господарського кодексу України*).

---

⁴⁴¹ Цивільний кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№40–44. Ст. 356 (з наступними змінами).

Відповідно до частини 6 статті 126 Господарського кодексу України, якщо корпоративне підприємство через дії або бездіяльність холдингової компанії виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом, то холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства⁴⁴².

Учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (*субсидіарну*) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства з додатковою відповідальністю і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу (*стаття 56 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»*)⁴⁴³.

Отже, субсидіарна відповідальність учасників корпорації передбачена також для таких організаційно-правових форм, як: *повне товариство, товариство з додатковою відповідальністю, командитне товариство і виробничий кооператив*.

Такі організаційно-правові форми підприємницьких корпорацій, як товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство (*крім банківських установ*) обмежує відповідальність їх учасників за зобов'язаннями наведених юридичних осіб вартістю вкладів до статутного капіталу або розміром неоплаченої частини вартості належних їм акцій чи вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників (*стаття 2 Закону України «Про товариство з обмеженою та додатковою відповідальністю, стаття 3 Закону України «Про акціонерні товариства»*)⁴⁴⁴.

---

⁴⁴² Господарський кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. *Офіційний вісник України*. 2003. №11. Ст. 462 (з наступними змінами).

⁴⁴³ Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лютого 2018 року №2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №13. Ст. 69.

⁴⁴⁴ Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лютого 2018 року №2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №13. Ст. 69; Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року №514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. №50–51. Ст. 384.

Щодо умов відповідальності учасників непідприємницьких корпорацій за її зобов'язаннями слід зазначити, що чинне законодавство України окремо не встановлює певних особливостей правового регулювання. Загальним залишається правило, закріплене в частині 3 статті 96 Цивільного кодексу України.

Тобто, незважаючи на наявну теоретичну модель, механізм юридичної відповідальності учасника корпорації за її зобов'язаннями має фрагментарний характер та містить в собі нормативні прогалини предметного спектру. Юридична відповідальність учасника непідприємницької корпорації за її зобов'язаннями, виникнення яких зумовлено надмірним та нерозумним втручанням в її господарську діяльність, залишається неврегульованим. Спірним залишається обмеження відповідальності учасника корпорації таких організаційно-правових форм, як акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, а також державне комерційне підприємство та комунальне комерційне підприємство.

В. Характер юридичної відповідальності учасника корпорації

Проблема субсидіарної відповідальності учасника юридичної особи не є новою для цивільного права України. Червоною ниткою цієї ідеї є положення про юридичну відповідальність особи, яка має безпосередній вплив на прийняття управлінських рішень юридичною особою в разі недостатності її майна на покриття видатків поточної господарської діяльності останньої. Така відповідальність є його кореспондуючим корпоративному праву учасника корпорації обов'язком дбати про суспільну правосуб'єктну добропорядність корпорації, юридичним обов'язком належного урядування через визначення напрямів її діяльності, створення ефективної системи органів корпоративного управління, виконання функцій корпоративного контролю, наділення необхідним майном, здійснення іншого виду впливу.

Переконаливою є думка професора В. М. Махінчука, що *«...принцип обмеженої відповідальності, закладений в основу концепції існування юридичної особи, доволі часто стає основою для різного роду зловживань і дозволяє недобросовісним засновникам та учасникам окремих видів підприємницьких товариств збагатитися за рахунок активів товариства, яке при цьому не виконує своїх зобов'язань перед третіми особами...»*⁴⁴⁵, що робить деякі види організаційно-правових форм (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю) більш привабливими проміж інших.

Розвиваючи ідею вченого, слід зазначити, що в наведений спосіб забезпечується реалізація не лише прав інших осіб у зобов'язаннях, стороною в яких виступає корпорація, а й безпосередньо права корпорації на належне урядування з боку її учасників.

Нині вбачається доцільним нормативне закріплення вже доведеної теоретично конструкції відповідальності учасників корпорації за результати її діяльності незалежно від їх правового статусу та режиму належного їм майна.

Вже традиційною для приватного права Німеччини вважається ідея: *«...хто може визначати долю господарського товариства або отримує весь прибуток, повинен відповідати і за втрати...»*, що розвинута в наукових працях Е. А. Нанаєвої⁴⁴⁶.

Юридична конструкція субсидіарної відповідальності розглядається як інструмент для корекції патологічних ситуацій, в яких має місце зловживання інститутом юридичної особи. На думку більшості вчених, юридична особа прирівняна до фізичної особи і є повноправним суб'єктом права в тій сфері, для якої вона була створена і визнана законодавцем.

---

⁴⁴⁵ Махінчук В. М. Piercing the corporative veil (зняття корпоративної вуалі) : поняття та зміст доктрини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». №3. Т. 1. 2015. С. 136.

⁴⁴⁶ Нанаева Э. А. Гражданско-правовая ответственность основного общества (товарищества) по обязательствам дочернего общества в праве России и Германии : дисс. ... канд. юрид. наук / МГИ МО МИД РФ. Москва, 2008. С. 33.

Фігура юридичної особи розглядається як визнана законодавцем самостійна одиниця, недоторканий правосуб'єкт, у структурі якого спочатку закладені певні обмеження. Юридична особа заслуговує визнання, тільки якщо вона діє в межах тих цілей, заради досягнення яких вона була створена. У цивільному праві цей правовий інститут створений для сумлінного правового обороту як засіб, необхідний для участі в правовій і діловій сфері в незалежній від його членів формі і виключає особисту відповідальність учасників корпорації, так само як їх особисту поведінку в структурі діяльності корпорації.

Ігнорування юридичної відокремленості корпорації є необхідним винятком із правила, яке можливе лише за навмисного зловживання інститутом юридичної особи суб'єктом, який має вирішальний вплив на прийняття нею юридичних рішень.

Поділ особистості між юридичною особою та його учасниками, встановлення їх юридичної автономності є характерною рисою юридичної особи. При недотриманні цієї самостійності (*об'єктивний обхід закону, відхід від виконання договірних зобов'язань, завдання шкоди третім особам, шахрайські дії учасника корпорації*), наведений поділ втрачає свою внутрішню обґрунтованість⁴⁴⁷.

Розвиток цієї дискусії на теренах колишнього СРСР зумовлений зміною парадигми в розумінні природи юридичної особи. Очевидно, що вплив осіб, які перебувають за «вуаллю» корпорації, вимагає залучення їх до юридичної відповідальності корпорації через потенційну небезпеку зловживання ними своїми корпоративними правами, що створює загрозу настання шкідливих наслідків як власне для корпорації, так і для третіх осіб.

Наведений підхід достатньо поширений у світовій практиці. У правовій доктрині США, отримавши назву «*piercing*

---

⁴⁴⁷ Нанаева Э. А. Гражданско-правовая ответственность основного общества (товарищества) по обязательствам дочернего общества в праве России и Германии : дисс. ... канд. юрид. наук / МГИ МО МИД РФ. Москва, 2008. С. 39.

the corporative veil) (зняття корпоративної вуалі), принцип відповідальності учасників за зобов'язаннями корпорації стає винятком із правила самостійної юридичної відповідальності корпорації, закріпленого судовим прецедентом *Salomon vs A Salomon & Co Ltd (Велика Британія)*⁴⁴⁸.

Не викликає сумніву, що теорія «зняття корпоративної вуалі» є доробком правової системи загального права через ідею «виключних обставин» як одного з її основних принципів⁴⁴⁹.

Деякі юристи пояснюють цей термін у вузькому значенні, тоді як інші пояснюють його з більш широкою або гнучкою точки зору. У вузькому значенні, зняття корпоративної вуалі означає ігнорування корпоративної вуалі компанії з метою персоналізації акціонерів щодо їх протиправних дій, вчинених від імені компанії. У цьому відношенні більш широке визначення таке: діяльність суду з перевірки та встановлення характеру юридичних відносин, що відбуваються всередині компанії, щоб прийняти рішення щодо поведінки учасників корпорації, не обмежуючись припущенням відокремлення їх діяльності від діяльності корпорації⁴⁵⁰.

Доктрина «зняття корпоративної вуалі» передбачає умови проникнення через «корпоративну вуаль» корпорації з метою залучення до юридичної відповідальності корпорації її учасників через їх вплив на прийняття управлінських рішень, які призвели до настання негативних наслідків, а так само використання корпорації як інструменту (засобу) заподіяння шкоди інтересам третіх осіб.

---

⁴⁴⁸ *Salomon v Salomon & Co Ltd* [1896] UKHL 1 [1897] AC 22 (16 November 1896). URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1896/1.html> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁴⁹ Knutsson P. Piercing the corporate veil: limits of limited liability. Student thesis, Stockholms universitet, Juridiska institutionen, Independent thesis Advanced level (professional degree). 2018. URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-153357> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁵⁰ Rachel Nicolson, Emily Howie. The Impact of the Corporate Form on Corporate Liability for International Crimes: Separate Legal Personality, Limited Liability and the Corporate Veil – An Australian Law Perspective. P. 18. URL: https://hugepdf.com/download/the-impact-of-the-corporate-form-on-corporate-liability-for_pdf#modals (дата звернення: 01.09.2021).

Залучення учасників корпорації до процесу її юридичної відповідальності за зобов'язаннями перед третіми особами має ідею обмежити їх втручання в поточну господарську діяльність юридичної особи та вплив на прийняття нею управлінських рішень рамками розумного контролю, що досягається встановленням превенції їх майнової відповідальності за її зобов'язаннями. Але спірним залишається питання виду такої відповідальності.

Відомий цивіліст А. В. Габов слушно зазначає, що останнім часом у науковому середовищі широко дискутується проблема солідарної відповідальності основного товариства за зобов'язаннями дочірнього, його розумний пріоритет такого виду відповідальності проти субсидіарної⁴⁵¹.

Можливо уявити, що ідея солідарної відповідальності учасника за зобов'язаннями корпорації зумовлена ступенем його впливу на прийняття управлінських рішень. Якщо такий вплив підміняє собою власне волевиявлення корпорації, то очевидно неадекватним суті поведінки учасника є обмежений характер його відповідальності винятково за принципом додатковості (субсидіарності).

З іншого боку, створення суб'єкта права, який незалежно від волі інших осіб має самостійно забезпечувати динаміку юридичних відносин, учасником яких він є, виключає можливість поділу відповідальності за його дії між усіма заінтересованими особами. Поширення юридичної відповідальності корпорації на її учасників одночасно з відповідальністю власне юридичної особи (*солідарна відповідальність*) ставить під сумнів її правову природу, ідея якої полягає в створенні самостійного суб'єкта в спосіб відокремлення капіталу і особистості.

Визначення осіб, які притягуються до цивільної відповідальності, не може порушити принципи організації і діяльності юридичних осіб – *відособлення особистості та майна юридичної особи в цивільному обороті від особистості та*

---

⁴⁵¹ Габов А. В. Ответственность основного акционерного общества по сделкам, заключенным дочерним обществом во исполнение указаний или с согласия основного общества. *Государство и право*. 2016. №4. С. 92.

майна її учасника (засновника). Звуження автономності корпорації шляхом сприйняття нею суб'єктивного впливу її учасників при прийнятті рішень корпоративного управління є винятком із моделі відносин «учасник – корпорація». Воля учасників юридичної особи не переважає над автономією волі корпорації через природну обмеженість їх впливу на прийняття рішень у сфері корпоративного управління. Відхід від цієї умови стає можливим завдяки потуранню самої корпорації, посадових осіб органу її управління. Вказане передбачає виключну (*екстраординарну*) відповідальність учасника (засновника) юридичної особи за її зобов'язаннями, яка має субсидіарний характер.

Отже, ми можемо стверджувати, що на сьогодні в теорії приватного права сформовано механізм захисту корпоративних прав юридичної особи на її належне урядування шляхом закріплення за її учасниками меж юридичної відповідальності за зобов'язаннями корпорації, які виникли в силу їх необачливих або навмисних дій.

Слід зазначити, що питання відповідальності учасників за зобов'язанням корпорації має свою ретроспективу.

Норми про субсидіарну відповідальність учасника комерційної організації були закріплені у Зводі законів Російської імперії, яким передбачено субсидіарну відповідальність повних товариств за боргами повного товариства, а також товариств на вірі: «...окремі товариства відповідають субсидіарно, як поручитель, за борги товариства...»⁴⁵², відповідно до Маніфесту Імператора Олександра I «О дарованных купечеству новых выгодах, отличиях, преимуществах и новых способах к распространению и усилению торговых предприятий»⁴⁵³.

---

⁴⁵² Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2. Москва : Статут, 2005. С. 198.

⁴⁵³ О дарованных купечеству новых выгодах, отличиях, преимуществах и новых способах к распространению и усилению торговых предприятий: Манифест Императора Александра I от 1 января 1807 г. №22.418. *Свод законов Российской империи*. Т. 29. С. 971. URL: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php (дата звернення: 01.09.2021).

Але що стосується акціонерного товариства, то спірні питання допустимості субсидіарної відповідальності її учасника (засновника) вирішено на користь останніх. Так, відповідно до Указу Імператора Олександра I від 1 серпня 1805 року «Об ответствовании Акционерными компаниями в случае взыскания одним складочным капиталом», підставою для прийняття якого стала судова справа про стягнення «... *покладеному на учасників, створеної у 1782 року акціонерної для будівництва кораблів компанії на сплату створених останньою боргів...*», встановлено правило, що акціонерна компанія відповідає одним складеним капіталом, жоден з акціонерів не втрачає більш вкладеного в компанію капіталу⁴⁵⁴.

До речі, у Західній Європі цей принцип, принцип обмеженої відповідальності корпорації, вперше був закріплений у судовому прецеденті *Salomon v A. Solomon & Co Ltd* лише у 1896 році (*Велика Британія*)⁴⁵⁵.

С. Тест запровадження доктрини «крізь корпоративну вуаль»

Принцип субсидіарної відповідальності учасника корпорації за результати її господарської діяльності вимагає конкретизації деяких додаткових умов. Окрім виду юридичної відповідальності та організаційно-правової форми корпорації, яка допускає «*проникнення через свою корпоративну вуаль*», питання чого слід вважати відносно розкритим, спірними залишаються умови настання відповідальності учасника корпорації.

Більшість вчених, які переймаються проблемами корпоративного права, одностайні в необхідності чітких критеріїв «*зняття корпоративної вуалі*». Такий підхід отримав своє

---

⁴⁵⁴ Об ответствовании Акционерными компаниями в случае взыскания одним складочным капиталом: Указ Императора Александра I от 6 сентября 1805 г. №21.900. *Свод законов Российской империи*. Т. 28. С. 1211. URL: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁵⁵ *Salomon v Salomon & Co Ltd* [1896] UKHL 1 [1897] AC 22 (16 November 1896). URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1896/1.html> (дата звернення: 01.09.2021).

закріплення практикою судів Великої Британії⁴⁵⁶. Наведена позиція заслуговує на увагу. Юридична відповідальність учасника корпорації за її зобов'язаннями має розумні межі. Її настання зумовлено недоброчесним втручанням у діяльність юридичної особи проти наявного обов'язку належного урядування її діяльністю.

Визначити, які конкретно факти суд має брати до уваги, ухвалюючи рішення про «зняття корпоративної вуалі», достатньо складно, оскільки нині серед науковців і практиків відсутня єдина позиція щодо того, за яким критерієм потрібно уніфікувати факти, якими суд обґрунтовує свої рішення, розглядаючи відповідні категорії справ⁴⁵⁷.

В одній із постанов Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду вказує таке:

Слід зазначити, що корпоративна вуаль є бар'єром, який відокремлює юридичну особу від її учасників та зумовлює неможливість останніх звернутись до суду за захистом прав юридичної особи замість неї (принцип неможливості отожднення юридичної особи та її членів)⁴⁵⁸.

Отже, питання «корпоративної вуалі» це не лише про відповідальність недоброчесного учасника. З практики Європейського суду з прав людини випливає уявлення про те, що цей юридичний феномен швидше за все про можливість учасника корпорації самостійно «зняти корпоративну вуаль» юридичної особи, презентуючи себе в інтересах корпорації. У справі «*Agrotexim and Others v. Greece*» (№заяви 14807/89) Європейський суд з прав людини сформував низку правил, які в подальшому дозволили йому «проникати під корпоративну

⁴⁵⁶ Biswas Liton Chandra. Approach of the UK Court in Piercing Corporate Veil (January 13, 2011). URL: <https://ssrn.com/abstract=2438217> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2438217> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁵⁷ Махінчук В. М. Обставини, які суд приймає до уваги при розгляді справи про зняття корпоративної вуалі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2015. Вип. 15. Т. 2. С. 41.

⁴⁵⁸ Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 лютого 2021 року у справі №910/13643/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95170089> (дата звернення: 01.09.2021).

вуаль», або ж уникати такої необхідності, а саме коли: 1) сама юридична особа безпосередньо не може здійснити цього самостійно (наприклад, у разі її припинення); 2) акціонери зробили усе від них залежне для ініціювання перед ліквідаторами необхідності вчинення певних дій, а у разі невчинення ними таких дій вжили заходи до усунення ліквідаторів (пункт бб)⁴⁵⁹.

Європейський суд з прав людини в рішенні у справі «Губієв проти Російської Федерації» від 19 липня 2011 (скарга №29309/03) встановив, що єдиний власник компанії може вимагати визнання його «жертвою» у значенні статті 34 Конвенції тією мірою, якою це стосується оспорюваних дій, скоєних щодо його компанії, оскільки у справі, де фігурує єдиний власник, відсутній ризик розбіжності думок між акціонерами або між акціонерами і радою директорів з питання про порушення охоронюваних Конвенцією прав⁴⁶⁰.

Розмірковуючи над позицією суду, слушним є широке розуміння суті явища «проникнення крізь корпоративну вуаль», яке передбачає не лише процес ззовні, через вуаль до тих, хто за нею прихований, а й навпаки: звідси через вуаль «на світ божий», що дає можливість учаснику з'явитися із-за корпорації актором певних процесуальних дій. Таким чином, розумним є поєднання двох підходів до розуміння природи цієї юридичної конструкції.

У приватному праві зарубіжних країн напрацьовано дві концепції субсидіарної відповідальності учасника корпорації за її зобов'язаннями.

*Відповідно до першої, яка характерна для країн англосаксонської правової системи, для притягнення до відповідальності домінуючого учасника корпорації необхідним є факт зловживання правами з його боку*⁴⁶¹.

⁴⁵⁹ Agrotexim and others v. Greece (14807/89) [1995] ECHR 330A (24 October 1995). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57951> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁶⁰ Gubiyev v. Russia (29309/03) [2011] ECHR 1134 (19 July 2011). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105677> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁶¹ Amin George Forji. The Veil Doctrine in Company Law. *Law Library Resource Xchange*. 29 Sep. 2007. URL: https://www.llrx.com/2007/09/the-veil-doctrine-in-company-law/#_ftn20 (дата звернення: 01.09.2021).

Таке зловживання розкривається у двох підходах, які сформульовані в корпоративному праві США.

Відповідно до першого питання, більш відомого в зарубіжній науковій літературі як теорія «*alter ego*», притягнення до субсидіарної відповідальності учасника корпорації здійснюється в разі доведення їх фактичної суб'єктної єдності⁴⁶².

Згідно з другим, надмірне здійснення контролю, протиправна чи несправедлива поведінка та причинно-наслідковий зв'язок між збитками та такими діями учасника корпорації, а так само використання корпорації як інструменту (засобу) заподіяння шкоди інтересам третіх осіб⁴⁶³, більш відомого як інструментальна теорія, стає підставою відповідальності учасника.

«Зняття корпоративної вуалі» стає результатом протиправної поведінки учасників корпорації, які досягають бажаного для них неправомірного результату, використовуючи як засіб відповідну юридичну особу. У такий спосіб субсидіарна відповідальність учасника корпорації за її зобов'язаннями є результатом розвитку деліктних відносин.

Теоретичним обґрунтуванням ідеї субсидіарної відповідальності учасника корпорації за її зобов'язаннями є аргументи, наведені професором Ельської школи права Джонатаном Майсі. Вчений доводить, що ідея зняття корпоративної вуалі використовується, щоб привести поведінку корпоративних акторів у відповідність до певної статутної схеми.

По-друге, «*пірсинг*» також роблять суди, щоб виправити шахрайську поведінку. Третя підстава, на якій суди пронизують корпоративну вуаль – це утвердження «*цінностей банкрутства*». Зокрема, законодавство про банкрутство прагне досягти впорядкованого розпорядження активами боржників або шляхом корпоративної реорганізації або ліквідації. Одним

⁴⁶² Blumberg P. I. The law of corporate groups: tort, contract, and other common law problems in the substantive law of parent and subsidiary corporations. Boston (Mass.) : Little, Brown. 1987. P. 119.

⁴⁶³ Vandekerckhove K. Piercing the Corporate Veil. *Kluwer Law International, European Company Law Series*. 2007. Vol. 2. P. 81.

із способів досягнення цих цілей законодавством про банкрутство є запобігання акціонерам передавати корпоративні активи собі або окремим вигідним кредиторам перед кредиторами в часи гострої економічної кризи. Цей результат досягається в контексті офіційного провадження у справі про банкрутство шляхом посилення на доктрину справедливого підпорядкування, а також завдяки повноваженням керуючого корпорації банкрутом уникати та відмінити пільгові або шахрайські трансферти. Поза процедурою банкрутства (а іноді й у контексті процедури банкрутства) усунення опортунізму з боку компаній, що опинилися у фінансових труднощах, досягається шляхом ігнорування корпоративної форми⁴⁶⁴.

У традиційній формі основні положення цієї концепції полягають у необхідності встановлення таких обставин:

- наявність обмежень щодо автономності корпорації;
- з'ясування реальності її господарської діяльності;
- використання корпорації для протиправних дій.

В основі цієї концепції – ідея розглядати всі дії юридичної особи як прями дії її учасників. *Умовою настання субсидіарної відповідальності учасників за зобов'язанням корпорації є дії, які засвідчують, що в дійсності корпорація не є суб'єктом права, окремим від її учасника. Цей підхід дозволяє встановлювати дійсного власника юридичної особи, який і несе відповідальність за всіма боргами*⁴⁶⁵. Свого часу О. М. Верещагін навів науковій спільноті відомий судовий прецедент. Так, у справі *Trustor AB v. Smallbone* (2001) Високий Суд сконструював і застосував тест «зняття корпоративної вуалі», який є досить еkleктичною сумішшю попередніх рішень. Проникнення за корпоративну вуаль було оголошено можливим за наявності таких умов:

---

⁴⁶⁴ Macey Jonathan R., Mitts Joshua. Finding Order in the Morass: The Three Real Justifications for Piercing the Corporate Veil (February 18, 2014). *Cornell Law Review, Forthcoming, Yale Law & Economics Research Paper*. 2014. №488. DOI: 10.2139/ssrn.2398033.

⁴⁶⁵ Thompson R. B. Piercing the Corporate Veil: An Empirical Study. *Cornell Law Review*. July 1991. Vol. 76. P. 1036; Smith G. B., Hall T. J. Piercing the Corporate Veil Claims and Discovery. *New York Law Journal*. 2010. Vol. 243. №73. P. 1.

- компанія, якій передаються активи, є лише «прокладкою» (*sham*) для реального бенефіціара;
- ця компанія була залучена в «неналежні» (*improper*) дії, що здійснюються її акціонером / бенефіціаром;
- цього вимагають інтереси справедливості;
- дана корпоративна структура повинна бути використана саме для того, щоб уникнути відповідальності за «неналежну» поведінку;
- інтереси третьої особи зняттям корпоративної вуалі не зачіпаються. У 2005 році у справі *Kensington International Ltd v. Congo* Високий Суд додав до нього додатковий елемент – ганебність поведінки відповідача⁴⁶⁶.

За наведених умов питання залучення до юридичної відповідальності учасників корпорації не викликає сумніву. Умови «зняття корпоративної вуалі» переконливо свідчать про використання автономності правосуб'єктного статусу юридичної особи всупереч її правовій природі. За таких умов логічним стає застосування механізму компенсаторності неправомірності в діях корпорації ототожненням їх з діями її учасника та притягнення його до субсидіарної відповідальності.

Друга концепція субсидіарної відповідальності учасника корпорації характерна для континентальної системи права і передбачає покладання відповідальності на материнську компанію за наявності реальних збитків дочірнього товариства і відповідно причинно-наслідкових зв'язків (*Durchgriffshaftung*).

На відміну від першої, умови застосування якої засновані на конкретному судовому казусі, в основі другої концепції необхідність імперативного регулювання питання настання умов застосування принципу «зняття корпоративної вуалі», що зумовлено специфікою континентальної правової системи.

⁴⁶⁶ Верещагин А. Н. Пронзание корпоративной вуали (PCV) в англо-американском праве и применимость его решений в российской правовой среде. *Снятие корпоративной вуали в частном праве* : материалы Научного круглого стола (29 марта 2012 г., г. Москва). URL: <http://regforum.ru/forum/showthread.php?t=106698> (дата звернення: 01.09.2021).

Отже, різниця полягає в ступені дискреції повноважень суду при вирішенні питання «зняття корпоративної вуалі» та встановлення відповідальності учасників корпорації за її зобов'язаннями.

Іншою відмінністю стає підстава застосування концепції. Якщо для країн англо-американської правової системи такою підставою є делікт, для країн континентальної правової системи підставою виступає заподіяння збитків у результаті здійснення поточної господарської діяльності. Тобто це інститут також договірної відповідальності, на відміну від першого підходу, в якому ця конструкція є винятково інститутом деліктного права.

В основу правового регулювання відповідальності учасника корпорації в Німеччині покладено прийнятий 6 вересня 1965 року і діє Закон «Про акціонерні товариства».

Відповідно до його положень встановлено розмежування між групами підприємств (концернами) за характером відповідальності:

– які уклали між собою договори про підприємство (§§ 291-310), зокрема, договір про підпорядкування («*Beherrschungsvertrag*»), які називають також «договірними концернами» («*Vertragskonzern*»);

– які не уклали між собою договорів про підприємство (фактичні концерни («*faktischer Konzern*»)).

У першому випадку учасник корпорації несе договірну відповідальність за цивільними зобов'язаннями останньої. У другому – деліктну, аналогом якої є вже відома серед країн загального права конструкція «зняття корпоративної вуалі».

На нашу думку, цілком слушно, що не лише навмисна протиправність може слугувати умовою субсидіарної відповідальності учасника корпорації, а й необережна. У центрі уваги має бути не психологічне ставлення до протиправності поведінки особи, а його продукт, тобто наявність або відсутність негативних наслідків (*школа, збитки*). При цьому характер психологічного відношення особи до того результату, до якого призведе-

ла його поведінка, значення в цивільному праві не має, що цілком відповідає загальній концепції цивільно-правової відповідальності (С. Н. Братусь, Г. К. Матвеев, В. О. Тархов)⁴⁶⁷.

Наведене дозволяє встановити наступні узагальнені риси субсидіарної відповідальності учасника корпорації за її цивільним зобов'язанням.

По-перше, цей вид відповідальності є винятком із загального принципу обмеженої відповідальності юридичних осіб приватного права.

По-друге, винятковість такого підходу зумовлює наявність достатніх специфічних підстав для «зняття корпоративної вуалі» (тест запровадження).

По-третьє, відсутність альтернативного нормативного закріплення алгоритму відносин між учасником і корпорацією.

По-четверте, запровадження такого виду відповідальності перебуває в дискреційних повноваженнях суду в силу оціночності умов її настання.

На думку автора, не слід відмовлятися від фрагментарного запозичення теоретичних досягнень і відповідної практики правозастосування в правопорядках загальної системи права, в першу чергу, США. Розумна рецепція такого досвіду, зважене вбудовування окремих інструментів доктрини «зняття корпоративної вуалі» і пов'язаних із нею концепцій у чинне законодавство України дозволить зробити інститут юридичної відповідальності учасника корпорації гнучким тією мірою, яка необхідна для формування механізму справедливого вирішення спорів і зміцнення принципу сумлінності в цивільному обороті.

У цьому контексті зазначимо, що принциповою є теза: *хто має можливість визначити долю корпорації або отримати мажоритарний прибуток від результатів її діяльності, відповідає за її збитки перед третіми особами, у тому числі в разі неспроможності (банкрутства) корпорації.*

---

⁴⁶⁷ Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / отв. ред. : Николаев К. П. Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1955. С. 237.

Відповідальність учасника, який має вирішальний вплив при прийнятті управлінських рішень корпорації або максимальний економічний інтерес від результатів її підприємницької діяльності, презюмується (*принцип єдності господарювання і відповідальності*). Специфіка такого роду корпоративних відносин полягає в можливості учасника впливати на формування волі корпорації, таким чином, управляти її долею, аж до можливості поставити під сумнів подальше юридичне існування. Оскільки фактично корпорація переслідує не власні інтереси, а діє в інтересах учасника, то відповідальність не може бути покладено винятково на корпорацію, яка виступає в цьому випадку як «ширма» діяльності учасника.

Тобто учасник корпорації несе відповідальність за її зобов'язанням, якщо він власними діями і у власному інтересі у сфері корпоративного управління створює можливість невиконання або неналежного виконання корпорацією цивільно-правових зобов'язань перед третіми особами. У питанні відповідальності розумним є підхід «зняття корпоративної вуалі», закладений в англо-американській правовій системі. Однак, слід зазначити, що ключовим системним недоліком правового регулювання в країнах загального права є розмітність норм і невизначеність правил застосування інституту відповідальності учасника за зобов'язанням корпорації, виникнення яких зумовлено визначальним впливом учасника при прийнятті управлінських рішень. Уникнути цього пробілу навряд чи вдасться в силу індивідуальності окремого прецеденту. Слід визнати, що деяка непередбачуваність результатів є невід'ємною властивістю самої теорії, що надає суду певний дискреційний простір при вирішенні спору. Гнучка правова норма має містити в собі достатні межі для збалансованого врахування розумності, справедливості й добросовісності при здійсненні правосуддя.

Отже, не можемо не погодитись із вченими, що рішення судів про зняття вуалі має ґрунтуватися на добре сформульованих правилах, які б надали суддям чіткі вказівки щодо того,

коли вуаль слід зняти, а також певний рівень гнучкості відступити від правил, якщо це може призвести до ухвалення несправедливого рішення⁴⁶⁸.

Субсидіарна відповідальність учасника корпорації презюмується за наявності наступних умов, що ще має знайти відповідне нормативне відображення в нормах чинного цивільного законодавства України: 1) відсутність достатнього рівня майнового забезпечення в статутному капіталі корпорації для здійснення підприємницької діяльності; 2) публічна єдність корпорації та її учасника; 3) разовий характер діяльності корпорації; 4) персональна інтенція у використанні обособленого майна корпорації, що в своїй сукупності свідчить про суб'єкту ідентичність учасника та корпорації.

А також: 1) недобросовісний вплив учасника корпорації на діяльність останньої з метою отримання сумнівної винагороди; 2) отримання вигоди учасником корпорації як результат її протиправної діяльності; 3) заінтересованість учасника у вчиненні правочинів корпорацією як підтвердження інструментальності корпорації в реалізації неправомірної поведінки її учасників⁴⁶⁹.

Відповідні положення мають знайти своє відображення в статті 96 Цивільного кодексу України, положення якої закріплюють умови юридичної відповідальності учасника корпорації.

---

⁴⁶⁸ Alanazi B. M. A. Piercing the corporate veil in various jurisdictions – Principled or unprincipled? *Corporate Board: Role, Duties and Composition*. 2020. Vol. 16(2), P. 47–53. DOI: 10.22495/cbv16i2art4.

⁴⁶⁹ Коструба А. В. Субсидіарна відповідальність учасників підприємницького товариства в цивільному праві України: на шляху інтеграції до європейського союзу. *Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу* : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імена академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2016. С. 129.

Глава 3. Захист прав учасників корпоративних відносин в умовах облігаторної консолідації корпоративного контролю

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» від 23 березня 2017 року⁴⁷⁰ запроваджено механізм облігаторної консолідації контролю корпорації.

Згідно з наведеним правовим актом розділ XI «Придбання значного та контрольного пакета акцій акціонерного товариства» Закону України «Про акціонерні товариства» доповнено статтями 65¹-65⁵.

Відповідно до статті 65² *«Обов'язковий продаж акцій акціонерами на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій»* особа (особи, що діють спільно), яка внаслідок придбання акцій товариства з урахуванням кількості акцій, що належать їй та її афілійованим особам, стала (прямо або опосередковано) власником домінуючого контрольного пакета акцій (95 %), набуває право публічної безвідкличної вимоги про придбання акцій в усіх власників акцій товариства (у разі подання до товариства публічної безвідкличної вимоги всі акціонери акціонерного товариства, крім осіб, що діють спільно з такою особою, та її афілійованих осіб, та саме товариство зобов'язані в безумовному порядку продати належні їм акції цього товариства заявнику вимоги).

У світовій практиці відповідна процедура отримала своє поширення під назвою *«squeeze-out»*.

З іншого боку, згідно зі статтею 65³ *«Обов'язкове придбання особою (особами, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій акціонерного това-*

---

⁴⁷⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах : Закон України від 23 березня 2017 року №1983-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №25. Ст. 289.

риства, акцій на вимогу акціонерів», кожний акціонер акціонерного товариства – власник простих акцій товариства, після розміщення в базі даних особи, яка провадить діяльність з оприлюднення регульованої інформації від імені учасників ринків капіталу та професійних учасників організованих товарних ринків, інформації про набуття особою (особами, що діють спільно) права власності на домінуючий контрольний пакет акцій (95 %) має право вимагати здійснення обов'язкового придбання належних йому акцій власником домінуючого контрольного пакета (у такому разі особа (особи, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій, зобов'язана придбати належні акціонерам акції), що відомо в зарубіжній літературі як «sell-out».

Юридична регламентація механізму облігаторної консолідації корпоративного контролю (*squeeze-out/sell-out*) зумовлена необхідністю імплементації Директиви 2004/25/ ЄС Європейського Парламенту та Ради в межах виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка передбачає створення умов для концентрації акціонером, якому належить більше ніж 95 % акцій публічних акціонерних товариств, всіх акцій такого товариства шляхом запровадження інституту публічної вимоги до продажу акцій міноритаріїв (*squeeze-out*) та надання права міноритарним акціонерам вимагати від акціонера – власника домінуючого контрольного пакета акцій товариства обов'язкового придбання за справедливою ціною акцій, що їм належать (*sell-out*).

Формування механізму консолідації корпоративного контролю можна краще зрозуміти, досліджуючи його в історичній ретроспективі.

Традиційно в Сполучених Штатах Америки та більшості юрисдикцій за їх межами контролюючі акціонери не мали права примусового набуття на акції міноритарних акціонерів. Ця норма загального права, що базується на договірному характері корпорації, спорудила кілька стін для захисту май-

нових інтересів міноритарних інвесторів від волонтаризму мажоритарних акціонерів⁴⁷¹.

Професор права Марко Венторуццо наголошує, що для схвалення будь-яких значних поправок до корпоративного договору, включаючи злиття, була потрібна односторонність, надаючи таким чином кожному акціонеру справжнє вето. Такий підхід створив «тіранію меншості», що дало можливість блокувати прийняття корпоративних рішень всупереч їх економічній доцільності. Поступово стає очевидним, що в сучасному діловому середовищі витрати та небезпека диктатури меншин переважали ризик зловживань більшістю, що призвело до правової модифікації економічної та юридичної складових структури корпорацій⁴⁷².

Типовим є приклади системного оскарження міноритаріями локальних актів із призначення органів корпоративного управління, що створює перешкоди для здійснення поточної господарської діяльності корпорації.

Можливість анулювання акцій міноритарних акціонерів компенсувалась справедливою оцінкою їх вартості, що стало першим кроком на шляху до абсолютно нового бачення до суті корпоративних відносин, підкреслюючи фінансову природу інтересів міноритарних інвесторів. Першим штатом, який запровадив відповідну процедуру, стає Флоріда (1925 рік)⁴⁷³.

Водночас звичним явищем у практиці діяльності корпорацій цей інститут стає вже після прийняття у Делаваре Модельного акта про корпорації у 1960 році⁴⁷⁴. Причина, чому обрано

⁴⁷¹ Marco Ventoruzzo. Freeze-Outs: Transcontinental Analysis and Reform Proposals, 50 Va. J. Int'l L. 2010. P. 853. URL: https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=fac_works (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁷² Marco Ventoruzzo. Freeze-Outs: Transcontinental Analysis and Reform Proposals, 50 Va. J. Int'l L. 2010. P. 853. URL: https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=fac_works (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁷³ Marco Ventoruzzo. Freeze-Outs: Transcontinental Analysis and Reform Proposals, 50 Va. J. Int'l L. 2010. P. 853.

⁴⁷⁴ Subramanian Guhan. "Fixing Freezeouts". *Harvard Law School John M. Olin Center for Law, Economics and Business Discussion Paper Series*. 2004. Paper 501. P. 3. URL: http://www.law.harvard.edu/programs/olin_center/papers/pdf/Subramanian_501.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

Делавер, полягає в тому, що це найрозвинутіша та найпопулярніша юрисдикція для корпорацій у Сполучених Штатах. Слід зазначити, що більше половини всіх зареєстрованих корпорацій у США мають доміцилію на території відповідного штату⁴⁷⁵.

В Європі однією з перших країн стає Велика Британія (1929 рік). Нідерланди вперше запроваджують інструменти консолідації облігаторного корпоративного контролю у 1988 році, Франція – у 1989 році. Бельгія запровадила відповідний інститут у корпоративне законодавство в 1995 році та модифікувала відповідні положення у 2007 році відповідно до відомої директиви. З 01 січня 2002 року відповідні положення знайшли своє закріплення у праві Німеччини. Законодавство країн Західної Європи суттєво відрізняється за типом корпорацій, до яких застосовується відповідна процедура *squeeze-out/sell-out*. У той час як у Нідерландах така процедура застосовується щодо приватних акціонерних товариств, у Франції це характерно для акціонерних товариств, акції яких пройшли лістинг та котируються на регульованому ринку⁴⁷⁶.

Механізм облігаторної консолідації корпоративного контролю передбачає примусовий викуп акцій в інших акціонерів товариства (squeeze-out), який розглядається в нерозривному зв'язку з наданням кореспондуючого права міноритарним акціонерам вимагати від контролюючого акціонера викупу в них акцій за справедливою ціною (sell-out).

Набуттям особою домінуючого контрольного пакета акцій, міноритарні акціонери практично втрачають можливість впливати на діяльність товариства й прийняття рішень на загальних зборах, оскільки відповідно до вітчизняного законодавства основні права, які гарантують залучення до участі у

---

⁴⁷⁵ Lewis S. Black CSC/The United States Corporation Company. *Corporation Law*. 1993. 12 p.

⁴⁷⁶ Christoph van der Elst, Lientje van den Steen. Balancing the Interests of Minority and Majority Shareholders: A Comparative Analysis of Squeeze-out and Sell-out Rights. *European Company and Financial Law Review*, De Gruyter. 2009. Vol. 6(4), P. 391–439. DOI: 10.1515/ECFR.2009.391.

Розділ 4. Захист корпоративних юридичних відносин

веденні справ акціонерного товариства, виникають у акціонерів, що сукупно є власниками 10 і більше відсотків акцій товариства (статті 35, 37-38, 40, 47, 53¹, 64, 75-76, Закону України «Про акціонерні товариства»).

Слід визнати таку практику встановлення корпоративного контролю достатньо поширеною в багатьох країнах світу⁴⁷⁷.

№	Країна	Порогове значення (%) для пред'явлення публічної безумовної вимоги
1	Аргентина	95
2	Австралія	90
3	Бразилія	95
4	Бельгія	95
5	Гонконг	90
6	Індонезія	Нормативна вимога відсутня
7	Італія	95
8	Китай	Нормативна вимога відсутня
9	Німеччина	95
10	Північна Африка	90
11	Росія	95
12	Сінгапур	90
13	США	90
14	Туреччина	98
15	Франція	95

Але, на наше переконання, різниця полягає не тільки в диференційованому підході при встановленні порогового значення набуття права примусового випуску акцій у міноритарних акціонерів. Певні відмінності мають процедура, строки реалізації, механізм визначення вартості акцій, умови її компенсації у процесі облігаторної консолідації корпоративного контролю.

⁴⁷⁷ David Allen, Helen Bradley, Michael Defranco, Matthew Denning, Michael Foundethakis, Karen Guch and Koen Vanhaerents. A Global Guide to Take-Private Transactions (18 August 2020). URL: <https://www.globalcompliancencenews.com/2020/08/18/a-global-guide-to-take-private-transactions-10082020/> (дата звернення: 01.09.2020).

Тим не менш, нині доведено, що процедура примусового викупу акцій мажоритарними акціонерами в міноритаріїв у багатьох країнах світу є ефективним засобом захисту прав великих інвесторів і популярним тактичним прийомом, що дозволяє ефективно регулювати процес корпоративного управління в господарських організаціях, інструментарієм, який сприяє недопущенню корпоративних конфліктів між учасниками та паралізації діяльності підприємств⁴⁷⁸.

Так зауважимо, що саме таку ідею було закладено розробниками цієї конструкції у Сполучених Штатах Америки на початку ХХ століття.

§ 1. Правомірність втручання в мирне володіння майном

За даними Національного депозитарію України, станом на 1 вересня 2021 року в Україні було зареєстровано 386 процедур *сквіз-аут*. Процедура охопила компанії різних галузей та секторів економіки: добувної, енергетичної, банківської, фармацевтичної, металургійної, легкої промисловості, харчової промисловості, торгівлі та інших⁴⁷⁹.

Водночас слід наголосити на багатьох спірних моментах, пов'язаних із запровадженням відповідного механізму в національну правову екосистему. Так, на переконання професора Ю. М. Жорнокуя, можливість примусового викупу акцій викликає дискусію, і для цього є підстави, оскільки позбавлення права власності зачіпає основні права та свободи людини: встановлюється право мажоритарного акціонера в односторонньому позасудовому порядку позбавити міноритарного акціонера належних йому акцій, а також передбачається формальна позасудова процедура позбавлення міноритарного

⁴⁷⁸ Дорошенко Л. Щодо відповідності процедури обов'язкового продажу акцій (squeeze-out) принципу непорушності права власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №7. С. 78. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.7.13.

⁴⁷⁹ Національний депозитарій України: Squeeze-out: копії публічних безвідкличних вимог. URL: https://www.csd.ua/index.php?option=com_easytable&view=easytable&id=48&Itemid=342&lang=ua (дата звернення: 01.09.2021).

акціонера належних йому акцій без будь-якого врахування його інтересів і без ефективного судового контролю. Загроза немотивованого позбавлення права власності міноритаріїв із переходом їхніх акцій до мажоритарних акціонерів призводить до незахищеності інвестицій перших⁴⁸⁰.

Визначаючи роль процедури *squeeze-out* у покращенні корпоративного управління підприємницькою корпорацією та розвитку фінансового ринку, Л. М. Дорошенко зазначає, що особливість господарської стратегії підприємницької корпорації визначається співвідношенням позицій окремих учасників і можливостями останніх безпосередньо впливати на прийняті рішення, що своєю чергою залежить від сформованих пропорцій у розподіленні статутного капіталу. Для того, щоб оперативно реагувати на зміни економічної ситуації, необхідні ефективно керівництво і мобільність в адмініструванні. В умовах великої кількості учасників і зосередженості акцій серед дрібних (міноритарних) власників домогтися високого рівня керованості навряд чи можливо. Крім того, в такій ситуації відбувається ослаблення корпоративного контролю, і в господарській політиці починають превалювати інтереси менеджменту, а не учасників. Таким чином, концентрація капіталу є закономірним, об'єктивно зумовленим процесом. Завдяки процедурі *squeeze-out* власник домінуючого контрольного пакета акцій має можливість отримати повний контроль над управлінням компанією, що у свою чергу зумовлює швидкість прийняття управлінських рішень, зменшення грошових витрат на скликання, підготовку та проведення загальних зборів⁴⁸¹.

Механізм примусового позбавлення права власності був також предметом судового розгляду Федеральним конститу-

---

⁴⁸⁰ Жорнокуй Ю. Викуп акцій мажоритарним акціонером: за та проти. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №6. С. 31.

⁴⁸¹ Дорошенко Л. М., Пилявець В. В. Визначення справедливої ціни обов'язкового продажу акцій. *Часопис Київського університету права*. 2020. №3. С. 156. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.28.

ційним Судом Німеччини⁴⁸². Наголошуючи на обґрунтованості намагання обмеження права власності міноритарних акціонерів в інтересах більшості, суд дійшов висновку:

Застосування *сквіз-ауту* може бути виправданим, а початок цієї процедури сам по собі не свідчить про зловживання мажоритарним акціонером своїм економічним становищем (пункт 47).

Інтерес мажоритарного акціонера у вільному здійсненні підприємницької діяльності може бути поставлений вище, ніж інтереси міноритаріїв, за умови охорони та захисту останніх від зловживання мажоритарним акціонером економічною силою, а також за умови виплати компенсації за втрачені акції (пункт 53).

Прихильники протилежної точки зору висловлюються, що «монополізація великих пакетів акцій є загрозою для функціонування економіки України, її інвестиційного клімату, діяльності фондового ринку». Звертаючи увагу на сумнівність цієї новели в аспекті відповідності її конституційним нормам, деякі вчені зазначають, що проведення *squeeze-out* і *sell-out* грубо зневажає права власників, а закон створив для мажоритарних акціонерів можливість на законних підставах у будь-який вигідний момент часу витіснити міноритарних акціонерів, тоді як великі емітенти роками виводили прибуток в офшори, не сплачуючи відповідних дивідендів міноритарним акціонерам. Відповідно висловлюється думка, що запущена система примусового викупу акцій (механізм *squeeze-out* і *sell-out*) потребує вдосконалення в частині захисту майнових прав міноритарних акціонерів, які не згодні з примусовим викупом і є активними учасниками фінансового і фондового ринків країни (банки, фінансові та страхові компанії, компанії з управління активами, пенсійні фонди, фізичні особи, які мають рахунки в цінних паперах і оплачують їх). Зокрема, професор В. М. Тертишник доводить, що запроваджена процедура «*squeeze-out*» (*сквіз-аут*) має ознаки юридичної фікції та підлягає скасуван-

⁴⁸² BVerfG, Beschluss des Ersten Senats vom 27. April 1999. 1 BvR 1613/94. Rn. 1–80. URL: http://www.bverfg.de/e/rs19990427_1bvr161394.html (дата звернення: 01.09.2021).

ню як інститут права, що суперечить Конституції України та іншим законодавчим актам. Аргументи щодо того, що у 2017 році Україна імплементувала вимоги Директив ЄС у частині реформи фондового ринку, прийнявши зміни до закону «Про акціонерні товариства» 2017 року і законодавчо закріпивши механізми виведення з обігу на фондових біржах паперів квазігромадських організацій підприємств, у тому числі через *squeeze-out*, не переконливі і не мають юридичної логіки⁴⁸³.

Аналогічну точку зору має професорка О. В. Кологойда, яка вказує, що інтерес мажоритарного акціонера в зменшенні адміністративних витрат на проведення зборів акціонерів, мінімізації ризиків корпоративного шантажу з боку міноритарних акціонерів, позбавлення товариства «сплячих акціонерів» не є суспільною необхідністю, а порушення права приватної власності однієї особи (*міноритарного акціонера*) на користь іншої (*мажоритарного акціонера*) не має законної соціальної мети. Бажання мажоритарного акціонера отримати повний контроль над компанією є зрозумілим, але набуття 95 % акцій не може автоматично свідчити про наявність суспільної необхідності (*потреби*), яка виправдовує примусовий викуп акцій⁴⁸⁴.

Показовим є досвід правозастосування Грузії. Своїм рішенням від 18 травня 2007 року Конституційний Суд Грузії у справі щодо конституційності статті 53-3 Закону про підприємців дійшов висновку⁴⁸⁵:

Примусовий викуп акцій міноритаріїв сам по собі не є суспільною потребою та легітимною метою, оскільки передбачає певні обмеження (*права власності міноритаріїв*).

⁴⁸³ Тертишник В. М. “Squeeze-out” (сквіз-аут): юридична знахідка чи правничий офсайд на ринку капіталів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. №1. С. 165–166.

⁴⁸⁴ Кологойда О., Стафійчук В. Захист прав міноритарних акціонерів у процедурі примусового продажу акцій (*squeeze-out*). *Право України*. 2018. №7. С. 156.

⁴⁸⁵ Judgement №2/1-370, 382, 390, 402, 405 of the Constitutional Court of Georgia dated May 18, 2007 on the case of “Citizens of Georgia Zaur Elashvili, Suliko Mashia, Rusudan Gogia and Others and Public Defender of Georgia v. The Parliament of Georgia”. URL: <https://constcourt.ge/en/judicial-acts?legal=392> (дата звернення: 01.09.2021).

Обмеження може бути засобом досягнення певної мети, але не власне метою (розділ II, пункт 4).

Норми щодо *сквіз-ауту* мають гарантувати справедливий баланс інтересів сторін і виключати можливість зловживання мажоритарним акціонером економічною силою, а міноритарій має право знати причини викупу акцій та повинен мати механізми для обстоювання власної позиції з цього питання (розділ II, пункт 13).

Бажання мажоритарного акціонера отримати повний контроль над компанією є зрозумілим, але набуття 95 % акцій не може автоматично свідчити про наявність соціальної потреби, яка виправдовує примусовий викуп акцій (розділ II, пункт 17).

Інститут примусового припинення права власності не є новим для цивільного права. В його основі ідея обмеження правомочностей володіння, користування і розпорядження майном окремого власника в інтересах переважної більшості.

Відповідні нормативні положення ми знаходимо в статті 365 Цивільного кодексу України, якою встановлюється механізм примусового припинення права на частку в спільному майні за вимогою інших співвласників, якщо:

- (1) *частка є незначною,*
- (2) *спільне володіння і користування майном є неможливим,*
- (3) *відповідне правоприпинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї.*

Наявність таких умов засвідчує об'єктивну складність належної правореалізації особою її речових прав, невмотивованість виконання нею її речових обов'язків, які впливають зі статті 319 Цивільного кодексу України. Не викликає сумніву, що незначний розмір частки зменшує рівень заінтересованості власника в реалізації правомочностей користування, оскільки розбалансовує розумні пропорції між володінням і розміром отримання майнового задоволення, що складає економічну основу відносин власності.

Свого часу В. П. Грибанов висловив справедливу думку, що як суб'єктивне цивільне право за своїм змістом, так і та

*свобода, яка гарантується законом з метою реального здійснення права управомоченою особою, не можуть бути безмежними. Будь-яке суб'єктивне право, будучи мірою можливої поведінки управомоченої особи, має визначені межі як за змістом, так і за характером його здійснення. Межі є невід'ємною властивістю суб'єктивного права, бо за відсутності таких право перетворюється у свою протилежність – у свавілля – і тим самим перестає бути правом*⁴⁸⁶.

Право рівною мірою гарантує захист інтересів як всього суспільства, так і інтересів окремих груп осіб, які можуть бути зачеплені в процесі реалізації правомочностей управомоченою особою. Вказане об'єктивно вимагає кореляції індивідуального з колективним, приватного із суспільним. Конституційно-правові гарантії права приватної власності окремого індивіду не можуть перемагати відповідні гарантії, надані групі осіб, що діють в спільному інтересі. Колізія між ними вирішується встановленням пріоритету більшості над меншістю.

Інтереси міноритарних акціонерів (*власників незначного пакета акцій*) не повинні спотворювати інтереси власника домінуючого контрольного пакета акцій. Так, незначний розмір частки не в змозі забезпечити належної правореалізації спільного інтересу групи осіб через мінімізацію впливу волевиявлення її власника. Отже, контроверсивність інтересів власника незначного пакета акцій та інтересів власника домінуючого контрольного пакета акцій очевидна. Вона має як фінансовий (*розмір отримання дивідендів акціонерами*), інвестиційний (*загальний обсяг фондового інвестування*), так і організаційний характер (*економічна вмотивованість належного урядування корпорацією*), що створює неможливість спільної участі у веденні справ акціонерним товариством.

Концентрація корпоративного контролю над акціонерним товариством у спосіб припинення права власності на акції на

---

⁴⁸⁶ Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. С. 20.

вимогу інших осіб дозволяє оптимізувати операційні видатки корпорації, пов'язані з участю міноритарних акціонерів у веденні справ, підвищити її інвестиційну привабливість та економічну потужність, що свідчить про пропорційність співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, якої прагнуть досягти шляхом вжиття будь-якого заходу для позбавлення особи її власності.

Наведена ідея знайшла своє закріплення в практиці Європейського суду з прав людини (*Bramelid v. Sweden*, №8588/89, 8589/79)⁴⁸⁷.

Судом зазначено, що «...регулювання приватноправових відносин впливає, зокрема, на майнові питання, а також, що в окремих випадках обов'язок передати своє майно іншій особі є допустимим. Це стосується, наприклад, поділу спадщини чи спільної власності подружжя, звернення стягнення на майно боржника. Такі випадки не суперечать статті 1 Протоколу №1...» (пункт 1.d).

Отже, зобов'язання міноритарних акціонерів продати належні їм акції не становить порушення права власності на майно.

У свою чергу через організаційну й економічну диспропорцію «енерговитрат», пов'язаних із володінням незначним пакетом акцій, участю у веденні справ корпорації та розміром отримання частини прибутку емітента корпоративних прав на користь міноритарного акціонера, відповідне правоприпинення не може завдати істотної шкоди його інтересам. Що стосується шкоди, пов'язаної з припиненням права власності на акції, то її розмір, безперечно, компенсується акціонеру в повному обсязі, чим забезпечується відповідний справедливий баланс.

Наведене дозволяє нам стверджувати про наявні розумні правові та економічні передумови втручання в мирне володіння майном, яке не лише відповідає економічним інтересам

---

⁴⁸⁷ *Bramelid v. Sweden* (8588/89) [1982] ECHR 5 (12 October 1982). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74445> (дата звернення: 01.09.2021).

групи осіб, а є пропорційним її меті та справедливим з огляду на її облігаторну компенсаторність наявного позбавлення на користь власника незначного пакета акцій акціонерного товариства.

§ 2. Визначення справедливих умов облігаторної консолідації корпоративного контролю

Забезпечення захисту прав учасників корпоративних відносин в умовах облігаторної консолідації корпоративного контролю вимагає встановлення справедливих умов, однією з базових серед яких стає визначення дійсної справедливої вартості незначного пакета акцій, який підлягає примусовому відчуженню на користь вигодонабувача як за ініціативою його власника (*sell-out*), так і за ініціативою власника домінуючого контрольного пакета акцій (*squeeze-out*). Переважно дотримання балансу інтересів учасників корпоративних юридичних відносин у цій сфері досягається саме безконфліктністю механізму ціноутворення вартості акцій.

З огляду на положення статті 65² Закону України «Про акціонерні товариства»⁴⁸⁸ слід зазначити, що ціна обов'язкового продажу акцій нормативно визначається як найбільша з таких:

1) найвища ціна акції, за якою заявник вимоги, його афілійовані особи або треті особи, що діють спільно з ним, придбавали акції цього товариства протягом 12 місяців, що передують даті набуття домінуючого контрольного пакета акцій включно з датою набуття;

2) найвища ціна, за якою заявник вимоги, його афілійовані особи або треті особи, що діють спільно з ним, опосередковано набули право власності на акції цього товариства протягом 12 місяців, що передують даті набуття такою особою домінуючого контрольного пакета акцій товариства включно з датою набуття, за умови, що вартість акцій товариства,

---

⁴⁸⁸ Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року №514-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. №50. Ст. 2–8.

які прямо або опосередковано належать такій юридичній особі, за даними її останньої річної фінансової звітності, становить не менше 90 відсотків загальної вартості активів такої юридичної особи;

3) ринкова вартість акцій товариства, визначена відповідно до статті 8 цього Закону (на засадах незалежної оцінки) станом на останній робочий день, що передує дню набуття заявником вимоги домінуючого пакета акцій товариства.

Разом із тим, у разі порушення заявником вимоги, його афілійованими особами або третіми особами, що діють спільно з ним, при придбанні контрольного пакета акцій або значного контрольного пакета акцій, обов'язків, передбачених статтями 65 або 65¹ Закону України «Про акціонерні товариства», ціна обов'язкового продажу акцій визначається в подвійному розмірі від значення, встановленого в частині 5 статті 65² відповідного Закону.

Водночас більшість вчених, які займаються дослідженням проблем корпоративних відносин, єдині в позиції щодо недосконалості законодавчого механізму визначення ціни продажу акцій. Так, О. В. Бігняк висловлює певні сумніви в доцільності норми статті 8 Закону України «Про акціонерні товариства», яка закріплює порядок затвердження ціни обов'язкового продажу акцій наглядовою радою (або виконавчим органом товариства). Забезпечення захисту прав міноритаріїв, на думку вченого, передбачається саме через державне регулювання фондового ринку, що сприятиме прозорості функціонування ринку цінних паперів і умов для оптимального ціноутворення⁴⁸⁹. Його підтримують інші науковці. Зокрема, представники Харківської юридичної школи Т. І. Швидка та С. С. Логвіненко роблять висновки про необхідність законодавчих змін у процедурі визначення справедливої ціни викупу акцій. Акцентовано увагу на необхідності забезпечення гарантій захисту прав міноритарних акціонерів у рамках самої проце-

⁴⁸⁹ Бігняк О. В. Захист корпоративних прав: проблеми теорії і практики : монографія / НУ ОЮА. Одеса : Юридична література, 2018. С. 213–214.

дури *сквіз-ауту*, зокрема, шляхом розширення повноважень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку⁴⁹⁰.

Своєю чергою Л. Д. Руденко наполягає на визначенні справедливої ціни акцій не менш ніж найвища ціна, за якою власник 95 % акцій товариства протягом останніх шести місяців до пред'явлення вимоги про примусовий продаж придбав акції компанії⁴⁹¹.

Дійсно, механізм визначення ціни обов'язкового продажу акцій викликає багато питань.

По-перше, організований ринок капіталу в Україні перебуває в процесі свого формування, що суттєво знижує коефіцієнт регуляторності частини 2 статті 8 Закону України «Про акціонерні товариства», яка встановлює ринкову вартість емісійних цінних паперів, що перебувають в обігу на організованих ринках капіталу, як середній курс за результатами регулярних торгів.

Слід навести відкриті статистичні дані.

*Відповідно до Річного звіту Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2020 рік обсяг торгів на ринку цінних паперів у 2020 році становив 1000,99 млрд грн (31,4 млрд євро)*⁴⁹².

*Для порівняння, обсяг торгів на Варшавській фондовій біржі (Польща) у 2020 році дорівнює 236 млрд євро*⁴⁹³, тоді як денний обсяг торгів на Нью-Йоркській фондовій біржі дорівнює 60,2 млрд доларів США⁴⁹⁴.

---

⁴⁹⁰ Швидка Т. О., Логвіненко С. С. Дотримання гарантій непорушності права власності в механізмі реалізації процедури сквіз-ауту. *Юридичний науковий електронний журнал*. №2. 2021. С. 314. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-4/76.

⁴⁹¹ Руденко Л. Д., Бенько А. В. Процедура “squeeze-out” в Україні: порівняльно-правовий аналіз та проблематика реалізації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №5. С. 167.

⁴⁹² Про затвердження річного звіту Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Річний звіт НКЦПФР за 2020 рік»: Рішення від 3 червня 2021 року №361. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=12444656> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁹³ Warsaw Stock Exchange (GPW) statistic. URL: https://www.gpw.pl/pub/GPW/statystyki/statystyki_roczne/2020_GPW.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁹⁴ NYSE. URL: <https://www.nyse.com/markets/reports/disclosure-of-order-execution/archives> (дата звернення: 01.09.2021).

На 1225 публічних акціонерних товариств станом (на 1 серпня 2021 року⁴⁹⁵) до біржових списків бірж було включено 166 випусків акцій⁴⁹⁶.

З іншого боку, залучення суб'єкта оціночної діяльності для визначення ринкової вартості емісійних цінних паперів наглядовою радою корпорації, яка створюється більшістю, затвердження цим органом корпоративного управління ринкової вартості майна створює загрозу існування конфлікту інтересів через потенційний вплив на результати такої оцінки. До речі, частина 3 статті 8 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачає, що затверджена вартість майна може відрізнятись в межах 10 відсотків від вартості, визначеної оцінювачем.

Відповідно до пункту 33 статті 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні та організованих товарних ринків»⁴⁹⁷ Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку здійснює контроль за виконанням учасниками ринку вимог, встановлених Законом України «Про акціонерні товариства», щодо:

- *придбання акцій товариства за наслідками придбання контрольного пакета акцій та значного контрольного пакета акцій;*
- *обов'язкового продажу акцій акціонерами на вимогу особи (осіб, що діють спільно) – власника домінуючого контрольного пакета акцій;*

---

⁴⁹⁵ Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання на 1 серпня 2021 року : статистична інформація ДССУ. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoу/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁹⁶ Про затвердження річного звіту Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Річний звіт НКЦПФР за 2020 рік» : рішення від 3 червня 2021 року №361. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=12444656> (дата звернення: 01.09.2021).

⁴⁹⁷ Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні та організованих товарних ринків : Закон України від 30 жовтня 1996 року №448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр/ed20210805#n136> (дата звернення: 01.09.2021).

• *обов'язкового придбання акцій особою (особами, що діють спільно) – власником домінуючого контрольного пакета акцій на вимогу акціонерів.*

У межах повноважень, наданих Національною комісією, на постійній основі направляються для здійснення рецензування завірені копії звітів про незалежну оцінку ринкової вартості однієї простої акції акціонерних товариств до Фонду державного майна України як органу, який здійснює державне регулювання оціночної діяльності.

Згідно з публічною інформацією з Річного звіту Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2020 рік⁴⁹⁸, Фонд державного майна України забезпечив рецензування 98 звітів про оцінку простої іменної акції, відповідно до яких:

– 46 звітів класифікуються за ознакою абзацу 3 пункту 67 Національного стандарту №1 як такі, що в цілому відповідають вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, але мають незначні недоліки, що не вплинули на достовірність оцінки;

– 15 звітів – за ознакою абзацу 4 пункту 67 Національного стандарту №1 як такі, що не повною мірою відповідають вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна і мають значні недоліки, що вплинули на достовірність оцінки, але можуть використовуватися з метою, визначеною у звіті, після виправлення зазначених недоліків;

– 37 звітів – за ознакою абзацу 5 пункту 67 Національного стандарту №1 як такі, що не відповідають вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, є неякісними та непрофесійними і не можуть бути використаними.

Тобто у 38 % випадків вимога справедливої ціни обов'язкового продажу акцій не була забезпечена.

Отже, передбачена процедура обов'язкового відчуження акцій не містить чіткий і прозорий порядок визначення ціни та відповідні запобіжники проти недобросовісної поведінки

---

⁴⁹⁸ Про затвердження річного звіту Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Річний звіт НКЦПФР за 2020 рік»: Рішення від 3 червня 2021 року №361. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=12444656> (дата звернення: 01.09.2021).

вигодонабувачів, які мають нормативні можливості впливу на формування ціни акцій. Наведене яскраво свідчить про необхідність системних змін механізму облігаторної консолідації корпоративного контролю. Очевидно, що запровадження в правове поле механізму примусового викупу вимагає компенсаторних важелів забезпечення прав слабкої сторони.

Аналіз судової практики підтверджує наведені проблеми у сфері правозастосування. Велика Палата Верховного Суду в постанові від 24 листопада 2020 року висловила позицію щодо справедливої ціни викупу (*постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 листопада 2020 року у справі №908/137/18*).

Одним із важливих елементів дотримання критерію пропорційності при втручанні в право на мирне володіння майном є надання справедливої та обґрунтованої компенсації (*пункт 7.25*).

Слід наголосити, що нині відповідний порядок нормативно не забезпечений. Позиція Великої Палати Верховного Суду з окресленого кола питань яскраво свідчить про необхідність системних змін механізму облігаторної консолідації корпоративного контролю. Очевидно, що його запровадження в правове поле вимагає більш ефективних компенсаторних важелів забезпечення прав слабкої сторони, що, на нашу думку, може бути забезпечено механізмом судового правоприпинення власності на акції в результаті відчуження або набуття такого права *за позовом заінтересованої особи*.

У порядку позовного провадження суд здійснює оцінку критерію справедливості при визначенні вартості акцій корпорації, які відчужуються, та перевіряє наявність підстав виникнення права на позов, їх нормативну обґрунтованість, зокрема фінансову забезпеченість вимог власника домінуючого контрольного пакета акцій про обов'язковий продаж.

До речі, позитивний досвід судового контролю процедури формування ціни закріплено в праві Німеччини (*статті 327b, 327c Закону Німеччини «Про акціонерні товариства»⁴⁹⁹*).

⁴⁹⁹ Aktiengesetz. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/aktg/index.html> (дата звернення: 01.09.2021).

У Великій Британії формою судового контролю за процедурою примусового набуття права власності на акції є дискреція суду самостійно визначити умови, на яких offerent має право і зобов'язаний придбати акції (*стаття 988 Закону про компанії 2006 року*⁵⁰⁰), у тому числі в разі встановлення їх несправедливої вартості.

Корпоративне законодавство Гонконгу передбачає компенсаторний механізм проти потенційного зловживання з боку власника домінуючого пакета акцій акціонерного товариства, який включає компетенцію суду за заявою міноритарного акціонера постановити рішення про відсутність права примусового викупу акцій міноритарних акціонерів, встановлення справедливої ціни набуття, а також взагалі має дискрецію самостійно здійснювати будь-які повноваження, якщо за клопотанням акціонера він вважає, що справи компанії ведуться або проводились у спосіб, який несправедливо шкодить інтересам акціонерів⁵⁰¹.

У наведеному випадку суд може прийняти будь-яке необхідне, на його думку, розпорядження, і видати наказ про обмеження ведення справ компанії або наказ про вчинення дій, наказ про призначення одержувача або менеджера щодо майна компанії або її частини.

§ 3. Встановлення справедливої ціни вартості акцій корпорації

Слід зазначити, що справедлива ціна характеризує об'єктивну вартість акції, що враховує економічні показники діяльності корпорації, які визначають перспективу її розвитку. У такому разі корпорація підлягає оцінці як суб'єкт відносин у відповідній сфері. Її оцінка як сукупність активів чи то

---

⁵⁰⁰ Company Act 2006. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> (дата звернення: 01.09.2021).

⁵⁰¹ An Ordinance to reform and modernize Hong Kong company law, to restate part of the enactments relating to companies, to make other provision relating to companies, and to provide for incidental and connected matters. URL: <https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap622> (дата звернення: 01.09.2021).

зобов'язальних вимог зі сплати дивідендів не відображає її економічну цілісність. Забезпечення результату діяльності корпорації досягається сукупністю дій її економічної поведінки.

Не викликає сумніву, що нормативна вимога про встановлення фіксованої ціни не може відповідати критерію справедливого балансу інтересів всіх учасників процесу облігаторної консолідації.

Нормативне встановлення вартості акцій як найвищої, за якою заявник вимоги, його афілійовані особи або треті особи, що діють спільно з ним, придбавали акції товариства протягом 12 місяців, не є релевантним, оскільки не відображає дійсну вартість акції на час здійснення відповідної операції.

Наразі широко визнається, що ринкова ціна не може слугувати еталоном для досягнення справедливої вартості, оскільки може бути дисконтована відносно вартості зобов'язання.

У наведеному аспекті слід наголосити на поширенні ідеї арбітражу оцінки прав акціонерів, що знайшло своє закріплення у США⁵⁰². Суть підходу, на переконання Олександроса Серетакіса, полягає в залученні гедж-фонду до процедури визначення вартості прав акціонерів. Вважається, що участь професіональних учасників фондового ринку дає можливість уникнути можливих зловживань в умовах облігаторної консолідації корпоративного контролю.

Запозичення різних світових практик визначення ціни має позитивний вплив на розвиток цієї інституції. На жаль, на сьогодні ми не маємо умов для впровадження ідеї американських економістів в емпіричну площину національної економіки через вже відомі проблеми організації ринку капіталу.

При прийнятті рішення про справедливу компенсацію мають бути враховані альтернативні методи оцінки, такі як дисконтування грошових потоків (прийом, що використову-

---

⁵⁰² Seretakis Alexandros L. Appraisal Rights in the US and the EU (March 8, 2018). Forthcoming in Thomas Papadopoulos (ed.). Cross Border Mergers Directive: EU perspectives and national experiences. *Springer*. P. 11. DOI: 10.2139/ssrn.3136548.

ється для підрахунку поточної (приведеної) вартості очікуваних у майбутньому наявних надходжень і витрат, порівняння за кратними та котирування акцій на ринку цінних паперів, аналоговий метод оцінки тощо.

Такий підхід традиційно застосовується в країнах Західної Європи, зокрема в Бельгії.

Ціна вартості акцій повинна містити нормативно закріплене нижнє порогове значення.

Можна визнати, що в деяких країнах (за конкретних обставин) ринкова ціна насправді розглядається як міра справедливої вартості. Так, у Німеччині ринкова ціна розглядається як «мінімум» ціни *squeeze out*, а в Італії та Іспанії середнє арифметичне значення ринкової ціни розглядається як відповідний показник справедливої ціни. Ринкова ціна також є одним із елементів, що враховується у французькому підході «багатокритеріальності».

Однак зараз широко визнається, що ринкова ціна не може слугувати еталоном для досягнення справедливої вартості, оскільки ринкова вартість може бути дисконтована щодо вартості зобов'язання.

При прийнятті рішення про справедливу компенсацію має бути врахована не лише ринкова вартість акцій, а й дисконтування грошових потоків (прийом, що використовується для підрахунку поточної (приведеної) вартості очікуваних у майбутньому наявних надходжень і витрат, а також аналоговий метод оцінки. На наше переконання, таку практику слід вітати, оскільки не існує жодного методу, який би підходив для всіх випадків.

Таким чином, визначення справедливої ціни акції передбачає їх об'єктивну оцінку під час судового провадження процедури облігаторної консолідації корпоративного контролю, що є ефективною гарантією дотримання балансу інтересів учасників відповідних правовідносин у процедурі примусового викупу акцій. Мається на увазі як оцінка правильності визначення ціни акцій, що викупуваються, і наявності збитків

у позивача, завданих у зв'язку з неналежним її визначенням, так і дослідження пов'язаних з примусовим викупом або виникненням права на такий викуп фактичних обставин, що можуть свідчити про істотне порушення вимог закону або про зловживання правами і впливати на встановлення справедливої ціни, за якою викупуваються акції.

Так, з аналізу корпоративного законодавства Нідерландів, проведеного Пієтером Сандерсом, вбачається, що рішення щодо ціни вартості акцій встановлюється судом⁵⁰³. Аналогічна процедура закріплена в праві Німеччини, яке дозволяє суду здійснювати функції контролю при визначенні справедливої ціни акцій в умовах облігаторної консолідації корпоративного контролю.

---

⁵⁰³ Sanders P., Westbroek W., Buijn F. Karel, Storm P. Michiel. BV en NV : het nieuwe ondernemingsrecht. 9e druk. Deventer : Kluwer, 2005. XIII, 759 p.

Післямова

Юридична особа – це об’єктивна реальність сучасного світу, наявний факт нашого буття.

Проведене дослідження переконливо свідчить, що за відсутності фізичної форми свого існування юридична особа представлена в цивілізаційному вимірі як фікція людської істоти. Фізична особа має постійний інтерес до створеної юридичної особи, характеру її діяльності та наслідків її участі в цивільному обороті. Тобто юридична особа це соціальний організм, який має сукупну волю, організаційність якої формує самостійну юридичну особистість в соціумі. Соціальність цього організму розкривається через активну поведінку людського субстрату, скерованого на досягнення мети діяльності юридичної особи, яка зумовила її створення.

У сучасних реаліях як форма функціонально-структурної ідентифікації юридичної особи виступає корпорація. Так, корпоративність відносин між юридичною особою та її творцем є таким способом концентрації капіталу та інтересів осіб, яким перманентно забезпечується приватний інтерес її бенефіціарів. Забезпечення її діяльності досягається за посередництвом корпоративного управління як механізму впорядкованого впливу суб’єктів управління на мікроекономічні процеси, їх взаємодія між собою в спосіб, що забезпечує оптимальне соціоекономічне існування корпорації в макроекономічному середовищі.

Термін «корпоративне управління» описує рамки правил, взаємовідносин, систем та процесів, у межах яких, за допомогою яких здійснюється урядування корпорацією. Суб’єктом такого урядування виступають відповідні органи корпоративного управління.

Слід визнати, що діяльність суб’єкта корпоративного управління має варіативний характер і компетентісну складо-

ву, що полягає в його диференційованості щодо характеру повноважень у сфері управління корпорацією. Тобто управління корпорацією передбачає полірівневу колегіальність відповідних органів.

Традиційним для корпоративного управління є відокремлення двох моделей управління: унітарна та дуальна модель управління корпорацією. Критерієм їх класифікації виступає механізм формування та структура органів управління, якими забезпечується правосуб'єктність корпорації.

Слід зазначити, що специфічною рисою унітарної моделі корпоративного управління залишається низький рівень концентрації капіталу учасників корпорації. Дисперсія корпоративного інтересу неконсолідованих єдиною метою учасників знижує ефективність потенціалу загальних зборів.

В умовах значної концентрації капіталу та інтересів учасників корпорації актуалізується проблема забезпечення прав меншості, яка через незначний рівень свого представництва або невеликий розмір частки в статутному капіталі корпорації позбавлена рівної можливості участі у веденні справ юридичної особи, реалізації своїх корпоративних прав.

Бінарність структури органу управління корпорації, яка характерна для дуальної моделі, передбачає дворівневність у прийнятті й реалізації управлінських рішень (правління, наглядова рада).

Варіативність конструкції органів управління має кореляцію щодо встановлених моделей. Так, для дуальної моделі управління, як вказано, властиве корпоративне управління через алгоритм взаємодії двох органів (бінарний принцип побудови). У такому разі наглядова рада забезпечує баланс інтересів всіх учасників корпорації щодо діяльності колегіального (правління) або одноособового (директор) виконавчого органу та виконує наглядові та виконавчі функції управління.

Водночас для унітарної моделі управління оптимальним видається монотиповість структури формування органів управління юридичною особою, яка представлена у вигляді

колегіального (*правління*) або одноособового (*директор*) виконавчого органу, що виконує відповідні функції управління корпорацією.

Складність конструкції корпорації зумовлює складність юридичних відносин за її участю. Це юридичні відносини особливого роду.

Корпоративні юридичні відносини – це форма індивідуально предметних суспільних відносин, у підґрунті яких саморегульовано комплексно сформовані організаційні й регулятивні, майнові й немайнові суб'єктивні права та юридичні обов'язки корпорації та її учасників.

Не викликає сумніву той факт, що в структурі корпоративних юридичних відносин відбувається формування двох рівнів соціальних зв'язків:

I рівень – відносини між засновниками корпорації щодо створення юридичної особи. Такими є відносини в процесі створення корпорації (засновницькі відносини).

II рівень – відносини між учасниками корпорації щодо ведення її справ та відносини корпорації з її учасниками в процесі реалізації її правосуб'єктності. Вбачається, що на другому рівні відбувається реалізація юридичних відносин двох видів (відносини учасників щодо корпорації та відносини з корпорацією).

Традиційна модель захисту корпоративних юридичних відносин передбачає вирішення юридичного конфлікту між їх учасниками за допомогою усталених правових конструкцій, в основі яких функціонування механізму захисту суб'єктивного корпоративного права як наслідок його порушення, невизнання або оспорювання. Такі конструкції не передбачають спеціальних механізмів захисту суб'єктивних цивільних прав осіб у сфері корпоративних юридичних відносин, що передбачає застосування субстандартних способів захисту корпоративних прав та інтересів учасників юридичних відносин, до яких належать майнові вимоги в інтересах корпорації, у тому числі деліктні вимоги до органу корпоративного управління, його посадових осіб.

Способом вирішення такого корпоративного конфлікту стає пред'явлення позову з метою захисту суб'єктивних цивільних прав корпорації, за посередництва чого забезпечується й захист інтересів учасника корпорації, що відомо як така процесуальна форма захисту корпоративних відносин, як похідний позов.

Оскільки фідучія між учасниками корпоративних юридичних відносин створює підвищені ризики зловживання правом, стає зрозумілим встановлення юридичних чинників не лише розумної компенсації потерпілій стороні, якою є інститут відшкодування шкоди як такий, а й встановлення превенції такого зловживання, інших видів недоброзичливої поведінки посиленням юридичної відповідальності посадових осіб органу корпоративного управління шляхом виключення вини як умови настання відповідальності, встановлення субсидіарної відповідальності осіб, які перебувають за корпоративною вуаллю.

У цьому контексті зазначимо, що принциповою є теза: хто має можливість визначити долю корпорації або отримати мажоритарний прибуток від результатів її діяльності, відповідає за її збитки перед третіми особами, у тому числі в разі неспроможності (банкрутства) корпорації, що у свою чергу свідчить про інше бачення юридичної особи в контексті теорії Personificationstheorie.

Висловленими ідеями, на наше переконання, положення теорії юридичної особи не вичерпуються.

Окремим напрямом дослідження в межах зазначеної теорії є встановлення характеру таких відносин за участю юридичної особи, які позбавлені ознак корпоративності, що характерно для установ. Але відповідь на це питання є предметом подальших наукових пошуків автора.

Список використаних джерел

Наукові публікації

1. Abdullah H., Valentine B. Fundamental and Ethics Theories of Corporate Governance. *Middle Eastern Finance and Economics*. 2009. Vol. 4. P. 88–96.
2. About the Investor Stewardship Group and the Framework for U.S. Stewardship and Governance. URL: <https://isgframework.org/> (дата звернення: 01.09.2021).
3. Alanazi B. M. A. Piercing the corporate veil in various jurisdictions – Principled or unprincipled? *Corporate Board: Role, Duties and Composition*. 2020. Vol. 16(2), P. 47–53. DOI: 10.22495/cbv16i2art4.
4. Al-Baidhani, A. M. Review of corporate governance bundle. *Corporate Ownership & Control*. 2014. Vol. 11(4–2). P. 236–241. DOI: 10.22495/cocv11i4c2p1.
5. Al-Faryan M. A. S. Corporate governance in Saudi Arabia: An overview of its evolution and recent trends. *Risk Governance and Control: Financial Markets & Institutions*. 2020. Vol. 10(1). P. 23–36. DOI: 10.22495/rgecv10i1p2.
6. Al-Matari Y. Audit committee chairman characteristics and corporate performance: Empirical evidence from Saudi Arabia. *Accounting*. 2021. Vol. 8(1). P. 47–56. DOI: 10.5267/j.ac.2021.6.007.
7. Aluchna M. One Tier Board. In: Idowu S. O., Capaldi N., Zu L., Gupta A. D. (eds) *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. 2013. DOI: 10.1007/978-3-642-28036-8_294.
8. Aluchna M. Two-Tier Board. In: Idowu S.O., Capaldi N., Zu L., Gupta A.D. (eds) *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. 2013. DOI: 10.1007/978-3-642-28036-8_297.
9. Amin George Forji. The Veil Doctrine in Company Law. *Law Library Resource Xchange*. 29 Sep. 2007. URL: https://www.llrx.com/2007/09/the-veil-doctrine-in-company-law/#_ftn20

10. Bartholomeusz S., Tanewski A. The relationship between Family Firms and Corporate Governance. *Journal of Small Business Management*. 2006. Vol. 44. №2. P. 45–267.

11. Beasley M. S. An empirical analysis of the relation between the board of director composition and financial statement fraud. *The Accounting Review*. 1996. Vol. 71. P. 443–465.

12. Berglöf E., Claessens S. Enforcement and good corporate governance in developing countries and transition economies. *World Bank Research Observer*. 2006. Vol. 21. P. 123–150.

13. Bidhan L. Parmar, R. Edward Freeman, Jeffrey S. Harrison, Andrew C. Wicks, Lauren Purnell & Simone de Colle. Stakeholder Theory: The State of the Art, *The Academy of Management Annals*. 2010. Vol. 4. №1. P. 403–445. DOI: 10.1080/19416520.2010.495581.

14. Birkmose H. Sondergaard, Neville M., Sørensen K. Engsig. Boards of directors in European companies: reshaping and harmonising their organisation and duties. Alphen an den Rijn, The Netherlands: Kluwer Law International. 2013. European company law series. Vol. 10. P. 157. URL: https://www.academia.edu/8907955/Directors_Duties_and_Corporate_Social_Responsibility_CSR

15. Biswas Liton Chandra. Approach of the UK Court in Piercing Corporate Veil (January 13, 2011). URL: <https://ssrn.com/abstract=2438217> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2438217>

16. Blumberg P. I. The law of corporate groups: tort, contract, and other common law problems in the substantive law of parent and subsidiary corporations. Boston (Mass.) : Little, Brown. 1987. P. 119.

17. Braendle U. C. Corporate governance in the Middle East – Which way to go? *Journal of Governance and Regulation*. 2013. Vol. 2(1). P. 57–64. DOI: 10.22495/jgr_v2_i1_p4.

18. Carl F. Stychin. The vulnerable subject of negligence law. *International Journal of Law in Context*. 2012. Vol. 8. P. 337–353. DOI: 10.1017/S1744552312000249.

19. Carlos F. Alves, Ernesto Fernando R. Vicente. Does the Latin model of corporate governance perform worse than other

models in preventing earnings management? *Applied Financial Economics*. 2013. Vol. 23. Is. 21. P. 1663–1673. DOI: 10.1080/09603107.2013.844322.

20. Carter D. A., Simkins B. J., Simpson W. G. Corporate governance, board diversity, and firm value. *The Financial Review. Eastern Finance Association*. 2003. Vol. 38. P. 33–53. DOI: 10.1111/1540-6288.00034.

21. Cernat L. The emerging European corporate governance model: Anglo-Saxon, Continental, or still the century of diversity? *Journal of European Public Policy*. 2004. Vol. 11. №1. P. 147–166.

22. Chaganti R. S., Mahajan S. S. Corporate board size, composition, and corporate failures in retailing industry. *Journal of Management Studies*. 1985. Vol. 22. P. 400–417. DOI: 10.1111/j.1467-6486.1985.tb00005.x.

23. Christoph van der Elst, Lientje van den Steen. Balancing the Interests of Minority and Majority Shareholders: A Comparative Analysis of Squeeze-out and Sell-out Rights. *European Company and Financial Law Review*, De Gruyter. 2009. Vol. 6(4), P. 391–439. DOI: 10.1515/ECFR.2009.391.

24. Clarke T. Theories of Corporate Governance: The Philosophical Foundations of Corporate Governance. Bell & Bain Ltd. 2004. 384 p.

25. Coleman P. T., Hacking A., Stover M., Fisher-Yoshida B., Novak A. Reconstruction ripeness I: A study of constructive engagement in protracted social conflicts. *Conflict Resolution Quarterly*. 2008. Vol. 26 (1). P. 3–42.

26. Consob, ‘Report on corporate governance of Italian listed companies’ (2019) 13. URL: <http://www.consob.it/web/consob-and-its-activities/report-on-corporate-governance> (дата звернення: 01.09.2021).

27. Dallas L. L. Developments in U.S. boards of directors and the multiple roles of corporate boards. *Working Paper, University of San Diego*. 2001. URL: <https://digital.sandiego.edu/sdlr/vol40/iss3/2>.

28. Dalton D. R., Daily C. M., Ellstrand A. E., Johnson J. L. Meta-analytic reviews of board composition, leadership structure

and financial performance. *Strategic Management Journal*. 1998. Vol. 19. P. 269–290. URL: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199803\)19:3<269::AID-SMJ950>3.0.CO;2-K](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199803)19:3<269::AID-SMJ950>3.0.CO;2-K)

29. David Allen, Helen Bradley, Michael Defranco, Matthew Dening, Michael Foundethakis, Karen Guch and Koen Vanhaerents. A Global Guide to Take-Private Transactions (18 August 2020). URL: <https://www.globalcompliancenews.com/2020/08/18/a-global-guide-to-take-private-transactions-10082020/> (дата звернення: 01.09.2020).

30. Davidson III W. N., Pilger T., Szakmary A. The importance of board composition and committee structure: the case of poison pills. *Corporate Ownership & Control*. 2004. Vol. 1(3). P. 81–95. DOI: 10.22495/cocv1i3p8.

31. Davies Paul L., Hopt Klaus J. Boards in Europe – Accountability and Convergence (April 1, 2013). *American Journal of Comparative Law*. 2013. Vol. 61. P. 301–375. URL: <https://www.jstor.org/stable/43668157>; ECGI – Law Working Paper No. 205/2013, *Oxford Legal Studies Research Paper*. No. 40/2013. URL: <https://ssrn.com/abstract=2212272> (дата звернення: 01.09.2021).

32. Diksha Kakkar. Linking corporate governance reforms and company performance: a review: *International journal in management and social science*. 2013. Vol. 01, Is. 02. P. 41.

33. Edwards J., Nibler M. Corporate governance in Germany: the role of banks and ownership concentration. *Economic Policy*. 2000. Vol. 15. No. 31. P. 237–267.

34. Edwards Jonathan. Jill Solomon, Corporate governance and accountability (2nd ed.). John Wiley & Sons, Chichester, UK. 2007. XVI + 386 pages.

35. Fama E. F., Jensen M. C. Separation of ownership and control. *Journal of Law and Economics*. 1983. Vol. 26, P. 301–325.

36. Froud J., Johal S., Leaver A. & Williams K. Financialization and Strategy: Narrative and Numbers (1st ed.). 2006. P. 16. DOI: 10.4324/9780203414941.

37. Fuerst O., Kang S. Corporate governance, expected operating performance, and pricing. *Corporate Ownership and Control*. 2004. Vol. 1, Is. 2. P. 13–30. DOI: 10.2139/ssrn.141357.

38. Geoffrey Parsons Miller. The law of governance, risk management, and compliance. Second edition. New York : Wolters Kluwer, 2016. Series: Aspencasebook series. URL: https://www.academia.edu/41543799/The_Law_of_Governance_Risk_Management_and_Compliance_2nd_Edition

39. Gindis D. From fictions and aggregates to real entities in the theory of the firm. *Journal of Institutional Economics*. 2009. Vol. 5. Is. 1. P. 20. DOI: 10.1017/S1744137408001203.

40. Grundei J. Are managers agents or stewards of their principals? *J Betriebswirtsch*. 2008. Vol. 58. P. 141–166. DOI: 10.1007/s11301-008-0038-2.

41. Hawke N. Corporate liability. London : Sweet and Maxwell, 2000. P. 108.

42. Hawley J. P., Williams A. T. Corporate Governance in the United States: The Rise of Fiduciary Capitalism. *Working Paper, Saint Mary's College of California, School of Economics and Business Administration*. 1996.

43. Humera Khan. A Literature Review of Corporate Governance. *2011 International Conference on E-business, Management and Economics IPEDR*. 2011. Vol. 25. P. 1. URL: <http://www.ipedr.com/vol25/1-ICEME2011-A10015.pdf>

44. International Finance Corporation. 2015. A Guide to Corporate Governance Practices in the European Union. World Bank Group, Washington, DC. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22063> (дата звернення: 01.09.2021).

45. Investor Stewardship Group (2020). Corporate Governance Principles for US Listed Companies. URL: <https://isgframework.org/corporate-governance-principles/> (дата звернення: 01.09.2021).

46. Investor Stewardship Group (2020), The principles. URL: <https://isgframework.org/stewardship-principles/> (дата звернення: 01.09.2021).

47. Jenifer Piesse, Roger Strange, Fahad Toonsi. Is there a distinctive MENA model of corporate governance? *Journal of Management & Governance*, Springer; Accademia Italiana di Economia Aziendale (AIDEA). 2012. Vol. 16(4). P. 645–681. DOI: 10.1007/s10997-011-9182-5.

48. Jensen M. C. and Meckling W. H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Capital Structure. *Journal of Financial Economics*. 1976. Vol. 3. Is. 4. P. 305–360. DOI: 10.1016/0304-405X(76)90026-X.

49. Jensen M. C. The modern industrial revolution, exit, and the failure of internal control systems. *Journal of Finance*. 1993. Vol. 48, P. 831–880. DOI: 10.1111/j.1540-6261.1993.tb04022.x.

50. Jeroen Veldman, Hugh Willmott. Social ontology and the modern corporatio. *Cambridge Journal of Economics*. 2017. Vol. 41. P. 1489–1504. DOI: 10.1093/cje/bex043.

51. Kajola Sunday O. Corporate Governance and Firm Performance: The Case of Nigerian Listed Firms. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*. 2008. Is. 14. P. 16.

52. Karagussov F. Development of Company Law in Kazakhstan: Main Issues and Trends. *Juridica International*. 2016. Vol. 24. P. 88. DOI: 10.12697/JI.2016.24.09.

53. Karagussov F. S., Kostruba A. V. Legal form of activity of legal entities of corporation type. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. №26 (2). P. 131–146. DOI: 10.31359/1993-0909-2019-26-2-131.

54. Knutsson P. Piercing the corporate veil: limits of limited liability. Student thesis, Stockholms universitet, Juridiska institutionen, Independent thesis Advanced level (professional degree). 2018. URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-153357>

55. Kostruba A. V., Maydanyk R. A., Luts V. V. Bonum requirements of the beneficiary in the corporate rights protection system in Ukraine: Implementing best practices. *Asia Life Sciences Supplement*. 2020. Vol. 22(1). P. 1–19.

56. Lane S., Astrachan J., Keyt A., McMillan K. Guidelines for Family Business Boards of Directors. *Family Business Review*. 2006. Vol. 19. № 2. P. 147–167. DOI: 10.1111/j.1741-6248.2006.00052.x.

57. Lawson T. Comparing conceptions of social ontology: emergent social entities and/or institutional facts? *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 2016. Vol. 46. Is. 4. P. 359–399. DOI: 10.1111/jtsb.12126.

58. Lawson T. The nature of the firm and peculiarities of the corporation. *Cambridge Journal of Economics*. 2015. Vol. 39. Is. 1. P. 1–32. DOI: 10.1093/cje/beu046.

59. Lewis S. Black CSC/The United States Corporation Company. *Corporation Law*. 1993. 12 p.

60. Li, Larry, Naughton (Deceased) Tony, Hovey Martin T. A Review of Corporate Governance in China. August 18, 2008. URL: <https://ssrn.com/abstract=1233070> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1233070>

61. Liang Guo, Clive Smallman, Jack Radford. A critique of corporate governance in China. *International Journal of Law and Management*. 2013. Vol. 55. P. 257–272.

62. Lipton M. and Lorsch J. W. A modest proposal for improved corporate governance. *Business Lawyer*. 1992. Vol. 48. P. 59–77.

63. Macey Jonathan R., Mitts Joshua. Finding Order in the Morass: The Three Real Justifications for Piercing the Corporate Veil (February 18, 2014). *Cornell Law Review, Forthcoming, Yale Law & Economics Research Paper*. 2014. №488. DOI: 10.2139/ssrn.2398033.

64. Mallin C. A. Corporate Governance. New York : Oxford University Press Inc. 2013. 384 p.

65. Marco Ventrizzo. Freeze-Outs: Transcontinental Analysis and Reform Proposals, 50 Va. J. Int'l L. 2010. P. 853. URL: https://elibrary.law.psu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=fac_works

66. Mártores Miguel, Sawicki Kamil. Corporate Governance in Family-Controlled Firms on the Stock Market. Master's Thesis

in Business Administration. *Corporate Governance Family-Controlled Firms*. 2008.

67. Masmoudi S. M. The effect of audit committee characteristics on financial reporting quality: The moderating role of audit quality in the Netherlands. *Corporate Ownership & Control*. 2021. Vol. 18(3). P. 19–30. DOI: 10.22495/cocv18i3art2.

68. McGee R. W., Hussainey K., & Mozghovyi Y. (eds.). *Corporate governance in emerging economies: Theory and practice*. Sumy, Ukraine: Virtus Interpress. 2017.

69. Nerantzidis M., Filos J., Lazarides T. The puzzle of corporate governance definition(s): A content analysis. *Corporate Board: role, duties and composition*. 2012. Vol. 8. Is. 2. P. 15–23. DOI: 10.22495/cbv8i2art2.

70. Nolan Donal. The Duty of Care After *Robinson v Chief Constable of West Yorkshire Police* (September 2, 2019). Daniel Clarry (ed). *The UK Supreme Court Yearbook, Vol. 9 : 2017–2018 Legal Year* (Appellate Press, 2019) *Oxford Legal Studies Research Paper*. No. 49/2019. P. 174–205. URL: <https://ssrn.com/abstract=3414361>

71. Nordqvist M., Böers B. Corporate governance in family controlled firms on the stock exchange – an exploratory study on Swedish firms. *Jönköping International Business School*. 2007. 80 p.

72. NORMLEX Information System on International Labour Standards: URL: [https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:::NO:::\(дата звернення: 01.09.2021\)](https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:::NO:::(дата звернення: 01.09.2021)).

73. NYSE. URL: <https://www.nyse.com/markets/reports/dis-closure-of-order-execution/archives> (дата звернення: 01.09.2021).

74. OECD (2015), *G20/OECD Principles of Corporate Governance*, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264236882-en> (дата звернення: 01.09.2021).

75. Puchniak D., Baum H., Ewing-Chow M. (eds.). *The Derivative Action in Asia: A Comparative and Functional Approach*. *International Corporate Law and Financial Market Regulation*. Cambridge : Cambridge University Press. 2012. DOI: 10.1017/CBO9780511998027.

76. Rachel Nicolson, Emily Howie. The Impact of the Corporate Form on Corporate Liability for International Crimes: Separate Legal Personality, Limited Liability and the Corporate Veil – An Australian Law Perspective. P. 18. URL: https://hugepdf.com/download/the-impact-of-the-corporate-form-on-corporate-liability-for_pdf#modals

77. Rodriguez M. A., Ricart J. E., Sánchez P. Sustainable Development and the Sustainability of Competitive Advantage: A Dynamic and Sustainable View of the Firm. *Creativity & Innovation Management*. 2002. Vol. 11(3). P. 135–146.

78. Sanders P., Westbroek W., Buijn F. Karel, Storm P. Michiel. BV en NV: het nieuwe ondernemingsrecht. 9e druk. Deventer : Kluwer, 2005. XIII, 759 p.

79. Satyan Kanika. Case Analysis: Caparo Industries Plc v. Dickman (July 5, 2015). URL: <https://ssrn.com/abstract=2626806> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2626806>

80. Schipani Cindy A. and Liu Junhai. Corporate Governance in China: then and now, No 407, William Davidson Institute Working Papers Series, William Davidson Institute at the University of Michigan. 2001. URL: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:wdi:papers:2000-407>

81. Seretakis Alexandros L. Appraisal Rights in the US and the EU (March 8, 2018). Forthcoming in Thomas Papadopoulos (ed.). Cross Border Mergers Directive: EU perspectives and national experiences. *Springer*. P. 11. DOI: 10.2139/ssrn.3136548.

82. Simon Deakin. Tony Lawson's Theory of the Corporation: Towards a Social Ontology of Law. *Cambridge Journal of Economics*. 2017. Vol. 41. P. 1505–1523. DOI: 10.1093/cje/bex044.

83. Simpson S. N. Y. Non-governmental organisations (NGOS) boards and corporate governance: the Ghanaian experience. *Corporate Ownership & Control*. 2008. Vol. 6(2). P. 89–98. DOI: 10.22495/cocv6i2p8.

84. Steve Letza, Xiuping Sun, James Kirkbride. Shareholding Versus Stakeholding: *A Critical Review of Corporate Governance*. 2004. Vol. 12. №3. P. 240–250.

85. Strampelli Giovanni. Institutional Investor Stewardship in Italian Corporate Governance (June 13, 2020). An edited version of the paper will be published as a chapter in *Global Shareholder Stewardship: Complexities, Challenges and Possibilities* (Dionysia Katelouzou & Dan W. Puchniak eds, Cambridge University Press, Forthcoming), Bocconi Legal Studies Research Paper, European Corporate Governance Institute – Law Working Paper No. 531/2020. DOI: 10.2139/ssrn.3626288.

86. Subramanian Guhan. “Fixing Freezeouts”. *Harvard Law School John M. Olin Center for Law, Economics and Business Discussion Paper Series*. 2004. Paper 501. P. 3. URL: http://www.law.harvard.edu/programs/olin_center/papers/pdf/Subramanian_501.pdf

87. Suchman M. C. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *Academy of Management Review*. 1995. Vol. 20(3). P. 571–610.

88. Tenev Stoyan, Zhang Chunlin, Brefort Loup. Corporate Governance and Enterprise Reform in China: Building the Institutions of Modern Markets. Washington, DC: World Bank and the International Finance Corporation. 2002. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/15237>

89. Thompson R. B. Piercing the Corporate Veil: An Empirical Study. *Cornell Law Review*. July 1991. Vol. 76. P. 1036; Smith G. B., Hall T. J. Piercing the Corporate Veil Claims and Discovery. *New York Law Journal*. 2010. Vol. 243. №73. P. 1.

90. Vandekerckhove K. Piercing the Corporate Veil. *Kluwer Law International, European Company Law Series*. 2007. Vol. 2. P. 81.

91. Vargas-Hernández J. G., Teodoro Cruz M. E. Corporate governance and agency theory: Megacable case. *Corporate Governance and Sustainability Review*. 2018. Vol. 1(2). P. 59–69. DOI: 10.22495/cgsrv2i1p5.

92. Wan Fauziah Wan Yusoff, Idris Adamu Alhaji. Insight of Corporate Governance Theories. *Journal of Business & Management*. 2012. Vol. 1. Is. 1. P. 52–63. DOI: 10.12735/jbm.v1i1p52.

93. Warsaw Stock Exchange (GPW) statistic. URL: https://www.gpw.pl/pub/GPW/statystyki/statystyki_roczne/2020_GPW.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

94. Wijffels A. Rationalisation and derationalisation of legal capacity in historical perspective: some general caveats, in S. Deakin and A. Supiot (eds.) *Capacitas: Contract Law and the Institutional Preconditions of a Market Economy* (Oxford: Hart). 2009. URL: <https://academic.oup.com/cje/article-abstract/41/5/1505/4096487/Tony-Lawson-s-Theory-of-the-Corporation-Towards-aby> University of Cambridge user on 26 September 2017.

95. World Bank Group. *Corporate Governance of State-Owned Enterprises: A Toolkit*, World Bank Publications, The World Bank, number 20390. 2014. DOI: 10.1596/978-1-4648-0222-5.

96. Yoser Gadhoun Y., Gueyié J.-P., Hentati M. Ownership structure and expropriation in stock exchange listed firms. *Corporate Ownership & Control*. 2006. Vol. 3(3). P. 79–87. DOI: 10.22495/cocv3i3p6.

97. Агарков М. М. Ценные бумаги на предъявителя. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. Т. 1. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. 162 с.

98. Адміністративно-правове регулювання діяльності корпорацій в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 20 с.

99. Алексеев С. С. Предмет советского социалистического гражданского права. *Ученые труды Свердловского юридического ин-та*. Серия «Гражданское право». Т. 1. Свердловск, 1959. 333 с.

100. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права / Свердл. юрид. ин-т. Свердловск, 1972. 396 с.

101. Антимонов Б. С. Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении. Москва, 1950. 276 с.

102. Афанасьев Д. Возможности защиты, предоставленные участниками и акционерами компаний Европейским судом по правам человека. *Хозяйство и право*. №1. 2012. С. 49–56.

103. Бабіченко В. Структура акціонерної власності в Україні в контексті диспропорцій розвитку корпоративного сектору. *Економіст*. №6. 2014. С. 4–6.

104. Барбара В. П. Особливі риси структури корпоративних правовідносин у цивільному праві України. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 35–40.

105. Барбара В. П. Соціальна сутність правових відносин. *Юридична Україна*. 2017. №7–8. С. 27–35.

106. Бейцун І. В. Об'єднання юридичних осіб в цивільному праві: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ. 236 с.

107. Бережна А. Ю. Розвиток національного корпоративного управління в умовах глобалізації. *Економіка і регіон*. 2017. №1 (62). С. 18–25.

108. Бернгард Б. Правовое регулирование ответственности членов органов управления. Анализ мировой практики. Москва : Алпина Паблицерз, 2010. 332 с.

109. Бесликоева Е. В. Современная корпорация: социологический анализ собственности, власти и управления : дисс. ... канд. социол. наук : 22.00.08. Москва : РГБ, 2005. 151 с.

110. Бігняк О. В. Захист корпоративних прав: проблеми теорії і практики : монографія / НУ ОЮА. Одеса : Юридична література, 2018. 408 с.

111. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. Т. 2. Киев : Ника-Центр, 1999. 592 с.

112. Блашук Т. В. Організаційна єдність як ознака юридичної особи. *Підприємництво, господарство і право*. №10. 2005. С. 41–45.

113. Борисова В. И. Корпорация – организационно-правовая форма корпоративных отношений. *Альманах цивилистики*. Сб. статей. Вип. 1 / под ред. Р. А. Майданика. Киев : Всеукраинская ассоциация издателей «Правова єдність», 2008. С. 249–269.

114. Брагинский М. И. Договоры, направленные на создание коллективных образований. Москва : Статут, 2004. 207 с.

115. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: общие положения. Москва, 2000. 848 с.

116. Братусь Н. С. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). Москва : Юрид. лит., 1976. 215 с.

117. Братусь С. Н. Имущественные и организационные отношения и их правовое регулирование в СССР. *Вопросы общей теории советского права* : сб. статей / под ред. С. Н. Братуся. Москва : Госюриздат, 1960. 405 с.

118. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. Москва : Госюриздат, 1963. 193 с.

119. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. Москва : Госюриздат, 1950. 360 с.

120. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. Очерк теории. Москва : Юридическая лит-ра, 1976. 215 с.

121. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве: понятие, виды, государственные юридические лица. Москва : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. 364 с.

122. Бурденко Е. В. Сравнительный анализ моделей корпоративного управления. *Российское предпринимательство*. 2016. Т. 17. №22. С. 3251–3264. DOI: 10.18334/rp.17.22.37018.

123. Бурцева Л. А. Гражданско-правовые проблемы применения косвенного иска как способа защиты хозяйственных обществ : дисс. ... канд. юрид. наук / Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, Москва, 2011. 204 с.

124. Васильева В. А. Корпорації як суб'єкти корпоративних відносин. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах*: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2010. С. 56–61.

125. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / отв. ред. В. К. Райхер. Москва : Изд-во АН СССР, 1948. 839 с.

126. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность: избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. Т. II. Москва : Статут, 2004. 557 с.

127. Венедиктов А. В. Слияние акционерных компаний. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. Т. 1. Москва : Статут, 2004. 403 с.

128. Венедиктова И. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монография. Харьков : Точка, 2012. 508 с.

129. Венедиктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Харків : Нове слово, 2011. 260 с.

130. Верещагин А. Н. Пронзание корпоративной вуали (PCV) в англо-американском праве и применимость его решений в российской правовой среде. *Снятие корпоративной вуали в частном праве* : материалы Научного круглого стола (29 марта 2012 г., г. Москва). URL: <http://regforum.ru/forum/showthread.php?t=106698>

131. Вінник О. М. Проблеми правового регулювання корпоративних і партнерських відносин : монографія. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 166 с.

132. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2004. 32 с.

133. Власова А. В. Структура субъективного гражданского права : дисс. ... канд. юрид. наук / Санкт-Петербургский гос. университет. Ярославль, 1998. 150 с.

134. Войнаренко М. П., Спіфанова І. Ю. Управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 188 с.

135. Волинчук Ю. Особливості формування та використання фінансових ресурсів підприємств. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 11. Ч. 2. С. 96–101.

136. Волос А. А. Принципы обязательственного права : дисс. ... канд. юрид. наук / ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия». Саратов, 2015. 223 с.

137. Воронцов П. Г. Классические модели корпоративного управления. *Проблемы экономики и менеджмента*. 2015. №11 (51). С. 29–36.

138. Габов А. В. Ответственность основного акционерного общества по сделкам, заключенным дочерним обществом во исполнение указаний или с согласия основного общества. *Государство и право*. 2016. №4. С. 81–94.

139. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Т. 1. Часть общая. Спб : Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. XII. 793 с.

140. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. ... канд. юрид наук : 12.00.03. Київ, 2000. 23 с.

141. Горлов В. А. Правовое положение обществ с ограниченной ответственностью : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 1998. 23 с.

142. Гражданское право : учебник : в 2 т. Т. I / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство БЕК, 2000. 816 с.

143. Гражданское право Украины : учебник для вузов системы МВД Украины : в 2-х ч. Ч. 1 / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др.; под ред. проф. А. А. Пушкина, доц. В. М. Самойлено. Харків : Ун-т внутр. дел; «Основа», 1996. 440 с.

144. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с.

145. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. *Осуществление и защита гражданских прав*. Москва : Статут, 2000. 212 с.

146. Гусаков С. І. Інститут незалежних директорів у системі державного управління реструктуризацією корпоративного сектору національної економіки. *Державне управління: теорія та практика*. 2015. №1. С. 78–85.

147. Гутников О. В. Предмет и система корпоративного законодательства. *Гражданское право и корпоративные отно-*

шення : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Алматы, 13–14 мая 2013 г.) / отв. ред. М. К. Сулейменов. Алматы, 2013. 736 с. С. 170–194.

148. Давидова Г. Н. Юридические процедуры в гражданском праве. Общая характеристика: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Казань, 2004. 28 с.

149. Давыдов В. А. Правовая природа отношений между хозяйственными обществами и их участниками : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2008. 24 с.

150. Давыдова Г. Н. Юридические процедуры в гражданском праве. Общая характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2004. 28 с.

151. Данельян А. А. Корпорация и корпоративные конфликты. Москва : Издательский дом «Камерон», 2007. 192 с.

152. Дерещ В. А. Особливості адміністративно-правових відносин органів публічної адміністрації та громадян. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 305–313.

153. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ – Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

154. Джури́нський В. О. Правове становище господарським об'єднань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / НДІ приватного права і підприємництва АПРН України. Київ, 2009. 20 с.

155. Дождев Д. В. Римское частное право : учебник для вузов / под ред. члена-корр. РАН, проф. В. С. Нерсисянца. Москва : Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. 704 с.

156. Дорошенко Л. М., Пилявець В. В. Визначення справедливої ціни обов'язкового продажу акцій. *Часопис Київського університету права*. 2020. №3. С. 156–162. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.28.

157. Дорошенко Л. Щодо відповідності процедури обов'язкового продажу акцій (squeeze-out) принципу непо-

рушності права власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №7. С. 78. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.7.13.

158. Егоров Ю. П. Правовой режим сделок как средства индивидуального гражданско-правового регулирования : дисс. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2004. 475 с.

159. Єлець О. П., Гармаш І. О. Трудові ресурси підприємства та підходи до їх оцінки. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 418–421.

160. Жданов В. В. Управління діяльністю промислових підприємств в процесі інтеграції : дис. ... канд. екон. наук / Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного та муніципального управління». Запоріжжя, 2006. 177 с.

161. Жорнокуй В. Г. Здійснення права участі в управлінні господарським товариством. *Право і безпека*. 2014. №4 (55). С. 187–192.

162. Жорнокуй Ю. Викуп акцій мажоритарним акціонером: за та проти. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №6. С. 30–34.

163. Жорнокуй Ю. Проблемні питання визначення поняття категорії «корпорація» та її ознак. *Підприємство, господарство і право*. 2009. №8. С. 28–32.

164. Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. 532 с.

165. Захаров В. А. Создание юридических лиц: правовые вопросы. Москва : НОРМА, 2002. 208 с.

166. Захарченко В. І. Ринкові перетворення і формування територіально-галузевих корпоративних структур. *Економіка АПК*. 2004. №2. С. 113–116.

167. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 445 с.

168. Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. 432 с.

169. Золотов А. В. Развитие профсоюзного движения России : монография. Нижний Новгород : Изд-во ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2011. 374 с.

170. Зурабян А. А. Корпоративные правоотношения как вид гражданских правоотношений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / МГУ (юридический факультет). Москва, 2008. 32 с.

171. Избранные решения Европейского суда по правам человека. Статья 11 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод / сост. : К. Баранов, В. Громова, Н. Звягина, Д. Макаров. Москва : Московская Хельсинская группа, 2012. 200 с.

172. Институционный курс римского права / пер. с итал.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва : Статут, 2004. 428 с.

173. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву : из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». Москва : Статут, 2000. 777 с.

174. Иоффе О. С. Правовое регулирование хозяйственной деятельности в СССР / Ленингр. гос. ун-т. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. 48 с.

175. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та. 1949. 144 с.

176. Ібрагімова К. О. Дефініція поняття соціальної взаємодія, її види та основні теорії. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. праць. 2013. №40–41. С. 291.

177. Кархалев Д. Н. Концепция охранительного гражданского правоотношения : дисс. ... д-ра юрид. наук / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2010. 407 с.

178. Кашанина Т. В. Корпоративное право (право хозяйственных товариществ и обществ) : учебник для вузов. Москва : Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1999. 815 с.

179. Кашанина Т. В. Хозяйственное регулирование внутрифирменной деятельности: учебник. Москва : Издательская группа ИНФРА-М – КОДЕС, 1995. 554 с.

180. Кашин Н. А. Предпринимательские объединения как субъекты рыночных отношений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Современная гуманитарная академия. Москва, 2006. 26 с.

181. Кибенко Е. Р. Корпоративное право : учебное пособие. Харьков : Эспада, 1999. 480 с.

182. Киздарбекова А. С. К понятию корпорации. *Гражданское право и корпоративные отношения*: материалы междунар. науч.-практ. конф. в рамках ежегодных цивилистических чтений, посвященных 90-летию видного казахстанского ученого-цивилиста Юрия Григорьевича Басина (Алматы, 13–14 мая 2013 г.) / отв. ред. М. К. Сулейменов. Алматы, 2013. 736 с. С. 296–304.

183. Кириллова Г. Ю. Уроки приватизаційного досвіду постсоціалістичних країн. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; редкол.: О. О. Беляєв (відп. ред.) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2008. Вип. 19. С. 13–20.

184. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання на 1 серпня 2021 року : статистична інформація ДССУ. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrrou/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm (дата звернення: 01.09.2021).

185. Кожевникова В. О. Теоретико-методологічні засади обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. 511 с.

186. Козлова Н. В. Гражданско-правовой статус органов юридического лица. *Хозяйство и право*. 2004. №8. С. 53–56.

187. Козлова Н. С. Правосубъектность юридического лица. Москва : Статут, 2005. 476 с.

188. Кокура С. П. Теория корпоративного управления. Москва : Экономика, 2004. 478 с.

189. Кологойда О., Стафійчук В. Захист прав міноритарних акціонерів у процедурі примусового продажу акцій (*squeeze-out*). *Право України*. 2018. №7. С. 143–176.

190. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: поняття та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2013. №1. С. 101–104. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2013/ukr/Kolpakov.pdf

191. Копылов Д. Г. Участие наемных работников в управлении компанией: немецкий опыт. *Законодательство и экономика*. 2012. №10. С. 90–95.

192. Короєд С. О., Махінчук В. М. Похідні (непрямі) позови засновників юридичних осіб як форма реалізації доктрини зняття корпоративної вуалі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. №44. С. 74–77. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.44.16.

193. Корпоративне право України: проблеми теорії та практики : монографія / за заг. ред. В. А. Васильєвої; Нац. акад. правових наук України, Наук.-дослід. ін-т приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака, Лабораторія проблем корпор. права; ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника», Навч.-наук. юрид. ін-т. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2017. 216 с.

194. Корпоративні правовідносини : монографія / Ю. М. Жорнокуй, С. О. Сліпченко, В. Г. Жорнокуй. Харків : ЕКУС, 2021. 248 с.

195. Коструба А. Компенсаційний характер юридичних фактів у механізмі припинення цивільних майнових правовідносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №3. С. 68–78.

196. Коструба А. В. До природи корпоративних правовідносин в контексті сучасного праворозуміння. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики* : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 115–118.

197. Коструба А. В. Регулятивні юридичні факти у механізмі припинення цивільних майнових правовідносин. *Право України*. 2015. №10. С. 131–138.

198. Коструба А. В. Субсидіарна відповідальність учасників підприємницького товариства в цивільному праві України: на шляху інтеграції до європейського союзу. *Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу* : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імена академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2016. С. 126–129.

199. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 213 с.

200. Кравчук В. М. Корпоративне право : науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.

201. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія. Львів : Край, 2009. 464 с.

202. Кравчук В. М. Соціальна-правова природа юридичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2000. 16 с.

203. Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения. *Антология уральской цивилистики*. 1925–1989 : сб. статей. Москва : Статут, 2001. 431 с.

204. Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. *Избранные труды* : в 2 т. Т. 1. Москва : Статут, 2005. С. 53, 56.

205. Красавчиков О. А. Сущность юридического лица. *Избранные труды* : в 2 т. Т. 2. Москва : Статут, 2005. 492 с.

206. Красавчиков О. А. Сущность юридического лица. Категории науки гражданского права. *Избранные труды* : в 2 т. Т. 2. Москва : Статут, 2005. 494 с.

207. Кузнецова Л. В. Преимущественные права в гражданском праве России : монография. Москва, 2007. 336 с.

208. Лижник Ю. Б. Визначення характеристик інвестиційних інструментів для моделювання інвестиційного портфеля банку. *Економіка: проблеми теорії та практики* : зб. наук. праць. Вип. 115. Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. С. 146–154.

209. Листарова О. С. Косвенный иск как способ защиты корпоративных прав: проблемы теории и практики. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2010. № 4(16). С. 69–75.

210. Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения как составная часть системы гражданско-правовых отношений : на примере хозяйственных обществ : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2009. 514 с.

211. Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. Москва : Статут, 2008. 350 с.

212. Лукач І. В. Господарсько-правове регулювання корпоративних відносин в Україні: теоретичні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2016. 474 с.

213. Лукач І. В. Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2015. 432 с.

214. Лукашов Р. С. Товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю як суб'єкти цивільного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 221 с.

215. Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акціонерне право : навч. посібник / за заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 256 с.

216. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ : Алерта, 2016. 226 с.

217. Макарова О. А. Корпоративное право : учебник. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 432 с.

218. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право. Т. 1. Общие положения. Курс лекций. Москва : Издательство БЕК, 1994. 312 с.

219. Марущак Я. С. Правова природа корпоративних відносин: сутність та ознаки. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 63–67.

220. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве / отв. ред. : Николаев К. П. Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1955. 307 с.

221. Махінчук В. М. Piercing the corporative veil (зняття корпоративної вуалі): поняття та зміст доктрини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». №3. Т. 1. 2015. С. 136–140.

222. Махінчук В. М. Обставини, які суд приймає до уваги при розгляді справи про зняття корпоративної вуалі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2015. Вип. 15. Т. 2. С. 40–42.

223. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. / по исправ. и допол. 8-му изд. 1902; изд. 2-е. испр. Москва : Статут, 2000. 831 с.

224. Ментух Н., Шевчук О. Корпоративний секретар у системі управління акціонерним товариством: зарубіжний досвід правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №1. С. 83–87.

225. Михайленко О. В., Скоморохова С. Ю., Чернова А. О. Управління структурою капіталу підприємства за критерієм мінімізації його вартості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Ч. 2. Вип. 30. С. 147–151.

226. Мічурін Є. О. Межі та обмеження цивільних прав. *Право і безпека*. 2010. №3. С. 212–215.

227. Мозолин В. П. О юридической природе внутрикорпоративных отношений. *Государство и право*. 2008. №3. С. 28–37.

228. Мотовиловкер Е. Я. Интерес как сущностный момент субъективного права (цивилистический аспект). *Правоведение*. 2008. №4. С. 52–62.

229. Муромцев С. А. Гражданское право Древнего Рима. Москва : Статут, 2003. 682 с.

230. Мусихина Е. А. Факторы, определяющие динамику процесса первоначального размещения акций на мировом

рынке ценных бумаг в условиях глобализации : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.14 / МГУ им. М. В. Ломоносова. 2017. 243 с.

231. Мягковат О. В. Інтеграційні процеси як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах глобалізації. *Держава та регіон*. 2006. №3. С. 211–215.

232. Нагоева Д. А. Производные иски : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015. 205 с.

233. Назарчук О. М. Зміст категорії «виробничі ресурси підприємства» в економічних дослідженнях. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 116–118.

234. Нанаева Э. А. Гражданско-правовая ответственность основного общества (товарищества) по обязательствам дочернего общества в праве России и Германии : дисс. ... канд. юрид. наук / МГИ МО МИД РФ. Москва, 2008. 258 с.

235. Національний депозитарій України: Squeeze-out: копія публічних безвідкличних вимог. URL: https://www.csd.ua/index.php?option=com_easytable&view=easytable&id=48&Itemid=342&lang=ua (дата звернення: 01.09.2021).

236. Нашинець-Наумова А. Ю. До питання удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності корпорацій в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. №10. 2010. С. 32–36.

237. Нашинець-Наумова А. Ю. Форми адміністративно-правового регулювання діяльності корпорацій в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. №3. 2012. С. 74–77.

238. Обґрунтування інвестиційних проєктів у процесі трансформації форм власності : навч. посібник / за заг. ред. Г. О. Швиданенко. Київ : КНЕУ, 1998. 172 с.

239. Осокина Г. Л. Чьи права защищаются косвенными исками? *Российская юстиция*. 1999. №10. С. 18–19.

240. Островська Л. А. Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 20 с.

241. Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект) : монография. Екатеринбург : Издательство «Налоги и финансовое право», 2004. 208 с.

242. Петникова О. В. Права участников корпоративных отношений по праву Великобритании : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. Москва, 2007. 23 с.

243. Попадинець Г. Проблемні питання правового статусу органів управління акціонерними товариствами. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2017. №861. С. 395–400.

244. Постникова О. Г. Система внутреннего контроля в корпоративном управлении : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / МГУ ім. М. В. Ломоносова. Москва, 2008. 180 с.

245. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні : монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Борисова, О. П. Печений та ін. / за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2013. 480 с.

246. Правові основи підприємницької діяльності / за ред. Шакуна В. І., Мельника П. В., Поповича В. М. Київ : Правові джерела, 1997. 780 с.

247. Правовое регулирование деятельности акционерных обществ (акционерное право) : учебное пособие / под ред. Е. П. Губина; МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва : Зерцало, 1998. 241 с.

248. Примак В. В. Теоретичні проблеми відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 475 с.

249. Радєва М. М. Розвиток корпоративної власності в Україні в умовах інституціональних змін. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. №2. С. 8–11.

250. Регламент Ради (ЄС) №1435/2003 від 22 липня 2003 року. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_45877 (дата звернення: 01.09.2021).

251. Римское частное право / под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. Москва : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР. 1948. 585 с.

252. Римское частное право: казусы, иски, институты / пер. с исп.; отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва : Статут, 2005. 812 с.

253. Руденко В. В. Корпорації в Україні та за кордоном: сутність і характерні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2015. Вип. 4. С. 145–148.

254. Руденко Л. Д., Бенько А. В. Процедура “squeeze-out” в Україні: порівняльно-правовий аналіз та проблематика реалізації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №5. С. 164–167.

255. Савиньи Ф. К. фон. Система современного римского права : в 8 т. Т. 2 / пер. с нем. Г. Жигулина; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва : Статут; Одесса : Центр исследования права им. Савиньи, 2012. 573 с.

256. Салей А., Царева Л. Корпоративное право Беларуси: состояние и перспективы. *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи* : збірник наукових праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ – Івано-Франківськ, 2020. С. 91–99. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/251529>.

257. Саракун І. В. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Науково-дослід інститут приватного права та підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2007. 214 с.

258. Сердюк Е. Б. Акционерные общества и акционеры: корпоративные и обязательственные правоотношения. Москва : ИД «Юриспруденция», 2005. 192 с.

259. Сердюк Е. Б. Правовое регулирование корпоративных и обязательственных отношений между акционерными

обществами и акционерами : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Моск. гос. юрид. акад. Москва, 2004. 31 с.

260. Серова О. А. Теоретико-методологические и практические проблемы классификации юридических лиц современного гражданского права России : монография. Москва : Издательство «Юрист», 2011. 328 с.

261. Сіцук Л. М. Сутність корпорації у корпоративному праві України : теоретичний аспект. *Приватне право і підприємництво*. №17. 2017. С. 43–48.

262. Сливінська А. В. Проблеми визнання недійсними рішень загальних зборів господарських товариств. *Правова держава*. 2018. №32. С. 101–110. DOI: 10.18524/2411-2054.2018.32.149519.

263. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.

264. Смірнов Г. Корпоративні права: поняття та правова природа. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №2. С. 61. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.2.10.

265. Смірнов Г. Похідний позов: особливості та проблеми правового регулювання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №6. С. 44–45. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.6.08.

266. Смітних А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2019. 39 с.

267. Смітних А. В. Щодо узурфрукту корпоративних паїв (часток, акцій). *Право і суспільство*. 2020. №3. С. 74–77. DOI: 10.32842/2078-3736/2020.3.11.

268. Спасибо-Фатеева И. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. Харьков : Право, 1998. 256 с.

269. Спасибо-Фатеева И. В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды. *Личные неимуще-*

ственные права: проблемы теории и практики применения: сб. статей / под ред. Р. А. Стефанчука. Киев : Юринком Интер, 2010. 1040 с. С. 139–165.

270. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління і права, 2007. 625 с.

271. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. Москва : Статут, 2000. 299 с.

272. Танимов О. В. Развитие юридических фикций в эпоху Нового времени. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2014. №4. С. 4–19.

273. Танимов О., Крапивина О., Малкина М. Теория фикций К. Ф. Савиньи. *Вестник МГУ*. 2002. №1–2. С. 54–58.

274. Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях. Москва : Статут, 2000. 666 с.

275. Тертишник В. М. “Squeeze-out” (сквіз-аут): юридична знахідка чи правничий офсайд на ринку капіталів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. №1. С. 164–167.

276. Толстой Ю. К. К разработке теории юридического лица. *Проблемы современного гражданского права* : сб. статей. Москва : Городец, 2000. С. 81–112.

277. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1959. 88 с.

278. Торговое уложение Германии. Закон об акционерных обществах. Закон об обществах с ограниченной ответственностью. Закон о производственных и хозяйственных кооперативах = Deutsches Handelsgesetzbuch, Aktiengesetz, GmbHGesetz, Genossenschaftsgwsetz / пер. с нем.; сост. В. Бергманн; пер. с нем. Е. А. Дубовицкая. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 624 с.

279. Угарина Т. А. Проблемы формирования корпоративных структур в рамках антикризисного механизма хозяйствования Республики Беларусь. *Учение В. И. Вернадского о ноосфере*

ре и антикризисное социально-экономическое развитие Беларуси : материалы междунаrod. науч.-практ. конф. (г. Минск, 23–24 октября 2009 г.). Минск : Институт экономики Национальной академии наук Беларуси, 2009. С. 158–160. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/9334>

280. Фролова Т. О. Становлення національної системи корпоративного управління. *Агросвіт*. 2012. №9. С. 34–39.

281. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Барангова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

282. Цікало В. І. Правова природа корпоративного правовідношення. *Вісник господарського судочинства*. 2006. №4. С. 157–165.

283. Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 490 с.

284. Чабан О. А. Інститут похідного позову в Англії та Уельсі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 27. 2020. С. 94–99.

285. Чеговадзе Л. А. Структура и состояние гражданского правоотношения : монографія. Москва : Статут, 2004. 542 с.

286. Черепяхин Б. Б. Волеобразование и волеизъявление юридического лица. Труды по гражданскому праву. Москва : Статут, 2001. 479 с.

287. Чугунова Е. И. Производные иски в гражданском и арбитражном процессе : автореф. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2003. 23 с.

288. Швидка Т. О., Логвіненко С. С. Дотримання гарантій непорушності права власності в механізмі реалізації процедури сквіз-ауту. *Юридичний науковий електронний журнал*. №2. 2021. С. 314–317. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-4/76.

289. Шемета Т. М. Переважне право учасника товариства на придбання частки іншого учасника. *Часопис Київського університету права*. 2019. №1. С. 163–167.

290. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 1. Москва : Статут, 2005. 462 с.

291. Щербачев А. А. Правовое положение финансово-промышленных групп : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Волгоград. академия МВД РФ. Москва, 2004. 28 с.

292. Щербина В. П. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.

293. Щербина В. С. Господарське право : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 592 с.

294. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 160 с.

295. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.; Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П-С. 736 с.

296. Явич Л. С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР. Сталинобад, 1957. 165 с.

297. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків : Право, 2006. 544 с.

298. Ясиновська О. Організаційно-правові форми державних господарських об'єднань. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №12. С. 112–116.

Нормативно-правові акти

299. Aktiengesetz. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/aktg/index.html> (дата звернення: 01.09.2021).

300. An Ordinance to reform and modernize Hong Kong company law, to restate part of the enactments relating to companies, to make other provision relating to companies, and to provide for incidental and connected matters. URL: <https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap622> (дата звернення: 01.09.2021).

301. Bolsa Mexicana de Valores 1999 (Corporate Governance Code for Mexico). URL: https://ecgi.global/sites/default/files/codes/documents/codigo_de_mejores_practicas_corporativas_2010_es.pdf

302. Business Corporation Law. 2016. URL: <https://law.justia.com/codes/new-york/2016/bsc/> (дата звернення: 01.09.2021).

303. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB): URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/index.html> (дата звернення: 01.09.2021).

304. Caparo Industries Plc v Dickman [1990] UKHL 2 (08 February 1990). URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1990/2.html> (дата звернення: 01.09.2021).

305. Code de commerce. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=C61515E1B5F152594190CC6E8AB725EE.tplgfr40s_3?idSectionTA=LEGISCTA000006133175&cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20180125 (дата звернення: 01.09.2021)

306. Companies (Audit, Investigations and Community Enterprise) Act 2004. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/27/contents> (дата звернення: 01.09.2021).

307. Company Act 2006. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> (дата звернення: 01.09.2021).

308. Council Directive 2001/86/EC of 8 October 2001 supplementing the Statute for a European company with regard to the involvement of employees/ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32001L0086> (дата звернення: 01.09.2021).

309. Council Directive 2003/72/EC of 22 July 2003 supplementing the Statute for a European Cooperative Society with regard to the involvement of employees URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0072> (дата звернення: 01.09.2021).

310. Council Directive 94/45/EC of 22 September 1994 on the establishment of a European Works Council or a procedure in Community-scale undertakings and Community-scale groups of undertakings for the purposes of informing and consulting employees. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31994L0045> (дата звернення: 01.09.2021).

311. Directive 2002/14/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2002 establishing a general framework for

informing and consulting employees in the European Community – Joint declaration of the European Parliament, the Council and the Commission on employee representation: URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002L0014&from=SL> (дата звернення: 01.09.2021).

312. Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act of January 5, 2010. URL: <http://www.sec.gov/about/laws/wallstreetreform-cra.pdf> (дата звернення: 01.09.2021).

313. EC: Commission Recommendation of 15 February 2005 on the role of non-executive or supervisory directors of listed companies and on the committees of the (supervisory) board (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32005H0162> (дата звернення: 01.09.2021).

314. EU Competition Law Cartel legislation And other reference texts on 1 January 2013: Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2013. DOI: 10.2763/32423. URL: https://ec.europa.eu/competition/cartels/legislation/cartel_compilation_en.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

315. Gesetz betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/geng/> (дата звернення: 01.09.2021).

316. Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung, GmbHG. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gmbhg/index.html> (дата звернення: 01.09.2021).

317. Gray R., Owen D., Adams C. Accounting and Accountability. Changes and Challenges in Corporate Social Environmental Reporting, Prentice-Hall Europe Harlow. London, 1996.

318. Handelsgesetzbuch (HGB). URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/hgb/BJNR002190897.html> (дата звернення: 01.09.2021).

319. Justice Owen in the HIH Royal Commission, The Failure of HIH Insurance. Volume 1: A Corporate Collapse and Its Lessons, Commonwealth of Australia, April 2003 at page XXXIV.

320. Loi du 1er juillet 1901 relative au contrat d'association. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000006069570> (дата звернення: 01.09.2021).

321. Maryland Code, Corporations and Associations. 2016. URL: <https://law.justia.com/codes/maryland/2016/corporations-and-associations> (дата звернення: 01.09.2021).

322. Rules of Court of Chancery of the State of Delaware. URL: https://courts.delaware.gov/rules/pdf/ChanceryCourtRules_FINAL_5-20-16.pdf (дата звернення: 01.09.2021).

323. Sarbanes-Oxley Act of July 30, 2002. URL: <https://www.sec.gov/about/laws/soa2002.pdf>

324. U.S. Code. URL: <https://law.justia.com/codes/us/2015/title-15/chapter-69/> (дата звернення: 01.09.2021).

325. UK Corporate Governance Code of February 1, 2014. URL: <https://www.frc.org.uk/Our-Work/Publications/Corporate-Governance/UK-Corporate-Governance-Code-2014.pdf>

326. Господарський кодекс України : станом на 01.09.2021. *Офіційний вісник України*. 2003. №11. Ст. 462 (з наступними змінами).

327. Гражданский кодекс Российской Федерации. URL: http://www.consultant.ru/document/Cons_doc_LAW_5142/28916ee0bbdf24214da0c780cd7ad21d728f37a4/ (дата звернення: 01.09.2021).

328. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року №2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №19. Ст. 74.

329. Конституція України від 26 червня 1996 року №254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.

330. Повітряний кодекс України : станом на 01.09.2021. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №48. Ст. 536; Цивільний кодекс України : станом на 01.09.2021. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№40–44. Ст. 356 (з наступними змінами).

331. Положение о компаниях на акциях: Указ Императора Николая Первого от 6 декабря 1836. Полное Собрание законов

Российской Империи. Второе собрание. Т. 11. 1836. Ч. 2. Ст. 9763.

332. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 серпня 2008 року №514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. №50–51. Ст. 384.

333. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року №2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №5. Ст. 30.

334. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2002 року №5073-VI. *Офіційний вісник України* від 12 грудня 2013 р. №9. Ст. 325.

335. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року №1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. №37–38. Ст. 31.

336. Про власність : Закон України від 7 лютого 1991 року №697-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. №20. Ст. 249.

337. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року №2141-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/ed20210526#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

338. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 7 квітня 2015 року №289-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №25. Ст. 188.

339. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах : Закон України від 23 березня 2017 року №1983-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №25. Ст. 289.

340. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні: Закон України від 20 вересня 2019 року №132-IX. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#n166> (дата звернення: 01.09.2021).

341. Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо визначення особливостей корпоративного управління в банках»: Закон України 4 липня 2014 року №1587-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1587-18#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

342. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року №1576-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №49. Ст. 682.

343. Про господарську діяльність у Збройних силах України: Закон України від 21 вересня 1999 року №1076-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №48. Ст. 408.

344. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року №4572-IV. *Офіційний вісник України* від 27 квітня 2012 р. №30. Ст. 1097.

345. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні та організованих товарних ринків: Закон України від 30 жовтня 1996 року №448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр/ed20210805#n136> (дата звернення: 01.09.2021).

346. Про затвердження принципів корпоративного управління: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондовому ринку від 22 липня 2014 року №955. *Відомості НКЦПФР* від 24 липня 2014 року №138. С. 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr955863-14#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

347. Про затвердження Принципів корпоративного управління: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України від 22 липня 2014 року №955. URL: <http://nssmc.gov.ua/law/18922> (дата звернення: 01.09.2021).

348. Про затвердження річного звіту Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Річний звіт НКЦПФР за 2020 рік»: Рішення від 3 червня 2021 року №361. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=12444656> (дата звернення: 01.09.2021).

349. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року №2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#n41> (дата звернення: 01.09.2021).

350. Про кооперацію : Закон України від 10 липня 2003 року №1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №5. Ст. 35.

351. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 року №848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

352. Про об'єднання громадян : Закон України від 22 березня 2012 року №4572-IV. *Офіційний вісник України*. 2012. №30. Ст. 1097.

353. Про політичні партії : Закон України від 5 квітня 2004 року №2365-III. *Офіційний вісник України* від 11 травня 2001 р. №17. Ст. 728.

354. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 року №1045-XII. *Офіційний вісник України* від 8 жовтня 1999 р. №38. Ст. 1889.

355. Про споживчу кооперацію : Закон України від 10 квітня 1992 року №2265-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №30. Ст. 414.

356. Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лютого 2018 року №2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №13. Ст. 69.

357. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21 вересня 2006 року №185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#n310> (дата звернення: 01.09.2021).

358. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. №75. Т. 1. Ст. 2125.

359. Федеральный закон «О банках и банковской деятельности» от 2 декабря 1990 года №395-1. URL: <http://www.con>

sultant.ru/document/cons_doc_LAW_5842/ (дата звернення: 01.09.2021).

360. Федеральный закон «Об организации страхового дела в Российской Федерации» от 27 ноября 1992 года №4015-1. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1307/ (дата звернення: 01.09.2021).

361. Цивільний кодекс України : станом на 1 вересня 2021 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№40–44. Ст. 356 (з наступними змінами).

362. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року №1540-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 01.09.2021).

Судові акти

363. Agrotexim and others v. Greece (14807/89) [1995] ECHR 330A (24 October 1995). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57951> (дата звернення: 01.09.2021).

364. Beyeler v. Italy (33202/96) [2000] ECHR 1 (05 January 2000). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832> (дата звернення: 01.09.2021).

365. Bramelid v. Sweden (8588/89) [1982] ECHR 5 (12 October 1982). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74445> (дата звернення: 01.09.2021).

366. BVerfG, Beschluss des Ersten Senats vom 27. April 1999. 1 BvR 1613/94. Rn. 1–80. URL: http://www.bverfg.de/e/rs19990427_1bvr161394.html (дата звернення: 01.09.2021).

367. Chadzitaskos and Franta v. The Czech Republic (7398/07, 31244/07, 11993/08 а 3957/09) [2012] ECHR 1762 (27 September 2021). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160539> (дата звернення: 01.09.2021).

368. Furman v. Russia, (5945/04) [2007] ECHR 0405 (05 April 2007). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80049> (дата звернення: 01.09.2021).

369. Graberska v. «the former Yugoslav Republic of Macedonia» (6924/03) [2007] ECHR0614 (14 June 2007). URL:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146156> (дата звернення: 01.09.2021).

370. Gubiyev v. Russia (29309/03) [2011] ECHR 1134 (19 July 2011). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105677> (дата звернення: 01.09.2021).

371. Humbatov v. Azerbaijan (13652/06) [2010] ECHR 1203 (03 December 2009). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166113> (дата звернення: 01.09.2021).

372. Judgement №2/1-370, 382, 390, 402, 405 of the Constitutional Court of Georgia dated May 18, 2007 on the case of “Citizens of Georgia Zaur Elashvili, Suliko Mashia, Rusudan Gogia and Others and Public Defender of Georgia v. The Parliament of Georgia”. URL: <https://constcourt.ge/en/judicial-acts?legal=392> (дата звернення: 01.09.2021).

373. Prince Hans Adam II de Liechtenstein v. Germany (42527/98) [2001] ECHR 463 (12 July 2001). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59591> (дата звернення: 01.09.2021).

374. Salomon v Salomon & Co Ltd [1896] UKHL 1 [1897] AC 22 (16 November 1896). URL: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1896/1.html> (дата звернення: 01.09.2021).

375. О дарованных купечеству новых выгодах, отличиях, преимуществах и новых способах к распространению и усилению торговых предприятий: Манифест Императора Александра I от 1 января 1807 г. №22.418. *Свод законов Российской империи*. Т. 29. С. 971. URL: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php

376. Об ответственности Акционерными компаниями в случае взыскания одним складочным капиталом: Указ Императора Александра I от 6 сентября 1805 г. №21.900. *Свод законов Российской империи*. Т. 28. С. 1211. URL: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php

377. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 грудня 2019 року у справі №904/10956/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333853> (дата звернення: 01.09.2021).

378. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 серпня 2019 року у справі №826/4264/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84152964> (дата звернення: 01.09.2021).

379. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 жовтня 2019 року у справі №916/2084/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84911545> (дата звернення: 01.09.2021).

380. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 року у справі №640/1029/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857845> (дата звернення: 01.09.2021).

381. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року у справі №911/2129/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713> (дата звернення : 01.09.2021).

382. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі №509/577/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81691869> (дата звернення: 01.09.2021).

383. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі №910/20261/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333859> (дата звернення: 01.09.2021).

384. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 лютого 2020 року у справі №740/3192/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88168781> (дата звернення: 01.09.2021).

385. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 червня 2020 року у справі №922/2187/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90057586> (дата звернення: 01.09.2021).

386. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 листопада 2020 року у справі №916/1105/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92971721> (дата звернення: 01.09.2021).

387. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 лютого 2021 року у справі №904/982/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95240657> (дата звернення: 01.09.2021).

388. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 2 травня 2018 року у

справі №923/20/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74160438> (дата звернення: 01.09.2021).

389. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 червня 2018 року у справі №927/976/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74670250> (дата звернення: 01.09.2021).

390. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 лютого 2021 року у справі №910/13643/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95170089> (дата звернення: 01.09.2021).

391. Постанова Верховного Суду України від 1 липня 2015 року у справі №3-327гс15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/46078534> (дата звернення: 01.09.2021).

392. Постанова Верховного Суду України від 21 січня 2015 року у справі №3-214гс14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42576414> (дата звернення: 01.09.2021).

393. Рішення Конституційного суду України від 1 грудня 2004 року №18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес). *Голос України*. 2005. 20 січня. №10.

Наукове видання

Корпорація: досвід феноменологічного дослідження

Монографія

А. В. Коструба

Редактор *Т. В. Ходаківська*
Дизайн *Студія Viewmark presentations*
Комп'ютерна верстка *О. С. Бондаренко*

Формат 60×84 ¹/₁₆. Обл.-вид. арк. 19,5. Ум.-друк. арк. 23,6.

Підп. до друку 07.12.2021.

Наклад 300 прим. Зам. № -21.

Видавець і виготовлювач ТОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: ukraine.vdk@email.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013